

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**CABBÂRZÂDE MUHAMMED ÂRİF BEY
VE “ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE” İSİMLİ ESERİ (METİN VE İNCELEME)**

Yüksek Lisans Tezi

SÜLEYMAN ÖZGÜÇ

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**CABBÂRZÂDE MUHAMMED ÂRİF BEY
VE “ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE” İSİMLİ ESERİ (METİN VE İNCELEME)**

Yüksek Lisans Tezi

SÜLEYMAN ÖZGÜÇ

Danışman: Prof. Dr. Necdet Tosun

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi SÜLEYMAN ÖZGÜÇ'nün CABBARZADE MUHAMMED
ARİF BEY VE ATIYYE-İ SÜBHANİYYE İSİMLİ ESERİ (METİN VE İNCELEME) adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.06.2013 tarih ve 2013/24-17 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 16 / 07 / 2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. NECDET TOSUN	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. ALİ NAMLI	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. AHMET KARATAŞ	

ÖZET

Doksan yılı aşkın hayatıyla, 19. yüzyılın büyük bir bölümünde ve 20. yüzyılın başlarında hayatta olan Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey tasavvufun temel konularıyla ilgili ilmî derinliği olan birçok eserler vermiş bir mutasavvıftır. Onun *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye* adlı eseri çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu eserin Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçe'sine latin harfleriyle çeviri yazımı yapılmış, eser tahlil edilmiş, içeriğiyle beraber tasavvuf düşüncesi içindeki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızda *Gavsiyye Risâlesi* üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş, Ârif Bey'in ulaşılan diğer eserlerinin de birer tanıtımları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülkâdir Geylânî, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, Risâle-i Gavsiyye, Tasavvuf.

ABSTRACT

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey who lived in İstanbul in 19th century and in the beginning of 20th century, with his over 90 years life, was a sufi who had a number of works that have really depth knowledge about the general issues of sufism. His *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîye* was our main subject of our work. In our work this book's transliteration from Ottoman Turkish to present-day Turkish with Latin letters and it's analysis had been done. It also had been tried to show it's place in Sufi thought. In addition we had analyzed the works about *Risâle-i Gavsiyye* and we had introduced Ârif Bey's other works which I had gotten.

Keywords: Abdulqâdir Geylânî, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, Risâle-i Gavsiyye, Sufism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI	6
A. Doğum Yeri ve Tarihi.....	6
B. Ailesi ve Nesebi	6
C. Tahsil Hayatı ve Hocaları	7
D. Tasavvufa İntisâbı ve Gavslık Husûsiyeti	8
E. Evlilikleri ve Çocukları	9
F. Vaazlara Başlaması	10
G. Şemâil ve Ahlâkı.....	11
H. Vefatı ve Vasiyeti	11
II. ESERLERİ.....	13
A. Önemli Bazı Eserleri.....	13
1. <i>el-Gunye li-tâlibi tarîkı 'l-Hak</i>	13
2. <i>el-Fethü 'r-Rabbânî ve 'l-feyzu 'r-rahmânî</i>	14
3. <i>Fütûhu 'l-gayb</i>	14
B. <i>Risâle-i Gavsiyye</i>	15
1. <i>Atiyye-i Sübhâniyye'de Geçen Gavsiyye Metni ve Çevirisi</i>	15
2. <i>Gavsiyye Risâlesi'nin Âidiyeti Mes'elesi</i>	23
3. <i>Risâle-i Gavsiyye'nin Yazma, Basma Nüshaları ve Tercümeleri</i>	28
a. Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilen nüshalar	28

b. Muhyiddin İbn Arabî'ye atfedilen nüshalar	28
c. Tercüme nüshalar	28
4. <i>Risâle-i Gavsîyye'nin Şerhleri</i>	29
a. <i>ed-Dürretü's-seniyye fî şerhi Risâleti'l-gavsîyye li's-Şeyhi ekber</i>	29
b. <i>er-Risâletü'l-Gavsîyye Tercüme-i Türkî ve Şerh</i>	31
c. <i>Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavsîyye-i Geylâniyye</i>	31
d. <i>Gavsîye Tercüme ve Şerhi</i>	31
e. <i>Risale-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi</i>	33
f. <i>Gavsîyye Açıklaması Nakşibendilikte Vahdet Görüşü</i>	36

İKİNCİ BÖLÜM

CABBÂRZÂDE MUHAMMED ÂRİF BEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI	39
A. Doğum Yeri-Tarihi ve Nesebi	39
B. Tahsili ve İş Hayatı	39
C. Tasavvufa İntisâbı	39
D. Ahlâkı, Şahsiyeti ve Şemâili	40
E. Vefâtı	42
II. ESERLERİ	44
1. <i>Fıkıh-ı Keydânî Tercümesi</i>	44
2. <i>Hazîne-i Nûr</i>	44
3. <i>Şerh-i Güldeste-i İsmet</i>	47
4. <i>Miftâhu hazâini'r-rahmâniyye fî memleketi vücûdi'l-insâniyye</i>	47
5. <i>Şuûnâtı Hak alâ mâ-cerâ's-sebak</i>	50
6. <i>Dâfiu'z-zulem fî kulûbi'l-ümem</i>	50
7. <i>Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr</i>	54
8. <i>Tuhfe-i Şemsiyye</i>	54
9. <i>Vâridât-ı Seferiyye</i>	54
10. <i>Tuhfe-i Seyfiyye</i>	54
11. <i>İstid'â-yı Merhamet</i>	55
12. <i>Zeyl-i Vâridât-ı Seferiyye</i>	55
13. <i>Kitâbu'l-Hakâyık</i>	55
14. <i>Dîvânçe</i>	55

15. <i>Celb-i Surûr Selb-i Kûdûr</i>	56
16. <i>Îzâhu'l-merâm alâ vilâdeti Seyyidi'l-enâm</i>	59
17. <i>Atiyye-i Sübhânîyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye</i>	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE ŞERH-İ GAVS-I GEYLÂNİYYE

I. TE'LİF SEBEBİ	65
II. MUHTELİF KÜTÜPHÂNELERDEKİ NÜSHALARI	65
III. KONUSU	66
IV. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE'NİN SADELEŞTİRİLMİŞ BASKISI	67
V. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE'NİN TAHŞİYESİ	77
VI. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE'DEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLER	87
A. Büyüklerin Eserlerine Âşinalık.....	87
B. Avâm, Havâs, Ehas ve İlhamın Üç Çeşidi	87
C. Lâhût, Ceberût, Melekût, Nasût	88
D. Etvâr-ı Seb'a	90
E. Yaratmanın Amacı, İnsân-ı Kâmil	91
F. Ehl-i Beyt	92
G. Vücûd'un (Varlık) Üç Mertebesi.....	92
H. Zâtî Tecellî Ancak İnsanadır.....	94
I. İnsanın Yüklendiği Emanet	94
K. Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Ef'al	95
L. Nefs, Kalp ve Rûhun Yedi Mertebesi	96
M. Ru'yet Şuhuddan Efdaldır.....	97
N. Saâdet Çeşitleri	98
O. Muhabbet Çeşitleri - Aşk Vuslata Mani'dir	98
P. Mevt-i Izdırârî ve Mevt-i İhtiyârî	99
R. Üç Çeşit Uyku.....	100
S. Salâtın Mertebeleri	101
T. Tevbe Çeşitleri	102
U. Melek mi İnsan mı Üstündür	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE ŞERH-İ GAVS-I GEYLÂNİYYE METNİ

Çeviri Yazım.....	104
SONUÇ.....	175
EKLER.....	178
KAYNAKÇA	196

KISALTMALAR

a	El yazması eserlerde sayfanın ön yüzü
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.n.	Adı geçen nüsha
(a.s.)	Aleyhi's-selâm
a.y	aynı yer
b	El yazması eserlerde sayfanın arka yüzü
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
(c.c.)	Celle celâluhû
çev.	Çeviren
DiA	Diyânet Vakfı islâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
haz.	Hazırlayan
(k.s.)	Kaddesallâhu sırrahû, kuddise sirruh
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Milâdî
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
(r.a.)	Radiyallâhu anh
s.	Sayfa
S.	Sayı
(s.a.v.)	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sad.	Sadeleştiren
şrh.	Şârih, şerheden
müt.	Tercüme eden
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
Y.	Yıl

GİRİŞ

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, 19. yüzyılın büyük bir kısmının ve 20. yüzyılın ilk yıllarının canlı bir şâhidi olarak, tasavvufî konulardaki yetkinliğiyle, ilmî derinliğe sahip birçok eser vermiş bir mutasavvıftır. Ayrıca eserlerinin içinde birçok şiirleri bulunmakla beraber yine eserlerinin arasında sayılan *Divânçe'si* bize onun şâir yönünün de zikredilmeye değer olduğunu göstermektedir.

Ârif Bey, Halvetî bir şeyh olan Hammâmî Muhammed Tevfîk Efendi'ye intisâb etmiştir. Rivâyetlere göre onun asıl kemâli ise Üveysî'likle olmuştur. Ömrünün ilk yarısı diyebileceğimiz bölümünü devlette çeşitli görevlerle geçirmiş, daha sonra ise emekli olup, tasavvufî eserler te'lif etmekle meşgul olmuştur. Kendisi 'Bende irşâd sırrı yoktur' diyerek mürîd kabul etmemiş, ancak bildiğimize göre hoş sohbet olmasıyla ve tevhîdin hakîkatinden ve tasavvufun derin bahislerinden sürekli anlatmasıyla, birçok kişiyi sohbet yoluyla irşâd etmiş, gönüllerine irfân tohumları ekmeyi becerebilmiştir. Böyle davranmasının bir hikmeti olarak, "Yolun bir olduğu" gerçeğini zikredebiliriz. Çünkü o günlerde ve devamındaki yıllarda malum olduğu üzere tarîkatler arası bir üstünlük anlayışı fazlasıyla yerleşmiş bir anlayıştır. Halbuki tasavvuf büyükleri sürekli olarak bütün tasavvuf yollarının hakikatinin bir olduğuna vurgu yapagelmışlerdir. Ârif Bey de bu şekilde davranarak bir nevi Muhyiddin ibn Arabî'nin de takipçisi olduğunu göstermiştir. İbn Arabî hazretlerinin yüzlerce şeyhi olması bu konuyla ilgilidir. Şeyhler, sâlikleri sülûklarının belli devresinde karışıklıkları engellemek için ve meşrebin iyice hazmedilmesi için farklı meşreplerden uzak tutmak adına belli sistemler ortaya koymuşlar ise de, nihâyetinde hepsi yolun bir olduğunu, amacın ise vuslat olduğunu zikretmişler ve asla birbirleriyle mücâdele içinde olmamışlardır. Ârif Bey'in eserinde de sıkca zikrettiği üzere hakîki kemâl ehli, lâmekân bî-nişân ellerininin sâkinleri olmakla zâten bir anlayışla sınırlanmaktan da ötedirler. Onun hayatındaki tercihleri bu yönüyle de anlamakta fayda olacağını düşünüyoruz.

Ârif Bey'in eserlerinde şerhler ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bu şerhlerden biri de tezimizin ana konusunu oluşturan *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye* isimli şerhidir. *Risâle-i Gavsîye*, âidiyeti konusunda tam bir mutabakat sağlanamakta beraber, içeriğinin yüceliği ve tasavvuf çevrelerince genel kabulü anlamında bir mutabakattan söz edebiliriz. Tezimizde de belirttiğimiz üzere bizce de Abdülkâdir Geylânî'ye aittir. İşte *Atiyye-i Sübhâniyye* bu risâleye yapılmış bir şerhtir.

Ana metni bu şerhin oluşturduğu ve Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini incelediğimiz tezimiz dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, *Atiyye-i Sübhâniyye*'de şerh edilen ve dolayısıyla onun hem teknik açıdan hem de ilhâm vermesi açısından asıl kaynağı olan *Risâle-i Gavsîyye* eserinin sâhibi Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel olarak bilgi verilmiştir. *Risâle-i Gavsîyye'nin* tercümeleri, şerhleri ve kütüphânelerimizdeki nüshaları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca risâlenin âdiyeti problemi tartışılmış, eserin ulaşabildiğimiz şerhlerinin birer tanıtımları yapılmıştır.

İkinci bölümde, Cabbârzâde Ârif Bey'in, doğum yeri, nesebi, tahsil hayatı, iş hayatı, tasavvufî hayatı, şemâili ve vefâtı konularında bilgi verilmiştir. Mahviyet sahibi bir hayatı benimsemiş olması, yalnız yaşamış ve vefat etmiş olmasının da bir sonucu olarak Ârif Bey'in hayatı hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır. Hayatı hakkındaki bilgilerin çoğunu, kendisiyle sık sık görüştüğünü, eserlerini okuduğunu ve feyizlendiğini de ifâde eden Hüseyin Vassaf Beyin *Sefine*'sinden elde edebildik. Yine bu bölümde Ârif Bey'in hayatını sunduğumuz kısmın ardından onun eserleri çalışmamızda incelenmiştir. Eserlerinin hemen hepsinin hayatındayken Hüdâi Efendi Kütüphânesi'ne bağışlandığı söylenen Ârif Bey'in eserlerinin *Sefine*'de verilen listeye göre maalesef yarıdan fazlası kayıp durumdadır. İlgili yerde de bahsedeceğimiz üzere *Celb-i Sürûr Selb-i Kûdûr* adlı *Kasîde-i Münferice* şerhi kayıp olduğu düşünülen, çalışmamız sırasında izine rastladığımız eseri olmuştur. Onun eserlerini incelediğimiz çalışmamızın bu kısmında, ulaşabildiğimiz hemen bütün eserleri taranmış, hepsinin tanıtımı yapılmış ve ba'zılarının ise geniş sayılabilecek birer özetleri yer almıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde, *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-i Geylânîyye* ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazılış nedeni, kütüphânelerdeki nüshaları vb konular incelenmiştir. Eserin bir tane sadeleştirilmiş baskısı vardır. Bu baskı *Atiyye-i Sübhâniyye'nin* orijinaliyle karşılaştırılmış, eksiklikleri ve fazlalıklarına değinilmiş, eser tahlil edilmiştir. Bu sadeleştirme baskı, *Atiyye-i Sübhâniyye'nin* içeriğini başarılı bir şekilde aksettirmekle beraber, eklemeler ve bazı yanlışlıkları da içerisinde barındırmaktadır. Nitekim sadeleştirme boyunca metne eklenen beyitler neredeyse sadeleştirmeyi yeni bir telif haline dönüştürmüştür. İşte bu sadeleştirmeye eserin orijinalinden ba'zı alıntılarla karşılaştırmalar da yapılmış ve eserin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Atiyye-i Sübhâniyye eseri bir de tahşiyeye sahiptir. Esere haşiyeyi Mustafa Şerif Efendi yapmıştır. Tezimizin bu üçüncü bölümünde bu haşiye de ayrıntılı olarak incelenmiştir. Mustafa Şerif Efendi, esere haşiye yapmasının nedeni olarak matbaada eserin dizgi problemleriyle karşılaşmasını gösterir ve bir nüsha alarak onun üzerinde haşiyesine girer. Haşiye boyunca birçok açıklamalarda bulunur. Bu açıklamaların birçoğu dizgi düzeltilmesinden çok muhtevânın anlaşılır kılınması çabasına dönüktür. Bu açıklamaları bir şerh girişimi olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim Ârif Bey'e ba'zı noktalarda övgüler sunarken, ba'zı noktalarda da sert denebilecek eleştiriler yöneltmekten çekinmemiştir. Çalışmamızın bu bölümünde onun haşiyesini yaparken üzerinde çalıştığı nüshaya eklediği sayfaların da hemen hepsinin bir çevirisi yapılmıştır.

Tezimizin son bölümü olan dördüncü bölümünde ise *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye'nin* Osmanlıca'dan günümüz Türkçesi'ne latin harfleriyle yazımı yapılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz haşiyedeki eklemeler ve çıkarmalar, latince boyunca dipnotlarla gösterilmiştir. Eserin latinizesi boyunca kullandığımız ve dikkat ettiğimiz ba'zı imlâ kuralları olmuştur. Onlar özetle şu şekildedir:

Uzun (a), (u) ve (i) sesli harflerini, uzatma işâreti olarak kullanılan şapka (^) işâretiyle yazılmıştır. Eğer uzun (a) ve (u) harfleri “ka” harfinden sonra gelmişse “ke” harfinden sonra gelen uzun seslerle karışmaması için (a) ve (u) harflerinin üzerine yatık çizgi (-) koyarak yazılmıştır. Hakâyık, ukûl gibi. Kalın veya ince sesli harfler kullanılmak sûretiyle anlaşılabilen kelimelerde kalın “a,ı,u” ve ince “e,i,ü” harflerinden biri tercih edilerek kelimelerin farklılıkları belirtilmeye çalışılmıştır. Meselâ “mahsûs” (hissedilen) kelimesindeki uzatma “mahsûs” (tahsis edilen) kelimesiyle karışmaması için “ü” ile yazılmıştır. Arapça sakın “ayn” ters apostrof (') ve sakın “hemze” apostrof (') ile gösterilmiştir. Son olarak ta Türkçe isimler, fiiller ve ekler bugünkü telaffuzlarına göre yazılmış, ayrıca özellikle tamlamalar da “yy” kullanılmıştır. Hüviyyet-i mutlaka, ehadiyyet-i zât gibi.

Eserimiz matbu bir eserdir. Sayfa numaraları köşeli parantez içinde sayfa başlarken koyu punto ile verilmiştir. [2] gibi. Metin boyunca geçen âyet, hadis ve diğer Arapça ya da Farsça ifâdeler Arapça harflerle dizilerek verilmiştir. Bunların anlamları köşeli parantez [] içinde verilmiştir. Âyetlerin hangi sûrede yer aldığı, numarası ve ayrıca âyet numarası da normal parantez () içinde verilmiştir. (Bakara, 2/1) gibi. Metinde geçen âyetlerin hemen hemen hiçbirine şârih tarafından meal verilmemiştir. Bunların mealleri de çalışmamıza eklenmiştir. Ayrıca çok az olmakla

beraber bazı Arapça ve Farsça ibâreler vardır ki onların da çevirisi yapılmıştır. Hadislerin kaynakları ise dipnotta verilmiştir. Kaynakların tespiti konusunda *Concordance* taranmıştır. Bunun yanında internet üzerinden de araştırmalar yapılmıştır. Bununla beraber kaynağına ulaşamadığımız hadisler de sözkonusu olmuştur.

Atiyye-i Sübhâniyye'nin transkripsiyonundan sonra tezimizde genel bir değerlendirme olarak sonuç bölümü yer almaktadır. Devamında ise kaynakça ve Ekler bölümü bulunmaktadır. Ekler'in içinde ise tezimiz boyunca geçen yazma ve matbu Osmanlıca eserlerden örnek sayfalar bulunmaktadır. Böylece çalışmamız tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN

HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

A. Doğum Yeri ve Tarihi

“Gavsü'l-A'zam”, “Âlimü'r-rabbânî ve'l-heykelü'n-nûrânî”, “Bâzü'l-Eşheb” gibi birçok lakaplarla anılan Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Mûsâ Zengîdost el-Geylânî, evliyaullahın büyüklerinden olup bir tarîkat pîridir. 1078 (H.470) yılında, bugün İran'ın kuzeyinde ve Hazar Denizi'nin güneyinde kalmış olan Geylân (Gîlân) bölgesinin Neyf köyünde dünyaya gelmiştir. Arapça'da “el-Cîlî, el-Cîlânî”, Farsça'da “Gîlî, Gîlânî”, Türkçe'de ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle meşhûr oldu.¹

Abdülkâdir Geylânî için; “Aşk ile doğdu, kemâl ile yaşadı ve kemâl-i aşk ile öldü” ifâdeleriyle târih düşülmüştür. Ebced hesâbına göre “aşk” 470 sayısına tekâbül etmekle hicrî sene olarak doğumuna; “kemâl” 91 sayısına tekâbül etmekle ömürlerinin müddetine; “kemâl-i aşk” ise 561 sayısına tekâbül ederek, vefât tarihlerine işâret etmektedir.²

B. Ailesi ve Nesebi

Nesebleri, babaları cihetinden Hz. Hasan'a ve anneleri cihetinden ise Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. *Fütûhu'l-gayb* eserinin sonunda ise Abdülkâdir Geylânî'nin Hz. Ali yoluyla kendisinin Seyyid ve Şerif olduğunu gösteren iki şecerenin dışında, diğer üç halîfeye ulaşan şecereleri kaydedilmektedir.³ Ailesinin dindar ve tasavvufî hayatın içinde olan kişiler oldukları bilinmekle beraber, haklarında fazlaca bilgi bulunmamaktadır. Ancak annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma'nın devrin tanınmış zâhid ve sûfilerinden Abdullah es-Savmâî'nin kızı olduğu bilinmekte ve kadın veliler arasında olduğu kabul edilmektedir. Abdülkâdir Geylânî, küçük yaşlarda babasını kaybetti. Annesi ve dedesi Savmâî'nin himayesinde çocukluk yıllarını geçirdi. O yaşlarda başından birçok olağanüstü şeyler geçtiği kitaplarda kayıtlıdır.⁴

¹ Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir Geylânî”, *DîA*, C.I, s.234-239. İstanbul 2011.

² Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 58.

³ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 1999, s.58.

⁴ Uludağ, a.g.m.

C. Tahsil Hayatı ve Hocaları

İlk tahsiline doğduğu yer olan Geylan'da başlayan ve çocukluğu boyunca birçok olağanüstü şeyler yaşayan Abdülkâdir Geylânî, on sekiz yaşına geldiğinde, devrin ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gitmek için annesinden izin istemezden önce, başından şöyle bir olayın geçtiği rivâyet edilmiştir: Bir gün tarlada çift sürerken, çiftteki öküz: "sen bunun için yaratılmadın" şeklinde kendisine hitab etmiştir. Bunun üzerine Abdülkâdir Geylânî'nin içine bir ilim ateşi düşmüş ve Bağdat yoluna koyulmuştur. Bu 488/1095 tarihine denk gelmektedir.⁵

Bağdat'ta ilmî tadrîsi boyunca, Ebû Gâlib b. Bâkillânî, Ca'fer es-Serrâc, Ebû Tâlib b. Yusuf gibi alimlerden hadîs; Ebû Saîd el-Mahzûmî, Kâdî Ebû Hüseyin ve Ebû Hattâb gibi fıkıhçılardan fıkıh, Zekerîyyâ Tebrîzî gibi dil alimlerinden de edebiyat okudu.⁶ Kısa zaman içinde usul, fûrû ve mezhepler konusunda geniş bilgi sahibi oldu. Bu süre zarfında tasavvufî hayatın da dışında olmayan Abdülkâdir Geylânî, zaman zaman Bağdat harabelerine çekilmiş nefsinin terbiye ve tezkiyesi üzerine ağırlık vermiştir. Ayrıca Bağdat mutasavvıflarıyla da yakın ilişkiler kurmuş, Ebû Saîd el-Mahzûmî'den tarîkat hırcasını giymiştir. Ve aynı zamanda, şehrin mutasavvıflarından Ebû'l-Hayr Muhammed b. Müslim el-Debbâs ile yakın ilişkiler kurmuş ve onun damadı da olmuştur. Hocası Ebû Saîd'in kendisine ayırdığı medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv gibi ilimleri okutmuştur. Hocasının vefatından sonra hem bu medresenin ve hem de hocasının tarikatının başına geçmiştir. Abdülkâdir Geylânî önceleri Şâfiî mezhebinden iken, Hanbelî Mezhebî'ne geçmiş ve mezhebin önde gelen imamlarından kabul edilmiştir. Bunun yanında, Şâfiî Mezhebî'ne göre de fetvalar vermeyi bırakmadığı, dolayısıyla Hanbelîlerin olduğu kadar Şâfiî'lerin de imamı olduğu zikredilmektedir.⁷ Ahmed b. Hanbel'in (r.a.) Abdülkâdir Geylânî'den rüyasında, kendi mezhebini takip etmesini ve zayıf olan bu mezhebi canlandırmasını istediği, bunun üzerine Abdülkâdir Geylânî'nin bu mezhebe girdiği de rivâyet edilmektedir.⁸

⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 59.

⁶ Abdülkâdir Geylânî'nin hocalarının geniş bir listesi için bkz. Gürer, a.g.e, s-61-63.

⁷ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul 2010, s.241.

⁸ Seyyid Ali Nurbahş, *Behcetü'l-Esrâr*, çev. Mustafa Necati Ak, Ankara 1962, s.149-150.

D. Tasavvufa İntisâbı ve Gavslık Husûsiyeti

Abdülkâdir Geylânî'nin tahsil hayatından bahsederken geçtiği üzere ilk tasavvuf intisâbını Ebû'l-Hayr Muhammed b. Müslim el-Debbâs'a yapmış, bu zâtın sohbetinde bulunmuştur. Bu zâttan aldığı tarîkatı, Ebû Saîd el-Mahzûmî yanında kemâle erdirmiş, hırkayı onun elinden giymiştir. Abdülkâdir Geylânî medresede vermekte olduğu dersleri, sülûku müddetinçe bırakıp inzivâyâ çekilmiş ve Bağdat ve Kerh civarında gerçekleşen mücadele süresi yirmibeş yıl sürmüştür.⁹ O günlerle ilgili kendisinden şu şekilde ifâdeler aktarılmaktadır: “Üzerime çok ağırlık geliyordu. Öyle ki, bu ağırlık bir dağın üzerine konsa, o dağ çökerdi. Bu ağırlık ne zaman gelse hemen yan tarafım üzerine uzanıp şöyle derdim: ‘*Muhakkak ki, zorlukla berâber bir kolaylık vardır. Muhakkak ki, zorlukla berâber bir kolaylık vardır.*’ (İnşirâh, 5-6) Sonra başımı yukarı kaldırırdım ve üzerimden o ağırlık giderdi.”¹⁰ Bu sürenin nihayetinde tekrar va’z ve ders meclislerine dönmüş, sohbetlerindeki etki, ilmî ve tasavvufî dirâyeti herkes tarafından kabul edilmiştir. Birçok uzak beldelerden kendisine gelenler olmuş ve insanları irşâd etmiştir. Abdülkâdir Geylânî, dinî ilim öğretimini medresede, müridlerinin eğitimini ise ribatında yapmıştır.

Abdülkâdir Geylânî'nin gavslığı ve makâmının husûsiyeti hakkında, *Cevâhirü'l-Kalâid* sahibi, *Mecmûatü'l-Fezâil*'den naklen şöyle der: “Sûfiyyenin ileri gelen şeyhlerinden (Allah hepsinden razı olsun) şöyle işittim: Efendimiz Şeyh Abdülkâdir Geylânî Gavs-ı A'zam'dır. Çünkü Gavs zikredildiği zaman kastedilen odur. Zîrâ, ona Allah tarafından bu şekilde hitap edilmiştir. Aynı şekilde, *Risâle-i Gavsîyye*'de zikredildiğine ve kendisinden nakledildiğine göre o, Mi'raç Gecesi'nde Hz. Peygamber (a.s.)'ı gördü. Bu mübârek gecede, mutlak Muhammedî velâyet ve mahbûbiyyet vârisliği halkası şerefiyle şereflendi. O şöyle demiştir: Efendim (s.a.v.) Miraç Gecesi'nde miraca çıktığı ve Sidre-i Muntahâ'ya ulaştığında Cibrîl-i Emîn (a.s) geride kaldı ve şöyle dedi. ‘Yâ Muhammed! Bir parmak ucu kadar daha yaklaşısam yanarım.’ Allah Teâlâ âlemlerin efendisi olan Resulullah (s.a.v.)'den istifâde etmesi için bu makama benim ruhumu ona gönderdi. Rûhum onunla şereflendi, ondan en büyük nimeti, verâseti ve en büyük hilâfeti elde etti. Burak'ın yerine ben geçtim. Resûlullah üzerime binip, yularımı eline aldı. Böylece ‘*Fe kâne kâbe kavseyn ev ednâ*’ makâmına ulaştı ve bana şöyle dedi: ‘Ey oğul, ey benim gözbebeğim! Benim

⁹ Abdülkâdir Geylânî'nin mücâhedesinde başında geçen olaylarla ilgili geniş rivâyetler için bkz. *Behcetü'l-Esrâr*, s.69-104.

¹⁰ Güner, a.g.e., s.63.

şu ayağım, senin boynunda, senin ayaklarında, Allah Teâlâ'nın bütün evliyâlarının boynuna basmış vaziyettir.' Abdülkâdir Geylânî, bazı şiirlerinde şöyle demiştir: *Efendimle Arş-ı Mecîde ulaştım, nurlar bana göründü ve Hak Teâlâ bana ihsânda bulundu. Yaratılmadan önce, Arşullâha nazar etti, mülkler bana göründü, beni Allah isimlendirdi. Bir bakışla bana visâl tacı giydirdi. Arkasından da bana şeref ve yakınlık hâsıl oldu.*"¹¹

Abdülkâdir Geylânî ve Gavslik husûsiyeti hakkında, Muhyiddin İbn Arabî *Fütûhât'ında* şöyle demektedir: "Gavs, bir şahıstır. Bazen kadın olması da mümkündür. Allâh teâlâ, kulları üzerine gâliptir. Gavs ise, Allâh'tan başka her şey üzerinde tasarruf sâhibidir; O cesur ve kahramandır, gayret sâhibidir; hakkı müdâfaada azimlidir; Hakk'ı söyler, adaletle hüküm eder. Bu makâmın sâhibi, şeyhimiz, Bağdâtlı Abdülkâdir Geylânî idi. O, diğer mahluklar üzerinde gerçekten güç ve kuvvet sâhibi idi. Onun şanı yüce, menkıbeleri meşhûrdur. Ben onu görmedim. Zamânımızda, bu makâmda birisiyle karşılaştım. Fakat Abdülkâdir Geylânî, diğer işlerinde, gördüğüm bu şahıstan daha mükemmel idi. Diğerlerine üstün idi. Abdülkâdir Geylânî'den sonra, bugüne kadar, bu makâma kimin geçtiği husûsunda bilgim yoktur. Allâh onlardan razı olsun."¹²

E. Evlilikleri ve Çocukları

Abdülkâdir Geylânî, bir süre evlenmemiş, bunun nedenini soranlara şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.) bana evlen deyinceye kadar evlenmedim." Yine başka bir cevâbında bunun sebebi olarak: "Evlenmek istiyordum, fakat mânevî hâlimin karışmasından korkarak bir türlü evlenmeye cesâret edemiyordum, Allah Teâlâ'nın hakkımda hükmettiği zaman gelinceye kadar sabrettiğimde Allah Teâlâ bana hepsi de kendi irâde ve rağbetiyle infâk edecek kadar zengin olan dört tane zevce gönderdi." buyurmuştur.¹³ Abdülkâdir Geylânî'nin, dört hanımından yirmi ikisi kız olmak üzere toplam kırk dokuz çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁴ Çocukları ve torunları onun tarîkatının dünyanın dört bir yanına yayılmasında büyük gayretler göstermiş ve muvaffak olmuşlardır. Çocuklarından bazılarını zikrederim:

Şeyh Abdülvehhâb, babasının yanında tahsîl görmüş ve ondan ilim almıştır. Yine ilim tahsili için Acem beldelerine seyâhatler yapmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin

¹¹ Vassaf, a.g.e., I, 67.

¹² Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiye*, çev.Ekrem Demirli, VI, 134-135 .

¹³ Şihâbüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, müt. Yahya Pakış-Dilâver Selvi, s.162.

¹⁴ Gürer, a.g.e, s.69

oğulları arasında en kıymetlisi odur denilmiştir. Halife Nâsır li-dinillah onu, gelen şikâyetleri dinleyip halletmesi için görevlendirmişti. Fetvada kalemi eşsizdi. Bazı eserler de telif etmiştir. Onlardan en meşhûru, *Cevahirü'l-Esrâr ve Letâifü'l Envâr fî ilmi's-Sûfiye* adlı eseridir.

Abdülkâdir Geylânî'nin oğullarından biri de Şeyh Ebû Bekir Abdülaziz'dir. O da babasının tedrisinden geçmiştir. Askalân'da gazâda bulunduktan sonra orada kalmıştır, nesli hala orada devam etmektedir.

Şeyhü'l-Kudve el-hâfız Abdürrezzak , şeyhin diğer bir oğludur. Çeşitli ilim dallarında eğitim almış, fetva vermiş, münâzaralarda bulunmuş, Hanbelî Mezhebi'nde fıkıh sahibi bir zat olarak anılır.

Abdülkâdir Geylânî'nin diğer bazı çocuklarının isimleri ise şöyledir: Eş-Şeyh İbrahim, Eş-Şeyh Muhammed, Eş-Şeyh Abdullah, Eş-Şeyh Mûsâ. Bu sayılan çocuklarının hemen hepsi ilmin çeşitli dallarında uzmanlaşmış, öğrenciler yetiştirmiş, zâhirî ve bâtinî olarak yolu devam ettirmişlerdir.¹⁵

Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarıyla ilgili üzücü bir bilgi ise, birçok torunun 1258 yılındaki Moğol İstilasası'nda katledilmiş olduğudur.¹⁶

F. Vaazlara Başlaması

Abdülkâdir Geylânî inzivâ hayatı sonunda, vaazlara başlayışına Yusuf el-Hemedânî'nin vesile oluşunu şu şekilde anlatır: “Hemedân'dan kendisine Yusuf el-Hemedânî denen bir adam geldi. Ona ‘kutup’ deniyordu. Ribatta konuk oldu. Oraya gittim fakat onu göremedim. Bana kendisinin bodrumda olduğu söylendi. Hemen oraya indim. Beni görünce ayağa kalktı. Beni yanına oturttu. Ahvâlimi bana izâh etti, müşkilâtımı halletti. Sonra bana insanlara konuşmamı söyledi. Ben ise ona, Acemî birisi olduğumu, Bağdat'ın fasihleri gibi konuşamayacağımı bildirdim. Bunun üzerine şunları söyledi: ‘Sen fıkıh, fıkıh usûlünü, hilâfı, nahvi, lügati ve Kur’ân’ın tefsirini iyice

¹⁵ Muhammed Şehâbi'y-üs-Sâdî, *Tacü'l-Evliyâ ve Burhânü'l-Esfiyâ Abdülkâdir Geylânî*, çev. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, s.18-23.

¹⁶ Gürer, a.g.e., s.71.

öğrendin. O halde, konuşma sana neden düşmeyecekmiş? Kürsüye çık ve konuş!.. Ben sende hurma olacak bir tohum, bir kök görüyorum’.”¹⁷

G. Şemâil ve Ahlâkı

Abdülkâdir Geylânî orta boylu, geniş omuzlu, açık alınlı, ince bedenli, buğday benizli idi. Saçlarını omuzlarını örtecek kadar uzatırdı. Sesi gür ve heybetliydi. Çok güzel giyinir, kimseden bir şey kabul etmezdi. Küçük çocuklarla, kölelerle sohbet eder, fakirlerle oturup kalkardı.

Abdülkâdir Geylânî gâyet heybetli idi. Kerîm bir ahlak sahibi olduklarından her gören kendisine çekilir, meftûn olurmuş. Hâl ve sözlerinin tesiriyle ihtidâ eden Mûsevî ve İsevî mensuplarının beşyüzden fazla olduğu, yine günahlardan salâha yönelenlerin binlerce olduğu nakledilir.

Sıfatlarından biri olan “Bâz’ül-Eşheb” ise şu şekilde tefsîr edilmiştir: Arapça olan bu ta’bîr, “Beyaz Doğan” kuşu manasına gelir. Bu kuşun keyfiyeti ise, bulunduğu yerden ufukta bir av görse derhâl yetişmesi, onu avlaması, onun elinden kurtulmanın imkanının olmamasıdır, diye ifâde edilmiştir. Aynı şekilde, Gavs-ı A’zam Abdülkâdir Geylânî de nazar ettiği kimseleri kendilerine teshîr etmiş, bundan âdetâ kurtulmak mümkün olmamıştır. Böylece bu özelliği hayır için bir cebr gibi olmuştur. Bu lakap, Hazretin bu özelliğinden kinâyedir.¹⁸

H. Vefatı ve Vasiyeti

Abdülkâdir Geylânî 91 yıllık ömrünün sonunda, fikirlerini ve tarîkatını devam ettirecek binlerce talebe ve mürîd bırakarak “kemâl-i aşk” şeklinde düşülen tarîhe göre, 561/1166 tarihinde, Rabîu’l-âhir’in onbirinci Pazartesi gecesı, yatsı namazından sonra vefat etmiştir. Gün olarak Cumartesiye tesâdüf ettiğini söyleyenler de vardır.¹⁹ Eşi görülmemiş bir kalabalığın katıldığı cenâze namazında, imamlığı oğlu Abdülvehhâb yapmıştır. Kabirleri üzerine bir türbe inşâ olunmuştur. Bugüne kadar ve hâlen binlerce seveni için bir ziyâret ve feyiz mahalli olmuştur. Bağdat’ta Bâbü’l-Ezc’dedir.

¹⁷ Dilaver Güner, “El-Fethu’r-Rabbânî ve’l-Feyzu’r-Rahmânî”, *Tasavvuf Klasikleri*, s.186, ed. Prof.Dr. Ethem Cebecioğlu; Buna yakın bir rivâyet için bkz. Muhammed Şehâbî Sa’dî, *Tacü’l-Evliyâ ve Burhânü’l-Esfîyâ Abdülkâdir Geylânî*, s.7.

¹⁸ Vassaf, a.g.e., I, 73.

¹⁹ Güner, a.g.e., s.73.

Sâdık Vîcdânî'nin verdiği bilgiye göre, ölüm yıldönümü sebebiyle, Hindistan'da Rabî'u'l-âhir ayının 11. günü, bazen de 17. günü Abdülkâdir Geylânî'nin rûhu için Kur'ân okunur ve sadakalar verilirmiş. Bu âyin, Bağdat'ta ise ayın 17. günü yapılmış.²⁰

Dünya hayatlarının son anlarında, seslerini yükselterek üç def'a, "Allâh, Allâh, Allâh" diye zikretmişler, sonra gizli zikir ile meşgul iken canlarını teslim etmişlerdir. Oğlu Seyyid Abdürrezzak'a tarîkatın temel husûsiyetlerini de içeren vasiyyeti şu şekildedir:

"Ey oğlum! Allah Teâlâ, bize ve sana ve bütün müslümanlara tevfiğ ihşan eylesin. Sana Allah (cc) Hz.leri'nden korkmanı ve O'na taat üzere olmanı, dinimizin emir ve yasaklarına riâyet etmeni ve hududunu gözetmeni vasiyyet ederim.

Ey oğlum, Allah Teâlâ bize, sana ve müslümanlara tevfiğ versin. Bizim bu tarîkatımız, kitap ve sünnet üzere binâ edilmiştir. Kalbin selameti, el açıklığı, cömertlik, cefâ ve ezâyâ katlanmak ve din kardeşlerinin kusurlarını affetmek üzere kurulmuştur.

Ey oğlum! Sana vasiyyet ederim, Dervîşlerle beraber ol. Meşâyîha hürmeti gözet. Din kardeşlerinle iyi geçin. Küçük ve büyüklere nasihat üzere ol. Dinden başka şey için kimseye düşmanlık etme.

Ey oğlum! Allah Teâlâ Hazretleri bize ve sana tevfiğ versin. Fakrın hakikati, senin gibi olana muhtaç olmaman, zenginliğin hakikati ise, senin gibi olandan bir şey istememendir. Tasavvuf haldir, söz değildir. Söz ile de ele geçmez. Dervîşlerden, Allah (cc) Hazretleri'nden başkasına ihtiyaç duymayan birini görürsen, ona ilim ile değil, rıfk ile güler yüz, tatlı söz ve yumuşaklıkla muamele eyle. Zîrâ ilim onu ürkütür, rıfk ise çeker ve yaklaştırır.

Ey oğlum! Allah Teâlâ bize, sana ve müslümanlara tevfiğ versin. Tasavvuf (tarikat) sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Cömertlik, Rıza, Sabır, İşaret, Gurbet, Yün elbise giymek, Seyahat, Fakirlik.

Cömertlik İbrahim (as)'ın, rıza İshak (as)'ın, sabır Eyyüb (as)'ın, işaret Zekerîyya (as)'ın, gurbet Yusuf (as)'ın, yün giymek Yahya (as)'ın, seyahat İsa

²⁰ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk (Kâdiriyye)*, İstanbul 1340, s.34.

(as)'ın, fakirlik de Efendimiz ve Şefaatçimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (sav) hasletleridir.

Ey oğlum! Zenginlerle sohbetin, görüşmen izzet ile, onlara değer vermeyerek, fakirlerle görüşmen ise, kendine değer vermeyerek olsun. İhlâs üzere ol. İhlâs, insanların görmesini hatıra getirmeyip yaradanın daima gördüğünü unutmamaktır. Sebeplerde Allah Teâlâ'ya dil uzatma. Her halde Allah Teâlâ'dan gelene râzı ve sükûn üzere ol. Allah (cc) Hazretleri'nin adamlarının huzurunda şu üç sıfat üzere bulun: Alçak gönüllülük, iyi geçinmek ve kötülüklerden arınmış bir kalb. Hakiki yaşamak, nefsinı öldürmenle olur.”²¹

II. ESERLERİ

Abdülkâdir Geylânî'nin nesir, şiir, vird ve hiziblerden oluşan birçok eseri vardır. Abdülkâdir Geylânî'nin tasavvufî görüşlerini ortaya koymak açısından önemli bazılarını burada zikredeceğiz. Ardından ise tezimizin ana metni olan *Risâle-i Gavsîyye'yi* ayrıntılı olarak ele alacağız.

A. Önemli Bazı Eserleri

1. *El-Gunye li-tâlibi tarîkı'l-Hak*

Fıkıh, akâid ve tasavvufla ilgilidir. İlmihâl kitabı niteliğinde olan kitabın temel konuları iman, tevhid ve ahlaktır. İbâdetlerin faziletleri, müslümanların günlük hayattaki vazifelerine, hal ve hareketlerine geniş bir şekilde yer verilen kitapta, fıkıhî konular Hanbelî Mezhebi'ne göre yer almaktadır. Akâid hakkındaki konular ise Selefi bir anlayışla sunulmaktadır. Kitabın sonunda bulunan tasavvufî konular ise *Âdâbü'l-mürîdîn* bölümünde Sünnî bir tasavvuf anlayışı çerçevesinde işlenmektedir. Bu yönüyle, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb* adlı eserine benzer. Abdülkâdir Geylânî'nin te'lif eserleri arasında en önemlisidir.

Kütüphanelerimizde birçok yazma nüshası bulunan *el-Gunye*'nin ilk baskısı 1871 yılında Kahire'de Bulak Matbaası'nda yapılmıştır.²² Eser Farsça'ya Abdülhak es-Siyâlkûtî tarafından çevrilmiştir. Lahor'da 1282 hicri yılında basılmıştır. Türkçe'ye

²¹ Vassaf, a.g.e., I, 69 (yalnız kısa bir bölümü var); bkz. Abdülkâdir Geylânî, *Fütûhu'l-Gayb*, (trc. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul 1977) 75.makâle, s.197-199. (oğluna vasiyet şeklinde ifâde edilmeksizin bu bölüm hemen hemen aynı şeyleri ihtivâ etmektedir.)

²² Güner, a.g.m., s.183.

ilk çevirisi ise; *Umdetü's-sâlihîn fî tercemeti Gunyeti't-tâlibîn* adıyla, A. Faruk Meyan tarafından yapılmıştır.²³

2. el-Fethü'r-Rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî

1150-1152 yılları arasında medresede ve ribatta verdiği vaazların, müridleri tarafından toplanmış halidir. Altmış iki bölümden meydana gelmiştir. Sonunda vefâtını anlatan bir zeyil vardır. Hazretin 40 yıl boyunca süren vaazlarından zaman zaman alınmış notlardan oluştuğu da söylenebilir.

Eserin kütüphanelerimizde birçok yazma nüshaları vardır. İlk baskısı hicrî 1281 yılında Kahire Bulak Matbaası'nda yapılmıştır. Türkçe'ye Abdülkâdir Akçiçek tarafından "*el-Fethü'r-Rabbânî, İlâhî Armağan*", Yaman Arıkan tarafından "*Abdülkâdir Geylânî'nin Sohbetleri*" ve Sıtkı Güllü tarafından da "*Huzur Sohbetleri*" adıyla tercüme edilmiştir.

3. Fütûhu'l-gayb

Oğlu Abdürrezzak'ın onun sohbet, vaaz ve hutbelerinden derlemiş olduğu 78 bölümlük bir kitaptır. Vasiyyeti de kitabın sonunda yer alır. İbn Teymiyye tarafından "*Şerhu kelimât min Fütûhü'l-gayb*" adıyla şerhedilmiştir.²⁴

Bu üç eserin dışında Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet edilen birçok eser vardır. Onlardan bazıları şunlardır; *Mektûbât*, *Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr fî mâ yahtâcu ileyhi'l-ebrâr*, *es-Sirâcü'l-vehhâc fî leyleti'l-mî'râc*, *ed-Dürerü's-seniyye fî'l-mevâz'l-Geylânîyye*, *Tenbihü'l-gabî fî ru'yeti'n-Nebî*, *el-Kasîdetü'l-ayniyye*, *Reşfü'l-müntehilîn*, *el-Esmâü'l-hüsnâ*, *Hamriyye*, *Ümmiyye*, *Tâiyye*, *Lâmiyye*, *Tasavvufiyye*, *Hamse-i Geylânî*, *Vesîle*, *Salavât*, *el-Kibrîtü'l-ahmer fî's-salâti ale'n-Nebî*, *Da'vetü'l-celâle*, *Kenzü'l-a'zam*, *Duâ-i fethi'l-basâir*, *ed-Delâil*, *Evrâd*, *Hizb-i beşâiri'l-hayrât*, *Hizbü't-tazarru'* ve *l-ibtihâl*, *Hizbü's-seriyyânîyye*, *Hizbü's-sagîr*, *Hizbu'l-hıfz*.

Bir de son yıllarda dilimize de çevrilmiş olan Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm isminde bir tefsîr ona nisbet edilerek, Hikmet Neşriyât bünyesinde oluşturulan bir ekip

²³ Uludağ, "Abdülkâdir Geylânî" *DİA*, I, 238.

²⁴ Güner, a.g.m., s.184.

tarafından çevrilmiştir.²⁵ Ancak bu eserin gerçek müellifi, Baba Ni'metullah Nahçivânî, ismi de *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* olmalıdır.

B. Risâle-i Gavsîyye

1. Atiyye-i Sübhâniyye'de Geçen Gavsîyye Metni ve Çevirisi

Şerhte kullanılan *Risâle-i Gavsîyye* metninin, Abdülatif Feyzullah Eyyûbî'ye âit nüshadan olduğunu şârih şerhinin başında ifâde etmiştir. Burada o metnin Arapça'sını ve şârih tarafından yapılan serbest denilebilecek çevirisine bağlı kalarak ta bir çevirisini sunuyoruz:

قال الغوث الاعظم المستوحش غير الله المستأنس بالله, قال الله تعالى يا غوث الاعظم قلت لبيك يا رب الغوث, قال كل طور بين الناسوت والملكوت فهي شريعت, و كل طور بين الملكوت والجبروت فهي طريقة, و كل طور بين الجبروت واللاهوت فهي حقيقة و قال لي يا غوث الاعظم ما ظهرت في شئ كظهوري في الانسان. ثم سألت فقلت يا ربي هل لك مكان, فقال لي يا غوث الاعظم انا مكان المكان و ليس لي مكان و ان سر الانسان. ثم سألت فقلت يا ربي هل لك اكل و شرب, قال اكلي اكل الفقير و شربه شربي. ثم سألت فقلت يا ربي من اي شيء خلقت الملائكة, قال الله تعالى خلقت الملائكة من نور الانسان و خلقت الانسان من نور ظهوري. ثم قلت يا رب الغوث هل لك مطينة, قال لي يا غوث الاعظم جعلت الانسان مطينتي و جعلت ساير الاكوان مطينة الانسان, و قال لي يا غوث الاعظم نعم الطالب انا و نعم المطلوب الانسان و نعم الراكب الانسان و نعم المركوب ساير الاكوان. و قال يا غوث الاعظم سري و انا سره, ولو عرف الانسان منزلته عندي لقال في كل نفس من الانفس لا ملك اليوم الا لي. يا غوث الاعظم ما اكل الانسان و شرب شينا, و ما قام و ما قعد و ما نطق و ما صمت و ما فعل فعلا, و ما توجه بشيء و ما غابه عن شيء الا انا. و قال لي يا غوث الاعظم جسم الانسان و نفسه و قلبه و روحه و سمعه و يده و بصره و رجله و كل ذلك هو اظهرته بنفسي لنفسي لا هو الا انا و لا انا غيره. و قال لي يا غوث الاعظم اذا رايت المحترق بنار الفقر و المنكسر بنار الفاقة فتقرب اليه فانه لا حجاب بيني و بينه. ثم قال لي يا غوث الاعظم لا تأكل طعاما و لا تشرب شرابا و لا تنوم نومة الا عندي بقلب خاطر و عين ناظر. ثم قال لي يا غوث الاعظم من حرم عني بسفر الباطن ابتليته بسفر الظاهر. و قال يا غوث الاعظم الاتحاد حال لا يعبر عنه بلسان المقال فمن آمن به قبل و من رد الحال فقد كفر و من اراد العبادة بعد الوصول فقد اشرك بالله العظيم و قال لي يا غوث الاعظم من سعد بسعادة الازل فطوبى له لم يكن مخذولا بعد ذلك قط ابدا. و من شقي بشقاوة الازل فويل له لم يكن مقبولا بعد ذلك قط ابدا. ثم قال لي جعلت الفقر و الفاقة مطينتين للانسان فمن ركبهما فقد بلغ المنزل قبل ان يقطع المفاوز و البوادي

ثم قال لي يا غوث الاعظم المحبة حجاب بين المحب و المحبوب و بين اذا فني المحب عن المحبة وصل المحبوب. ثم قال لي يا غوث الاعظم لو علم الانسان ما كان له بعد الموت ما تمنى حياة الدنيا في الدنيا يقول في كل لمحة يا رب امتني امتني. ثم قال لي يا غوث الاعظم احب الخلاق عندي يوم القيمة الصم البكم و العمي التخير و البكاء و في القبر ذلك. ثم قال لي يا غوث الاعظم الارواح كلها يتراقصون في قوالبهم الي يوم القيمة بعد مقال الست

²⁵ Tefsirin mütercimleri şunlardır: Prof. Dr. Dilaver Güre; Prof. Dr. Ahmet Yılmaz; Doç. Dr. Tahir Uluç; Doç. Dr. Osman Nuri Küçük; Doç. Dr. Mustafa Çakmaklıoğlu; Yrd. Doç. Dr. İbrahim Işıtan; Dr. Fadıl Geylani Abdülaziz Ceylani; Ali Çoban; Betül Güçlü.

بربكم ثم قال رأيت الرب تعالى. ثم قال لي يا غوث الاعظم من سألني من الرؤية بعد العلم فهو محبوب. و من ظن ان الرؤية غير العلم فهو مغرور برؤية الرب. و قال لي يا غوث الاعظم من رأيي استغني عن السؤال في كل حال و من لم يرني لم ينفعه السؤال و هو محبوب بالمقال. و قال لي يا غوث الاعظم ليس الفقير عندي من ليس له شيء بل الفقير الذي له امر في كل شيء اذ قال لشيء كن فيكون. و قال لي يا غوث الاعظم لا الفة و لا نعمة في الجنة بعد ظهوري فيها و لا وحشة و لا حرقة في الناري بعد خطابي لها. يا غوث انا اكرم من كل كريم انا ارحم من كل رحيم. و قال لي يا غوث الاعظم نم عندي لا كنوامة العوام تراني. فقلت يا رب كيف انام عندك, قال الله تعالى بخمود الجسم عن الذات و خمود النفس عن الشهوات و خمود الروح عن اللحظات و فناء ذاتك في الذات.

قال لي يا غوث الاعظم, قلت لبيك يا رب العرش العظيم. فقال قل يا رب الكريم و الرحيم. يا غوث قل لاصحابك و احبابك من اراد منكم صحبتي فعليه بالفقر ثم فقر الفقر ثم فقر عن فقر الفقر. فاذا تم الفقر, فلا هم , الا انا. و قال لي يا غوث الاعظم طوبى لك ان كنت رنوا علي بريتي ثم طوبى لك ان كنت غفورا لبريتي. قال لي يا غوث الاعظم جعلت في النفس طريق الزاهدين و جعلت في القلب طريق العارفين و جعلت في الروح طريق الواقفين و جعلت النفس محل الاحرار. و قال لي يا غوث الاعظم قل لاصحابك اغتنموا دعوة الفقراء فانهم عندي و انا عندهم. و قال يا غوث الاعظم انا ماوي كل فقير و مسكنه و منظره و الي المصير. قال لي يا غوث الاعظم لا تنظر الي الجنة و ما فيها تراني بلا واسطة و لا تنظر الي النار و ما فيها تراني بلا واسطة. قال لي يا غوث الاعظم اهل الجنة مشغولون بالجنة و اهل النار مشغولون بالنار فكأن انت مشغولا بي. قال لي يا غوث الاعظم ان لي عبادا من اهل الجنة يتعوذون من النعيم كاهل النار يتعوذون من الجحيم. يا غوث من شغل بسواني كان صاحبه النار يوم القيمة. يا غوث الاعظم اهل القربة يستغيثون عن القرب كاهل البعد يستغيثون عن البعد. قال يا غوث الاعظم ان لي عبادا سوي الانبياء و المرسلين, لا يطلع علي احوالهم احد من اهل الدنيا و لا احد من اهل الآخرة و لا احد من اهل الجنة و لا احد من اهل النار و لا مالك و لا رضوان. و خلقتهم لا للجنة و لا للنار و لا للثواب و لا للعقاب و لا للصور و لا للغلمان و لا للولدان. فطوبى لمن امن بهم و ان لم يعرفهم. يا غوث انت منهم. و علاماتهم في الدنيا اجسامهم محترق من قلة الطعام و الشراب, و نفوسهم محترقة عن الشهوات, و قلوبهم محترقة عن الخطرات, و ارواحهم محترق عن الحظاظ, و هم اصحاب البقاء المحترقون بنور اللقاء.

اذا جاءك العطشان في يوم شديد الحر و انت صاحب الماء البارد, و ليس لك حاجة في الماء, فان منعه, فانت ابخل البخلا. كيف امنعهم رحمتي. و انا اشهدت و سجلت علي نفسي, باتي ارحم الراحمين. يا غوث ما بعد عني احد بالمعاصي الي, و ما قرب احد بالطاعة. يا غوث لو قرب مني احد لكان من اهل المعاصي, لانهم اصحاب العجز والندم. العجز منبع الانوار. والعجب منبع الاكدار و الاوزار و الظلمات. يا غوث اهل المعاصي محجوبون بالمعاصي و اهل الطاعات محجوبون بالطاعات و لي وراءهم قوم آخرون ليس لهم غم بالمعاصي و لاهم بالطاعات. يا غوث بشر المذنبين بالفضل و الكرم و بشر المعجبين بالعدل و النقم. يا غوث انا قريب الي العاصي بعد ما فرغ من المعاصي, انا بعيد من المطيع اذا فرق عن الطاعات. يا غوث اهل الطاعات يتذللون و يذكرون للنعيم, اهل المعاصي يتذللون و يذكرون للرحيم.

يا غوث خلقت العوام فلم يطيقوا نور بهائي فجعلت بيني و بينهم حجاب الظلمة. و خلقت الخواص فلم يطيقوا مجاورتي فجعلت الانوار بيني و بينهم حجاباً. يا غوث قل لاصحابك من اراد منهم ان يصل الي, فعليه بالخروج عن كل شيء سواني. يا غوث اخرج عقبة الدنيا تصل بالآخرة, و اخرج عقبة الآخرة تصل الي. اخرج عن الاجسام و

النفوس ثم اخرج عن القلوب و الارواح, ثم اخرج عن الحكم و الامر تصل الي. فقلت يا رب اي صلاة اقرب اليك, قال فالصلاة التي ليس فيها سواني و المصلي غائب عنها. ثم قلت اي صوم افضل عندك, قال الصوم الذي ليس فيها سواني و الصائم غائب عنه. ثم قلت اي عمل افضل عندك, قال ما ليس فيه سواني من الجنة و النار و صاحبه غائب عنه. ثم قلت اي ضحك افضل عندك, قال ضحك البكائين و التائبين. ثم قلت اي توبة افضل عندك, قال توبة المعصومين. ثم قلت اي عصمت افضل عندك, قال عصمة التائبين.

قال لي يا غوث ليس لصاحب العلم عندي سبيل الا بعد انكاره, لانه لو لم يترك العلم الذي عنده لصان الشيطان. قال غوث رايت الرب تعالي فسالت ربي ما معني العشق قال يا غوث اعشق لي والعشق لي والعشق انا و فرغ قلبك و تقلبك عن سواني, اذا عرفت ظاهر العشق فعليك بالفناء عن العشق, لان العشق حجاب بين العاشق و المعشوق فعليك بالفناء عن الغير, لان الغير حجاب بين العاشق و المعشوق. يا غوث اذا اردت التوبة فعليك باخراج هم الذنب عن النفس, ثم باخراج خطرات عن القلب تصل الي. و الا انت من المستهزين. يا غوث اذا اردت ان تدخل حرمي فلا تلتفت بالملك ولا بالملكوت و الجبروت لانه الملك شيطان العالم و الملوك شيطان العارف و الجبروت شيطان الواقف. فمن رضي واحد منها فهو عندي من المطرودين .

قال يا غوث المجاهدة بحر من بحار المشاهدة و حيتاته الوافقون, فمن اراد الدخول في بحر المشاهدة فعليه باختيار المجاهدة لان المجاهدة بذر المشاهدة. من اختار المجاهدة فله مشاهدتي ان شاء او ابي. يا غوث لا بد للطالبين من المجاهدة كما لا بد لهم مني. يا غوث ان افضل العباد و احب العباد الي العبد الذي له الوالد و الولد و قلبه فارغ عنهما فلو مات له الوالد فليس له الحزن بموت الوالد ولو مات الولد فلا يكون له الهم بموت الولد. فاذا بلغ العبد هذا المنزلة و منزلة هو عندي بلا ولد و لا والد لم يكن له كفوا احد. يا غوث من لم يذق فناء الوالد بمحبتتي و فناء الولد بمودتي لم يجد لذة الوحدة و الفردانية. اذا اردت ان تنظر الي في محل فاختر قلبا حزينا فارعا عن سواني. فقلت يا رب ما علم العلم, قال لي يا غوث الاعظم علم العلم هو الجهل عن العلم. يا غوث طوبي لعبد مال قلبه الي المجاهدة و ويل لعبد مال قلبه الي الشهوات. قال الغوث رايت الرب ثم سئلت عن المعراج, قال لي يا غوث المعراج هو العروج عن كل سواني يا غوث لا صلاة لمن ليس له عندي معراج و هو محروم عن كل صلاة و كمال المعراج ما زاعَ البَصَرُ وَمَا طَعَى.

Gavs-ı A'zam dedi: Cenâb-ı Hak: "Yâ Gavs-ı A'zam! buyurdu." "Lebbeyk ey Gavsın Rabbisi" dedim. "Her bir tavr ki nâsût ve melekût beyrinde ola şerîattir; her tavr ki melekût ve ceberût beyrinde ola tarîkatdır; ceberût ve lâhût beyrinde olan tavr hakîkatdır", dedi.

Hazret-i Hak bana dedi ki: "Ya Gavs-ı A'zam, eşyâdan bir şeyde zâhir olmadım, insanda zâhir olduğum gibi." Bundan sonra suâl ettim, dedim ki: "Ya Rabbi, senin için mekan var mıdır?" Bana dedi ki: "Yâ Gavs-ı A'zam, ben mekânın mekânıyım. Benim için mekân olmaz ve ben insânın sırrıyım." Bundan sonra suâl ettim, dedim ki: "Ya rabbi senin için ekl ve şûrb var mıdır?" "Fakîrin ekli, eklim; ve şûrbü, şûrbümdür", dedi.

Bundan sonra suâl ettim, dedim ki: “Ya rabbi, melâikeyi hangi şeyden halk eyledin?” Cenâb-ı Hak: “Melâikeyi nûr-i insândan, ve insânı kendi zuhûrum nurundan halk ettim” buyurdu. Bundan sonra, “Ey Gavsın Rabbisi, senin için matiyye ve binek var mıdır?” dedim. “Ya Gavs-ı A’zam, insânı benim matiyyem, ve sâir mükevvenâtı insâna matiyye kıldım”, dedi. “Ya Gavs-ı a’zam, ben ne güzel tâlibim ve insan ne güzel matlûbdur. Ve insân ne güzel râkibdir ve sâir-i ekvân ne güzel merkûbdur”, dedi. “Yâ Gavs-ı a’zam, benim üzerime şâhid ol ki izzetim ve celâlim hakkı için, insân benim sırrım ve ben insânın sırrıyım. İnsân benim indimdeki kadr ve merâtib ve derecâtını bilse idi; nefeslerinden her bir nefesinde: “Bugün mülk ancak benimdir” derdi.

Ya Gavs-ı A’zam, insân bi şey ekl ve şûrb edemez. İnsân, kıyam ve kuûd ve nutk ve sâkit olamadığı gibi, işlerinden bir iş işleyemez. Bir şey’e müteveccih ve bir şey’den gaybûbet edemez. Ancak benim ona kudret ve kuvveti veren. Ve bana şöyle dedi: “Ey Gavs-ı A’zam, İnsanın cismi ve nefsi, kalbi ve rûhu, işitmesi ve görmesi, eli ve ayağı ve diğer bütün azalarının hepsini, onu kendi nefsimle ve kendi nefsim için izhâr ettim. O yoktur, ancak ben varım, ve ben onun gayrı değilim.”²⁶

Ve şöyle dedi: “Yokluk ateşine yanmış ve ihtiyâc-ı kâmileten dolayı her cihetten kat’-ı alâka eylemiş zâtı görürsen, ona yakîn ol, zîrâ onunla benim miyânemizde perde ve hicâb yoktur.” Sonra şöyle dedi: “Ey Gavs-ı A’zam, benim indimde, ancak, kalbin hâzır ve gözün nâzır olduğunda birşeyler ye, birşeyler iç, ve uyu.”²⁷

Sonra bana şöyle dedi: “Sefer-i bâtın ile benden mahrûm olanları, sefer-i zâhire mübtelâ ederim.” Bana dedi ki: “İttihâd bir haldir ki edâd-ı lisâniyye ile ta’bîr olunmaz. Bir kimse ona îmân ederse, makbûldür. Ve eğer bir kimse red ve inkâr eylerse, tahkîk, kâfir olur. Ve eğer bir kimse, o hale vâsıl ve nâil olduktan sonra ibâdet ederse, Hakkı, şirk-i azîm etmiş olur. Bir kimse, saâdet-i ezeliyye ile saîd olsa fazîlet ve kemâl onundur. O kimse için hizlân ve havf-i heyecân ebedî olmaz. Ve kim şekâvet-i ezeliyye ile şâkî olursa, veyl ona olsun. Bundan sonra o asla ebediyyen makbûl olmaz.” Sonra bana şöyle dedi: “Fakr ve fâkayı insân için binek ve matiyye kıldım. Bir kimse ona râkib olsa, sahrâ ve bâdiyeye uğramazdan evvel maksada vâsıl olur.”

²⁶ Bu cümlelerin tercümesi, Şârih tarafından verilmemiştir.

²⁷ Bu cümlelerin tercümesi de metinde geçmiyor.

Sonra bana şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, muhabbet, âşık ile ma’şûk miyânesinde hicâbdır, ve âşık hubda fânî olursa mahbûba vâsıl olur.” Sonra şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, eğer ki insân bilse idi vefât eyledikten sonra hâli ne olacağını, hayât-ı dünyâyı istemeyib, hemîşe, Yâ rab beni meyyit kıl, meyyit kıl der idi.” Sonra şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, mahlûkâtın indimde kıyâmet günü en muhabbetlisi kulağı ve ağzı ve gözü olmayarak hayrette bulunduğu hâlde kabrinde bükâ ile olanıdır.” Sonra bana şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, Bütün ruhlar kalıplarında kıyamete kadar raksederler; ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ sözünün manasından dolayı. Sonra da derler ki: ‘rabbimizi gördük’.”

Sonra bana şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, bir kimse ilimden sonra beni ru’yetten suâl etse mahcûbdur. Ru’yet, ilmin gayridir zanneden kimse, rabbın ru’yetinden mağrûrdur.” Sonra şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, bir kimse beni görse, her hâlde suâlden müstağnî olur; ve bir kimse beni görmezse, suâl ona nef’ vermez, zîrâ kâlde kalmıştır.” Ve şöyle dedi: “Ey Gavs-ı a’zam, benim indimde fakîr bir şey’e mâlik olmayan değildir belki fakîr oldur ki her arzu eylediği şeyi hâsıl ola ve her ne şeye emr etse vücûd bula.” Ve bana şöyle dedi: “Ya Gavs-ı a’zam, ülfet ve ni’met yoktur cennet ehline ben zâhir olduktan sonra, ve vahşet ve hirkat yoktur nâr ehline ben hitâb eyledikten sonra. Ya Gavs, ben her kerem sâhibinden ziyâde kerîmim ve her merhamet ashâbından dahî ziyâde rahîmim.”

Bana şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, bundan sonra benim indimde, avâmın uyudukları gibi uyuma ki beni göresin.” Şöyle dedim: “Ya rabbi, senin indinde ne keyfiyetle uyuyayım?” Allah Teâlâ şöyle dedi: “Cismin, lezâiz-i cismâniyeden; ve nefsin, şehvât-ı nefsâniyyeden; ve rûhun, lahazât-ı rûhâniyyeden fâriğ ve azâde olsun; ve zâtın dahî zâtında fenâ bulsun.”

Bana: “Ya Gavs-ı A’zam” dedi. “Lebbeyk ya azîm olan arşın rabbisi” dedim. Dedi ki: ‘Ya rabbe’l-kerim ve’r-rahîm’ de. Ya Gavs, ashâb ve ahhâbından, benim ile musâhabet murâd eden kimseye söyle ki; fakr onların üzerine olsun. Ya’nî; ihtiyâr-i fakr etsinler. fakrdan sonra fakru’l-fakra ersinler. Sonra fakru’l-fakrdan fakra vâsıl olsunlar. Vaktâki onların fakrları tamam ola; onlar yoktur; hemân, ancak ben varım.”

Bana şöyle dedi: “Ya Gavs-ı a’zam, eğer mahlûkatım üzerine re’fet ve merhamet edici oldun ise, devlet senindir. Ondan sonra mahlûkatımın cürm ve kusûrlarını setr ve afv edecek olursan yine devlet senindir.” Ve şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, zâhidler yolunu, nefis içinde kıldım; ve ârifler yolunu, kalb içinde

kıldım; ve vâkıflar yolunu, rûh içinde kıldım; ve nefsi dahî, mahall-i ahrâr kıldım.” Ve şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, ashâbına söyle ki fukarânın duâsını ganîmet bilsinler. Zîrâ; onlar benim indimde, ve ben onların indindeyim.” Ve şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, ben her bir fukarânın, mahal ve mesken ve manzarasıyım. Onlar, hemîşe bende sâkin ve bana nâzırdılar.”

Şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, cennette olan şeylere bakma ki, beni vâsıtasız göresin; ve cehennemde bulunan şeylere dahî bakma ki, beni vâsıtasız göresin.” Bana şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, ehl-i cennet, cennette olan ile meşgûldür. Ve ehl-i nâr dahî, cehennemde bulunanlarla meşgûldür. Sen, benimle meşgûl ol.” Bana şöyle dedi: “Ya Gavs-ı A’zam, benim için ehl-i cennetten bir tâife vardır ki, cennetten bana istiâze ederler. Nitekim cehennem ehlinde bir taifenin dahî, bana sığındıkları gibi. Ya Gavs, bir kimse, benim gayrim ile meşgûl olsa, kıyâmet günü onun sâhibi nârdır. Ya Gavs-ı A’zam, kurbet ehli, nasıl kurbdan istiğâse eder ise, bu’ d ehli dahî, bu’ dundan öylece istiğâse ederler.”

“Ya Gavs-ı A’zam, enbiyâ ve mürselînden başka, benim için kullarım vardır ki, o kullarım ahvâline, rıdvân ve mâlik, ve ehl-i nâr ve ehl-i cennet, ve ehl-i âhiret ve ehl-i dünyâdan bir kimse muttali’ ve vâkıf olamaz. O kullarımı, vildân ve gilmân ve kusûr ve hûr ve ikâb ve sevâb ve nâr ve cennet için halk etmedim. Bir kimse, her ne kadar onları bilmezse, tasdik ve îmân eylerse, devlet ve saâdete nâildir. Ya Gavs, sen de işte şu zât-ı celîl’ül-kadr cümle-i cemîlesindensin. Şu zâtın alâmeti, dünyada cisimlerini, az yemek ve içmekten yakmışlardır. Nefslerini, şehevâtta mahv ve izâle etmişlerdir. Kalblerini, havâtırdan tasfiye etmişlerdir. Rûhlarını, kuyûdat ve izâfâtta azâde kılmışlardır. Bunlar, bekâ nuruyla yanmış, ve likâ ashâbından bulunmuşlardır” dedi.

Ya Gavs, şiddet-i harâret gününde, sana bir susuz adam gelse, halbuki sende soğuk su mevcûd bulunsa, dahî sen ise, o suya muhtâç olmayasın, eğer, o suyu ona vermezsen; sen bâhîllerin en ziyâde bâhîli olursun. Ne keyfiyet ile benim rahmetim men’ oluna! Ben kendi zâtım üzerine tescîl ve şehâdet eyledim ki: ben merhamet edicilerin en ziyâde merhamet edicisiyim. Ya Gavs, Bir kimse, ma’siyeti sebebiyle benden ırak olmaz. dahî, itâati cihetiyle bir âbid bana yakîn olmaz. Ya Gavs, bir kimse bana yakın olursa, ma’siyet ehli bulunur. Çünkü, ma’siyet ehli olan, acz ve nedâmettedir. Acz nûr menbâıdır. Ucb dahî, zulumât ve günah ve keder menbâıdır. Ya Gavs, ma’siyet sâhibi mahcûbdur isyânı ile, tâat ehli dahî mahcûbdur tâati sebebiyle. Benim için, bunların verâsında bir kavim vardır ki onlar, ne isyan ile

mağmûm, ve ne de tâata mağrûr olurlar. Ya Gavs, günah sâhibini, fazl ve kerem ile tebşîr eyle, ve enânette kalanları dahî, adl ve nakmetle tebşîr eyle. Ben yakınım isyân ehline, günahdan tevbe ve nedâmet eyledikten sonra; ben baîdim tâat ehline, tâattan ferâgat eyledikten sonra. Tâat ehli, naîmi zikr ederek tezellül ederler. Ma'siyet ashâbı dahî, rahmet ve vüs'at-i ilâhiyeyi zikr ederek tezellül ederler.

Ya Gavs, avâm-ı nâsı halk ettim, nûr-ı cemâle tâkat getiremediler. Onlarla benim miyânemizde hicâb-ı zulmet kıldım. Havâssı halk eyledim. Sereyân-ı zâtiyeme tâkat getiremediler. Onlarla miyânemde, nûrdan hicâb kıldım. Ya Gavs, ashâbına söyle ki, onlardan bir kimse bana vuslat murâd eder ise; benden gayri olan şeylerin küllîsinden çıkmak, onların üzerine olsun.

Ya Gavs, dünya akabesinden hurûç et ki âhirete vâsıl olasın. Âhiret akabesinden dahî hurûç ve halâs ol ki, bana vâsıl olasın. Ya Gavs, cisim ve nefsinden hurûç et. Ondan sonra, kalb ve rûhundan dahî hurûç et. Bundan sonra, hüküm ve emirden de hurûç eyle ki bana vâsıl olasın.

Dedim ki: “Ya rabbi, hangi salât sana yakındır?” Cenâb-ı Hak buyurdu ki: “Bana yakın olan salât oldur ki onda, benden gayri olmaya, ve musallî dahî o salâtta gâib ola.” Bundan sonra, “senin indinde hangi savm fazîletlidir?” dedim. “Şol savm ki onda benden gayrisi olmaya, ve öyle sâim ki onda gâib ola” dedi. Sonra, “senin indinde hangi amel, ziyâde fazîletlidir?” dedim. “Şol amel ki onda benden gayri olmaya, ve cennet ve nârdan bile bulunmaya, ve sâhib-i amel onda gâib ola” dedi. “Hangi sûretle gülmek, senin indinde fazîletlidir?” dedim. Cenâb-ı Hak, buyurdular ki: “ağlayan tâiblerin dıhki, ya'nî gülmesidir.” “Senin indinde hangi tevbe efdaldır?” dedim. “Ma'sûmların tevbesidir” Dedi. “Hangi ismet senin indinde efdaldır?” dedim. “Tâiblerin ismetidir” dedi.

Hazret-i Hak bana buyurdular ki: “Ya Gavs bundan sonra sâhib-i ilim için benim indimde yol yoktur. Meğer ki o ilmi terk ede. Eğerki kendisinin indinde olan ilmi terk etmeyib, ona mağrûr olursa, mertebe-i şeytâniyededir.”

Gavs dedi ki: “Rabb teâlâyı gördüm. Aşkın ma'nâsından Cenâb-ı Hakka suâl ettim.” Cenâb-ı Hak buyurdular ki: “Ya Gavs, bana âşık ol ve aşk benim içindir, dahî aşk benim. Kalbini, benim gayrimden takallüb etmekten farîğ kıl. Sen aşkın zâhirine ârif olsan senin üzerine aşktan fânî olmak lâbüddür. Tahkîkan aşk, âşık ile ma'şûk miyânesinde hicâbdır. Gayriyetten fânî olmak senin üzerine olsun. Tahkîkan gayriyet, âşık ile ma'şûk miyânesinde hicâbdır.”

Ya Gavs, vaktâki tevbe etmek murâd edersen taayyünât-ı nefsiyyeden fâriğ ol. Bundan sonra kalbinde bulunan havâtırı çıkar. Bana vâsıl olursun. Eğerki böyle olmazsa, sen müstehziînden olursun. Ya Gavs, sen vaktâki dahîl-i dâire-i haremim olmak murâd edersen; mâlik olduğun şeylere iltifât etme. Tahkîkan, mülk âlimin şeytânıdır. Melekûta ve ceberûta bile iltifât etme. Melekût dahî ârifin şeytânıdır. Ceberût dahî vâkıfın şeytânıdır. Bir kimse bunlardan birisine râzı olsa; benim indimde o kimse tart olunmuşlardandır.

Mücâhede, müşâhede bahrlerinden bir bahrdır. O bahrin balıkları ise vukûf ehlidir. Bir kimse, o müşâhede bahrine dâhil olmak murâd ederse; mücâhedeyi ihtiyâr etmek onun üzerine olsun. Tahkîkan; mücâhede, müşâhedenin çekirdeğidir. Bir kimse benim için mücâhedeyi ihtiyâr etse, o kimse için müşâhede vardır. Gerek taleb eylesin ve gerek ibâ eylesin. Ya Gavs, tâlibler için mücâhede elbette lâzımdır. Nitekim, ben onlar için lâzım olduğum gibi.

Ya Gavs, tahkîk, benim için kullarım içinde en ziyâde muhabbetli ve fazîletlisi, şol kulumdur ki vâlid ve veledi ola; kalbi onlardan farîğ olmuş buluna. Vele ki onların vâlidı fevt olsa bile, onlar için hüznün ve elem olmaya. Vaktâki, veledi vefât etse dâhi, onun için hemm u gam bulunmaya. Vaktâki abd bu mertebeye nâil ve bâliğ ola dahî ol menzildir ki benim indimde vâlid ve veledsiz ola. Ve ona denk kimse bulunmaya. Ya Gavs, Bir kimse benim muhabbetim sebebiyle vâlidinin fenâsını zevk etmese, dahî veledin fenâsını, meveddet hasebiyle zevk etmese; ferdâniyet ve vahdâniyet lezzetini bulamaz. Beni bir mahalde görmekliği murâd edersen, benim gayrimden fâriğ olmuş mahzûn kalbi ihtiyâr et.

“İlmin ilmi nedir?” diye Cenâb-ı Haktan suâl ettim. “Ya Gavs-ı A’zam, ilmin ilmi, ilimden cehildir. Ne devlet şol abde ki kalbi, mücâhedâta meyl ede. Ve veyl ve hizlân şol abd için ki kalbi, shevâta meyl ede” dedi.

Gavs dedi ki: “Rabbi gördüm. ondan sonra mi’râctan suâl ettim.” Şöyle dedi: “Ya Gavs, Mi’râc, benim gayrim olan şeylerin küllîsinden urûcdur. Benim indimde mi’râc edemeyen kimse için salât yoktur. O kimse, salâtın küllisinden mahrûmdur. Dahî mi’râcın kemâli; *[(Peygamberin) Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı]* (Necm, 53/17)âyet-i celîlesi sırrına âşinalıktır.”

2. Gavsıyye Risâlesi'nin Âidiyeti Mes'elesi

Risâle-i Gavsıyye, Gavs-ı A'zam ile Allah arasındaki konuşmaları içeren bir eserdir. Bu eser hem Abdülkâdir Geylânî'ye hem de Muhyiddin İbn Arabî'ye nisbet edilmiştir. Kütüphanelerimizde bulunan nüshaların kime nisbet edilerek kayıtlandığını gelecek başlıkta ayrıntılı liste halinde belirteceğiz. Burada eserin âidiyeti konusunda bugüne kadar söylenilegelen yorumlar üzerinde duracağız ve eseri tez konumuz olan eserin şârihi Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey gibi, Abdülkâdir Geylânî'ye nisbetle değerlendirdiğimizi ve nedenini sunmaya çalışacağız.

Risâle-i Gavsıyye, şerîatin hakikatının ve mertebesinin dahî içerisinde îzâh edilmiş bir eser olmasına rağmen, Abdülkâdir Geylânî'nin genel ma'rûf eserlerinin sıkı bir şerîat çizgisi çerçevesinde yazıldığı, ve *Risâle-i Gavsıyye'nin* ise şerîate muhâlif sözler içerdiği gerekçesiyle ba'zıları bu risâlenin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olmasının mümkün olmadığı görüşünü belirtmişlerdir.

Abdülkâdir Geylânî'nin eserlerinin içeriği ve bu risâlenin âidiyeti hakkındaki bazı görüşleri şu şekilde söyleyebiliriz. Vâsıtî, *Tiryâku'l-muhibbîn* adlı eserinde, *Gavsıyye* hakkında olmadığı halde Abdülkadir Geylânî'den şerîata aykırı sözler rivâyet edildiğini, bunların ise ona âit olmadığını belirtir.²⁸ Karamânî ise risâlenin Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından Abdüsselam b. Abdülvehhâb tarafından oluşturulduğunu söyler. Bu görüşü için ise bir kaynak vermez.²⁹ Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünûn'da* eseri hem Abdülkâdir Geylânî hem de Muhyiddin İbn Arabî'nin ikisine birden nispet etmiştir. Reşîd Rızâ ise eserin uydurma bir eser olduğunu ve hayranlarının Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet ettiklerini söyler.³⁰ Süleyman Uludağ da eserin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olmadığı görüşünü benimseyenlerdendir. 'Allah ile Abdülkâdir Geylânî arasında geçtiği iddiâ edilen konuşmaların bulunduğu eser' şeklinde risâleden söz ederek görüşünü ifâde eder ve risâlenin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olmadığını ifâde eder.³¹ Buraya kadar zikredilen isimler ve görüşler *Risâle-i Gavsıyye'nin* Abdülkâdir Geylânî'ye âit olmadığı görüşünü benimseyenlerdir. Bunların arasında konu hakkında yorum yapmış olmasa da, risâleyi İbn Arabî'ye nispet ederek şerh eden Muhammed Nûrû'l-Arabî'yi de sayabiliriz. Bu eser hakkında ayrıntılı olarak ilerleyen bölümlerde bilgi vereceğiz.

²⁸ Gürer, a.g.e., s.125.

²⁹ Gürer, a.y.

³⁰ Gürer, a.y.

³¹ Süleyman Uludağ, Abdülkâdir Geylânî, İstanbul 2011, *DİA*, I, 239.

Risâle-i Gavsîyye'nin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğu görüşünü benimseyenler arasında bulunan Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirîlik hakkında birçok çalışmaları olan ve bu konuda uzmanlardan sayabileceğimiz Yusuf Zeydân'a göre eserin Abdülkâdir Geylânî'ye âidiyeti hemen hemen şüpheyi yer bırakmayacak açıklıktadır.³²

Zeydân, teknik açıdan metin incelendiğinde, hemen hemen hiçbir şekilde müellifinin izine rastlanılamayacağını belirtir. Bunun sebebi olarak, *Risâle-i Gavsîyye'nin* yazmalarında hamdele ve salve bölümlerinin olmayışını ve hiçbir ön bilgi verilmeksizin direk konuşmaların başlayışını zikreder. Eserin bitişi de aynı şekildedir.

Zeydân, eserin İbn Arabî'ye değil de Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğunu düşünmek için şu sebepleri sıralamaktadır:

1- Risâlenin tüm cümlelerin başında zikredilen, “el-Gavsü'l-A'zam” tâ'biri Abdülkâdir Geylânî'nin lakâbı olarak meşhurdur ve İbn Arabî bu lakapla tanınmamıştır.

2- *Risâle-i Gavsîyye'nin* dili idlâl (naz makamı) diye ifâde edilebilecek bir dildedir. İbn Arabî Hazretleri'nin kitaplarında ise bu üslûba benzer bir eser bulunmamaktadır. Abdülkâdir Geylânî'nin eserlerine bakılırsa *Gavsîyye'nin* üslûbuyla benzerlikler bulunmaktadır.

3- *Gavsîyye'de* vârid ve işâret edilen bazı hususlar ile Abdülkâdir Geylânî'nin diğer kitaplarında işâret edilen hususlar birbirinden kopuk değil bilâkis mutâbıktır. Meselâ muhabbetle yanmış (muhterik) olan kullar ve muhipler ki onların ebeveyni ve çocukları olduğu halde kalben onlardan farîğ oldukları sözünü diğer eserlerinde de görebilmekteyiz.

4- İbn Arabî'ye âit olmayan bir eserin ona nisbet edilmesi ya kasıt taşımayan bir bilgisizlik yüzünden, ya da nüshanın kıymetini yükseltme değerinden kaynaklanabilir. Bu nisbet karışıklığının sebebi hem Abdülkâdir Geylânî hem de İbn Arabî için ortak olarak kullanılan “Muhyiddin” lakâbından da kaynaklanmış olabilir.³³

Yusuf Zeydân'ın görüşlerini böylece belirttikten sonra, eserin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olma ihtimalini güçlendiren bir neden olarak ta biz, *Risâle-i*

³² Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî Risâleleri*, İstanbul 2007, s.59.

³³ Yusuf Zeydân, *Dîvân-ı Abdülkâdir Geylânî*, s.36. Dâru'l-Cil, Beyrut.

Gavsîyye'nin şerhlerini görüyoruz. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu şerhlerin büyük bir kısmının şârihleri eseri Abdülkâdir Geylânî'ye nisbetle şerh etmişlerdir. Ayrıca tezimizde çokça faydalandığımız, Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı ve eserleri hakkında doktora tezi de bulunan Dilâver Gürer de kendi görüşü olarak eserin Abdülkâdir Geylânî'ye nispeti yönünde görüş belirtmiştir.³⁴ Eseri Abdülkâdir Geylânî'ye nisbetle şerh eden şârihler ve eserlerinin isimlerini şöylece sıralayabiliriz: Seyyid Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî, *Risâle-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi*; Cabbârzâde Muhammed Ârif b. Şâkir, *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye*; Hüseyin Vedad, *Risâle-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi*; Ahmed Hulûsi, *Gavsîyye Açıklaması*; Velî Mülûkşâh Sıddîkî, *er-Risâletü'l-Gavsîyye Tercüme-i Türkî ve Şerh*.

Risâle-i Gavsîyye'nin âidiyeti problemi, nüshaların târihleri vb teknik açılardan netleştirilememektedir. Eserin üslûbunun Abdülkâdir Geylânî'ye benzemediğini söyleyenler olduğu gibi, Muhyiddin İbn Arabî'ye benzemediğini söyleyenler de vardır. Biz bu mes'ele hakkında bir son söz olarak olmasa bile eserin Abdülkâdir Geylânî'ye ait olduğunu güçlendiren, onun ba'zı eserlerinden ve özellikle *Cilâu'l-hâtır*³⁵ adlı eserinin sonundaki duadan, *Risâle-i Gavsîyye'deki* ifâdelere ve üslûba çok yaklaşan bazı örnekler sunmak istiyoruz.

Cilâu'l-hâtır'da bulunun mezkûr dua şöyle başlamaktadır: “Ey kul! Kulak ver. Çünkü sen şâhid ve mürîdisin. Kalp kulağınla dinle, çünkü ben senden uzak değilim. Ey kul! Sen daha nefsin için olmadan önce ben senin müdebbirin idim. O halde, nefsin için olmaksızın O'nun için ol. Sen daha zuhûr etmeden önce ben onun yönetimini üstlenmiştim, şu anda da onun gözetimi bana âittir.”³⁶ Bu duânın üslûbu olarak en başta zikretmemiz gereken şey, duadaki cümlelerin “Ey Kul” şeklinde başlaması ve kula hitap edilen bu cümlelerde Abdülkâdir Geylânî'nin Allah'ın kelâmını aktarmış olmasındadır. Bu yönüyle kudsî hadîse benzeyen bu aktarımlar, *Risâle-i Gavsîyye'ye* Allah'la konuşma bağlamında i'tirâzların Abdülkâdir Geylânî tarafına yöneltilemeyeceğini bize açıkça göstermektedir.

Risâle-i Gavsîyye'de geçen: “İnsân, kıyam ve kuûd ve nâtık ve sâkit olamadığı gibi, işlerinden bir iş işleyemez. Bir şey'e müteveccih ve bir şey'den

³⁴ Abdülkâdir Geylânî, *Risâleler*, s.60. çev. Dilâver Gürer.

³⁵ *Cilâu'l-hâtır*, Abdülkâdir Geylânî'nin vaazlarını bir araya getiren *el-Fethu'r-Rabbânî* gibi müstakil bir derleme ve adetâ onun bir devamı niteliğindedir. Dilâver Gürer tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

³⁶ Abdülkâdir Geylânî, *Cilâu'l-hâtır*, s.208, çev. Dilâver Gürer.

gaybûbet edemez. Ancak benim ona kudret ve kuvveti veren. Ve bana şöyle dedi: “Ey Gavs-ı A’zam, İnsanın cismi ve nefsi, kalbi ve rûhu, işitmesi ve görmesi, eli ve ayağı ve diğer bütün azalarının hepsini, onu kendi nefsimle ve kendi nefsim için izhâr ettim. O yoktur, ancak ben varım, ve ben onun gayrı değilim” ifâdeleri ile *Cilâü’l-hâtır*’da geçen “Ey kul! Varlığına, benim yarattığım nazarıyla bak, kendinin fâni olduğunu görürsün. Fâni olan şey hakkında ne dersin? Otur, sen benim memleketimin idâresini bana teslim ettin. Sen de benim memleketimden bir parçasın. O halde benim rabliğim husûsunda tartışma, ilâhi vücûdumdaki irâdemde bana zıt davranma”³⁷ ifâdelerinin ma’na olarak yakınlığı, kaynaklarının da yakınlığı konusunda ipucu vermektedir.

Yine *Risâle-i Gavsıyye*’de geçen, “Ey Gavs-ı A’zam, bir kimse ilimden sonra beni rûyetten suâl etse mahcûbdur. Ru’yet, ilmin gayridir zanneden kimse, rabbın ru’yetinden mağrûrdur.” Sonra şöyle dedi: “Ey Gavs-ı A’zam, bir kimse beni görse, her hâlde suâlden müstağnî olur; ve bir kimse beni görmezse, suâl ona nef’ vermez, zîrâ kâlde kalmıştır” ifâdeleri ile *Cilâü’l-hâtır*’da geçen, “Ey kul! Tecrübeden sonra hâlâ şüphe olur mu? Her şey apaçık belli olduktan sonra hâlâ hayret ve zihin karışıklığı olur mu? İlmin seni bana yükseltir, çünkü senin başka murâdın yok. Yaptığın bütün hayırlar seni benimle münâzaadan uzaklaştırır”³⁸ ifâdeleri, hakîki ilme ermiş kişilerin sâkinliğine ve artık telaşta olmayıp idrâkte olduklarına aynı şekilde işâret eden, aynı kaynaktan neşet etmiş ifâdeler olarak görünmektedir.

Risâle-i Gavsıyye’de geçen, “Ya Gavs-ı A’zam, cennette olan şeylere bakma ki, beni vâsıtasız göresin; ve cehennemde bulunan şeylere dahî bakma ki, beni vâsıtasız göresin. Ya Gavs-ı A’zam, ehl-i cennet, cennette olan ile meşgûldür. Ve ehl-i nâr dahî, cehennemde bulunanlarla meşgûldür. Sen, benimle meşgûl ol” ifâdeleri ile *Cilâü’l-hâtır*’daki “Ey kul! Biz senin yalnızca bizi istemeni, yalnızca bizi tercih etmeni, yalnızca bizden râzı olup, bizden başka hiçbir şeyden râzı olmamanı istiyoruz”³⁹ ifâdeleri, ve *Fethü’r-Rabbânî*’de çokça tekrarlanan “Söyleyiniz: Nefis, mal, cennet senin olsun. Zâtından gayri şeyler de senin olsun, bize Zâtını ver. Başkasını istemiyoruz”⁴⁰ gibi ifâdelerin, fâni olan şeylerin hepsinden yüz çevirmek sûretiyle gerçek murâda erişme yolunda yol gösterici ifâdeler olarak amaç ve hatta üslûb birliği içinde olduğu görünmektedir.

³⁷ Geylânî, *Cilâü’l-hâtır*, s.209.

³⁸ Geylânî, *Cilâü’l-hâtır*, s.208.

³⁹ Geylânî, *Cilâü’l-hâtır*, s.209.

⁴⁰ Abdülkâdir Geylânî, *Fethü’r-Rabbânî*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul 2000, s.114.

Abdülkâdir Geylânî'nin en meşhur eseri olan, *Fethû'r-Rabbânî*'de geçen "Görmez misin ki bir zât Hak'dan alıkoymasın diye dünyayı bırakır. Zât-ı ilâhiden alıkoymasın diye âhireti de bir yana atar. O diler ki, âhiret yolunda bulunmaya. Çünkü âhiret oldukça tatlıdır, güzelliği açıktır ve bir rahmettir. Ola ki sır ve kalp onunla yetine, esas Zâta varmaktan geri kala.."41 ifâdeleri ile *Risâle-i Gavsîyye*'de geçen, "Ya Gavs, dünya akabesinden hurûç et ki âhirete vâsıl olasın. Âhiret akabesinden dahî hurûç ve halâs ol ki, bana vâsıl olasın. Ya Gavs, cisim ve nefsinden hurûç et. Ondan sonra, kalb ve rûhundan dahî hurûç et. Bundan sonra, hüküm ve emirden de hurûç eyle ki bana vâsıl olasın" ifâdelerinin aynı ma'nalar üzerinde, üslûb yakınlığıyla dolaştığı görünmektedir.

Risâle-i Gavsîyye'de geçen, "Melâikeyi nûr-i insândan, ve insânı kendi zuhûrum nurundan halk ettim.." ve "Ya Gavs-ı A'zam, insânı benim matıyyem, ve sâir mükevvenâtı insâna matıyye kıldım" ve "Ya Gavs-ı A'zam, ben ne güzel tâlibim ve insan ne güzel matlûbdur. Ve insân ne güzel râkibdir ve sâir-i ekvân ne güzel merkûbdur" ifâdeleriyle insânın ne ile uğraşması gerektiği, O'nun uğraşısının Allah'ı bilmek ve kulluk olduğu, bunun en yüce iş olduğu, zâten yaratılmışların insana hizmet için yaratıldığı ifâde edilmiştir. Bu ma'naları ise, *Cilâü'l-hâtırda*'ki: "Yazık sana! Kendi işinle uğraşasın diye senin kadrini yücelttik; ey kıymetini yükselttiğimiz kişi! Kıymetini alçaltma. Ey izzet ve şeref verdiğimiz kişi! Benden başkasına güvenerek küstahlaşma. Yazık sana! Sen bizim katımızda bizden başkasıyla uğraşmayacak kadar yücesin. Seni kendi huzûrum için yarattım ve onun için sana hitapta bulundum. Yardımımın çekişiyle seni kendime cezbedip çektim. Eğer kendi nefsin ile meşgul olursan seni perdelerim. Nefsinin hevâsına uyarsan seni tardederim" ve özellikle Yazık sana! Tedbîr yükünü ancak rubûbiyet taşıyabilir, onu beşeriyet zaafı taşıyamaz. Yazıs sana! Sen taşınan yüksün, yük taşıyan olma. Senin rahat olmanı murâd ettik, nefsin için boşa kendini yorma"42 ifâdelerinde açıkça görebilmekteyiz.

Yaptığımız alıntıların da desteklediği gibi, *Risâle-i Gavsîyye'nin* Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğu bizce ağır basan bir görüştür. Risâlede geçen bütün sözler Cabbârzâde Ârif Bey'in de şerhi boyunca işlediği üzere, mertebeler ve makamlarına göre değerlendirildiğinde, tasavvufî eser vermiş hemen her meşrepteki insan tarafından birçok benzerleri ifâde edilmiş, asla yadırganmayacak sözlerdir.

⁴¹ Geylânî, *Fethû'r-Rabbânî*, s.409.

⁴² Geylânî, *Cilâü'l-hâtır*, s. 210.

3. Risâle-i Gavsiyye'nin Yazma, Basma ve Tercümeleri

Risale-i Gavsiyye'nin kütüphanelerimizde bulunan yazma nüshaları şunlardır:

a. Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilen nüshalar

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliüddün Efendi, no: 810.

Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, no: 439-03; Laleli, no: 3692-03; Şehid Ali Paşa, no: 1389-09; Esad Efendi, no: 1682, 3702, 002896; İzmirli İ. Hakkı, no: 1265, Laleli, no: 1927; Şazeli Tekkesi, no:106; Yazma Bağışlar, no: 3055/1; Zühdü Bey, no: 623-01;

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, no: 536.

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry, no: 1197.

b. Muhyiddin İbn Arabî'ye atfedilen nüshalar

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, no: 105498/3, 105530/2; Veliüddin Efendi, no: 001824, 001834.

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, no: 716, 2039, 2199; Beşir Ağa (eyüp), no: 93; Esad Efendi, no: 3565, 1338; İzmir, no: 791, 804; Lala İsmail, no: 706; Laleli, no: 1589; Nafiz Paşa, no: 685; Reşid Efendi, no: 440; Tahir Ağa Tekkesi, no: 467.

Nuru Osmaniye, no: 4890.

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry., no: 1016.

Giresun İl Halk Kütüphanesi, 1237/2.

Tekeli Halk Kütüphanesi, no: 853.

c. Tercüme nüshalar

Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, no: 271, çev. Abdüllatif b.Feyzullah; İzmir, no: 336, no: 818 çev. el-Bedevi Muhammed Nûri; Lala İsmail, no: 140, çev. Muhammed Abdüllatif b.Feyzullah; Nafiz Paşa, no: 493, 445 çev. Muhammed Abdullatif b. Feyzullah; Tahir Ağa Tekkesi, no: 26, çev. Ahmed Reşid

en-Nakşibendi; no: 26, çev. Defterdarzade, Abdülkerim Zühdü b. Muhammed, Yazma Bağışlar, no: 2989/11;

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, no: 604, çev. Abdüllatif b. Feyzullah.

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry, no: 247, çev. Abdüllatif b. Feyzullah.

Risâle-i Gavsîyye'nin bir tercümesi de *Abdülkâdir Geylânî Risâleler* adlı eserde Dilâver Gürer tarafından yapılmıştır.⁴³

4. *Risâle-i Gavsîyye*'nin Şerhleri

a. *ed-Dürretü's-seniyye fi şerh-i risaleti'l-gavsîyye li'ş-Şeyh-i ekber*

Muhammed Nuru'l-Arabî⁴⁴ tarafından Osmanlıca olarak yapılan bu şerh, eseri Muhyiddin İbn Arabî'ye nisbetle yapılan bir şerhtir. Osmanlıcası 56 sayfa olarak mevcuttur. Mahmut Kanık tarafından transkrip edilmiş hali ise 84 sayfa olarak basılmıştır.

Eser, besmele hamd ve salat'tan sonra Muhyiddin İbn Arabî'ye övgü niteliğinde şu ifâdelerle başlamaktadır: *"Kale's-Şeyhü'l-Ekber ve'l-miskü'l-ezfer Mevlânâ el-Gavsü'l-a'zam el-müstevhişü an gayri'llâhi ve'l-müste'nisü bi'llâhi Mevlânâ ve Mevlâ'l-ârifine Ebû Abdullah Muhyi'l-milleti ve'd-dîn, Muhammed bin el-Arabî el-Endülüsi el-Hâtemî et-Tâî nefea'nallahu Teâlâ bi-maârifihî ve efâza aleynâ min nefâysihî.*⁴⁵

Bundan sonra şârih Muhammed Nuru'l-Arabî şerhine, Allah'ın kulları ile mükâlemesinin üç kısım olduğunu açıklayarak devam eder. Bu üç kısım, şu âyete dayanır: "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur,

⁴³ Abdülkâdir Geylânî, *Abdülkâdir Geylânî Risâleler*, çev. Dilaver Gürer, s. 63-72.

⁴⁴ **Muhammed Nûru'l-Arabî**; 1813-1887 yılları arasında yaşamıştır. Mısır'da doğmuş, daha sonra Rumeli'ye yerleşmiştir. Hz. Hüseyin (r.a)'ın soyundandır. Tasavvuf hayatı, ailesinden aldığı eğitimle başlamakla beraber, Yanya'da Nakşibendi şeyhi Yusuf Efendi'ye intisabla şekillenmiş, daha sonra , Halvetî-Şabanî, Üveysiyye ve Ekberîyye tarikatlarından icâzet almıştır. 1870'de Tikveş'te iken kendisine kutupluğun verildiğini açıklamış, bundan sonra ise 'Üçüncü Devre Melamiliği'nin kurucusu kabul edilmiştir. Arapça ve Türkçe olmak üzere 50'den fazla eser vermiştir. Ayrıntılı hayatı için, halifelerinden Harîrizâde Kemâleddin Efendi'nin "Tibyan" eserine ve Bursalı Mehmed Tahir'in kendisi hakkındaki menakıbnâmesine bakılabilir. (Nihat Azamat, "Muhammed Nuru'l-Arabî", *DİA*, XXX, 560-563, İstanbul 2011)

⁴⁵ Muhammed Nûr'u'l-Arabî, *Ed-dürretü's-seniyye fi şerh-i risâleti'l-gavsîyye li'ş-Şeyh-i ekber*, s.27, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 2010.

yahût bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.” (Şûrâ, 42/25) Bu âyetin “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla konuşur” bölümü, ilk kısmı oluşturur. Buna örnek, “Biz Mûsâ’nın annesine vahyettik” (Kasas, 28/7) âyetidir. Bu bâtinî ilhâm yoluyla mükâlemedir. Âyetin “perde arkasından” diye ifâde edilen kısmına örnek Hz. Musâ aleyhsselâma ağaçtan ve başka sûretlerden konuşması gibidir ki “Ve Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu” (Nisâ, 4/164) buyurulmuştur. Bu da perde yoluyla konuşmaktır ve ikinci kısım mükâlemedir. Üçüncü kısım ise, Allah’ın elçi göndermek sûretiyle kullarına olan mükâlemesidir. Buna örnek olarak “Ey iman edenler namazı ikâme edin” şeklinde gelen ayetleri verebiliriz.⁴⁶

Eser boyunca Muhammed Nûru’l-Arabî, konuları birçok ayet açıklamalarıyla işlemiş, tasavvufî literatürde sıklıkla rastlanılan hadisleri de şerhinde zikretmiştir. Ba’zı ibârelerle de şerhini zenginleştirmiştir. Mükâlemeyi şerhin başında, Muhyiddin İbn Arabî’ye ihâm olunan sorular ve cevapları şeklinde açıklamış, sonrasında ise Hz. Şeyh buyurur ki şeklinde devam ettirmiştir. Bir yerde de şu etvâr-ı selâseyi câmi olan kemâl ehlinden bahsederken, “*Allahumme’ca’lnâ minhüm ve lâ tec’alnâ min ehli’n-noksân!*” (Ey Allah’ım bizi onlardan kıl ve bizi noksan ehlinden kılma!)⁴⁷ şeklinde bir duası olmuştur. Böylece şerhin kuru bir ilim mahsûlü olmayıp, şârihin hâliyle de şerhinin ma’nalarının içinde olduğunu ya da mütâlaa edecek kimseleri bu duasıyla yakınlaştırdığını söyleyebiliriz.

Şârih Muhammed Nûru’l-Arabî eseri şu sözlerle nihâyete erdirir: “*Kad temme’s-şerhu el-müsemmâ bi’d-Dürreti’s-Seniyye fi şerhi Risâleti’l-Gavsıyye li efkârî’l-ibâdi Es Seyyid Muhammed Nûr el-Bedrî hâdimü niâli’t-tâifeti’l-Melâmiyyeti.* (Melâmi topluluğunun hâdimi, Allah’ın kullarının en fakiri, Es-Seyyid Muhammed Nûr el-Bedrî’nin *ed-Dürretü’s-Seniyye fi şerhi Risâleti’l-Gavsıyye* adlı şerhi tamam oldu.”⁴⁸ Bunun hemen ardından ise şu şekilde bir salavat gelir: “*Ve sallallahu ala Seyyidinâ Muhammedin fî cemî’i’l-mezâhir elletî hüve heyûlâ ve ebtânühâ ve erkâhâ ve âlâ âlihi ve sahbihi ve sellim.*”

⁴⁶ Nûru’l-Arabî, a.g.e., s.28.

⁴⁷ Nûru’l-Arabî, a.g.e., s.30.

⁴⁸ Nûru’l-Arabî, a.g.e., s.79.

b. er-Risâletü'l-Gavsiyye Tercüme-i Türkî ve Şerh

Eser, *Risâle-i Gavsiyye'nin* Velî Mülûkşâh Sıddîkî Kâdirî tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Bazı yazma nüshaları Taşkent'tedir.⁴⁹

Velî Mülûkşâh Sıddîkî Kâdirî eserin başında şöyle demektedir: Hazret-i Gavs-ı Sekâleyn'in risâleleri Arabî ibâre ile idi. Fakîr Arabî'den Fârsî'ye ve Farsî'den Türkçe'ye çevirdim.

Mülûkşâh, eserin girişinde geçen kavramlar olan; nasût, ceberût, melekût ve lahût alemlerinin zikirleri hakkındaki açıklamaları şöyledir : “Ey aziz! Dil zikri nâsût (dünya) zikridir, kalbin zikri melekût zikridir, rûhun zikri ceberût zikridir, sırrın zikri lâhût zikridir. Dilin zikri Lâ ilâhe illallah, kalbin zikri Allah Allah, rûhun zikri Hû Hû.

Eserin Velî Mülûkşâh tarafından yapılan Farsça ve Türkçe tercümeleri Taşkent'te birlikte yayınlanmıştır. Baskının dış kapağında eserin ismi *Menâkıb-ı Gavsiyye ve İlhamât*, iç kapağında *Menâkıb-ı Hazret-i Gavsü'l-a'zam*, eserin içinde ise *Risâle-i Gavsiyye* şeklinde kayıtlıdır.⁵⁰

c. Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavsiyye-i Geylâniyye

Tezimizin de konusunu oluşturan şerh, Cabbârzâde Muhammed Ârif b. Şâkir Bey tarafından yapılmıştır. Dersâdet Karabet ve Kasbar Matbaası tarafından 127 sahife ve Osmanlıca olarak basılmıştır. Ayrıntılı olarak sonraki bölümde eseri inceleyeceğimiz için burada bu kadarla iktifâ ediyoruz.

d. Gavsiye Tercüme ve Şerhi

Risâle-i Gavsiyye'nin şerhi olan bu eser, Seyyid Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî (ö.1933) tarafından yapılmıştır. İstanbul Belediye Kütüphanesi Osman Ergin Yazmaları d.no: 312'de kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır. Şerh Hasan Reşad tarafından İngilizce'ye çevirilmiş ve 1938'de Bombay'da basılmıştır.⁵¹

Şerhte metin, önce birkaç cümleden oluşan bir grup şeklinde Arapça olarak sunulmuş, sonra “tercüme” başlığıyla o kısmın tercümesi verilmiş daha sonra ise “şerh” başlığı altında ilgili bölüm şerh edilmiştir.

⁴⁹ Necdet Tosun; *Türkistan Dervişlerinden Yedigâr*, İstanbul 2011, s. 90.

⁵⁰ Tosun, a.g.e, s.92.

⁵¹ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî Risâleleri*, s.57.

Ahmed Muhtar, risâlenin başındaki ilk bölümü, “Cenâb-ı Hakkın Yâ Gavs-ı A’zam hitâb-ı kerîmine lebbeyk ey benim azîz ve celîl olan rabbim cevâbıyla mukabele ettim. Bunun üzerine dedi ki: Her bir tavır ki nâsût ve melekût arasındadır, ona şerîat denir. Melekût ve ceberût arasında olursa tarîkat ta’bîr olunur. Ceberût ve lâhût arasında bulunursa hakîkat tesmiye olunur”⁵² şeklinde tercüme ettikten sonra bu âlemler hakkında açıklamalara girişir.

Bu bölümle ilgili açıklamalarda âlemlerin aralarını tefrîk etmeye çalışır ve eş anlamlı olarak kullanılan isimlere değinir. Söz gelimi, âlem-i şehâdet, âlem-i nasût ve diğer ta’birle âlem-i mülk’tür. Yine âlem-i melekiyyet âlem-i melekût’tur. Ceberût, âlem-i ma’kulât’tır. Hepsinin mâverâsında ise âlem-i lahût bulunur. Başka şekilde açıklamak gerekirse; mahsûsâta âlem-i mülk, ma’kulâta âlem-i melekût, sıfâta âlem-i ceberût, zâta âlem-i lâhût ta’bir olunur.

Şârih bu açıklamalarına hadis olarak kabul ettiği bir rivâyet ile genişlik kazandırır. O hadis Peygamber (a.s)’ın “Şerîat benim sözlerimdir, tarîkat fiillerimdir, hakîkat ise hâlimdir” şeklindeki ifâdesidir. O halde bu söze dayanarak, nasût ve melekût arası şerîattir, ya’nî Peygamber’in (a.s) sözleridir. Melekût ve ceberût arası tarîkattir, ya’nî Peygamber’in (a.s) fiilleridir. Ceberût ve lâhût arası ise hakîkat olarak Peygamber’in (a.s) hâlidir.

Ahmed Muhtar bu kavramları başka şekilde ise şöyle açıklar: İnsân vücûduna nazaran bedeni nasût, kalbi melekût, rûhu ceberût, sırrı ise lâhût âlemleridir. Nasût olan lisânın zikri Lailâheillallah, melekût olan kalbin zikri Allah Allah, ceberût olan rûhun zikri Hû Hû ve lâhût olan sırrın zikri ise Ene Ene imiş.⁵³

Şerhe normal olarak sayfa numarası verilmiş olup yetmiş sekiz sayfadan oluşmaktadır. Son cümle olarak Gavsîyye’de geçen “namazı olmayanın mi’racı yoktur” ifâdesi verilmiş, bu bağlamda avamın namazı, havassın namazı ve ehassu’l-havass’ın namazı kısaca anlatıldıktan sonra şerh nihâyete ermiştir. Düşülen tarih ise 1924 tarihidir.⁵⁴

⁵² Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî, *Gavsîye Tercüme ve Şerhi*, s.1.

⁵³ Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî, *Gavsîye Tercüme ve Şerhi*, s.2.

⁵⁴ Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî, *Gavsîye Tercüme ve Şerhi*, s.78.

e. Risale-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi

el-Hacc Hüseyin Vedâd tarafından yapılan bu şerh 134 sayfa olarak basılmıştır.

Şârih, önsözünde salât ve selâmdan sonra *Risâle-i Gavsîyye* ve Abdülkâdir Geylânî hakkında onun hakâik ve şerîatı kuşatıcı şekilde eserler verdiğini ifade ile şu şekilde değerlendirmelerde bulunur: “Geylânî Hazretleri’nin eserlerinde yazmış olduğu hakikatler, Hz. Peygamberimizde (s.a.v.) zuhûr eden ilâhî hakikatleri açmaya ma’tuftur. Allah’ımız Hz. Pîrimizden bu husûsiyetleri hakikat ve şerîat ile açmış olduğundan kendisi hakkında menfî bir söz söylenememiştir.”⁵⁵

Şârih, *Risâle-i Gavsîyye*’nin içindeki kelâmların insanın tekâmülüne bir tertîb vazetmekte olduğunu işâretle risâlenin husûsiyeti hakkında ise şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Risâle-i Gavsîyye*’de son derece şumüllü bir lisân kullanılmıştır. Allah’ımızın Hz. Pîrimize lutfetmiş olduğu ilâhi kelimelerde hem manevî yaşam ve makamlar, hem dünyevî yaşam, hem de bütün bunların üzerinde Allah’ımızın bunlara bakış tarzını gösteren bir ifâde vardır.”⁵⁶

Şârih, kitaptan kendisine açılan manaların kendi anlayışı çerçevesinde ifâde edildiğini, eserin ise tek bir anlayışla yetinerek değerlendirilemeyeceğini söyleyerek şöyle der: “İlâhî kelâm olması hasebiyle, manası nâmütenâhî olduğundan asırlar boyunca okunan bu eser her okuyanın makam ve anlayışına göre müteaddit defalar ve çeşitli şekillerde tefsîr ve idrâk edilmiştir.”⁵⁷

Eserde, önsözden sonra “*Hz. Pîr Abdülkâdir Geylânî’nin Hayat-ı Mecâzileri*” başlığı altında, Abdülkâdir Geylânî’nin hayatının bir özeti sunulmaktadır. Bu bölümün sonunda Geylânî Hazretleri’nin türbesi ve külliyesi hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁸ Eserde bundan sonra, dergahın bir planı, ve iki âdet resmi bulunmaktadır.

Mukaddime bölümünde şârih, Abdülkâdir Geylânî’nin bazı husûsiyetlerinden bahseder. Meselâ, Abdülkâdir Geylânî’nin vaktine kadar olan sürede İslam’ın şerîat olarak oturduğunu, artık ma’nevî yönlerinin açılması gerektiğini, velâyet husûsiyetlerinin açıklanması için Hz. Pîr’in gönderildiğini ifâde

⁵⁵ el-Hacc Hüseyin Vedâd, *Risâle-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi*, s.2.

⁵⁶ Vedâd, a.g.e., s.2.

⁵⁷ Vedâd, a.g.e., s.3.

⁵⁸ Vedâd, a.g.e., s.5-9.

eder.⁵⁹ Abdülkâdir Geylânî'nin yalnızca velâyet husûsiyetleri için gönderilmediğini, aynı zamanda kendisi sayesinde İslam'ın o güne kadar dallanıp budaklanmış, birçok mezheplere ayrılmış şerîat tarafının da derli toplu bir hâle geldiğini ifâde eder. Bu sebeptendir ki "Muhyiddin" lakabı Hz. Pîr'e verilmiştir.⁶⁰

Şârih mukaddimenin devamında, Bahaeddin Nakşibend'den⁶¹ Yunus Emre'den ve Nâbî'den Abdülkâdir Geylânî ile ilgili birer şiirlerini aktarır.

Şârih, mukaddimenin sonuna doğru *Risâle-i Gavsîyye* ile ilgili de bazı bilgiler vermekte ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. *Gavsîyye'nin* yetmişiki cümleden oluşmasını şu şekilde şerh eder: "Bunun bir manası da Efendimiz'den sonra yetmişiki fırkaya bölündüğü görülmüş olan İslam'ın her bir fırkasına Allah'ımız tarafından yapılmış olunan bir uyarının müşâhede edilmesidir. Ancak bu fırkalar içinden "Fırka-i Nâciye" efdaldır. Zîrâ, bu fırka Efendimizin tam sünnetinde yürüyen ve ilâhî hakîkate ermiş bir fırkadır.⁶² Mukaddimenin sonunda şârih risâlede geçen hitap şekilleri üzerinde durup bazı açıklamalar yaptıktan sonra çeviri ve şerhe geçer.

Şârih, "Allah Teâlâ 'Ey Gavsü'l A'zam' buyurdu. Buyur ey Gavsın Rabbi' dedim." cümlesiyle ilgili şu açıklamalarda bulunur: "Hz. Pîrimizin bu şekilde cevap vermesi Rabbin bütün âlemlerdeki icrâ-i ilâhisinde rûhî kemâlâtı "Gavs" ismi ile koymuş olmasıdır. İlim veren, terbiye eden ve öğreten Allah'tır. Bütün varlıkları kendi vücûdundan teşkilatlandığı için o varlıklar hakkında hüküm vermek hakkıdır. Hz. Pîr "Buyur Gavsın Rabbi" sözü ile bu hakkın Allah'a ait olduğunun kabul ve tasdiğini yaparak tam bir tevhi'd noktasını izhâr etmiştir."⁶³

Şerh boyunca kelimelerin ifâde ettiği hakikatlerden de bahseden şârih; insânın kendileriyle nitelendiği câhillik, ümmîlik ve el-insân olmanın manalarını

⁵⁹ Vedâd, a.g.e., s.17.

⁶⁰ Vedâd, a.g.e., s.17.

⁶¹ **Bahaeddin Nakşibend;** Nakşibendiyye Tarikâtı'nın kurucusudur. Tam adı Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'dir. 718'de (1318) Buhara yakınlarında bir köyde doğdu. Mürşidi Emir Külâl'dir. Ancak bunun yanında kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Abdülhâlik Guçduvânî'ye ma'nevi olarak intisap etmiş ve böylelikle Üveysi lakabını almıştır. Yine bu yolla Hakim et-Tirmîzi'den de faydalandığı rivâyet edilmektedir. Bahaeddin kurduğu tarikatın özellikle Türkiye'deki müntesipleri tarafından Şâh-ı Nakşibend şeklinde anılmaktadır. Bu lakabın, devamlı olarak yapılan hafi zikrin kalpte bıraktığı nakşa bir remiz olarak kullanıldığı ifâde edilmektedir. Bahaeddin Nakşibend, 791 (1389) yılında doğduğu köyde vefat etmiştir. Cenâze merasiminde şu beyitlerin okunmasını istemiştir: "Büyük müflisleriz köyünde ey şah / Cemâline kılarız şey'en lillah". (Hamid Algar, "Bahaeddin Nakşibend", *DİA*, IV, 458-460, İstanbul 2011; ayrıca bkz. Muhammed Pârsa, *Risâle-i Kudsiye (Muhammed Bahaeddin Hazretlerinin Sohbetleri)*, çev. Necdet Tosun.)

⁶² Vedad, a.g.e., s.31.

⁶³ Vedad, a.g.e., s.37.

şerhte şöyle açıklamaktadır: “Câhil yaratılmış olan dünyevî mevcûdâtı bilmeyen kimse değil, Allah’ın ilmi ilâhisinden habersiz olandır. İnsanın “zalûm ve cehûl” yaratılmış olması, Allah’ımızın onu Nur-ı Muhammediye ile aydınlatarak kendi ilmi ile mücehhez kılması ve böylece onu alemlere rahmet kılmasıdır. İblis’in “Ben biliyorum” demesi, Allah’ımızın bütün ilmini bilmesi değil, o ana kadar öğretilmiş olanı bilmesidir.”

Hiz. Muhammed (s.a.v.) ise ümmîdir, ya’nî yalnız Allah’ın ilmi ile mücehhez olduğunu müdriktir. Bunun bir ma’nası da Allah’ımızın insanı kendisi için yaratmış olduğu ve kendi arzularının izhârı için onu bomboş kıldığıнын izâhıdır. “El-insan”, Allah’ımızın kemâlâtını emânet ettiği, nübüvvetini, risâletini ve velâyetini açtığı gönül ehlidir.”⁶⁴

Şârih şerh boyunca zaman zaman Kâdirî yolunun usûllerine de atıflar yapar. Cismânî, nefsânî ve rûhî zevklerden arınmak ve onların murâkebesi ile hiçbirşeye iltifât etmemek bahsinde; bunu Kâdirî Serpuş’unda sembolize edilmiş olan terkler şeklinde şerh etmektedir. Bu şerhler ise şu şekildedir: “Cismi lezzetlerden bastırmak, Terk-i dünya; nefsi şehvetlerden bastırmak, Terk-i ukbâ; rûhu lahazâtan bastırmak, Terk-i hestî; zâtını zatında ifnâ etmek, Terk-i terk’tir.”⁶⁵

“Sen benimle meşgul ol” cümlesi üzerine şârihin açıklamaları şu şekildedir: Allah’ımızın yarattığı bütün varlıklar Rabbimizin kendilerindeki ilâhi arzusunu ifâde eden davranışlarda bulunurlar. Balığın vatan-ı aslîsi, sudur. Ağacın vatan-ı aslîsi, topraktır. İnsanın vatan-ı aslîsi, Allah’tır. Onun için Rabbimiz, “Sen Benimle meşgul ol” buyurmaktadır.”⁶⁶

Şârih, şerhin sonunda risâlenin de son cümleleriyle ilgili olan namaz ve Mi’raç konularında açıklama yaparak şerhini nihayetlendirir. Mi’racı olmayanın namazının olmayacağı meselesiyle ilgili şöyle açıklama yapar: “Bir husus katîyetle vurgulanmalıdır. İnsan, Allah’ı o derece kabulde olmalıdır ki, her yerde O’nu müşâhede etmelidir. Bu, bir yerde mi’rac’tır. O halde Allah’ı her hal ile kabul etmeyen mi’racı olmaz. Mi’racı olmayan da Allah indinde gerçek namazdan mahrûm kalır.”⁶⁷ Şârih bu ifâdelerden sonra selâm ve salât ile şerh bölümünü bitirir.

⁶⁴ Vedâd, a.g.e., s.41.

⁶⁵ Vedâd, a.g.e., s.71.

⁶⁶ Vedâd, a.g.e., s.81.

⁶⁷ Vedâd, a.g.e., s.129.

Kitapta bundan sonra “*Son Söz*” başlığı altında bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Kâdirî Tarîkatı’nın, Esediyye, Îseviyye, Ekberiyye, Yâfiyye gibi yirmi tane kolu zikredilir. Sonra Abdülkâdir Geylânî’nin kırktan fazla eserinin ismi zikredilir. Bu bölümün son cümleleri ise şu şekilde duâ ile nihayete erer:

“Allah’ımızın rahmeti ilâhisi olan Sevgili Efendimiz’e ve Şâh-ı Velâyet Hz.Ali Efendimize ve onları en güzel şekilde temsîl eden ve ilâhi hakîkatlerini en güzel şekilde intikâl ettiren Allah’ımızın bu hârikulâde velîsi Hz. Abdülkâdir Geylânî’ye, ailesine, yakınlarına, evlâdına, evzâcına ve sırda görünen halîfelerine salât ve selâm olsun.”⁶⁸

f. *Gavsiyye Açıklaması Nakşibendilikte Vahdet Görüşü*

Bu şerh Ahmed Hulûsi tarafından yapılmış olup, *Gavsiyye Risâlesi*’nin en son yapılmış şerhidir. Ahmed Hulûsi eseri yazış sebebi olarak giriş bölümünde şöyle demektedir: “1982 yılında çok değerli arkadaşım Hilmi Ahmed Tunalı, bizden Gavs-ı A’zam Abdülkâdir Geylânî Hazretleri’nin tasavvuf ehli arasında çok meşhur olan “*Risale-i Gavsiyye*” adlı eserini açıklamamızı istedi. Biz de kapasitemiz yettiğince Allah kulu olarak, ihsân buyurduğu ilim ve yaşam nisbetince bu eseri altmış dakikalık dört kaset dolduracak şekilde açıklamaya çalıştık. İşte bu elinizdeki “*Gavsiyye Açıklaması*” bu çalışmanın kitaba göre düzenlenmiş şeklidir.”⁶⁹

Kitap bir sunu bölümünden sonra, *Gavsiyye Risalesi*’nin bir çevirisiyle başlamaktadır. Sonra şârih tarafından risale içinde geçen kavramlardan başlıklar oluşturulmuş, bu başlıklar altında şerh şekillenmiştir. Şerhin ilk başlığı olan “*Gayrı’dan Müneczehtir*” başlığı altında, ilk cümlede Gavs-ı A’zam Abdülkâdir Geylânî’ye olan bu hitabın onun sırrından ve özünden olduğuna işaret edilmiştir.⁷⁰

“*Şeriat-Tarikat-Hakikat*” başlığı altında; Nasût, Melekût, Ceberût, Lâhût âlemlerinin manaları şerh edildikten sonra, bu âlemlerin keskin sınırlarla çizilmiş, mekansal ve zamansal olarak düşünülmemesi gerektiği ifâde edilmiştir. Böylelikle insan, beş duyusuyla yani bedeniyle nasût aleminde, ruhu itibarıyla melekût aleminde, vasıfları itibarıyla ceberût aleminde, zâtı itibarıyla ise lâhût âleminde

⁶⁸ Vedâd, a.g.e., s.144.

⁶⁹ Ahmed Hulûsi , *Gavsiyye Açıklaması Nakşibendilikte Vahdet Görüşü*, s.16.

⁷⁰ Hulûsi, a.g.e., s.30.

yaşamakta olup, bütün bu alemleri kendinde toplamıştır. Nitekim, “Allah, Âdemi kendi sûretinde yaratmıştır” hadîs-i şerîfi bu sırra işâret etmektedir.⁷¹

Şerh boyunca şârih, ayetlerin ve hadislerin tasavvufî yorumlarını, klasik tasavvuf kavramlarını, konuyu açıklamak için kullanmasının yanında; bazı kavramlar için bilimsel dilden faydalanarak, mukâbiller de ortaya koyar. Buna örnek olarak; “İnsân-ı Kâmil” kavramının mukâbili olarak “Kozmik Bilinç” ve “Ruh” kavramının mukâbili olarak, “Holografik Dalga Beden” gibi ifadeleri kullanmasını verebiliriz.⁷²

Gavsîyye Şerhi’ni şârih şu ifâdelerle bitirir: “Muhakkak ki her ilim izhâr edenin fevkinde, ilim sahibi vardır! Rahmetli Dede Musa Paşa’nın sözüyle noktalayalım satırlarımızı: Allah hazmını versin.”⁷³

Kitabın “Gavsîyye Açıklaması” bölümünün bazı başlıkları şu şekildedir: *İnsan; İnsan’ın Sırrı; Fakr Hakkında; İnsan ve Melek; İnsan, Esmâ Hâmilidir; İnsan, Talep Edilendir; İnsan’ın Hakikati; Allah’ın Nefsi ile Kâim; ‘Fakir’de Perde Yoktur; Uyanıklık; Sefer-i Bâtın; Fakrın Aslı, Muhabbet Perdedir, Soru Biter, Uyuma ki Göresin; Müferridûn; Allah’ın Ahlakı; Şirk ve Hakiki Fâil, İlmî Öz, Mi’râç...*

Gavsîyye Şerhi’nin sonunda kitap, “Nakşibendilikte Vahdet Görüşü” ikinci ana bölümüyle devam eder. Bu bölümde müellif, Nakşibendiyye yolunun büyüklerinden sözler aktarır.

Hâce Bahaeddin Nakşibend’dan: “Nefy-i vücud ve ‘yokluk’ azîm iştir!.. Bu sıfatlar, bu yolda “vuslat” devletinin ipucudur. Bizi fenâ ve niyâz kapısından kabul ettiler; her neye erişti isem buradan eriştim.” Ebul Hasan Harakânî’dan: “Şu yol ki Allâh’tan kula gider, cümle saadet içinde saadettir. O yol ki kuldan Allâh’a gider, cümle dalâlet içinde dalâlettir. Sâlikin mürşid sohbetine ihtiyacı bu yüzdendir. Başkaca istikametini tayin edemez” sözleri aktarılan ifâdeler arasından bazılarıdır.⁷⁴

Eserde kendisinden vahdetle ilgili söz aktarılan diğer Nakşibendiyye büyükleri ise şunlardır: Hâce Alâeddin Attâr; Mevlâna Nizâmeddin Hâmûş, Hâce Sa’deddin Kâşgarî, Hâce Ubeydullah Ahrâr, Hâce Abdurrahman Câmî.⁷⁵

⁷¹ Hulûsî, a.g.e., s.31.

⁷² Hulûsî, a.g.e., s.34. (Ruh mukâbili için)

⁷³ Hulûsî, a.g.e., s.178.

⁷⁴ Hulûsî, a.g.e., s.181.

⁷⁵ Nakşibendi Tarîkatı’nın büyüklerinin hayatları, menkıbeleri ve vahdetle ilgili sözleri hakkında geniş bilgi almak için bkz. Ali b. Hüseyin es-Safî, *Reşahât*; Abdurrahman Camî, *Nefahâtü’l-Üns*.

İKİNCİ BÖLÜM

CABBÂRZÂDE MUHAMMED ÂRİF BEY'İN

HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

A. Doğum Yeri-Tarihi ve Nesebi

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, 1244 senesi Temmuz (1828) ayında Rumelihisârı civârında bulunan Baltalimanı muhitinde sahil evlerinden birinde dünyaya gelmiştir. Çapanoğulları⁷⁶ nâmıyla tarihimize bilinen ailenin torunlarından. “Çapan-zâde ya da Cabbar-zâde” diye anılması bu nisbetinden dolayıdır. Babası Çapanzâde Şakir Bey’dir.

B. Tahsili ve İş Hayatı

Ârif Bey, ilk tahsilini Mekteb-i İrfan’da yapmıştır. Yaşı ondokuz olduğunda buradan diploma alarak Bâbîâlî Mâliye Kalemî’ne, sonra da Felahî mahlasıyla Hazine-i Mâliye Bedelât Kalemî’ne devam etmiştir. İki sene sonra Aralık 1880’de Nizâmîye Katipliği’nden ayrılarak kendi arzusuyla emekli olmuştur.⁷⁷ *Sefîne-i Evliyâ* müellifinin hesâbına göre, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey’in devlete hizmet sadedindeki memuriyet hayatı yaklaşık otuzüç sene sürmüştür.⁷⁸

C. Tasavvufa İntisâbı

Ârif Bey’in tarîkat terbiyesi, Şabânî Tarîkatı büyüklerinden olan Kuşadalı İbrahim Halvetî’nin⁷⁹ halifelerinden olan Hammâmî Muhammed Tevfik Efendi’ye⁸⁰

⁷⁶ Çapanoğulları, bir zamanlar Bozok (Yozgat) sancağında hüküm sürmüş olan köklü bir ayan ailesidir. Muhtemelen Mamalu Türkmenleri’nden olan ailenin tarih sahnesinde meşhur olmuş ilk üyesi Ömer Ağa “Çapanzâde” ünvanıyla bilinir. Yaklaşık iki asır süresince, Yozgat, Niğde, Sivas civârında ayan, voyvoda, mütesellim ve vâli olarak otoriteyi elinde bulundurmuş olan bu ailenin adı muhtemelen İslamlaşma sürecinin hem de güce dayalı faaliyetlerinin etkisiyle 18.yüzyılın başlarından beri “Cabbarzâde” olarak anılmaktadır. (Çapanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özcan Mert, *18. ve 19. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980; Abdülkâdir Bey, *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkâdir Beyin Hatıraları*, (yay.haz. Ali Şakir Ergin), Ankara, 2006)

⁷⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 47, haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral yay. İstanbul.

⁷⁸ Vassaf, *Sefîne*, IV, 212.

⁷⁹ **Kuşadalı İbrahim Efendi**; Aydın’ın Kuşadası kasabasında 1188 (1774) yılında dünyaya gelmiştir. Ege ve Anadolu’nun değişik yerlerinde eğitim aldıktan sonra İstanbul’a gelerek Feyziye Medresesi’nde eğitimine devam etmiştir. Kırk yaşına yaklaştığı bir zamanda Şa’banî şeyhlerinden Beypazarlı Ali Efendi’ye intisab etmiştir. Onun halifesi olarak Mısır’da bir süre irşâd vazifesi yapmış daha sonra tekrar İstanbul’a gönderilmiştir. İlk zamanlar kendisine bir tekke yapılmış orada irşâd vazifesine devam etmiş. Daha sonra tekkesi yandıktan sonra, artık tekkelerde feyiz kalmadığını dile getirmiş ve sohbetlerle irşâdına devam etmiştir. Halveti-Şa’bânî geleneğinde özellikle rabıtayı sülûka katması ve

intisapları iledir. Tevfik Efendi ile olan sohbetlerini ve mülâkâtlarını dilinden düşürmediği, sürekli ondan ve sohbetlerinden bahsettiği rivâyet edilir. Ârif Bey'in telif ettiği eserlerin, Şeyhi'nin kemâline mazhar olduğunun delili olduğuna *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassaf Bey şehâdet etmektedir.⁸¹

D. Ahlâkı, Şahsiyeti ve Şemâili

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, yalnızlığa ve inzivâ hayatına meyilli olan, gözden uzak kalmayı kendisine şîâr edinmiş, mahviyet sahibi ve gönül ehli bir zat idi. “Ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine” mefhûmunun canlı bir örneği olarak nev’i şahsına münhasır olan Ârif Bey, tam bir İstanbul Beyefendisi idi.⁸² Emekliliğinden sonra, Boğaziçi’nde Çengelköy muhitinde Dr. İrfan Bey’in köşkünü kiralamışlardı. Emekli olduğunda ellili yaşların başında idi. Bundan sonraki yaklaşık kırk yıllık yaşamını ise eser telifine ayırmıştır. *Sefîne-i Evliyâ* müellifine göre, başlarda ilmi ve eğitimi yetersiz idi. Sonradan ise Üveysîlik⁸³ neş’esi kendisinde zuhûra gelmiş, bu sayede esrâr ilimlerine vâkıf olmuş, ayrıca Arapça ve Farsça’ya hakimiyeti son derece keskinleşmiştir.⁸⁴ Yaşının ilerlemesine karşın, hafıza kuvveti oldukça yerindeydi. Burada kendisini ziyâret eden aşk ve muhabbet erbâbından sohbetini esirgemez, onları şereflendirirdi. Hoş sohbet ve nüktedân bir insandı.

Onu eserlerini de göz önüne aldığımızda Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî yolunun neş’esinde olduğunu söyleyebiliriz. Şeyh-i Ekber’in kemâl-i zevkinden

esmâ zikrinde yaptığı değişikliklerden dolayı, Kuşadalı kolu şeklinde kendisine bir yol nisbet edilmiştir. Eser telif etmemiştir, ancak müridlerine yazdığı mektuplar daha sonradan toplanıp basılmıştır. İkinci defa hacca gidişinde Medine’yi ziyâretten sonra 1262 (1848) yılında yolda vefât etmiştir. (Nihat Azamat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, *DİA*, XXVI, 468-470; ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Kutsal Gönüllü Veli Kuşadalı İbrahim Halveti*, Fatih Matbaası, İstanbul 1982)

⁸⁰ **Mehmed Tevfik Bosnevî**; Fatih’te Zeyrek Hamamı’nı işlettiği için Hammamî lakabıyla anılan Tevfik Efendi’nin 1220 (1805) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Yaklaşık on tarikate intisabının olduğu ve birçoğundan hilâfet aldığı ifade edilen Tevfik Efendi kendisine gelen bir hali o anki şeyhinin halledememesinden dolayı Halveti-Şa’bânî şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Efendi’ye intisab etmiş ve irşad sırrının kendisinde zuhur etmesiyle onun halifesi olmuştur. 20 yıl kadar irşad vazifesi görmüş 1866 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Üsküdar’da Nalçacı Halil Dergahı’nın hazîresindedir. (Nihat Azamat, “Mehmed Tevfik Bosnevî” XXVIII, 538-539, *DİA*, İstanbul 2011)

⁸¹ Vassaf, a.g.e, IV, .213.

⁸² Ömür Ceylan, “Üsküdar’ın ‘Kravatlı Evliyası’ Cabbarzâde Muhammed Arif bey ve Nutk-i Sünbül Sinân Şerhi”, *Üsküdar Sempozyumu IV*, s.610.

⁸³ **Üveysilik**; Bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmeyen, ancak Hz. Peygamber (a.s.) veya bir velinin ruhunun etkilemesiyle terbiye ve irşad olunanlara Üveysi bu tarz sülûka ise Üveysilik denir. Veysel Karanî’nin adıyla anılmasının nedeni, Veysel Karanî’nin Hz. Peygamber (a.s.)’ı görmemiş olmasına rağmen, gıyaben O’nun terbiyesinden geçmesidir. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.280.)

⁸⁴ Vassaf, a.g.e, IV, 213.

haberdâr olduğu, sohbetlerinden açıkça belli olurdu. Eserlerinde de açıkça görüldüğü üzere vahdet ilminde hakîkatin özüne dair bahisler hakkında söz etmeye ehliyetli biri olması, onun sûfiyenin büyükleri arasında olduğunun da bir delilidir.

Ârif Bey, uzun boylu, beyâz sakallı, dengeli, düzgün bir beden yapısına sahipti. Sokağa çıktıkları vakit, setre pantolon, kolalı gömlek giyerdi ve temizliğe çok dikkat ederlerdi. Meşreb olarak Hamzavî, mezhep olarak ise Sünnî idi. Ahmet Muhtar er-Rufai⁸⁵, kendisine “Kırvatlı Evliyâ” diye isim takmışlardı. Bulunduğu yerde herkes tarafından sözü dinlenirdi. O bir yerde olsa, herkes onun söz söylemesine muntazır olarak susarlar, o da genellikle vahdet ilminden bahis açarak, dinleyenleri vahdet deryasına daldırır ve onların vahdet deryâsının derinliklerinde müstağrak olmalarına vesile olurdu. Bununla berâber kendisinde irşâd sırrının bulunmadığını ifade ederler idi. Sohbetlerinden birçok kişilerin faydalanmış olmasına rağmen, özellikle irşâd dairesine kimseyi kabul etmemiştir. Böylece herkesten feyze mazhar olmaya çalışır bir vaziyetle ömür sürmüşlerdir.

Eserlerinin çoğunu mütalaâ ettiğini söyleyen Hüseyin Vassaf Bey, eserlerinden anlaşılacağı üzere gerçekten büyük bir insandı demektedir. Ayrıca onun yanında bulunduğu vakitlerin zevkinden de bahsetmekte ve bu vakitlerin hiç bitmemesini insan isterdi, diyerek ilminin derinliği ve aktarma kabiliyetine de işâret etmektedir. Hüseyin Vassaf Bey, bu muhabbetin bir ifadesi olarak Ârif Bey hakkında şu dizeleri kaleme almıştır:

Ey harîm-i harem-i sırr-ı Hudâ Ârif Bey

Vey edîb-i edebistân-ı safâ Ârif Bey

Hep hakâyık ile mâlî olan ol sözlerini

İşitenler mütehayyirdir eyâ Ârif Bey

Bahr-ı zevk olmuş o pâkîze dilin bî-şübhe

Bâb-ı medhinde ne söylense sezâ Ârif Bey

⁸⁵ **Ahmed Muhtar**; 1848 yılında Girit'in Yanya şehrinde doğmuştur. Orada eğitimini tamamladıktan ve ba'zı ufak memuriyetlerden sonra İstanbul'a gelmiştir. Makam-ı Seraskerî Dâiresi Reisliği gibi üst düzey yöneticilikler yapmıştır. Muhyiddin ibn Arabî'nin iyi bir takipçisi diyebileceğimiz Muhtar Bey, onun *Mevakiu'n-Nücûm*, *Âdabü'l-Mürîd*, *Mehâsin-i Ahlak* gibi bazı eserlerini de tercüme etmiştir. Birçok şiirleri de olan Ahmed Muhtar 1910'da vefat etmiştir. Kabri, Merkez Efendi Mezarlığı'ndadır. (Hüsamettin Erdem, “Ahmed Muhtar Efendi, Giritli”, *DİA*, İstanbul 2011, II, s.105-106.)

Sırr-ı tevhîde hakikatda vusûlün zâhir

Server-i cümle-i erbâb-ı vefâ Ârif Bey

Cezbe-i aşkın ile mest oluyor Vassâf'ın

Ona imdâd-res ol lutf ile yâ Ârif Bey⁸⁶

E. Vefâtı

Âhir ömürlerinde sokağa çıkamaz olmuşlardı. 1339 senesi onyedî Muharrem ayı Perşembe günü (30 Eylül 1920) irtihâl eylediler. Uzun bir ömür süren Ârif Bey, vefatında 95 yaşındaydı.

Sefîne-i Evliyâ'da, Evrâk-ı Havâdisten Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in vefâtı ile ilgili şöyle bir alıntı vardır: "Şeyhü'l-mütekâidîn fuzalâ-yı benâmdan Çapanzâde Ârif Bey yüz yaşını mütecâviz olduğu hâlde Çengelköy'de Pınarderesi'nde müste'ciren sâkin olduğu hânedede irtihâl-i dâr-ı naîm eylemiştir. Merhûm-ı müşârünileyhin haber-i vefâtı mesmû'-ı âlî-i pâdişâhî buyurulması üzerine techîz ü tekfîni lutfen ceyb-i Hümâyûn'dan fermân buyurulmuş ve vasiyeti mûcibince Nakkaş'ta (Beylerbeyi'nde) defn edilmiştir. Merhûm, âlim ve fâzıl bir zât olup, fevka'l-âde kuvve-i hâfızaya mâlik idi. (Rahmetu'llâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten)"⁸⁷

Tezimiz süresince Nakkaştepe Mezarlığına defaaten gittik ve Ârif Bey'in kabrini araştırdık. Ancak bilinen listeler dahilinde kabrine rastlayamadık. Çok az da olsa mezarlıkta isimsiz taşlar bulunmaktaydı. Onlar arasında medfun olma ihtimali olmakla beraber, kabrinin yeri maalesef belli değildir ve biz de bu ziyaretlerimizde tesadûf edemedik.

Yine *Sefîne*'de son gazeli olarak ve Şeyh Sünbül'e yazılmış olan şu gazel kaydedilmiştir:

Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebânım ol

Ey âh sîne nüsha-i şerh u beyânım ol

Ey eşk-i dîde ben diyemem yâra derdimi

Rûy-ı izârım üzre dökül tercümânım ol

⁸⁶ Vassaf, a.g.e, IV, 214.

⁸⁷ Vassaf, a.y.

Ey gonca-fem ŗühûdumu tasrîh idem sana
Zabt it de hep ŗu âleme sen dâstânım ol
Keŗf itmesin bu râzımı zühhâd amân sakın
Tâ rûz-ı haŗre değin nûktedânım ol
Bir Ârif'e mûsâdif olursa eğer yolun
Zevk-ı ŗühûdumu bildir lisânım ol
Hâk-i mukaddes-i Pîr ŗeyh Sûnbül'e
Vaz'-ı cebîn idüp ihlâs-hânım ol.

II. ESERLERİ

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, doksan seneyi aşkın ömrünün, hemen hemen yarısını eser telifine ayırmıştır. Memuriyetten istifasından sonraki hayatında, eser telifiyle uğraşmıştır. İrşâd yükü yüklenmemesine rağmen, hayatından anladığımıza göre birçok insana vahdet ilminin anlaşılması konusunda, sohbetleriyle yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra ilmini yalnız sohbetlere hasr etmemiş, eserlerinde belirttiği nedenlerle, geride birçok ilmî derinliği olan eserler bırakmıştır. Bu bölümde onun eserlerinin tanıtımını yapacağız. Eserlerinin elimizde bulunan birçoğunun, muhtevâsını hemen hemen aşikar edecek derecede, birer özetini yaptık. Ba'zı eserlerine ise maalesef kütüphanelerimizde rastlayamadık. Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in eserleri ve içerikleri şu şekildedir:

1. *Fıkh-ı Keydânî Tercümesi*

Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî'nin (ö.1349), "*Mukaddimetü's-Salât*" adlı eserinin tercümesidir. Kütüphânelerimizde eserin izine rastlayamadık.

2. *Hazîne-i Nûr*

1328 tarihinde Kader Matbaası'nda basılan eser 27 sayfadan oluşmaktadır. Eserin, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi d.no: 430 ve Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İ.Hakkı d.no: 176'da kayıtlı iki nüshası vardır. Ayrıca İsam Kütüphanesi'nde Gnl. 76119 numara ile kayıtlı bir nüshasını da tespit ettik.

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, eserin başında hamd ve selâmdan sonra, Kur'ân'ın maddî ve ma'nevî şifâ oluşunun îzâha muhtaç olmadığını söyler. Bunun ise günden güne kararmış olan kalbe şifâ vermekle gerçekleştiğini, kalbin temizlenmesinden sonra ise bunun hem bedende şifâ ve zindelik olarak zâhir olacağını ve kalbin salâhıyla da insânın tecelliyâta nâil olmaya iktidârının gerçekleşeceğini ifâde eder.⁸⁸

Müellif Ârif Bey, bundan sonra sahâbelerin Hz. Ali (k.v)'e Kur'an'ın keyfiyetinden ve kemiyetinden suâl buyurdıklarını ve onun verdiği cevabı zikreder. "*Femun bi-şevkin*" şeklinde olan bu cevâbın harflerinden yola çıkarak, Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreleri ve ayetleri birbirine katıp, çeşitli hesaplar yaparak, bir okuma

⁸⁸ *Hazîne-i Nûr*, s.3-4.

usûlû belirler. Zaten Hz. Ali (r.a.)'ın verdiği cevâbı ma'na olarak değil harflerin dizilişi olarak değerlendirmek daha yerindedir, şeklinde, bunu neden böyle yaptığını izah etmektedir.⁸⁹

Bundan sonraki kısımda, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, Kur'ân'ı hatmetme süresiyle ilgili Peygamber Efendimizin Abdullah b. Amr'a (r.a) söylediği "Yedi günde oku, daha da azaltma"⁹⁰ hadîs-i şerîfinin irfânî anlayışı olarak bir tertîb ortaya koyar. Bu okuma usûlünün ise Şeyheyn-i Mükerreremeyn⁹¹ hazretlerinin içtihatları olduğunu söyler. Buna uygun olarak Kur'ân okumak hem hadîse ittibâ' hem de bu bu içtîhâda ittibâ' olacağından, çeşit çeşit feyizlere vesîle olacaktır. Tertîb kitapta şu şekildedir:

Cum'a günü, Fatihâ-i Şerîfe'den başlaya tâ Sûre-i En'âm'a kadar okuya.

Cumartesi günü, En'âm'dan bed' ede Sûre-i Yûnus'a kadar okuya.

Pazâr günü, Yûnus'dan bed' ede, Sûre-i Tâhâ'ya kadar okuya.

Pazârtesi günü, Tâhâ'dan bed' ede, Sûre-i Ankebût'a kadar okuya.

Salı günü, Ankebût'tan bed' ede, Sûre-i Zümer'e kadar okuya.

Çarşamba günü, Zümer'den bed' ede, Sûre-i Vâkıa'ya kadar okuya.

Perşembe günü Vâkıa'dan bed' ede, Sûre-i Nâs'a kadar okuyup tamâm ede.⁹²

Bundan sonra müellif, Kur'ân'daki ayet sayısını, bu âyetlerin kaç tanesinin vaad kaç tanesinin vâid'le ilgili olduğunu sayılarla açıklayarak bir tasnîf yapar. Devâmında Kur'andâ'ki secde âyetlerini birbir sıralayıp, bunlar okunduğu zaman secde yapmanın hükmünün ne olduğunu her âyet için açıklar.⁹³

⁸⁹ *Hazîne-i Nûr*, s.4-7.

⁹⁰ Hadisin tamamı şu şekildedir: Abdullah b. Amr (r.a.)'dan"rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) O'na: "Kur'ân'ı bir ayda oku (hatmet)" buyurdu. Abdullah: Ben (daha az zamanda okumaya) muktedirim, dedi. O (s.a.v.): "Yirmi günde oku" buyurdu. Abdullah: Benim (daha az zamanda okumaya) gücüm yeter, dedi. "Onbeş günde oku" buyurdu. Abdullah: (Daha kısa zamanda) okuyabilirim, dedi. "On günde oku" buyurdu. Abdullah: Daha az zamanda okuyabilirim, dedi. Nebi (s.a.v.): "Yedi günde oku (hatmet) ve bunu daha fazla azaltma" buyurdu. (Buhârî, savm 58, fedâilu'l-Kur'ân 34; Müslim, sıyâm 182, 184; Nesaî, sıyâm 76, 78.)

⁹¹ **Şeyheyn-i Mükerreremeyn:** Hz.Ebubekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) efendilerimizdir.

⁹² *Hazîne-i Nûr*, s.7.

⁹³ *Hazîne-i Nûr*, s.9.

Kur'ân'ın şekli bir analizi gibi değerlendirebileceğimiz açıklamalarına devam eden müellif, Kur'ân'ın tam ortasının neresi olduğunu, âyetler ve kelimeler olarak zikreder. Sonra, harflerin Kur'an-ı Kerîm boyunca kaçar defâ kullanıldığını belirtir. Örnek olarak elif harfi Kur'an'da 43570 kere kullanılmıştır.⁹⁴

İlerleyen kısımda harflerle ilgili kısa bilgiler veren müellif, harflerin birbirlerine üstünlüklerinin olduğunu ifâde eder. Okunuş ve yazılış itibarıyla baş harfleri ve son harfleri aynı olan üç harfi zikreder. Ve bu harflerin, harflerin başları olduğunu söyleyip diğer harflerin tüm şereflerini hâiz harfler olduklarını ifâde eder. Bu harfler “vâv”, “mîm” ve “nûn” harfleridir. Bu harflerin diğerlerine temayüzünün bir hikmetini ise şu şekilde açıklar: “Şu üç harf eğer ki bir kelime terkîb ve teşkîl eylediği takdîrce ‘nevm’ olur. ‘Nevm’ lafzı, merâtib-i âliye-i insâniyyenin ulüvv-i şeref ve şânının müfessir-i hakîkiyesidir ki cümle enbiyâ-i ızâm efendilerimiz hazarâtına vahy-i münezzel ibtidâ-i emirde rü'yâ-i sâdika sûretiyle şeref-nâzil ve vâki' olmuştur.”⁹⁵

Müellif bundan sonra, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan sûrelerin isimlerinin koyuluşlarının bir hikmete mebnî olduğunu söyler. Kısa eserimizde bütün sûrelerin isimlerini zikretmekten sarf-ı nazar ettik dedikten sonra, secde âyetleri bulunan sûrelerin isimlerinin hangi hikmete mebnî olduğunu açıklayarak te'lîfini bitireceğini söyler. Sırasıyla ondört secde âyetinin geçtiği sûrelerin isimlerinin açıklamalarına girişir.

Örnek olarak Ârif Bey'in, secde âyetlerinin bulunduğu sûrelerden olan Sâd Sûresi hakkında hurûf-i mukattaa' ile de ilgili olarak yaptığı şu açıklamayı buraya alıyoruz: “Her hangi süver-i Kur'âniye evvelinde hurûfât-ı teheccîden mestûr harf olursa olsun, üç hasâisi hâizdir. Ondan birincisi, o sûre-i celîlenin miftâh-ı hakîkîsi neş'esini câmi'dir. İkincisi esmâ-i nâmütenâhî-i ilâhiyeden bir ism-i şerîfi müştemeldir. Ve üçüncüsü ise hülâsa-i mevcûdât efendimiz hazretlerinin zevâhir-i ulviyye-i halkiye ve bevâtın-ı nûriyye-i nebeviyelerinin muarref-i ma'neviyesi idiğini şâmidir. Zîrâ, vücûd-ı pür-cûd-ı risâlet, hilkat-i avâlim ve eşyâya illet-i gâiye olub, bevâtın-ı mukaddeseleri nûr-ı kibriyâya mir'attır. Binâberîn, işbû sûre-i şerîfe evvelinde mestûr “Sâd” harfi esmâ-i ilâhiye şevâbından olan Samed ism-i celîline nâzır olduğu gibi “sâdıkul- kavî” (kavlin doğrusu) meâl-i münîfini dahî mutazammındır. Çünkü, keferesi Kureyş'ten ba'zı kesân bir gün ammu'n-nebî Ebû Tâlib efendimize mürâcaat

⁹⁴ Hazîne-i Nûr, s.10.

⁹⁵ Hazîne-i Nûr, s.12.

ederek, yüzden mütecâviz ilâh-ı mevhûmlarının Mekke ve havâlisi idâresinden âciz kaldıklarını bi'l-beyân, Muhammedin bir aded rabbisi bunca avâlim ve eşyâyı ne sûretle idâre ve himâye eder diye izhâr-ı acz göstermişler idi. Halbûki Hakk celle ve a'lâ hazreti ise acz ve ihtiyâçtan münezzehtir bir zât-ı kâdir-ı mutlak olduğundan bu sûre-i şerîfe hem vahdâniyyet-i zâtiyeyi muarref ve hem de kefare-i Kureyşin bu bâbda akvâl-ı bâtilalarına cevâb-ı şâfîdir. Bu hikmete müsteniden bu sûret-i celîleye Sâd tesmiye buyuruldu.⁹⁶

3. Şerh-i Güldeste-i İsmet

İsmet-i Buhârî'nin⁹⁷ nutkuna yazılmış bir şerhtir. Kütüphanelerimizde eserin kaydına rastlayamadık.

4. Miftâhu hazâini'r-Rahmâniyye fî memleketi vücûdi'l-insâniyye

Sünbül Sinan'ın,⁹⁸ "Gel ey sâlik diyem bir söz ki Hak'dır" nutkunu şerh eder, mühim bir eserdir. Eserin müellif nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi 571 numarada kayıtlıdır. Rik'a hatla kaleme alınan eser otuz yedi varaktan oluşmaktadır. Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1146'da kayıtlı bir nüshası, ayrıca Milli Kütüphane Yz A 2499 numarada kayıtlı, Kamil Su tarafından bağışlandığı ifâde edilen bir nüshası daha vardır. Eserin ayrıca, Doç. Dr. Ömür Ceylan tarafından Üsküdar Sempozyumu'nda bir tanıtımı yapılmıştır.

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey metnin başında eserin ismini açıkça vurgular. Sonra şerh edeceği nutku bir bütün halinde kaydeder. Sünbülüyye'nin de kurucusu olan Sünbül Sinan'ın şerhe konu olan nutku şu şekildedir:

⁹⁶ *Hazîne-i Nûr*, s.21.

⁹⁷ **İsmet-i Buhârî**; Asıl adı İsmetullah olan İsmet-i Buhârî, Buhâra'da doğmuştur. Soyu Cafer b. Ebu Tâlib'e ulaşmaktadır. Tahsiline doğduğu yer olan Buhâra'da başladı. Timur'un ölümü üzerine Semerkant'ta tahta geçen Nasîruddin Halil Sultan ile yakın dostluk kurdu ve özellikle edebiyat konusunda sultana hocalık yaptı. Daha sonra tekrar Buhara'ya dönmüş ve sakin bir hayat yaşamayı seçmiştir. 840 yılında (1436-37) vefât etmiştir. 7500 kadar beyitten oluşan tasavvufî rumuzlarla süslü bir divânı bulunmaktadır.

⁹⁸ **Sünbül Sinan**; Asıl adı Yusuf b. Ali'dir. 856 (1452) yılında Merzifon'da doğmuştur. İlk ilim tahsilini Isparta'nın Borlu ilçesinde yapmış daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Sultan II.Bayezid'in de hocası olan Çelebi Halife hocasıdır. Hocasının söylemesi üzerine Mısır'a gidip orada dersler vermiştir. 936 (1529) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kocamustafapaşa'da bulunan dergahta türbesi bulunmaktadır. Halvetiyye Tarikatı'ndan olan Sünbül Sinan kendisinden sonra Sünbülüyye diye anılan kolun da kurucusu olmuştur. Sünbülüyye tarikatının usûl ve erkânını anlattığı *Risâletü'l-Etvâr* eserinin yanında bir de *Risâle-i Tahkîkiye* adlı bir eseri vardır. (Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinan", "Sünbülüyye" DİA, XXXVIII, 135-140, İstanbul 2011)

Gel ey sâlik diyem bir söz ki Hak'tır
İşitir Hakkı şol kim hak kulaktır
Hadîs-i hakdürür hak söz hakîkat
Eğerçi söyleyen dildir dudaktır
Şular kim geçmedi cân u cihândan
Ne duydu aşkı ne duyacaktır
Sorarsa hankâh-ı aşkı zâhid
Makâm-ı âlîdir ulu ocaktır
Münevver olamaz zühd ile zâhid
Anın yeri karanlık bir bucaktır
Kalanlar zühd ü takvâda mukarrer
Sefer ehli değildir o duraktır
Hümâ-yı aşkı sayd etmek dilerse
Dil-i virâneme gel ki yataktır
Anın aşkında iken gayre bakma
Ki zîrâ âşıkîne ol kıyaktır
Şîâr-ı aşkı benden sorarsan
Cünûn-ı âh u vâh ağlamaktır
Şarâb-ı aşkı içmiş Sünbülî çün
Velâkin mest eden şol son ayaktır.

Bundan sonra şârih, insanın mahiyeti hakkında bazı mütalaalarda bulunur ve insanın kısımlarını tasavvuf ıstılahlarıyla anlatır. "Ehass" denilen zümrenin üçüncü bölüğünde mürşid-i kâmillerin bulunduğunu söylemektedir. Bunların arasında nutkun sahibi Sünbül Sinan Efendi de vardır. Mürşid-i kâmillerin tüm kayıtlardan azâde olduklarına işâreten onların halleri hakkında şöyle der: "Bunlar her

ân ve zamân, zât-ı mutlaka-i ilâhîye âyine olup cümle avâlim-i füyûzât o vücûd-ı kudsiyyelerinden zâhir olur. Ve kendilerine mahsûs etvâr u mişvâr ve bir de sırları vardır ki ona taklîd değil aslâ nisbet bile kabul etmez.”⁹⁹

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey bu açıklamalardan sonra nutkun ilk beyitini şerh etmeye başlar. İlk beyitte geçen sâlik sözünden dolayı sülûk kavramı şârihin öncelikli olarak üzerinde durup açıkladığı kavramdır. Yol manasına olan bu kavramda şârih, yolun insanın kendinden kendine olan bir yol olduğunu, insanın kendisini bilmek yolunda katettiği mesâfe olarak değerlendirmek gerektiğini, dışarıda aranan yolların beyhûde zaman kaybı olduğunu özellikle belirtir.¹⁰⁰ Sâlik kelimesinin kullanılıp neden âşık, mürîd, dervîş gibi kelimelerin kullanılmadığının hikmetini de ayetler ve hadisler ışığında inceler.¹⁰¹

İlk beytin şerhi yaklaşık yirmi sayfa kadar tutar. İkinci beytin şerhine başlamadan önce şârih, ilk beytin şerhiyle ilgili kısa bir de özet sunar. Konu bütünlüğünü sağlaması ve kopukluklar meydana gelmemesi için bu üslup son derece faydalı görünmektedir.¹⁰²

Şârih, metin boyunca yaptığı şiir vb. alıntıların genelde kaynaklarını verme konusunda titizlik göstermiştir. Mütercim ve Ârif mahlaslarıyla da şiirler yazdığını bildiğimiz Muhammed Ârif Bey ikinci beytin sonunda Mütercim mahlasıyla şöyle bir şiir kaydeder:

Nice demler Hû'ya mesken oldu gönlüm hânesi

Ol sebebdan sırr-ı Lâhûttur anın sermâyesi

Etmede zâtı tecellî sırrıma ânen fe ânen

Gayb-ı mutlaktır bu cânım içre cân kâşânesi

Hubb imiş bildim meğer tahlîk-i âlemden garaz

Her şuûnda devreden humhâne Hak peymânesi

Varlığımdan var eden firûze-i Nûh tâkı kim

⁹⁹ *Miftâhu hazâini'r-Rahmâniyye fî memleketi vücûdi'l-insâniyye*, s.5; Ömür Ceylan, a.g.m., s.615.

¹⁰⁰ *Miftâhu hazâini'r-Rahmâniyye fî memleketi vücûdi'l-insâniyye*, s.6; Ömür Ceylan, a.g.m., s.616.

¹⁰¹ Ceylan, a.g.m., s.616.

¹⁰² Ceylan, a.g.m., s.617.

Yoksa nerden olur i'mar gönlümün vîrânesi

Câm-ı Hû'dan bir kadeh nûş eyleyen bîçâreler

Tâ ezelden tâ ebed ayrılmağı mestânesi

Sırr-ı Hû'yu ârif isen ey Mütercim sâkit ol

Keşf-i esrâr eyleyen Hakk'ın odur divânesi.¹⁰³

5. *Şuûnâtu Hak alâ mâ-Cerâ's-sebak*

Bir İslam Tarihi kitabıdır. Beş cildten oluşmaktadır. Ârif Bey'in diğerk kitapları gibi Hüdâi Efendi Kütüphanesi'ne nakledildiğı söylenmektedir. Ancak eserin izine kütüphanelerimizde rastlayamadık.

6. *Dâfiu'z-Zulem fî Kulûbi'l-Ümem*

Şeyh Mustafâ Muslihuddîn Ebu'l-Vefâ'nın¹⁰⁴ “Dervîş olayım dersin” adlı nutku üzerine kaleme alınmıştır. Müellif hattıyla olan tek nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâi Efendi 544 numarada kayıtlıdır. “*Nutk-ı Şeyh Vefâ Şerhi*” olarak ta bilinmektedir. 43 varaktan oluşmaktadır. Şârih eseri, 1319 Şa'ban ayının 21. gününde (Aralık 1921) intihâya erdirdiğini şerhin sonunda söylemektedir.¹⁰⁵

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, besmele, hamdele ve salavât'tan sonra gelen şerhin mukaddime kısmında, nutuk hakkında şöyle der: “Tarîkat-ı Zeyniyye'den Mustafa Muslihuddîn Ebu'l-Vefâ Hazretleri'nin bir kıt'a nutk-ı âliyeleri yed-i fakîrâneme geçti. Her bir beyti hazîne-i hikmet ve serâir-i hakikat ve sandukçe-

¹⁰³ *Miftâhu hazâini'r-Rahmâniyye fî memleketi vücûdi'l-insâniyye*, s.40.

¹⁰⁴ **Mustafa Muslihuddîn Ebu'l-Vefâ**; Zeyniyye Tarîka'tının Vefâiyye kolunun kurucusu olan Mustafa Muslihuddin Konya'da doğmuştur. Vefâzâde, Ebu'l-Vefâ, İbn Vefâ gibi lakaplarla anılır. Konya'da başladığı ilmî tedrîsini o gün Osmanlılar'ın başşehri olan Edirne'de devam ettirmiştir. Zeyniyye Tarîkatı halifelerinden olan Abdüllatif el-Kudsî ile sülûkunu tamamlamıştır. Sülûkunu tamamladıktan sonra Konya'ya dönmüş ve irşâd faaliyetlerini orada yürütmüştür. 1464'te tekrar İstanbul'a dönmüştür. Fatih Sultan Mehmet tarafından büyük ilgi görmüştür. Vefâ diye anılacak semtte onun adına bir camii ve çifte hamam inşa ettirmiştir. Kendisine birçok arazi temlik etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in cenaze namazını da Ebû'l-Vefâ kıldırmıştır. 1491 tarihinde vefât etmiştir. II. Bayezid'in de katıldığı cenaze namazından sonra kendi adına yaptırılan caminin haziresine defnedilmiştir. Tasavvufia ilgili eserlerinin ve nutuklarının yanısıra astronomiyle ilgili eserlerde vermiştir. *Makâm-ı Sülûk* ve *Yedi Yıldızın Ahkâmı* bunlardan ikisidir. (Reşat Öngören, “Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, XXXI, 269-271, İstanbul 2011; ayrıca Zeyniyye hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarîkatı Zeyniler*, İstanbul 2003)

¹⁰⁵ *Dâfiu'z-Zulem*, vr.43b.

i ma'rifet olduğundan min gayri haddin bir şerhcik kaleme almağa cür'et ettim.”¹⁰⁶
Daha sonra şerhin ismini zikredip, Cenâb-ı Pîr diye andığı Ebu'l-Vefâ Hazretleri'nden himmet talep eder.

Muhammed Ârif Bey, bundan sonra şerh edeceği nutkun metnini tam olarak kaydeder. Nutuk şu şekildedir:

Evvel tevhîdi zikret	Sonra cürmünü fikret
Var yoluna doğru git	Dervîş olayım dersin
Bir kâmil şeyhi ara	Niçin oldun âvâra
Hemân söz tut bîçâre	Dervîş olayım dersin
Her yere ayak basma	İhsândan elin kesme
Çok söze kulak asma	Dervîş olayım dersin
Rüyaya yalan katma	Elden söz alıp satma
Vakt-i seherde yatma	Dervîş olayım dersin
Hak söze inat etme	Refiksiz yola gitme
Eyvallahı terk etme	Dervîş olayım dersin
Gaflet ile çalışma	Çok gezmeğe alışma
Hiçbir şeye ilişme	Dervîş olayım dersin

¹⁰⁶ *Dâfiu'z-zulem*, v.1b.

Şeyhinde kusur görme	Meclisinde çok durma
Nâfile yere yorma	Dervîş olayım dersin
Haram lokmayı yutma	Bir kimseye kin tutma
Şeyh Vefâyı unutma	Dervîş olayım dersin. ¹⁰⁷

Eserde, nutkun bu şekilde topluca verilmesinden sonra, “*Terceme-i Hâl-i Cenâb-ı Şeyh Kuddise Sirruh*” başlığıyla Ebu'l-Vefâ'nın hayatı hakkında bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümün nihâyetinde şârih Ârif Bey, ilk beyitleri şerh etmeye başlar. “*Evvel tevîd-i zikr et*” şeklindeki mısranın şerhinde şöyle söyler: “Ta'rîfe hâcet olmadığı üzere, kâffe-i umûr-i külliyye ve fezâil-i rûhiyye ve kemâlât-ı hakîkiyye ve merâtib-i âliyye-i âdemiyye; ancak tevîd-i zât-ı bârîye mübtenî olub, her bir ferd üzerine şu emr-i celîl ehem ve elzem-i ferâizdan olduğundan; Cenâb-ı Şeyh, tevîd-i şerîfi, kelimât-ı kudsiyeleri miftâhı olmak üzere takdîm ettiler.”¹⁰⁸ Bunun devamında ise şâyet kişi bu tevîdi unutup uzak düşerse ki bu cürümdür, Şeyh Hazretleri buna uyarı sadedinde “*Sonra cürmünü fikret*” şeklinde beyan buyurdu, diyerek açıklama yapmıştır.

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, şerhinde beyitlerde geçen kelimelerden yola çıkarak açıklamalar yapar. Beyitlerin şerhinin sonunda, bir sonraki beyite geçmezden evvel ise “*Mahsûs-ı Beyt*” ibâresini kaydettikten sonra, ya'nî diyerek; şerh etmekte olduğu beytin kendine özgün derli toplu bir tasavvufî şerhini sunar. Ondandır da diğer beyitle şerhine devam eder.

Örnek olarak “*Her yere ayak basma İhsândan elin kesme Çok söze kulak asma Dervîş olayım dersin.*” beytinin açıklamasında şöyle der: “Mahsûs-ı beyt, ya'nî, sen umûr-i müktesebe-i abdiyyeden ibâret olan ve havâss-ı hamse-i zâhire netîcesi bulunan ilm-i zâhire kanâat ve mağrur olarak, sıfat-ı enânet ve hicâb ve zulmette kalmayıb, kemâlât-ı insâniye istihsâline esbâb-ı müstakille olan kalb

¹⁰⁷ *Dâfiu'z-zulem*, vr.2a-3b.

¹⁰⁸ *Dâfiu'z-zulem*, vr.4b.

ahvâline muttali' ve mazhar olmağa hemîşe gayret ve himmet eyle de ol vakit, dervîşlik kadr ve şerefini ihrâz etmişlerden olursun, demek isterler.”¹⁰⁹

Kitapta işlenen konulardan bazılarını ise şu şekilde sıralayabiliriz: Tevhîd, etvâr-ı seb'a, kâmil şeyh, dervîşliğin hakîkati, ilmin hakîkati, rüyânın kısımları, seher vakti, tecellî-i zât, ilhamın çeşitleri, gaflet, istidât, muhib-mürîd-sâlik-dervîş..

Eserde Muhyiddin İbn Arabî'nin *Nûru'l-Akâid* ve *Ziyâu'l-Avâid* adlı kitabından kalbin isimleri ve çeşitleri hakkında bir bölüm aktarır.¹¹⁰ Ayrıca *Mesnevî-yi Ma'nevî*'den Fil Hikayesini de rüya bahsinde anlatır. Daha sonra “*Şeyhinde kusur görme*” ile başlayan beyitin şerhinde Niyâzî-i Mısırî'den uzunca bir menkıbe rivâyet eder. Bu menkıbe şerhin neredeyse üçte birini teşkil eder.

Cabbârzâde Ârif Bey, şerhin sonunda “*Şeyh Vefa'yı unutma*” mısrasından hareketle, mürşid-i kâmillerin bu sözlerinden bir çeşit istek anlaşılmasa gerektiğini vurgulamak sadedinde şunları söyleyerek şerhini hemen hemen nihâyete erdirir: “Mazhar-ı tâm olan insân-ı kâmil, ya'nî pîrân ve azîzân hazarâtı kayd-ı anâsır ile mukayyed bulundukça, kâffe-i avâlim ve eşyâyı câmi' ve muhîtt, ve âlem-i itlâka rağbetlerinde hazâin-i âhiretin hâtemi, ya'nî mührü menzilesinde olduklarından, ervâh-ı mutlaka ve mukayyede o menba'-ı hâstan nâil-i füyûzât olurlar. Yoksa hâl-i hayâtında hediye ve tezvirât tâlibi ve intikallerinde Fâtîha-i şerîfe sâili ma'nâsına mahmûl değildir. Cenâb-ı Hak ve tekaddes hazretleri rûhumuzu bu makûle kibâr-ı eizze-i kirâm efendilerimiz hazarâtının rûh-ı musaffâsından neş'edâr ve sırlarımızı dahî serâir-i kudsiyyelerinden behredâr ve himmet-i âliyelerini ilâ rûzî'l-kıyâm üzerlerimizde pâyidâr etsin. Âmîn bi hürmeti seyyidil murselîn.”¹¹¹

Efdal ve kâmil şeyh hakkında Ârif Bey şöyle der: “..İşte hazret-i şeyhin buyurdıkları şeyh-i efdal ise, öyle havada uçan, ve yerde şuraya buraya kaçan, ve derya içre kulaç açan, şeyh-i efdal gürûhundan olmayıb; ancak, kâşif-i envâr-i lâhût, ve vâfık-ı serâir-i hakîkat, ve âşinây-ı ceberût, mürşid-i kâmil ve mürebbî-i mükemmil demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hak ve tekaddes hazretleri, insân-ı kâmilini, dünya ve âhiret hazînesine hâtem edib, ervâh-ı mukayyed ve mutlaka, o zât-ı âlî kadrin rûhundan, neş'eyâb-ı tecelliyât oldukları gibi, kâffe-i mevcûdât ve mükevvenât dahî, suver-i unsuriyye-i halkiyesinden, nâil-i gûna gûn fuyûzât olmaktadır. Onun için, bu

¹⁰⁹ *Dâfiu'z-zulem*, vr.9b-10a.

¹¹⁰ *Dâfiu'z-zulem*, vr.12a-13b.

¹¹¹ *Dâfiu'z-zulem*, vr.43a.

zât-ı âliyyenin zâhirleri, fenâ fi'l-fenâ hazînesi, ve bâtın-ı ulviyyeleri ise, envâr-ı lâhût ve ceberût ve bekâ ba'de'l-bekâ defnesidir. Bu sebepten dolayı, ilimleri kâffe-i ulûmu câmi' ve muhîttir...."¹¹²

7. Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr

Eser altı cild'den oluşmaktadır. Birinci cildin başında Cabbârzâde Ârif Bey'in kendi yazısıyla, "terâcim-i ahvâlî's-sahâbe şerâfetini hâiz altı cildi hâvî kitabımızın birinci cildir" ibâresi bulunmaktadır. Sekiz yüzden fazla hâdîs-i şerîfi ve bin kadar sahâbenin tercüme-i hâlini câmi'dir. Kitâbın ismi ve tertibi müellif tarafından açıkça ifade edilmiştir.¹¹³

Müellif nüshaları Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Bölümün'de 180-01,02,03,04,05 numarada kayıtlıdır. Bu kayıtlar *Hadîs-i Erbaîn Şerhi* başlığıyla kaydedilmiştir. Nitekim Ârif Bey kitabın ismini zikrederken bu isimle de anmıştır. Bütün ciltlerin başında müellifin şu notu bulunmaktadır: "Cenâb-ı Pîr Azîz Mahmûd Hüdâî kaddesallahu âlî efendimiz hazretlerinin Üsküdar'da kâin dergâh-ı şerîflerindeki kütüphaneye vaz' olunmak ümniyyesiyle iş bu risâle-i âcizânem bi't-takdîm *min gayri had* vakıf kılınır."¹¹⁴

8. Tuhfe-i Şemsiyye

Hz. Mevlânâ'nın "Menem ma'lûl-ı bî-illet ki illet geşt peyvendem" gazelini şerheden eserin nüshasına kütüphanelerimizde rastlayamadık.

9. Vâridât-ı Seferiyye

Ârif Bey'in kayıp olan eserlerinden biri de bu eserdir. Tasavvuf ve hakîkate dâir olduğu ifâde edilmiştir.

10. Tuhfe-i Seyfiyye

Esrâr-ı hac hakkında bilgiler içerdiği söylenen bu eser de kayıp eserlerdendir.

¹¹² *Dâfiu'z-zulem*, vr.7a.

¹¹³ *Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr*, c.I. vr.4a.

¹¹⁴ *Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr* c.I, v.1a.

11. *İstid'â-yı Merhamet*

Seyyid Ahmed-i Bedevî¹¹⁵ hazretlerinin bir nutkunun şerhidir. Muhammed Ârif Bey eserin içeriği hakkında *Atiyye-i Sübhâniyye'de*, rûh hakkındaki bahislerin, aklî, naklî ve şerî yönleriyle ele alınarak içerisinde incelendiği bir eser olduğunu söylemektedir.¹¹⁶ Kayıp eserler arasındadır.

12. *Zeyl-i Vâridât-ı Seferiyye*

Rûh mes'elesine dâir olan eser kendi eserine yaptığı bir zeyldir. Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, *Atiyye-i Sübhâniyye'de* bunun yazılış nedeni olarak ve konusunu anlatma sadedinde şöyle demektedir: "Nefsin, insan vücûdunun ne mahallinde olduğu ve ne makûle şey'den ibâret ve mütevellid olduğunu, 'Nefsini bilen, rabbini bilir' hadîsi bağlamında birçok şeyhten sordum. Aldığım doğru olmayan cevaplar beni hayrete düşürdü. Doğru cevaplar şöyle dursun, falcıların isâbeti ölçüsünde bile cevap alamadığım oldu. Bunun üzerine nefsin mertebelerini, hakîkatini anlatan bir eser olarak bu eseri te'lif ettim."¹¹⁷ Nüshası kayıp eserler arasındadır.

13. *Kitâbu'l-hakâyık*

Tefsîr, fıkıh ve serâir-i Kur'âniyyeye dâir olan eser dört cildten oluşmaktadır. Bununla beraber birkaç eserinin zâyî' olduğunu kendileri bizzât beyân buyurmuşlardır.

14. *Dîvânçe*

Cabbârzâde Ârif Bey'in otuz kadar gazelini içermekte olduğu söylenen eser kayıp olan eserlerdendir.

¹¹⁵ **Seyyid Ahmed Bedevî**; Bedeviyye Tarîkatı'nın kurucusu olan Seyyid Ahmed Bedevî, Kuzey Afrika ve Mısır'ın en büyük velisi olarak kabul edilmektedir. 596'da (1200) Fas'ta dünyaya gelmiştir. Yüzünü Afrika Bedevîleri gibi örttüğü için bu lakapla anılmıştır. Bir rüya üzerine Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rifâî ve Hallac-ı Mansûr gibi büyüklerin kabirlerini ziyâret için bir yolculuğa çıkmış, bu yolculuk onun kemâlinde etkili olmuştur. Daha sonra Mısır'a dönmüş Tanta'ya yerleşmiştir. Hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiş ve 675 (1276) yılında burada vefat etmiştir. Ahmed er-Rifâîye ulaşan silsilesi varsa da, genel kabul onun Ebu'l-Hasan Şazelî'nin müridi olduğu yönündedir. Ahmed Bedevî, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rifâî ve İbrahim Desûkî ile beraber Aktâb-ı erbâa arasında sayılmıştır. Kendi tertiplediği bir *Evrâd'ı* bir *Salavât'ı* ve *Vasiyetler'i* eserleri arasında sayılabilir. (Mustafa Kara, "Ahmed el-Bedevî" *DîA*, II, 47-48, İstanbul 1989)

¹¹⁶ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.44.

¹¹⁷ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.38.

15. *Celb-i Surûr Selb-i Kûdûr*

Ebu'l-Fazl Yusuf b. Muhammed b. Yusuf et-Tevzerî'nin¹¹⁸ *Kasîde-i Münferice*'sine yazılmış bir şerhtir.

Tez araştırmalarımız boyunca kayıp eserler arasında olduğu düşünülen bu eserin izine İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları bölümünde 1525 numara ile kayıtlı olarak rastladık. Yazar ismi olarak, Çapanzâdeler'den olan Muhammed Ârif Bey, Çapakzâde şeklinde kayıtlanmış. Müellif hatlı bu nüshaya ulaşmamıza rağmen, nüsha 15 varaktan oluşmakta, ve şerhin tamamını içermemektedir. Son 15 varağın boş olduğu şeklinde notla beraber kayıtlı olan eserin, tamamının 30 varakla sınırlı olması uzak ihtimal olarak görünmektedir. Eser ilk 15 varaktan sonra sadece bir beytin şerhinin ikmâliyle son bulmaktadır. Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in şerh tekniğinden biliyoruz ki, üzerinde durulması gereken yerleri genelde birkaç beyitte verip, diğer beyitlerde kısa şerhler ve imâlar yoluyla geçebilmektedir. Böyle olmasına rağmen uzun bir kasîde olan mezkûr kasîdenin diğer beyitlerinin kalan 15 varaklık bölümde bitirilmesi mümkün görünmemektedir. Eserin ilk 15 varağının içeriğine ise baştan sona doğru şu şekilde değinebiliriz.

Şârih şerhe, uzun denilebilecek bir hamd şükür ve salavât ile başlar. Diğer eserlerinde pek göremediğimiz, genelde Ekberî gelenekte izine rastlanan şekilde, Zâtî hüviyyet gibi kavramlarla, vücûd mertebelerine işâret edecek ve kuşatıcı olacak şekilde övgü ve senâ ve Peygamber Efendimiz'in hakîkatine işâret eden cümlelerle salât ve selâm getirir.¹¹⁹

Şârih sonra kasîdeden ve havassından bahs açar. Kasîdeyi bir sıkıntı ve şiddete ma'ruz kalmış bir kişi, her gün sabah namazından sonra bir kere okuduğu takdirde Allah'ın izniyle dûçar olduğu sıkıntı ve şiddetten peyderpey âzâde olmasına

¹¹⁸ **Ebu'l-Fazl Yusuf b. Muhammed b. Yusuf et-Tevzerî**; İbnü'n-Nahvî künyesiyle meşhûr olmuş Tunuslu fakîh, dil bilgini ve şâirdir. Mîlâdî 1041-1119 yılları arasında yaşamıştır. İmâm Gazzâlî Hazretleri ile muâsırdır, ve onun bağlilarından olduğu rivâyet edilir. İbnü'n-Nahvî hakkında daha detaylı bilgi için, bk. İsmâil Durmuş-Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *DİA*, XXI, 163-164. Ayrıca *Kasîde-i Münferice* hakkında detaylı bilgi için, bk. Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî el-Kasîdetü'l-Münfericesi ve Tercümesi" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 16, sayfa 37-56.

¹¹⁹ *Celb-i Sürûr Selb-i Kûdûr*, s.1-2.

vesîle olacağını ifâde eder. Bunun tecrübe edilmiş olduğunu da ekler. Bunun bir sebebinin ise kasîdenin İsm-i A'zamı içerdği beyânıyla açıklar.¹²⁰

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, bu giriş bölümünden sonra “*Terceme-i Hâl-i Cenâb-ı Nâzım*” başlığıyla kasîde sâhibinin hayatını anlatır. Yusuf ibn Muhammed olarak ismini, Ebu'l-Fazl İbnü'n-Nahvî olarak ta künyesini kaydeder ve Tebriz'de dünyaya geldiğini söyler. Daha sonra nâzımın kerâmetlerinden bahisle Muhyiddin ibn Arabî Hazretleri'nden de Nâzımın kemâlini gösteren bir vâkıa aktarır.¹²¹

İbnü'n-Nahvî'nin kerâmetlerinden bahsederken, hac yolcuğu sırasında, yokluğunda ehlinin ihtiyâcının karşılanması için bir tertîb yazıp onlara bıraktığını söyler, bunun vesîlesiyle müvekkel bir meleğin onun yokluğunda ailesinin ihtiyaçlarını gördüğünü anlatır. Buradan nâzımın tasarruf ehli bir zât olduğunu aktarır. O tertîb ise şu şekildedir:

إِن الَّذِي وَجَّهَتْ وَجْهِي لَهُ

هُوَ الَّذِي خَلَّفْتُ فِي أَهْلِي

فَانْهَارَ مِنْ بَيْنِي بَيْنَهُمْ

وَفَضَّلَهُ أَوْسَعُ مِنْ فَضْلِي¹²²

Daha sonra bu tarz tevessülâtın gerçekleşebilmesi için, kamil bir tahâret gibi şartlar sayarak, bütün bunların dahî kader-i ilâhîye bağlı olduğunu, Allah azze ve celle'nin sebep olarak bu tarz havas duaları okumayı kişiye takdîr edebileceğini söyler. Kazâ ve Kader bahisleri hakkında kelâm ederek, onu “kazâ-i mübrem” ve “kader-i muallak” olarak ehl-i kemâlin ikiye ayırdığından bahisle, birincisinin değişmez olan ilm-i ilâhîye taalluk ettiğini diğerinin ise değişebilen cinsten olduğunu ifade eder.¹²³

Ârif Bey bundan sonra, *Kasîde-i Münferice*'nin ilk beyti olan اِسْتَدِي اُزْمَةً تَنْفَرُجَ kısmının şerhine girer. Eserin elimizde mevcûd olan kısmın sonuna kadar bununla

¹²⁰ *Celb-i Sürûr Selb-i Küdûr*, s.2-3.

¹²¹ *Celb-i Sürûr Selb-i Küdûr*, s.5.

¹²² Ben vechimi öyle birine yönelttim ki O'nu ehlim için halef kıldım. O zaten onlara karşı benden daha fazla rıfk sahibidir, O'nun fazlı da elbette benim fazlımdan geniştir. (Bu tertîb aynı şekilde Ankaravî Hazretlerinin, *Kasîde-i Münferice*'ye yazdığı şerhte geçmektedir. bk. İsmâil Rusûhi Ankarâvî, *Hikem-i Munderice fi şerh-i münferice*, s.7, İstanbul 1327)

¹²³ *Celb-i Sürûr Selb-i Küdûr*, s.15.

ilgili açıklamalar yapar. Açıklamalar boyunca, Bedir ve Uhud savaşlarından bahseder. Bu savaşlardan birinde mutlak zaferin gelmesini ve diğerinde ise mağlûbiyetin İslâm Ordusu'na isâbet etmiş olmasını, Celâl ve Cemâl tecellîleri bağlamında değerlendirir. Nitekim bu iki tecellîyle tevhîd edememiş olanlar eksik kalıp kemâle ulaşamazlar. Bu tecellîlerin sahâbe-i güzîn hazarâtına tecrübe ettirilmiş olmasının nedeni onların tevhîdinin kemâle ermesine vesîle olması, ve herşeyin Allah azze ve celle'nin takdîriyle olduğunun tam olarak idrâkine varmalarıdır.¹²⁴ Bu açıklamalardan sonra eserin elimizdeki kısmı sona ermektedir.

Kasîde-i Münferice'nin ilk yedi beyti ve tercümesi şu şekildedir:

إشتدي أزمة تتفرج قد اذن ليلىك بالبلج
وظلام الليل له سرج حتى يغشاه أبو السرج
و سحاب الخير له مطر فإذا جاء الإبان تجي
وفوائد مولانا جمل لسروح الانفس و المهج
ولها أرج محي أبدا فاقصد محيا داك الارج
فلربما فاض المحيا بحور الموج من اللجج
والخلق جميعا في يده فذوو سعة وذوو حرج

Ey sıkıntı ve mihnet şiddetlen ki ferah bulasın, muhakkak ki senin gecen ziyânın geleceğini duyurmakta.

Ve karanlık gecenin yıldızları (sirâc) vardır hatta ona yıldızların babası (ay) gelir.

Ve yağmurları olan hayır bulutları vardır ki vakit geldiğinde gelirler.

Bizim Mevla'mızın nefslerin ve ruhların rahatlayıp huzura ermesi için faydaları ve bağışları pek boldur.

Bunların ebedi dirilik verici bir rayîhaları vardır o halde bu rayîhalara erişmek için azim et.

Böylece sen azîmet ettinse deryadaki dalgalardan bir dalga gibi ilahî bağışlar ve kudsî bir hayâtı sana ifâza eyler.

¹²⁴ *Celb-i Sürûr Selb-i Kûdûr*, s.17-28.

Yaratılmışların hepsi onun yed-i kudretindedir ki onların ba'zısı genişlik içinde ve ba'zısı darlık içindedir.

16. *Îzâhu'l-merâm alâ vilâdeti Seyyidi'l-enâm*

Eser, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in, Süleyman Çelebi'nin yazmış olduğu "*Vesîletü'n-Necât*" adlı manzûmesine yapmış olduğu şerhtir. Bu eser "Mevlid" diye meşhur olmuştur. Yaklaşık 750 beyitten oluşmuş olan Mevlid'in 245 beytinin şerh edildiği metnin başlığının ma'nası şu şekildedir: "Mahlûkatın Efendisinin Doğumundaki Merâmın İzâhı". Eser Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi 570 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, eserin müellif hattıyla yazılmış tek nüshasıdır. 94 varaktan oluşan bu nüshanın, ilk 10 varağında 3 adet takrîz son 10 varağında ise müellifin Hz. Peygamber'in (a.s) mübârek eşyâsıyla ilgili kaleme aldığı bir risâle bulunmaktadır.

Eserin geniş bir tahlîli ve tıpkı basımı Ozan Yılmaz tarafından hazırlanmış. Kurtubâ Kitap tarafından 2011 yılında basılmıştır.¹²⁵

Eserde şerh edilen beyitlerden ilk yedisi şu şekildedir:

Allah adın zikr edelim evvelâ

Vâcib oldur cümle işde her kula

Allah adın her kim evvel ol ana

Her işi âsân eder Allah ona

Allah adı olsa her işin önü

Hergiz ebter olmaya onun sonu

Her nefeste Allah adın de müdâm

¹²⁵ Cabbarzâde Mehmed Ârif Bey, *Mevlid Şerhi: İzâhu'l-merâm alâ vilâdeti Seyyidi'l-enâm* (haz. Ozan Yılmaz), İstanbul 2011.

Allah adıyla olur her iş tamâm

Bir kez Allah dese aşk ile lisân

Dökülür cümle günâh misl-i hazân

İsm-i pâkin pâk olur zikr eyleyen

Her murâda erişir Allah diyen

Aşk ile gel imdî Allah diyelim

Derd ile göz yaş ile âh idelim.

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, eseri telif sebebi sadedinde ilk önce bir Mevlid toplantısına katıldığından bahs açar. Çok feyizli ve bereketli olduğunu ifâde ettikten sonra, kendisinin neden telife giriştiğini eserin başında şu şekilde açıklar: “Lâ cerem bu manzûme-i şerîfe mevzûn olmak üzere kaleme alındığı cihetle, âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebeviyyeden muktebes maânî-i latîfe her bir beyt ve mısradâ icmâl ve işâret sûretiyle rakamzen-i varakpâre-i sahâyif olduğundan istidlâl kılınan kelimât-ı âliye bu beytler evvelinde bir de nesir tarîkı ile tahrîr u tasrîh olursa hem kelimât-ı nâzımın hukûk-ı mukaddesesi edâ ve hem de işbu manzûme-i latîfenin kadr u şânı i’tilâ ve ba’zı zevâtın hayalhâne-i fikrinde musavver bî-ma’nâ te’vîlattan rehâ olacağı hâtırnişân-ı âbidânem olduğundan *min gayri haddin* bu bâbda gâyet vâzıh bir şerhcik kaleme alınması vârid-i hâtır-ı âcizânem olmasıyla muvaffakiyetim Cenâb-ı Pîr kuddise sirruh hazretinden kalben ricâ ve rûhâniyyet-i hazret-i nâzımdan teshîl ü itmâm-ı âmâlîm sırran istid’a edilerek hitâm-ı cemiyetten sonra hâne-i fakîrâneme bi’l-avde iş bu ümniyyeme besmele keş bed ve mübâşeret ve nâmını *Îzâhu’l-Merâm alâ Vilâdeti Seyyidi’l-Enâm* yâdıyla tahrîrine mübâderet ettim. İhvân-ı dîn hazarâtına yâdigâr-ı âcizânem olsun.”¹²⁶

¹²⁶ *Îzâhu’l-merâm*, vr. 2a-b.

Muhammed Ârif Bey, bu şekilde telif sebebini açıkladıktan sonra *Mevlid'in* ilk beyti olan *“Allah adın zıkr edelim evvelâ, Vâcib oldur cümle işde her kula”* beytini şerhetmeye başlamaktadır. *Mevlid* sâhibinin nazmına Allah adıyla başlayarak kitabını tezyîn ettiğini belirttikten sonra, Allah ismi celâlini tahlîl eder. Bu tahlîli şu şekildedir: “Zîrâ bu ism-i celîl sâir esmâ-i ilâhiyyenin üssü'l-esâsı neş'esini hâiz olduğundan urefâ bunu ism-i zât câmi'-i cemî'üs-sıfât diye vasf ederler. Hikmeti ise, Allah lafzı şerîfinin her hangi harfi nefis-i kelimededen iskât edilse bâkî hitâb yine ism-i zâtı sarâhaten beyân eder. Şöyle ki kelimenin evvelindeki elif tayy kılınsa lillâh kalır ki ism-i zâttır. İşte bu usûle tevffîkan lâm-ı evvel ve sâni tarh olursa hâ harfi bâki kalacağından hüviyyet-i gaybiyye-i mutlaka-i Hakkı tamâmıyle hâkîdir. Urefâ buna tevhiid derler.”¹²⁷

Şârih Ârif Bey, şerhinin başlarında, besmele, tevhid, şirk ve kısmen vücûd mertebeleri gibi konuları ele alır. Sonra Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yaratılıştan amaç olduğunu vurgular. Bunun amaç olmasının yanısıra, Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in dünyaya gelmesiyle bütün âlem ve eşyâya feyizlerin bahşolunduğunu söyler. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Adem aleyhisselâmdan başlayarak tüm soyuyla ilgili geniş bilgiler verir. Dedelerinden, annesinden bahseder. Doğumundaki, Kabe'nin secdeye gidip tekrar doğrulması, Kısra sarayının yıkılması, Mecûsilerin 1000 yıldır yanagelen ateşlerinin sönmesi gibi mucizelerden bahseder. Peygamberimizin hayatının hemen her aşamasıyla ilgili birçok rivâyetler nakleder. Eserinin sonuna doğru Mi'rac olayı hakkında uzun uzun açıklamalar yapar.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Mi'râcının on mertebe olduğunu şu şekilde açıklar: “Urûc-ı kudsiyye-i risâlet aleyhi ekmeli't-tahiyyât ol gecede on merâtib u makâmat ve menâzilde şeref-vâki oldu. Ondandır yedisi semâvât üzere olup zîrde, tafsîlen tercümesi tahrîr kılınacak hadî-i nebevî vechiyle her bir mekâna vürûdlarında enbiyâ-i kirâm efendilerimiz hazarâtından birer ve ikişer zevât-ı âliyye-i mukaddese ile hüsn-i mülâkât ve musâhabet buyurulmuş olduğunu tasrîhdir. Ve sekizincisi Cibrîl-i hidâyet-delîl hazretinin gâyet-i merâtib ve nihâyet makâmâtı olan Sidre-i Müntehâ'dır ki *“Bir parmak ucu daha yaklaşısam muhakkak yanardım”* diye kendine mahsûs makâm bulunduğunu tebyîndir. Ve dokuzuncusu, *“Öyle bir müstevâyâ çıkarıldım ve öyle makamlara yükseltildim ki, kâinâtın mukadderâtını yazan kalemlerin gıcırtilarını işitiyordum”*¹²⁸ hadîs-i nebevîleri ile beyân buyurulan

¹²⁷ *Îzâhu'l-merâm*, vr. 2b-3a.

¹²⁸ Hâkim, Müstedrek, II, 405.

müstevâ makâmıdır ki kalem-i a'lânın hîn-i tahrîrde sadâsı istima' kılınan mertebe-i âliye olup kelimât-ı Sübhânî ve keşf-i hakîkî ve müşâhedât-ı küllî onda müyesserdir diye cümle ulemâ ve urefâ hazarâtı ittifâk eylediler. Ve onuncusu kurb-ı ev ednâ olup “O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha yakın oldu” (Necm, 53/9) nazm-ı kerîmi hakkında şeref-sudûr buyurulmuştur.”¹²⁹

Cabbârzâde Ârif Bey, şerhin en sonunda Mi'raçla ve ümmet olmanın şerefiyle ilgili üç adet beyit verir ve şerhini nihâyete erdirir. O beyitler ve eserin sonu şu şekildedir: “

Dediler ey kible-i İslam-ı dîn

Kutlu olsun sana Mi'râc-ı güzîn

Biz kamumuz kullarız sen şahsın

Gönlümüz içinde rûşen mâhsın

Ümmetin olduğumuz devlet yeter

Hıdmetin kıldığımız izzet yeter.

Şerh-i âbidânem buracıkta pirâyeye-i hüsn-i hitâm oldu.”¹³⁰

Eserin kaynakları arasında da sayabileceğimiz, şerhte kullanılan kaynaklardan bazıları şunlardır:

Bulgatü'l-Gavvâs, Muhyiddin ibn Arabî; *İrşadü's-sârî*, Kastallanî; *el-Kâmil*, İbn Esîr; *el-Keşf ve'l-beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, Sa'lebî; *Metâliu'n-Nûr*, Sofyevî Bâlî Abdullâh Efendi; *Mükâşefetü'l-kulûb*, İmam Gazzâlî; *er-Risâle*, Abdülkerim Kuşeyrî.¹³¹

Eser hakkındaki sözlerimizi Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in hemen eserin başında Ârif mahlasıyla yazmış olduğu bir şiirini yazarak bitiriyoruz:

Herkesin hâlince vardır bir tecelligâh-ı aşk

¹²⁹ *Îzâhu'l-merâm*, vr. 63b-64a.

¹³⁰ *Îzâhu'l-merâm*, vr. 83b-84a.

¹³¹ Cabbârzâde Muhammed Arif Bey, *Mevlid Şerhi*, haz. Ozan Yılmaz, s.101-103.

Bî-sütûn Ferhâd olursa Tûr şeklin gösterir
Hamrı sâkî-i ezelden nûş eden mestâneler
Kendi özün her halde mahmûr şeklin gösterir
Çeşm-i ibretle nazar kılsan eğer bir dîve sen
Cennetü'l-firdevs içinde hûr şeklin gösterir
Kîh nazarla fîl manzûru olan nâkislara
Bunca esrâr-ı Hüdâ bir mûr şeklin gösterir
Bu fenâ dârı seni sermest ü hayrân etmesin
Feyz-i Hakk âsâridir ma'mûr şeklin gösterir
Zâhidâ sen ârifin kalbini zann etme tehî
Zât-ı Hakk âyinesidir nûr şeklin gösterir.¹³²

17. Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey tarafından Abdülkâdir Geylânî'nin *Risâle-i Gavsîyye'sine* yapılmış olan bu şerhi bundan sonraki bölümümüzde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

¹³² İzâhu'l-merâm, vr.2a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE

ŞERH-İ GAVS-I GEYLÂNİYYE

Cabbârzâde Muhammed Ârif b. Şâkir tarafından Abdülkâdir Geylânî'nin Allah ile mükâlemesinden oluşan *Gavsiyye Risâlesi*'ne yapılan bir şerh olan eser, Ârif Bey tarafından *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye* şeklinde isimlendirilmiştir. Eserin ismi, günümüz Türkçe'siyle ifâde edilmek istenirse, tam bir tercümesinin olması zor görünmekle berâber, belki birkaç cümle kurularak anlaşılır hale getirilebilir. Buna göre, *Atiyye-i Sübhâniyye*, Sübhânî bir bağış ve ihsan ma'nasına gelir. Bu da her türlü eksiklikten münezzeh olanın, her türlü kusurlardan temizlenmiş olarak kuluna yaptığı bir bağıştır. Bu bağış *Gavsiyye Risâlesi'nin* müellifi olan Abdülkâdir Geylânî'ye Allah'ın lutfettiği ilimden, şârihin tevessülüyle kendisine açılan ilimlerdir ki o da bu ilimleri tâliplere aktarmış ve kendisine mahlas olarak da seçtiği vecihle bir mütercim olmuştur. İsmi ma'nasını anlaşılır kılmak için yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra, tezimizin ana yapısını oluşturan bu eseri bu bölümde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

I. TE'LİF SEBEBİ

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, hemen eserinin başında, katıldığı bir toplantıda, ba'zı ihvânlarla mülâkât sırasında, *Gavsiyye Risâlesi'nin* bir şerhini mütâlâa ettiklerini, bunun üzerine bir şerh te kendisinin yazmak için teşvîk edildiğini ifâde etmektedir. Mütâlâa ettikleri şerhin hakkını usûlünce teslim ettikten sonra Ârif Bey, başka bir vecheden bu ince ma'nalara değinilmek gerektiğine kâni olmasıyla bu şerhe girişmiştir. Ârif Bey, bu şerhin amacının bu kudsî kelâmdan etrafa yayılan güzel kokuları, mertebeler cihetinden yerli yerine koymak ve bundan ihvânın faydalanmaları, onun ötesinde onların mest olurcasına bu ma'nalarla hemhâl olmalarına vesîle olmak olduğunu ifâde eder.¹³³

II. MUHTELİF KÜTÜPHÂNELERDEKİ NÜSHALARI

Atiyye-i Sübhâniyye eserinin yazma olarak müellif nüshasına kütüphanelerimizde ulaşamadık. Eser, matbû olarak ise, 1304 (1887) yılında İstanbul Karabet ve Kasbar Matbaasında 127 sayfa olarak basılmıştır. Bu matbû eser, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi 694, Süleymâniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekkesi 351¹³⁴ numarada kayıtlıdır. Yazma olarak kütüphanelerimizde

¹³³ *Atiyye-i Sübhâniyye* s.2-3.

¹³⁴ Bu nüsha Mustafa Şerif Efendi tarafından yapılan tahşiye'yi içermektedir.

izine rastlayamadığımız eserin diğer kütüphânelerde tespit edebildiğimiz matbû nüshaları ise şu şekildedir: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Kütüphânesi Gnl 29369, İSAM Kütüphanesi Gnl 40060, KÜF. 152044 ve KÜF. 152194, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Kemal Salih Sel Osmanlıca Kitapları 1344/03.

III. KONUSU

Atiyye-i Sübhâniyye'nin konusu temel olarak *Risâle-i Gavsîyye'nin* içeriğiyle ilgilidir. *Risâle-i Gavsîyye'nin* başlarındaki ifâdeler marifetullah bahisleri olarak değerlendirilebilir. Bu bölümlerde Abdülkâdir Geylânî, Allah Teâlâ'ya mekan, yeme içme gibi sorular yöneltilmiş, tenzîhe varan cevaplarla marifetullah'ın ilk bölümünü oluşturmuştur. Yine bu cevaplar içinde teşbîh denilebilecek ifâdeler de vardır. İnsanın hakîkatî, meleklerin hakîkatî gibi bahisler yine teşbîh anlayışı çerçevesindedir. Bu cevaplarla ise marifetullah'ın ikinci bölümü oluşturmuştur. Varlığın birliği hakîkatinin ifâde edildiği bu bölümlerde, aynıyyet ya da gayrıyyet diye tasavvufta ifâde edilen mertebeler birbirinden tefrik edilerek, sağlam bir yol sâliklere sunulmuştur. Bundan sonra risâle boyunca, sülûkun nasıl olacağı, gerçek fakr sahiplerinin kim olduğu, namazın, orucun ibâdetin, tevhîdin ve şirkin hakikatleri yer almaktadır. Eserin hemen girişinde vurgulanan şeriât, tarîkat, hakîkat açıklamaları eser boyunca tam açıklığa kavuşmuş, bütün bu mertebelere göre, kulluğun veya ubûdiyetin ne şekilde yapılacağı aktarılmıştır.

Risâle-i Gavsîyye'nin Gavsü'l-Azam ile Allah arasındaki mükâleme olduğu ifâde edilmişti. Ârif Bey ise, şerhinin en başında *Risâle-i Gavsîyye'deki* bu konuşmanın ne şekilde gerçekleştiğine dair malumatlar vermektedir. Daha sonra, Bu tarz ilhamla yazılmış ve hakîkatten bahs eden kitapların anlaşılması için gerekli olan şartları izah eder. İnsanların genel olarak anlayış mertebelerine göre avam, havas ve ehass şeklinde değerlendirileceğini anlatır. Bunların her birerinin bu tarz eserlerden faydalanması mümkün ise de hakikat bahislerini kemâliyle anlayacak olan elbette ki ehass kısmında olan seçkinlerdir.

Muhammed Ârif Bey şerhinde birçok kavramlar hakkında açıklamalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: lâhût, ceberût, melekût, nasût, etvâr-ı seb'a, insân-ı kâmil, ehl-i beyt, vacibü'l-vücûd, vücûd-ı mümkün, vücûd-ı mümteni', tecellî, zâtî tecellî, tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i ef'al, nefis, kalp, rûh, rûyet, şuhûd,

saâdet, şekâvet, aşk, muhabbet, mevt-i ihtiyârî, mevt-i ızdırârî, nevm, gaflet, sine, fi'lî salat, şuhûdi salat, hakîki salat, tevbe, mi'râç.

Atiyye-i Sübhâniyye'nin bir sadeleştirme baskısı ve bir de tahşiyesi vardır ki gelecek bölümlerde onları inceleyeceğiz. Bu incelemelerimiz boyunca eserin konusu daha da açıklığa kavuşacağı için bu bölümde bu kadarla iktifâ ediyoruz.

IV. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE'NİN SADELEŞTİRİLMİŞ BASKISI

Atiyye-i Sübhâniyye, emekli kaymakam Meliğ Yuluğ tarafından sadeleştirilmiş, ve Uluçınar Yayınları tarafından 1976 yılında neşredilmiştir. Nâşir Bekir Uluçınar eserin başında kitabı, ma'nevî ilticâgahım ve mürşidim dediği Ahmed Baba'nın (Ahmed Saadet Giray) ve kitabı 1957 senesinde kendine hediye ettiğini söylediği Melâmî hulefâsından merhûm Süreyyâ Beyefendi'nin ruhlarına ithâf ettiğini ifâde etmektedir.¹³⁵ Bu ithâftan sonra eserde, Meliğ Yuluğ'un "*Gavsü'l-A'zamın Yüce Huzûruna*" başlıklı bir şiiri bulunmaktadır. Daha sonra eserin takdîm bölümü vardır. Burada ise Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in çok kısa bir hayat hikâyesi ile eserlerinin ismi verilmiştir.

Eserin takdimden sonraki kısmında bir takrîz vardır. Takrîz, Makine Mühendisi Erdoğan Fıratlı'ya aittir. Fıratlı, takrîzin başında *Risâle-i Gavsîyye* hakkında bazı bilgiler ve değerlendirmeler yapar. Buna göre, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* ve *Fütûhât-ı Mekkiyye* eserleri istisnâ edilirse bu risâle vasfında bir eser yoktur. Nitekim akıl ve tefekkür mahsûlü bir eser olmayıp, Abdülkâdir Geylânî'nin keşiflerini ihtivâ etmektedir.¹³⁶

Takrîz sâhibi şöyle devam eder: *Risâle-i Gavsîyye'nin* "Bana dedi ki" ve "Ben dedim ki" ifâdeleri arasında şekillenen konuşmanın içeriğinde nice ilâhi güzellikler olduğu gibi, risâlenin şerhi olan *Atiyye-i Sübhâniyye* dahî ba'zı misli bulunmayan ilâhi hakikatleri açıklamaktadır.¹³⁷

Takrîzde değinilen konulardan biri "Fakir" kelimesine risâlede verilen anlamdır. Bunun ma'nasının kendisine Allah tarafından kün (ol) emri verilen kişi

¹³⁵ Gavsü'l A'zam Abdülkâdir Geylânî, *Atiyye-i Sübhâniyye (Yüce Allah'ın İhsânı)*, Mütercim ve Şarîh. Cabbârzâde Muhammed Arif Bey, Uluçınar Yayınları, İstanbul 1976. (Bundan sonra eserden, *Yüce Allah'ın İhsânı* şeklinde bahsedilecektir.

¹³⁶ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.7.

¹³⁷ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.8.

olduğu dile getirilir. Ve bu hakîkatin, Niyâzi Mısırî ‘nin “*Nefsini bilen erermiş bir tükenmez devlete / Fakrı fahridir Niyâzi bil o devletten garaz*” ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin “*Benim sırrım benim feryadımdan âşikardır. Ancak onu anlayacak idrâk ve irfân sâhibi gerektir*” sözlerinde ifâde edilen hakîkatle aynı olduğunâ işâret edilmektedir.¹³⁸

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey’in eserinde açıkladığı mevt-i ızdırârî ve mevt-i ihtiyârî konuları ve bu bağlamda, kâmil ruhların muhayyer olduğu mes’elesi, Erdoğan Fıratlı tarafından yazdığı takrîzde özellikle zikredilmiş, bunun örneğine başka bir eserde rastlanılamayacağına ve hârikulâde bir açıklama olduğuna işâret edilmiştir.¹³⁹

Eserde takrîzden sonra Abdülkâdir Geylânî’nin hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Bundan sonra ise *Atiyye-i Sübhâniyye* eserinin metni başlamaktadır.

Serbest bir sâdeleştirme şeklinde yorumlayabileceğimiz eserin birçok yerinde eklemeler yapılmıştır. Meselâ eserin hemen başında Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, kendisine bir nüsha verildiğini daha sonra evine döndüğünü ve şerh işine Abdülkâdir Geylânî’den istimdâd ile girdiğini ifâde etmiştir. Metnimizde ise bu araya, “*bu risâle bana Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî’yi hatırlattı, o da Füsûsu’l-hikem’i yazarken bunun bir telif olmayıp fırak-ı dâlleye karşı tevîd’in gerçekleşmesi için ma’nâ âleminde kendisine verilen bir atiyye olduğunu beyân buyurmuşlardı*”¹⁴⁰ şeklinde bir fazlalık girmiştir.

Evliyâullâh’ın kelâmının anlaşılması için şartlardan biri olan femm-i muhsinden iştirmek bahsinde “*Tatmayan bilmez*”¹⁴¹ şeklinde fazlalık vardır.

Kevnî kerâmetler bahsinde “*tayy-i mekân*”ın metinde olmayan “*ya’nî bir velînin bir yerde iken göz açıp kapayacak kadar kısa ve beşer aklının alamayacağı bir sûrette aynı anda başka yerde de görünmesidir*”¹⁴² şeklinde bir açıklaması fazladan verilmiştir.

Ârif Bey’in zât tecellîsine erişenlere ehass ta’bîr olunur demekle yetindiği kısım için eserde, tartışmalı sayılabilecek ve tam da hedefini kestiremediğimiz şöyle

¹³⁸ A.y.

¹³⁹ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.9.

¹⁴⁰ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.18.

¹⁴¹ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.19.

¹⁴² *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.20.

bir açıklama vardır: “*Ehass kimseler, yanlış bir ifâdeyle havâssü'l-havâs diye de anılırlar. Bunlara, zât tecellîsi, ya'nî Cenâb-ı Hakk'ın bizzât görünüşü vâki' olmuştur.*”¹⁴³

Eserde çok nadiren rastladığımız dipnotlardan biri *hafî, ahfâ* ve *fark-ı Muhammediye* kavramlarının geçtiği ilk bölümde bunların açıklaması şeklinde olmuştur.¹⁴⁴

Muhammed Ârif Bey'in ehass hakkında ifâde ettiği “sözlerinin ayn-ı Kur'ân oluşu”ndan sonra eserde fazladan şu açıklama geçmektedir: “*Biz, kelâmullâh-ı nâtıktan okuduk ebcedi. Yâ'nî, biz, konuşan Kur'ândan ders aldık, ma'nâsına gelen tasavvufî hakîkatın kendisidirler.*”¹⁴⁵

Sâdeleştirme boyunca sıklıkla karşılaştığımız bir fazlalık türü de beyitlerdir. *Atiyye-i Sübhâniyye*'de bulunmayan ba'zı beyitler metinde olup olmadığı ifâde edilmeksizin, sadeleştirilmiş metinde kullanılmıştır. Bunlardan biri, Cabbârzâde Ârif Bey'in ehass hakkında, “onlar hakkında ıtlâk dahî düşünülemez” dediği bölümden hemen sonra, “*Esasta söyleyen Hak'tır, dilin bir tercümân olmuş*”¹⁴⁶ beytidir. Hemen akabinde *Mevlid*'den “*Bî-hurûf-ı savt-ı lafz ol Pâdişâh / Mustafâ'ya söyledi bîiştibâh*”¹⁴⁷ fazlalığı vardır.

Ârif Bey'in, risâledeki mükâleme hakkındaki açıklamaları kısmında eserde, Niyâzi Mısırî'den¹⁴⁸ “*Sidreden geçti konu bârigâh-ı hazrete / Sırrına bizzât tecellî eyledi cânân-ı aşk*”¹⁴⁹ mısraları da eklemelerdendir. Ârif Bey'in rüyânın sıhhatinin şartı olarak saydığı, kalbin tam olarak temizlenmesi gerektiği düşüncesinin akabine,

¹⁴³ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.21.

¹⁴⁴ A.y.

¹⁴⁵ *Yüce Allah'ın İhsân*, s.23.

¹⁴⁶ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.23.

¹⁴⁷ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.24.

¹⁴⁸ **Niyâzi Mısırî**; Asıl adı Muhammed'dir. Niyâzî mahlasıdır. 1618 (h.1027) tarihinde Malatya'da doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu köyde almış, Nakşibendi olan babasının hilafına bir Halveti şeyhi olan Hüseyin Efendi'ye talebe olmuştur. Diyarbakır, Mardin vb yerleri gezdikten sonra Kahire'ye gitmiş, orada Câmi'ül-Ezher'de ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra tekrar bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelmiş, oradan en son Elmalı'ya gitmiş ve kendisinden hilâfet alacağı şeyhi Ümmî Sinân'a kavuşmuştur. Kütahya ve Bursa'da irşât faaliyetleri yapmış, ünü giderek yayılmıştır. Sultan II. Ahmed'in Avusturya seferine müridleriyle katılmak istemiş, bu isteği durdurulmak istenmiş o ise bunu kabul etmemiştir. Sefer dönüşünde Limni Adası'na sürgün edilmiş burada 1694'de (H.1105) vefat etmiştir. Onlarca şiir ve nutkunu içeren bir *Divan'ı* bulunmaktadır. Bundaki şiirlerin birçoğu bestelenmiş ve dilden dile ilâhiler şeklinde günümüze değin okunagelmıştır. Ayrıca *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*, *Risâle-i Arşıyye*, *Şerh-i Esmaü'l-Hüsna* gibi eserlerin de aralarında bulunduğu birçok Arapça ve Osmanlıca eseri vardır. (bkz. Ekrem Demirli, “Niyâzî-i Mısırî” *DİA*, XXXIII, 166-169, İstanbul 2011)

¹⁴⁹ *Yüce Allah'ın İhsânı*, s.26.

*“Sil süpür dilden sivâyı tâ tecellî ede Hak / Pâdişâh konmaz saraya hâne ma’mûr olmadan”*¹⁵⁰ beyti açıklama olarak eklenmiştir. Ârif Bey’in keşf-i gaybî kavramını açıkladığı yerde, bu keşif mutlak gaybûbetle hâsıl olur, açıklamasının akâbinde, *“Sezâi Gülşenî Hazretlerinin şu beyti durumu bütün vuzûhuyla anlatır”* denilerek, *“Varlığın mahveyledin verdin Sezâi’ye fenâ / Ver bekâ zâtınla âni çünkü ifnâ eyledin”*¹⁵¹ beyti metinden gibi sunulmuştur.

Benzer şekilde metine eklenen diğer ba’zı mısralar ise şunlardır:

“Sen hayvanı geçmeden insânı arzularsın.” (Niyâzi Mısırî)¹⁵²

“Sen seni bilmektir ancak pîre ülfetten garaz.” (Bu ârifâne mısra kendinden kendine gidişi ne kadar güzel anlatır, şeklinde açıklamayla berâber..)¹⁵³

“Muhammed’i seyrettim ulu bir dağ içinde / Kalpten ulu dağ olmaz.” (Yunus Emre)¹⁵⁴

“Bunca kesret kim zuhûr etti eder bir noktadır / Devredip o nokta âhir buldu âdemde sebât” (Lâedrî)¹⁵⁵

“Çünkü bildim mü’minin kalbinde bir Allah var / Nice izzet etmedin ol beyte kim Allah var, Her ne var âdemde, var âdemde ara Hakkı sen, Olma iblîs-i şâkî, âdemde sırrullah var.” (Seyyid Nesîmî)¹⁵⁶

“Ey Niyâzî katremiz deryâya saldı biz bugün / Katre nice anlasın, ummân olan anlar bizi. Nice fehmetsin bizi pes katre-i nâcizler / Kârı yok, sâhil görünmez çünkü derya olmuşuz.” (Niyâzî Mısırî)¹⁵⁷

Ba’zı hadis metinlerinin de alınmadığı sadeleştirmede, *Atiyye-i Sübhâniyye*’de geçen Farsça beyitler de bulunmamaktadır. Bunun yanında metin hârici olarak başka mısralar ve beyitler sadeleştirme boyunca devam etmektedir. Bunlardan bir kaçını daha zikrediyoruz:

¹⁵⁰ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.29.

¹⁵¹ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.30.

¹⁵² *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.30.

¹⁵³ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.31.

¹⁵⁴ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.34.

¹⁵⁵ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.36.

¹⁵⁶ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.37.

¹⁵⁷ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.39.

“Habîbin sev takarrubsa murâdın Hakka ey Ali / Râkib olmak gibi Hakka çû rengin intisâb olmaz.”

“Yoksa her sûret-i bicâna denilmez âdem / Adem oldur ki, dem-i âdeme hemdem dediler.” (Lâedrî)¹⁵⁸

“Bir şeye mahlûk gözüyle baksan o mahlûk olur / Hak gözüyle bak ki, bî-şekk nûr-ı Yezdân ondadır.”¹⁵⁹

“Kesrette boğulma bu kâinâtın / Hepsi bir katredir, ummân sendedir.”¹⁶⁰

“Tedbîrini terk eyle takdîr Hüdânındır / Sen yoksun, bu varlıklar hep vehm-i gümânındır.”¹⁶¹

“Bulan cemiyet-i kübrâ olur saf / Vücûdu olur onun hâ ile kâf. Diliyle eylemez da’vâ-i merdî / Gönülde himmetidir nûn ile kâf”¹⁶²

“Sırr-ı insândan haberdâr ol selâmet bundadır.”¹⁶³

“Yitirdim benliği benlik bana Hak benliğindendir / Tekellümde hitâb-ı gaybetin kârhânesiyim ben.”¹⁶⁴

“Lenterânî’den terânî sırrı zâhirdin hemin / Göremezsinden görürsün sırrı çıkar.”¹⁶⁵

“Nişânıyla olur herbiri zâhir / Hakîkat ehlinin olmaz nişânı.”¹⁶⁶

“Senin âşıkların kılmaz nazâr firdevs-i âlâya / Ne huriden haber söyler ne meyil eder musaffâya.”¹⁶⁷

“Yaratılanı hoş gör, yaratandan ötürü.”¹⁶⁸

¹⁵⁸ Yüce Allah’ın İhsânı, s.41.

¹⁵⁹ Yüce Allah’ın İhsânı, s.43.

¹⁶⁰ Yüce Allah’ın İhsânı, s.47.

¹⁶¹ Yüce Allah’ın İhsânı, s.66.

¹⁶² Yüce Allah’ın İhsânı, s.69.

¹⁶³ Yüce Allah’ın İhsânı, s.80.

¹⁶⁴ Yüce Allah’ın İhsânı, s.89.

¹⁶⁵ Yüce Allah’ın İhsânı, s.102.

¹⁶⁶ Yüce Allah’ın İhsânı, s.108.

¹⁶⁷ Yüce Allah’ın İhsânı, s.113.

¹⁶⁸ Yüce Allah’ın İhsânı, s.128.

*“Kahrı, lütfu şey-i vâhid bilmeyen çekti azab / Ol azabtan kutulup sultan
olan anlar bizi.”¹⁶⁹*

*“Taştı rahmet deryâsı / Gark oldu cümle âsi, Dört kitâbın manası /
Lailâheillallah”¹⁷⁰*

*“Cânını cânâna vermektir kemâli âşıkın / Vermeyen cân i’tirâf etmek
gerektir noksanına.”¹⁷¹*

*“Hüdâyı ten gözüyle görmek olmaz, mürşîdi seyret / Cemâl-i mürşîdi
seyreyle kim sen bulasın irşâd.”¹⁷²*

Sadeleştirmede bulunan kısmî yanlışlar ve fazlalıklardan bazıları ise şu
şekildedir:

Ârif Bey’in tüm tarîkatların aslının bir olduğunu anlattığı bölümde,
sadeleştirmede, metinden gibi aktarılacak fazladan şu açıklama vardır: “Esâsen
sofiye ıstılahındaki nefis-i mutmainneye varınca bütün tarîkatların birleşeceği
kühüne vâkıf olmaktan başka sâlik için yapacak bir şey olmadığını bilmek
gerekir.”¹⁷³

Ârif Bey’in sülûk edilecek yedi tavırdan bahsettiği yerde, sadeleştirmede,
yine metinden gibi aktarılacak letâifler hakkında açıklama yapılmaktadır. Bu
letâiflerin ruhun aksettiği noktalar olduğu, terbiye neticesinde Cenâb-ı Hakkın ismini
zikretmeye başladıkları ifâde edilmiştir. Daha sonra ise bunların her birerlerinin
terbiyesi için ayrı ayrı isimler olduğu ifâde edilerek netîcede İsm-i Celâle geçildiği,
bunun da yeterli olmadığı, bir mürşid-i kâmile el vermekle tam netîcenin hâsıl
olacağı aktarılmıştır.¹⁷⁴

Cabbârzâde Ârif Bey’in, *Gavsîyye’de* geçen “fakîr” kelimesiyle ilgili ba’zı
açıklamalar yaptığı bölümde, sadeleştirmede, metine ek olarak, “Fakrım fahrimdir”
hadîsi şerîfi zikredildikten sonra, *Olanlar Dergâhı Şeyhi İbrâhim Efendi’den*¹⁷⁵ de

¹⁶⁹ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.133.

¹⁷⁰ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.143.

¹⁷¹ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.148.

¹⁷² *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.170.

¹⁷³ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.33.

¹⁷⁴ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.41.

¹⁷⁵ **Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi**; 1591 yılında dünyaya gelmiştir. Aksarâyî mahlasıyla anılmaktadır. “Olanlar”, “Oğlanlar”, “Oğlan Şeyhi” gibi türevleriyle kullanılan lakabı vardır. Çocukluk döneminde tasavvufun bir çok inceliklerine vakıf olduğu söylenmekte ve bu yüzden kendisine “oğlan şeyh” lakabı

“Biz söyleriz, Allah yapar” dediği rivâyet edilmiştir. Öyle ise “fakîr” kün (ol) emri kendisine verilendir.¹⁷⁶

Sadeleştirmede, metnin ba’zı yerlerinde gerçekten zorlanıldığı hissedilmektedir. Nitekim kimi bölümler gerçekten derli toplu bir ma’na vermekten uzak kalabilmiştir. Buna örnek olarak, asıl metin ve sadeleştirme metinden kısa bir bölüm alıyoruz. Asıl metinde:

“Artık burada öyle uzun uzadıya tatvîle hâcet olmadığından, min gayri hadd bir miktâr şey bahs u beyân olunur. Şöyle ki; her şey, esmâ-i ilâhiyeden Muhyî ve Mümît ismi mazharı olup, rabb-i hâssı, o şeyin aynında imâte ve ihyâ ile tecellî eylediğinden, كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O, her an yeni bir iştedir] nazm-ı kerîmi muktezâsınca; her ân ve zamân o şey, i’dâm ve îcâd olunarak, sâir esmâ’dan ahz-i feyz edemeyib yalnız Mümît ve Muhyî ism-i şerîfinin nâil-i tecellîsidir. Zîrâ; nefha-i rûh olmayan eşyâ, mazhar-ı küll olamaz. Meğer ki rûh-i menfûha vuslat ede. Ve eşyânın mâhiyet-i nefsiyesi için, bir mahall-i muayyenesi yoktur. Ancak kendi nefsi kendi hilkatı içindir. Zîrâ; ruhu, menfûha olmayıb, hayât-ı sâriyedir. Binâberîn, eşyâ’, tavr-ı insâniye gibi etvâr-ı seb’ayî câmi’ olamayıb, yalnız hilkat-i nefsiyesiyle mevcûddur.”¹⁷⁷ bölümü sadeleştirme metinde şu şekildedir:

“Haddimi aştığımı bilerek şunu söyleyebilirim. Her şey ilâhi isimlerden “Mûhyî-Diriltici”, “Mümît, Öldürücü” isimlerinin mazharları olup Cenâb-ı Hak o şeyin aynında öldürücü ve diriltici nitelikleriyle görüldüğünden “Küllü yevm hüve fi şey’in- Cenâb-ı Hak her ân alemde ve içtedir” manasına gelen nazm-ı kerîm gereği her ân ve zaman o şey var ve yok edilerek Allahü Teâlâ’nın diğer esmâsı değil sadece diriltici ve öldürücü isimleri görülmektedir. Cenâb-ı Hakkın rûhundan rûh üflemediği insandan gayrı eşyâ mazhar-ı küll olamaz. Meğer o eşya insana yakın olmuş olsun. Eşyanın kendi nefsi mâhiyetleri için belli bir yeri de yoktur. Kendi nefisleri ancak kendi yaradılışları içindir. Allahın kendi rûhundan rûh nefyetmemiş olanlar sari’

takıldığı ifâde edilmektedir. “Olan Şeyh” diye kullanılması işe kemâle remiz olarak değerlendirilmiştir. Kaynaklarda Abdülehad Nûrî ve Aziz Mahmud Hüdâî gibi büyüklerden feyz aldığı kaydedilmektedir. Bayrâmî-Melâmi, Halveti ve Celveti ve Sivâsi neş’elerin hepsinden feyizyâb olduğu bilinmektedir. Hilâfetini Halvetî şeyhi olan, Hakîkizâde Osman Efendi’den almış ve Gavsî Tekkesi (Oğlanlar Tekkesi)’nin şeyhliğine geçirilmiştir. 1065 (1655) tarihinde vefât etmişler ve Tekkelerine defnedilmişlerdir. Daha sonra, Millet Caddesi açılırken Tekke yıkılmış naaşları, Muradpaşa Camîi haziresine nakledilmiştir. Divân sahibidir. Yunus Emre’yi andıran tarzda şiirler yazmıştır. (Nihat Azamat, “İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *DİA*, XXI, 298-300, İstanbul 2011; Ahmet Ögke, “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi’ye Göre Sohbet Adabı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII, I, 84-90, 2004)

¹⁷⁶ *Yüce Allah’ın İhsânı*, s.55.

¹⁷⁷ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s. 38-39.

*hayattır, bu bakımdan insandan gayrı eşyâ insân gibi yedi tûru da kendinde toplayamayıp yalnız nefsi yaradılışlarıyla vardır.*¹⁷⁸

Yukarıda bir örnek olarak verdiğimiz zorlanmaların, daha çok Arapça ibârelerde ve hadislerde olduğu görülmektedir. Bunlara bir örnek daha zikretmek istiyoruz. Asıl metinde bulunan: “جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ [Rahmân’ın cezbelereinden bir cezbe]” hadîs-i şerifi, sadeleştirmede : “Cezepte men cezabatın rahman- Sen cezbeğe tutulduğun zaman bu cezbe Allah’ın cezbelerei gibidir”¹⁷⁹ şeklinde okunup aktarılmıştır.

Adem (a.s.)’ın batn-ı numanda cem ve tertîb edilmesi hakkında Ârif Bey’in kelimalarına ek olarak sadeleştirmede şerh mahiyetinde şu kısa açıklama vardır: “Ma’lum olduğu üzere Adem aleyhisselam ilk insan olarak gayet tabîi anasız doğmuştur. Onun doğduğu ve büyüdüğü bir karın yoktur, ehlullah dili ile bu karna yani toprağa batn-ı numan, taayyün-i sâni derler. İnsanın yaradılışı gereğince emr-i ilâhi icabı burası onun çıkış yeri olmuştur, yani menşeidir.”¹⁸⁰

Ârif Bey’in zâhirî sefere mübtelâ olmakla ilgili açıklamalarından sonra, sadeleştirmede ek olarak ve metinden ayrılmaksızın şu eklemeler mevcuttur: “Ancak bu iptilâyâ musab olanlar arasında tarîkat ve sülûk erbabı da vardır. Hatta Gavsü’l-Azam’ın mübârek ve ârifâne sözleri daha çok bunlar içindir. Cenâb-ı Yezdân’ın esbâb-ı terbiyesi üçtür: 1- İllet 2- Zillet, 3- Killet. O kullarını bunlarla terbiye eder. ekseri sevdiği kulları esbâb-ı terbiyeden olan killelele terbiyelendirir. Ârifâne bir mısrayı şimdi buraya dercetmeden geçemedik: ‘İlleti ko zilleti tut, oldur onun mayası’.”¹⁸¹

Sadeleştirilmiş metinde, saâdet-i şuhûdiyye bahsinde, yine eserden ayrı gösterilmeyerek batılı bir filozof olan Kant’a atıf yapılmıştır. Onun numen fenomen tefriki, gönül yoluyla olmasa da akıl yoluyla, “Velî ârif celâl içre cemâlini görür dâim / Bu hâristânın içinde ana gülzâr olur peydâ” mısralarıyla ifâde edilen hakîkatten izler taşıdığı ifâde edilmektedir.¹⁸²

¹⁷⁸ Yüce Allah’ın İhsânı, s.67.

¹⁷⁹ Yüce Allah’ın İhsânı, s.73.

¹⁸⁰ Yüce Allah’ın İhsânı, s.78.

¹⁸¹ Yüce Allah’ın İhsânı, s.80.

¹⁸² Yüce Allah’ın İhsânı, s.85.

Sadeleştirilmiş metinde karşımıza çıkan eklerden biri de kısa da olsa bir menkıbedir. “*Vücûdun bir gûnahtır ki ona başka gûnah kıyas olunamaz*” hadîsinin açıklaması olarak sunulmuş menkıbe şu şekildedir: “..Bütün mertebeleri geçtiği halde bir türlü vâsıl-ı Hakk olamayan Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri hep bunun sebeplerini düşünerek Bağdat sokaklarında gezmekte iken, bir Arap kızı da mecâza müptelâ olarak sevgilisine şu şiiri okumuş: ‘*Benim kusurum nedir ki bunca yıldır benden kaçtın dersin cevaben derim ki: Kendine vücûd vermekliğin öyle bir suçtur ki hiçbir suçla ölçülemez*’ Bunun üzerine, Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri ‘Allah Allah’ diyerek yere kapanıp vâsıl-ı Hakk olur.”¹⁸³

Ru’yet-i Hak bahsinde, Musâ (a.s.)’a hitâben Allah’ın “Lenterânî” hitâbı ile ilgili bir açıklama da sadeleştirme metinde şu şekildedir: “Mutasavvıfe bu nükteyi anladılar. Göremezsinden, görürsün sırrının çıktığını bildiler. Bu şu demektir ki: Sen sen oldukça, kendini Allah’tan ayrı tuttukça onu göremezsın. Sen senliğini terkettikten sonra zâten Allah’tan başka bir şey kalmaz.”¹⁸⁴

Ârif Bey’in irşâda ehil, kendisine râbitanın ve teveccühün caiz ve hatta gerekli olduğunu ifâde ettiği mürşidlerden bahsettiği yerde, sadeleştirmede “Rabîta” başlığı açılıp, “Râbîta, sâliklere seyr-i ilallahta yol alabilmeleri için Cenâb-ı Hakkın en büyük lütfudur” denmiş ve daha ayrıntılı bilgiler de verilmiştir.¹⁸⁵

Sadeleştirmede bulunan bâriz hatalardan biri: [*Kendi yanında kitaptan ilmi olan biri dedi ki: "Ben, (gözünü açıp kapamadan) onu sana getirebilirim."* Derken (Süleyman) onu kendi yanında durur vaziyette görünce dedi ki: "*Bu Rabbimin fazlındandır*"] (Neml, 27/40) âyetinin yanlış bir şekilde okunup şu ma’nanın verilmiş olmasıdır: “*İlim Allah’ın indindedir. Âyetlerimiz de senden evvelkiler gibi sana da öğretmiştir. İstikrarlı ve sağlam yolu Allah indinde görünce, bu Allah’ımın lütfudur dedi.*”¹⁸⁶

Sadeleştirmede bulunan okuma ve dolayısıyla yanlış ma’na vermelerden biri de: “*Rabbinizi, bedir (dolunay) gecesinde ayı gördüğünüz gibi, göreceksiniz.*”

¹⁸³ Yüce Allah’ın İhsânı, s.87.

¹⁸⁴ Yüce Allah’ın İhsânı, s.103.

¹⁸⁵ Yüce Allah’ın İhsânı, s.109.

¹⁸⁶ Yüce Allah’ın İhsânı, s.111.

hadîs-i şerîfine: “Bedir Muhârebese gecesinde gördüğün gibi ay dahi Allah’ın emriyle bu muhârebeye katılan mücâhitleri gizledi” şeklinde verilen manadır.¹⁸⁷

Sadeleştirmeye metinden gibi eklenen bir ek te Necmeddin Kübrâ ile Allah’ın varlığını binbir delille ispatlamasıyla halk arasında şöhret bulan Fahreddin Râzî arasında geçen bir konuşmadır. Rivâyete göre Necmeddin Kübrâ, Fahreddin Râzî onun bulunduğu şehre geldiği vakit ona iltifât etmemiş, Râzî sebebini sorduğunda ise şöyle demiştir: “Ben Allah’la her ân berâberim, senin şüpheni varmış ta delil aramışsın, bundan bana ne..”¹⁸⁸

Muhammed Ârif Bey’in şerhinde değindiği mevzulardan olan, her velînin bir peygamber meşrebinde olduğu konusundaki yaptığı açıklamalarına ek olarak, sadeleştirme metinde Niyâzi Mısıfî’nin İsa (a.s) meşrebinde olduğu örneği verilmiş ve kendisinin bir şiirinde bunu meâlen: “Gökten Hazret-i İsa (a.s) inerek geldi ve zuhûr etti, kalp gözü açık olanlar bunu görmektedir. Eğer sen görmüyorum dersin, kusur sendedir” şeklinde ifâde ettiği asıl metinden gibi aktarılmıştır.¹⁸⁹

Sadeleştirmenin bittiği son sayfada ise şu beyitler ek olarak bulunmaktadır:

“Ben bilmez idim gizli âyân hep Sen imişsin

Canlarda ve tenlerde nihân hep Sen imişsin

Senden bu cihân içre nişân ister idim ben,

*Âhir bunu bildim ki cihân hep Sen imişsin.”*¹⁹⁰

Bundan sonra sadeleştirme metinde “Atiyye-i Sübhâniyye’nin Özellikleri, Mazhariyetleri Aynı Olan İki Yüce Velî’nin Kurbiyyetleri” başlığıyla bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Atiyye-i Sübhâniyye’ye takrîz cümleleri bulunmaktadır ki, cümleler mevt-i ihtiyârî konusunda yoğunlaşmaktadır. Mazhariyetleri aynı olan veliler derken Abdülkâdir Geylânî ve Muhyiddin İbn Arabî kastedilmektedir. Muhammedî olan bu iki yüce velinin eserlerinin aklın mahsûlü olmadığı ve keşften kaynaklandığı ifâde edilmiştir. Bu bölümde, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve eserinin de müstesnâ yerine işâret edilmiştir. Vahdet-i vücûd görüşü altında

¹⁸⁷ Yüce Allah’ın İhsânı, s.152.

¹⁸⁸ Yüce Allah’ın İhsânı, s.112.

¹⁸⁹ Yüce Allah’ın İhsânı, s.120.

¹⁹⁰ Yüce Allah’ın İhsânı, s.177.

toplanabilecek hakikatlerin herkes tarafından anlaşılamayacağına değinilerek, “Varlık ona yakışır, ez gayrı Hak fenâda” mısrasıyla da bölüm sonlandırılmıştır.

V. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYE’NİN TAHŞİYESİ

Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye, Mustafa Şerif Efendi¹⁹¹ tarafından yapılan bir haşiyeye sahiptir. Mustafa Şerif Efendi’nin, matbû olan eserin üzerinde el yazısıyla yaptığı haşiyesi, nüshanın bazı kelimelerini silerek, bazı yerlere eklemeler yaparak, bazı yerlerde eserin sayfaları arasına, açıklamalarından oluşan ziyâde sayfalar eklemek sûretiyle yapılmıştır. *Atiyye-i Sübhâniyye’nin* Tahir Ağa Tekkesi 351 numarada kayıtlı olan nüshası Mustafa Şerîf Efendi’nin bu tahşiyesini de içermektedir.

Mustafa Şerif Efendi’nin, 1323 tarihinde yaptığı tahşiyesinin yazılış nedenini, bundan beklentisinin ne olduğunu anladığımız ve Ârif Bey’e ve eserine takrîz sayılabilecek cümleler de içeren girişi şu şekildedir:

“Bismillahirrahmanirrahim

Senedü’l-ârifin ve sultanü’l-âşikîn, gavs-ı samedânî ve heykelü’n-nûrânî Hazret-i Abdülkâdir el-Geylânî kaddesallâhu teâlâ sirrahu’l âli efendimizin meşhûr *Gavsiye* irşad ve tenbîhlerini, urefâ-i asırdan Cabbarzade reşadetlû Muhammed Ârif Efendi hazretlerinin erbâbını beht ve hayrete düşürecek bir tarz-ı bedîa-i vecîzede şerh bezl-i nakdine himmet, ve fakat esnâ-i tab’ında ve matbûca dikkatsizlik eseri olarak pek çok yanlışlıklar, ve ibârâtın takdîm ve te’hîri gibi islâhı cidden müteassir fenalıklar vukûa getirilmiş olduğunu gördüğüm cihetle o haliyle, matbaada terke mecbur olarak neşri husûsundan sarf-ı nazar ve ferâgat buyurmuş oldukları reside-i sem’î, teessüf-i fakîrânem olması üzerine, hemân işbu nüshasını bil-celb *ala kaderi’l-isti’dât* tashîhine neşir-sâk gayret, ve fazla olarak ba’zı gûnâ havassı ve mühürler tahrîr ve derc ile ve *mehmâ emkeni* kemal-i teemmül ile istifâde olunabilecek bir hâle ifrâğına *sarf-ı ma hâsıl* mukadderen eyledim. Ve bundan ümîd ve maksûdum şârih

¹⁹¹ Tahşiyе’nin en başındaki ek sayfada **Mustafa Şerîf Efendi** hakkında kısaca şöyle bilgi verilmektedir: Rumeli’de kâin Yenişehir ahâlisinden ve ulemâdan Mahmud Efendi merhûmun mahdumudur. Muhyiddin ibn Arabî Hazretleri’nin “*Emru’l-Muhkem*” adlı risâlesinin mütercimidir. Ve, Dersââdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâre-i Alisi Muhâsib Kalemi me’mûriyetinde bulunmuştur. El-hâc, künyesidir. *Emr-i Muhkem* eserinin çevirisinin başında ise vazifesi, “Üçüncü Dâire-i Belediye Mal Me’muru” şeklinde kayıtlanmıştır. (bkz. Muhyiddin ibn Arabî, *Emr-i Muhkem*, s.1, çev. Mustafa Şerîf Efendi, İstanbul 1315)

müşârun ileyh hazretlerinin ve husûsan pîr-i rûşen-zamîr destgîrimin, ve şu vesîleler ile de rabbimiz Hak subhânehu ve Teâlâ hazretlerinin istihsâl-i rızâ-i şerîfleri olduğu, ve mütâlaa buyuran zevât-ı fezâil simâtdan dahî mahzâ bir hayır duâ ile yâd ve bir fâtihâ-i şerîfeleri ile reyyân ve dilşâd buyurulmaktan başka bir emel ve arzum olmadığı ma'lûm olmak üzere iş bu mukaddeme-i muhtasarının tahrîrine cür'et eyledim. *Afallahu anna ve ankum.*"¹⁹²

Mustafa Şerif Efendi, ilerleyen sayfada tahşiyesinin usûlünden bahseder. Neden ayrı ayrı kağıtlar kullanmadığını, metin üzerinde çalıştığını açıklar. Bunun sebebi olarak, kağıtlarıp düşüp zâyî olması ihtimâlini gösterir. Bu ise maksadın elden kaçırılmasına neden olacaktır.¹⁹³

Mustafa Şerîf Efendi, *Gavsîyye Risâlesi'nin* neden قلت [Ben dedim] ile değil de, قال [O dedi] şeklinde başladığının bir nüktesini açıklamak istediğini ifâde ettiği bölümde, Abdülkâdir Geylânî'nin Mûsâ (a.s)'ın mazhar olduğu *ulviyye* ismi mazhar oluşunun şârih tarafından zikredilmesinin yanlış anlaşılmalara mahal vermemesi adına, ayrıntılı bir değerlendirmesini de yaptığı haşîye'sinde şöyle demektedir:

"Ekser-i ashâb-ı tasnîfin eserlerini قلت ta'bîriyle kendilerine izâfetle ta'rîf etmelerinin, kelâmca daha ebla' olduğu gibi, tatvîl-i mâkâlden dahî azâde bulunacağından ihtisârca daha mûciz olacağı derkâr bulunduğu hâlde, Hazret-i Pîr destgîrimizin bu dibâcede bundan udûl ile, قال الغوث buyurub da nefs-i mütekellim sîgâsıyla قلت buyurmadıklarının diğer bir nüktesi de erbâb-ı aşka âcizâne bir yâdigâr olmak üzere arz olunur.

Ma'lûmdur ki neş'e-i zuhûrda Hatemü'l-Enbiyâ sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem efendimizin vücûd gözleriyle şeref-bürûzları zamanına kadar geçen edvârda meb'ûs ne miktâr enbiyâ ve mürselîn hazarâtı bu âlemi teşrîfleriyle tenvîr buyurmuş iseler, onların kâffesi kevn-i câmi' olan insân-ı ekmel ve matlûb-i yekdâne-i ecmelin ya'nî, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] âyet-i celîlesinin delâlet-i bâliğasınca Hazret-i Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz Kur'ân; vücûd-i zâtîyyesini teşkîl eden esmâ ve sıfât-ı akdesîleri, hurûf ve kelimâtıdır. Binâberîn, her bir nebî-i zîşân Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin esmâ ve sıfât-ı zâtîyye-i mutlakasından ibâret bir kelime ve nişân olmuş olur. Ve işte bu kelimât-ı tâmmâtın

¹⁹² *Atiyye-i Sübhâniyye*, Tahir Ağa Tekkesi 351 nolu nüsha'nın girişi.

¹⁹³ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., giriş, ek 2 s.

ale't-tertib zuhûrları nihâyet bulmasıyla, Hâtemü'l-Enbiyâ sallallahu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin kelimât-ı müşârün ileyhâya, mushafı satı' ve Kur'ân-ı câmi' oldukları hâlde bi'n-nefs şeref-zuhûrları tamâm olmuş ve kendileri bu kitâba hâtem kılınmıştır. Bu tamâmiyet ise ümmehât-ı esmâ ve sıfât cihetiyle olub, yoksa hakîkât-i zuhûr ve tecellîye bidâyet olmayacağı gibi nihâyet dahî mutasavver değildir.

Ve işte bu takdîr anlaşılabileceği vecihle Hâtemü'l-Enbiyâ ve'l-mürselîn sallallahu teâlâ aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin, âlemi şu sûretle teşrîflerinden evvel gezerân eden enbiyâ ve mürselîn hazarâtı ol kitâb-ı mübîn ve ecmelin hurûf, ve kelimâtının a'yânı oldukları gibi, teşrîflerinden sonra da bu âna değin ümmetden zuhûr etmiş ve edecek her ne kadar ulemâ ve evliya var ise cümlesi ol a'yân hazarâtının mazhar ve sûretleri olduğu sâbit olmuş, ve قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (Necm, 53/9) [*iki yay aralığı kadar, yahut daha az.*] işâretince vasat-ı dâirede ayn-ı zât-ı mutlak olan Hazret-i Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi vesellem efendimizin şems-i zuhûrları ve tulu'ları şeref-tahakkuk etmiş olur. Binâberîn, العلماء ورثة الأنبياء [*Alimler nebîlerin vârisleridir.*]¹⁹⁴ mefhûmunca ulemâ-i ümmetin verese-i enbiyâ bulunduğu sâbit olduğuna nazaran, müstecmi-i cemî' esmâ ve sıfât-ı Hak ve mazhar-ı tamm-ı zât-ı mutlak olan Hazret-i Resulullah sallallahu teâlâ aleyhi vesellem efendimizin verese ve mazhar-ı tâmları olmak üzere nîce ulemâ ve evliyânın dahî mevcûd bulunacağı anlaşılır ki: قدمي هذا على رقبة كل ولي الله [*Benim ayağım, bütün evliyânın boyunları üzerindedir.*] kelâm-ı kudsîlerinin şeref-delâleti vecihle Pîr destgîrimiz Hazret-i Abdülkadir Geylanî efendimizin dahî bu zevât-ı âliyenin cümlesinin serefrâzı oldukları tefâhur eder.

Ve şâyed Hazret-i Pîr müşârûn ileyh, şu verâset-i tâmme-i mutlakasına ve neşve-i mevhûbe-i zâtiyye-i âliyelerinden, ya'nî neş'e-i Muhammediyelerinden bast-ı kelâm etmek murâd buyurmuş olsa idiler, قلت lafzıyla bed' ederler idi. Ancak bundan, kendinden başka bir muhâtab bulamayacakları bedîdâr olduğu cihetle ol makâmda idâre-i ikdâm-ı kelâm etmenin bî-fâide olacağı nüktesine mebnî, netîce-i kelâm olmak üzere Hazret-i Kelîmullah neş'esinde görünerek قال buyurmuşlardır.

Şârih-i feyz-bâri' hazretlerinin tafsîl buyurmak istedikleri hâli ise, Hazret-i Mûsa kelîmullah salavâtullahı ala nebiyyina ve aleyhi efendimizin mazhar oldukları vahye, tanzîm-i risâle-i şerîfede, Hazret-i Pîr destgîrimiz efendimizin gavsîyyetinin

¹⁹⁴ Buhârî, İlim 10; Ebû Dâvut, İlim 1; Tirmîzi İlim 19; İbn Mâce, Mukaddime 7.

müstenidi bulunduğu *ulviyye* ism-i şerîfi neş'esinden idâre-i kelâm buyurdıklarını îzâh ve beyândır ki **قَالَ** ile **قُلْتُ** kelimelerinin tazammun ettiği ma'na ve nükte-i latîfeden müstefâddır. Yoksa ba'zı kimselerin zum'-i bâtilaları vecihle Hazret-i Pîr müşârun ileyh efendimizin aslâ Musa aleyhisselâm kademinde olub da kadem ve verâset-i kâmile-i mutlaka-i Muhammediyeden bî-nasîb olduklarını şârih hazretleri hâşâ hâtırlarına bile getirmemişlerdir zan ederim. Bu mes'ele-i mühimmeyi kemâl-i dikkat ve i'tinâ ile mütâlâa etmek her âşık-ı sâdık için başlıca bir vazîfe-i mühimmedir, vesselâm."¹⁹⁵

Mustafa Şerîf Efendi, Abdülkâdir Geylânî'nin Musâ aleyhisselâm neş'esinde olduğu ile ilgili eserde geçen mes'eleyi başka bir açıdan da ele almaktadır. Burada ise, şârih Cabbârzâde Ârif Bey'e bir eleştirisi de sözkonusudur. Bunun yanında risâlenin Muhyiddin İbn Arabî hazretlerine âit olabileceğine dâir görüşlerin kendi açıklamalarını desteklediğini ifâde eder. Buna imkân vermesi risâlenin âdiyeti konusunda tam olarak net olmadığını da göstermektedir. Mustafa Şerîf Efendi bu görüşlerini şöyle ifâde etmektedir:

“Şâyed Gavs-ı A'zam efendimiz hazretlerinin Mûsa aleyhisselâm efendimiz neş'esinde olduğu mâddesi kendinden menkûl bir rivâyet-i sahîhaya müstenid ise keyfiyyet, şârih hazretlerinin beyânı üzere olub artık buna bir diyeceğimiz kalmayacağı gibi rivâyet-i mezkûre bize vâsıl olmadığı cihetle dahî ma'zûruz. Yok eğer müşârûn ileyh efendimiz hazretlerinden bu bâbda bir gûnâ rivâyet-i sahîha olmayıb da keyfiyyet şârih hazretlerinin şu şerhindeki zehâb ve tevcîhinden ibâret ise o hâlde hakikat-i hâl bizim bâlâdaki hâşiyemizde arz olunan minvâl üzere olmuş olur.

Ve bir de ba'zı zevât tarafından ifâde olduğuna göre iş bu *Gavsıyye-i şerîfe*, Hazret-i Pîr efendimizin olmayıb da Hazret-i Muhyiddin İbn Arabî efendimizin olduğu muhakkak ise, bu sûretde şârih hazretlerinin zehâb ve te'vîllerinin, bizim ber vechi ma'rûz tevcîhimizle te'vîl olunmak iktizâ ettiği kesb-i vuzûh ile ve hem de bizim gavs-ı cemîle hakkındaki beyânımıza hâcet kalmayacağı tebârüz eder. Çünkü Hazret-i Muhyiddin Arabî kuddise sirruh efendimizin hatem-i velâyet-i mutlaka-i Muhammediye olduğu âzâde-i tavzîh olmakla her hâlde neş'e-i Muhammediye üzere bulunacağı cümle indinde müsellemler olub o halde keyfiyyet münhasıran bizim mezkûr hâşiyemizle kâbil-i tevfiik olabilir. Ve hafî değildir ki bir kâmilin neş'esini

¹⁹⁵ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n, s. 8-9 arası ek.

şudur diyerek hükm ve ta'yîn etmek *hâric-i ez dâire-i irfân* olduğu gibi o kâminden dahâ büyük ve ekmel olmağa mütevakkıftır. Binâberîn, mâdûnun onlar hakkında makâlat ve zann ve vehimleri tahmîn-i nâkıs ve hayâlat-ı bâtıladan ibâret kalarak, ekserîsinin böyle câhilâne cür'etleri i'râzdan neş'et eylediği nümâyân olmakla bu mesellûler inde'l-urefâ ve husûsan vicdânlarına karşı yerde cehâletde kalırlar. Zîrâ, Hazret-i Muhyiddin radiyallahu teâlâ anı efendimiz gibi bir zât-ı âli kadrin *Fütûhât'ında* makâm-ı enbiya ve evliyâ'dan bahsettiği metninde makâm-ı müşârün ileyi takdîren "Abdülkâdir'in yolu garîbtir" ta'bîr-i ile vasf buyurub da tafsilâne girişmemeleri müşârün ileyh efendimiz hazretlerinin medârik-i fûhûmun fevkinde bir ulviyyetde bulunduğuna îmâ ve tenbîhdır. İşte bu hazret böyle yaparsa artık onun gayrilerine bu bâbda söz söylemek düşmeyeceğini sen anla. *Fefhem ve tefekker cidden.*¹⁹⁶

Mustafa Şerîf Efendi ilerleyen bölümlerde eserde geçen, hafî ve cehrî zikri benimseyen tarîkatlardan söz açılan yerde bazı açıklamalara girişir. Açıklamalarının özeti, Peygamber (a.s.)'ın irtihâlinden sonra birer özelliğinin Hulefâ-i Râşidîn'de ayrı ayrı zuhûr ettiğini, ve onların irtihâliyle de bütün bu özelliklerin ve dolayısıyla yolun Hz. Ali (r.a.)'da toplandığı şeklindedir. O halde bütün tarîkatler ondan gelmektedir.¹⁹⁷ Dört halîfe ve Hz. Ali (r.a.)'ın câmi' oluşu hakkında zeyl dediği ayrıntılı anlatımı ise şöyledir:

"Cihâyâr-ı güzîn aleyhim rıdvânullah'ul-muîn efendilerimiz hazarâtının her birerleri, Hazret-i server-i kâinât aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-teslîmât efendimizin mütehallık buyuruldukları ümmehât-ı sıfât-ı celîle ve hâsılı sîne-i şefâatpenâhîlerinden dört haslet-i nebeviyelerinin dördüne de mazhar buyuruldukları hâlde, sonra neş'elerine göre birer sıfat ve hasletde tefâhür-i tahakkuk eyledikleri bâlâda beyân olunmuş ise de, ihtisâsât-ı mezkûre a'yânı *ale'l-infirâd* tasrîh ve îzâh edilmemiş olduğundan, iş bu zeylde îzâhına lüzûm görülmüş ve binâberîn bu zevât-ı âliyetü'd-derecât Hazret-i Ebubekir es-Siddîk efendimizin sıdkda, ve Hazret-i Ömerü'l-Fâruk efendimizin adilde, ve Hazret-i Osman zî'n-nûreyn efendimizin hayâda, ve Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ kerremallahu vecheh efendimizin ilimde tefâhur, tahassus ve tahakkuk buyuruldukları da tasrîh edilmiştir. Rıdvânullahu teâlâ aleyhim ecmaîn.

¹⁹⁶ *Atiyye-i Sübhâniye*, a.g.n., a.y.

¹⁹⁷ *Atiyye-i Sübhâniye*, a.g.n., s.14-15 arası ek.

Bu nükte dahî çeşm-i hakâyık yanında nihân kalmaya ki rütbe ve makâm-ı ilm, cemî'i merâtib ve makâmâtın ecell ve a'lası olması hasebiyle diğerlerine merkez ve rûh mesâbesinde olduğundan, bilâhare cümlesi *min haysü'r-rücû'* ol merkezde ictimâ' eylemişlerdir ki bu hâl hâmilî bulunan Hazret-i Ali kerremallahu vecheh ve radiyallahu teâla anh efendimizin vasâyit-i sahîha-i seniyyesini ta'yîne bir hüccet-i kaviyye olduğu gibi, kendisinin bil-cümle turûk-ı aliyye-i muhammediyenin mercî'-i yegâne ve menba'-ı füyûz-ı bî-nihâyesi olduğunu ve binâberîn tarîkîn bir idigini isbâta delîl-i kâfî ve vâzıhtır.”¹⁹⁸

Mustafa Şerîf Efendi, Muhammed Ârif Bey'in tarîkatler hakkındaki açıklamalarından yola çıkarak, tarîkatın ve zikrin aslının bir olduğunu, cehrî ve haflî şeklinde bölünmesinin, hakikat olmayıp usûlden ibâret olduğunu ifade eder. Bu ikisinden hangisinin üstün olduğu konusundaki tartışmaya da dâhil olur. Açıklamaları şu şekildedir:

“Şârih hazretlerinin turûk-i aliyye hakkında burada derc-i mestûr tetkik buyurmuş oldukları beyânât-ı muhakkarları bizim yukarıda tahrîr olunan haşiyemizi müeyyeddir. Binâberîn bu bâbda ba'zı gûnâ îzâhât vermeyi münâsib görürüm! Şöyle ki: asl-ı tarîk bir olup o da zikr-i haflînin sâlikde zuhûrudur. İkiye inkisâmı ise zikr-i kalbî ve cehrî i'tibârıyla tâlibin neş'esine göre olup hakikat değildir. Çünkü, mezkûr ve matlûb-ı biz-zât olan Hak subhânehu ve teâlâ hazretlerinde taaddüd olamayacağı gibi ona mûsıl olan tarîkda dahî gâye i'tibârıyla taaddüd olmayıp zikrullahı ihfâ ve ichârdan hâşâ maksûdun dahî tenvi' ve taaddüd etmesi lâzım gelmez. Cenâb-ı Hak bundan münezzehtir. “Allah'a giden yollar yaratıkların nefesleri adedince” dedikleri başka ma'nâya mahmûddür. Bizim bahsetmek istediğimiz usul-i teslîke şümûlû yoktur. Ammâ gelelim kalbi ve lisânı zikr edenlerin yekdiğerine karşı olan mefâhirinden ileri gelen efdaliyyet mes'elesine, bu dahî indel-urefâ abes ve bî-ma'na ve merdûddur. Zîrâ lisân-ı Arabîyede zikr-i kalbînin zikri lisânî gibi cehri olmadığı delâiliyle ber-tafsîl beyân buyurulduğuna nazaran, her ikisinin hâlet-i cehrde miyâne olmayıp beynlerinde efdaliyyet ve makbûliyyet aranılmak husûsunun abesle iştigâl demek olacağı, ve bu nev' zikirler hakikaten zikr olmayıp tezekkür, ya'nî zikr-i hakîkî ve huzurî talebden ibâret oldukları için onlara mecâzen zikr tesmiye edildiği, erbâbı

¹⁹⁸ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., a.y.

indinde bâhir bulunmakla, işbu bahiste halkın efdaliyyet ve mefhûriyyet iddiâlarının doğru olmadığı anlaşılmış oluyor.”¹⁹⁹

Mustafa Şerîf Efendi’nin, Muhammed Ârif Bey’in ruhların raksı konusundaki açıklamalarına karşı bir itirazı vardır. Bu itirazında, mezkûr raksın tüm ruhlara şümûlû olduğunu, ve yalnızca kutsal ruhlara hasredilemeyeceğini söyler. Bunun da yaratıkların hakikatindeki amaca doğru onların şevkle hareketi olduğunu açıklar. Bu görüşlerini ise şu şekilde delillendirmektedir:

“Şârih hazretlerinin raksı yalnız ervâh-ı mukaddeseye hasr ve kasr buyurduklarına dâir tevcîh-i vecîhlerine gerçi tahsînden başka bir diyecek yok ise de mir’ât-ı netîce-i tahkîkât bunun hilâfını erâe eylemekte bulunduğundan bu bâbda ihtiyâr buyurmuş oldukları âsâr, külfetini çekdikleri âlâm, zahmete değmemiş olduğunu zannederim. Çünkü bu raksın şevk ve şâdî alâmâtından idiği teslîm olunmakla berâber keyfiyyetinin bizim bildiğimiz şevk ve raksa inhisârı lâzım gelmeyib müşârûn ileyh hazretlerinin itirâf-ı müdekkikâneleri mûcibince ‘küll’ kelimesi umûm ifâde eylediği cihetle bil-cümle zevî’l-erhâma ve kâffe-i mükevvenât ve halâyika teşmîliyle onlardan her birerlerinin kendi hilkat ve kâbiliyetlerine doğru hareket ve neşv ü nemâlarından ibâret olduğunu, ve bundan cemâdât dahî nasîbdar olmakla onların bile kendi ما خلق له ‘lerine [ne için yaratıldığı] doğru mertebelerinin iktizâ eylediği şevk ile hareketlerine raks itlâkının muktezây-ı makâma muvâfık düşeceğini ve zîrâ, ‘küll’ kelimesinin ma’nây-ı hakikatinden tahrîfini mûcib meydanda bir hal olmayıp bu *Gavsîyye-i kudsiyye-i şerife* ise bahr-i fesâhatta kemâl-i îcâzı hâvî bir mecmûa-i dürr-i sedef-belagât olması ve te’vîle vesile teşkil edecek bir zarûret dahi bulunmaması hasebiyle ibârâtında haşv-ı kelim ve zevâid vukûu gayr-i mutasavver bulunacağından ervah-ı mezkûrenin yalnız ervah-ı mukaddeseye inhisârına zehâba mahal olmayıp cemî’-i ervâha şümûlû bulunacağını tasdîk bilâ-şüphe zarûrât-ı umûrdandır. Bunların kendi celvegâhilerine münâsib ve mülâyim bir neş’e-i şevk ile raks eylemeleri, كُلُّ حَرْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (Rûm, 30-32) [*Her hizip kendi elindekilerle mutludur.*] fermân-ı celili muktezâsınca mukarrer bulunacağı umûr-ı vâzihadandır.

...Bir de şârih hazretlerinin bu raksı yalnız itlâk-ı zâtî mazharı urefâ ervâhına hasr eylemesi hâl-i itlâkda kuyûd ve izâfâtın vücûdu mutasavver

¹⁹⁹ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., s.15-16 arası ek.

olamayacağına dâir vuku' bulan temhidât-ı ârifâneleriyle mecrûhtur. Zirâ, raks dahi bir nev'i kayd olmaktan hâli değildir."²⁰⁰

Mustafa Şerîf Efendi'nin açıklama ihtiyacı hissettiği bir başka meselede, Cabbârzâde Ârif Bey'in seyr u sülûk için evvelen ahlakın düzeltilmesi gerektiği ve direk zikirle sâliklerin muhâtab edilmemesini îmâ eden açıklamaları üzerinedir. Mustafa Şerîf Efendi konuyla ilgili şu şekilde bir açıklama yapmaktadır:

“Şârih hazretlerinin buyurdıkları gibi, insânda mekârim-i ahlâkın sübût ve tahakkuku, gâye-i matlûb olan kemâl-i nefse erişilmesi esbâbının başlıca muhâsılı olduğunda şüphe yok ise de, bu ahlâk-ı hasenenin husûlü evvel emirde nefis ve kalbin tezkiye ve tahliyesine ve bunun dahî sâlikde vedîa-i ilâhiye olan müdrikât-ı rabbâniye ve zekâ ve fûhûm-i hakkâniyenin dâire-i edebde bi't-tedvîr, ahlak-ı hasene burûcu merkezinde inkişâf ve istikrâr ve tahsîsine vesîle olan, فَادْكُرُونِي اُنْكُرْكُمْ (Bakara, 2/152) [Öyleyse beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim] gibi âyât-ı celîle-i Kur'âniyenin delâlât-ı katî'ları ve birçok ehâdis-i şerîfe-i nebeviyyenin irşâdât-ı necât-gâyâtı ذكْرُ اللَّهِ جَلَاءُ الْقُلُوبِ [Allah'ın zikri kalplerin cilasıdır.] gibi teblîgâtın mefhûmât-ı mehâsin-i istihâlâtı mûcibince, mir'at-ı kalbin zikrullah ile tecliyeye ve tasfiyesine mütevakkıf olduğu için ekser meşâyih-i kirâm efendimiz hazarâtı meslek-i irşâdda müntesiblerini zikrullah ile mükellef kılmışlardır ki burası kâbil-i i'tirâz olmadığı gibi bu meslekde meşârib-i müteaddidenin vücûdu dahî kâbil-i inkâr değildir.

Şöyle ki meşâyih-i müşârûn ileyhden ba'zıları tehzîb-i ahlâkı *bi't-te'hîr*, ibtidâ mea-râbîta yalnız zikrullah ile sâlikinin cilâ-i kalbine, ba'dehu evsâf-ı kemâliyye-i insâniye olan ahlâk-ı hasene ile tenevvür ve tahallukuna; ve ba'zıları bidâyeten zikrullah ile mükellef kılmayıb yalnız tehzîb-i ahlâka ihtimâmdan sonra rehnumâ-i matlab-ı aksâ olan envâr-ı zikrullah ile tenevvürüne; ve ba'zıları dahî her ikisiyle birlikte *bi't-tavzîf* mertebe-i matluba, ikmâl-i insâniyeye vuslat ve tezkiyesine gayret ve himmet etmekde olmalarına ve kendilerinin bâb-ı irşâdda tahassus ve tekemmül etmiş bulunmalarına nazaran behemehâl dervişlerini dâire-i ahlak-ı haseneden hâriç tutmayacakları cihetle şârih hazretlerinin ta'rîzinin *bit-tabî* bunlar hakkında olmadığı aşikardır... Ma'lumdur ki nice müşeyyihler kendi müptelâlarını tab'an müsteidd-i terakkî oldukları hâlde bile bu semere-i isti'dâdlarından mahrûm kıldıklarından adem-i hayâ ve Cenâb-ı Hak celle ve a'ladan asla havf ve haşyet etmeyerek o bîçâreleri bile bile câh-ı hüsrân-ı ebediye ilkâ etmekte oldukları cihetle

²⁰⁰ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., s.68 arkası ek.

İ'tirâz vâkıan bunlar hakkında olması fehme daha ziyâde karîbdır ki bu hâle ne kadar esef edilse sezâdır. Hemân Hazret-i Allah azîmü's-şân bizlerle cümle mü'min karındaşlarımızı şerlerinden hıfz ve emanında buyursun. *Bi-câhi seyyidi'l-murselîn sallû aleyhi rabbuna'l-muîn âmin.*²⁰¹

Mustafa Şerîf Efendi, eserin en sonunda, şârihin sözlerinden, Abdülkâdir Geylânî'nin yalnızca Mûsâ (a.s.) neş'esindeymiş gibi algılanmasıyla ilgili konuya tekrar dönerek son sözlerini söyler ve onun bu eserinin o neş'eden yazılmış olduğunu kendisinin ise en yüce Muhammedî (s.a.v.) neş'ede tahakkuklarının olduğunu şu şekilde ifâde eder:

“Hazret-i Gavs-ı A'zam efendimizin keyfiyyet-i mi'râcdan sualine, mi'râcın urûcdan ve kemâl-i mi'râcın dahî, مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (Necm, 53/17) [*Göz kayıp-şışmadı ve (sınırı) aşmadı.*] sırrına âşinalıktan ibâret olduğu tarzında cevab ve beyânının şeref-zuhûru, kendilerinin neş'e-i kâmile-i muhammediyede tahakkuklarını vâzihan meydân-ı aleniyete koyduğu hâlde ilm-i tasavvufta yed-i tûlâsı olan ve âyet-i celîle-i mezkûrenin sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin şân-ı şefâat-penâhîlerinde şeref-nâzil olub, Musa aleyhisselam efendimiz hazretleri hakkında olmadığını yakînen bilen şârih hazretlerinin artık bu hakîkati ketm ve ihfâ ile Gavs müşârun ileyhın yalnız neş'e-i museviyyede olduğunu iddia gibi bir haksızlığa tenezzül buyurmayacaklarının müsellemler olması, erbâbınca vukûfun dahî bu merkezde olduğu müstağnî-i tafsîl u kelâm bulunmasına nazaran, bu bâbdaki şerh ve beyânlarının asla yolsuzluğa mahmûl ve bî-mana ve bî-medlûl olmayıp, ancak Gavs müşârun ileyh hazretleri efendimizin iş bu Gavsîyye-i kudsiyelerinin ânifen tahrîr olunan hâşiye-i mufasssalalarımızda îzâh olduğu üzere neş'e-i Mûseviyyede zûhur şîvesiyle tertîb buyurulduğuna göre, temhîd olduğu anlaşılmış ve Gavs müşârun ileyh hazretlerinin, رَايتَ الرَّبَّ [*Rabbi gördüm.*] kavî-i şerîfi de bunu müeyyed bulunmuş. Çünkü, ru'yet devleti, hâssa-i sahibü'l-mi'râc sallallahu aleyhi ve sellem efendimize müyesser olub, neş'e-i celile-i Mûsâ aleyhisselâm ise لَنْ تَرَانِي hitâbı ve iltifât-ı Sübhâniyyesiyle istimnâ ve tevkîr buyurulmuş. Böylece, esnâ-i mütâlaada zihne tebâdûr edecek suâl-i mukaddereye cevâb olmak için tahşîye-i hâle cür'et kılındı.”²⁰²

Böylelikle Mustafa Şerîf Efendi'nin tahşîyesinde değindiği hemen her konuyu tezimize eklemiş olduk. Ba'zı yerlerini kısaltıp, ba'zı tekrarları da çıkarttık.

²⁰¹ *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., s.72 arkası ek.

²⁰² *Atiyye-i Sübhâniyye*, a.g.n., s.127 arkası ek.

Ayrıca sayfaların kenarında ba'zı silinmiş yazılar üzerinde de durmamız mümkün olmadı. Metnin içinde cümle yapıları ve kelime ekleme çıkarmalarıyla ilgili düzeltmelerini ise, *Atiyye-i Sübhâniyye* eserinin transkripti boyunca dipnotlarla vermeyi uygun gördük.

VI. ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE'DEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLER

A. Büyüklerin Eserlerine Âşinalık

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, eserinin hemen başında, tasavvuf büyüklerinin eserlerinin anlaşılabilmesi ve onlara âşinalık kazanılabilmesi için iki yol olduğunu anlatmaktadır. Ârif Bey bunlardan birincisini, bir fem-i muhsinden hüsn-i telakkî etmektir, şeklinde ifâde etmektedir. Fem-i muhsin ise, hakikat-i Muhammediyeyi hâmil olmalı ve anâsır ile mukayyed olmalıdır. Yanî; hakikat-i Muhammediye denilen mertebeye değin, ya da insân-ı kâmil olma mertebesine değin, mi'râcını gerçekleştirmiş olmalıdır. Yine; bilindik anlamıyla yaşayan, aktardığı kişiyle aynı ontolojik seviyede bir insân-ı kâmil olmalı. Bu tarz öğrenmeye ve âşinâlığa, ilm-i semî' ve vâsitî denir.

İkincisi ise, şuhûd-i aynî'dir. Bu ise tecelliyât-ı ilâhiye zevk ve ilim sahibi olmakla gerçekleşir. Böylelikle yaratılmış şeylere nazar edildiğinde, onların hangi mertebe ve makamla ilgili olduklarına, kişi, hâliyle vukûf sahibi olur. Bunun adı ise ilm-i yakîn ya da vehbî'dir.²⁰³

B. Avâm, Havâs, Ehas ve İlhamın Üç Çeşidi

Cabbârzâde Muhammed Ârif bey eserinde avâm, havas ve ehâs kavramlarını zaman zaman kullanmış, ve onların anlayış mertebelerinden bahsetmiştir. Ârif Bey'in yaptığı tanımlar ve bu mertebelerdeki insanların özellikleri özetle şu şekildedir.

Avâm; kendi yaratılışından bîhaber olandır. Havâs; Nefsinin farkında olup Hakk'ın tecellîsine irfân kesbetmiş olandır. Zâtî tecelliye nâil olmuş kişiler ise ehas'tır. Bu mertebelerin belirginleştirilip, birbirinden ayrılmasının Kur'ân'dan delili ise şu şekildedir: Öncelikle; birinci mertebeye işâret olarak, Cenâb-ı Hak, tüm yaratılmışların, yaratılış bakımından eşit olduğunu; *[O'nun resullerinden hiç birinin arasını ayırt etmeyiz]* (Bakara, 2/285) ayetiyle ifâde etmiştir. Buradaki resûl kelimesini, Cabbârzâde Hazretleri, tüm yaratılmışların O'nun birer resûlü olduğu ma'nasıyla değerlendirmiştir.²⁰⁴ Buna göre, yaratılmış herşey bir ma'nası olması hasebiyle içinde bir mesajda barındırmaktadır. Herşeyde O'nun tecellîsini ve O'nun

²⁰³ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.3.

²⁰⁴ Meryem oğlu İsa (as) Mesih ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. (Nisâ, 4/171) âyetinin de delil olmasıyla...

işlerini görmek şeklinde de ifâde edilebilecek bu duruma göre, abes hiçbir şey yoktur. İkinci mertebeye işâret olarak ise, Cenâb-ı Hak; [*Andolsun biz, ademoğlunu şerefli kıldık(yücelttik)*] (İsrâ, 17/70) buyurmuş ve insanı yaratılmışlar üzerine üstün tutmuştur. Üçüncü mertebeye işâret olarak ise; [*İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.*] (Bakara, 2/253) buyrulmuştur. Bu üç mertebe zuhûr mertebeleridir. Bu mertebeler arasında deverân etmekte olan ilâhi ilhâm da üç çeşittir.

Birincisi; perde arkasından olan ilhâmdır. Buna hikmet denilir. Avâm bu hikmetten öteye geçememiştir. Buna Kur'ân'dan işâret; [*Şüphesiz, hücrelerin ardından sana seslenenler de, onların çoğu aklını kullanmıyor.*] (Hucurât, 49/4) âyet-i celîlesidir. İkincisi ise melek vasıtasıyla gerçekleşendir. Buna, ilhâm denilir. Bu ilham ise, havâs ehline aittir. Buna Kur'ândan işâret: [*Onu ruhu'l-emîn indirdi*] (Şuarâ, 29/193) âyet-i celîlesidir. Onlar, Hakkın tecellîlerinin farkında olan ve mutlak feyizden haberdâr olanlardır. Üçüncüsü ise, vasıtasız olarak, sübhânî kelâmın tecellîsidir. Buna ise, hakîki keşf ve ezeli ilim denilir. Bunun ehli ise ehas olanlardır. Bunun Kur'anda işâreti ise: [*Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et.*] (Mâide, 5/67) kavî-i celîlidir.²⁰⁵

C. Lâhût, Ceberût, Melekût, Nasût

Risâle-i Gavsîyye'nin hemen başında şerîat, tarîkat ve hakîkat bahislerinin aralarını ayırmak ve yekdiğeriyle münâsebetlerinin anlatılabilmesi için geçen ifâdelerden olan bu dört kavramın birer tasavvufî terim olarak açıklamaları şu şekildedir:

Nasût mülk âlemidir.²⁰⁶ Makâm-ı melâikeye ise melekût denildi. Hakk'ın mülk-i azîmine delâlet etmektedir. Ayrıca mertebe-i ervâhtır. Ayrıca herşeyin bâtınına ve iç yüzüne ve hakîkatına melekût derler. Âlem-i melekût, özellikle melekler âleminin içidir.²⁰⁷ Ceberût, sıfat mertebesidir. Âlem-i ervâh esmâ ve sıfatların zuhûr mahalli olduğu için ceberût ile ta'bîr olundu.²⁰⁸ Sufiyye ehlinin çoğunluğuna göre ceberût, âlem-i evsattır bu da âlem-i emri muhîr olan berzahtır.²⁰⁹

²⁰⁵ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.5.

²⁰⁶ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz. İhsan Kara, s.263.

²⁰⁷ Râsim Efendi, a.g.e., s.1082.

²⁰⁸ Râsim Efendi, a.g.e., s.422.

²⁰⁹ Râsim Efendi, a.y.

Bir başka anlatıyla bu kavramları şöyle açıklayabiliriz: mülkün, yani nasûtun mertebe-i hissîsi vardır ve melekûtun mertebe-i aklîsi vardır ve ceberûtun, mertebe-i hakîkisi vardır. Ceberût mâhiyyat âlemdir ki mahsûsat ve ma'kulât ve müfredât ve mürekkebât ve cevâhir ve a'raz bu cümlelerin mahiyetleri ve ve ma'nâsı âlem-i ceberûtta idiler ki orada cüzî bir şekilde idiler, bazısı ise küllî şekilde idi. Mâhiyyât ise mahlûk değildir.²¹⁰

Başka bir ifâdeyle bu kavramların açıklanması şöyledir: Mülk, âlem-i şehâdetir; ve melekût, âlem-i gaybdır; ve ceberût âlem-i gaybü'l-gaybdır. Mülk hissîdir ve melekût aklîdir ve ceberût fitrîdir. Senin hissin âlem-i mülke erişir ve aklın âlem-i melekûta erişir ve aşkın âlem-i ceberûta erişir.²¹¹

Lâhût ise mertebe-i zât'tır. Mâ'lûm ola ki hâkikat-ı vücûd kendi ile bile bir şey olmamak şartıyla tutulsa sûfiyye indinde mertebe-i ahadiyyet ile tesmiye olunur ki onda cem'î esmâ ve sıfât müstehlekedir. Ve ona cem'ü'l-cem ve hakayiku'l-hakayık dahî derler. Ve ol hakikat esmâ ve sıfât kendi ile bile olmak şartıyla tutulsa, mertebe-i ilâhiyye ve makâm-ı cem' derler.²¹²

Mülk âlemi cisim ve cismânî şeyler âlemi'dir. Melekût âlemine "emir âlemi" de denir. Bunun nedeni, doğrudan Hakkın emrinden var olmasıdır. Ceberût âlemi, ilâhi isim ve sıfatların ezeli ilimdeki oluş hakikatlerinin âlemdir. İkinci mertebe, ulûhiyet mertebesi de denir.²¹³

Cabbârzâde Ârif Bey'in ise bu kavramlarla ilgili açıklamaları özet olarak şu şekildedir: Cenâb-ı Hak ve tekaddes hazretleri, gayb-ı hüviyyet ve mutlak zatî ehadiyyeti ilâhiyesinde nice mevcûd ise, الآن كما كان [Şimdi de olduğu gibidir.] bu durumu ifâde etmektedir. Bu mertebeye; mücerred amâ, gizli hazine, gaybın gaybı, ve lâtaayyûn isimleriyle işâret ederler. İlk belirlenim mertebesi olan, ehadiyye-i gaybiye ise; ilk taayyûn ve lâhût âlemi dediler. Lâhût, gaybların gaybı, zâtî ehâdiyyet olan âlemin özel ismidir. Esmâ ve sıfâtı i'tibâr ederek ise, Ceberût âlemi dediler. Bu ikinci taayyûnün zuhûru olan âlemdir. Halk edilmiş sûretler ve mümkün şe'nler i'tibârıyla ise, Nâsût âlemi dediler. Bütün cisimler, ruhlar, hayal ve misâl ise bu nâsût

²¹⁰ Râsim Efendi, a.g.e., s.1086.

²¹¹ Râsim Efendi, a.g.e., s.1087.

²¹² Râsim efendi, a.g.e., s.1021.

²¹³ Abdürrezzâk Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev.Ekrem Demirli, s.362.

aleminden kabul edildi. Böylece, bütün eşyâ, harici varlıkları ve yaratılmışlıkları yönüyle, nâsûta; feyz-i akdesten eriştiği tecellîsi yönüyle ise, melekûta nâzırdır.²¹⁴

D. Etvâr-ı Seb'a

Etvâr-ı Seb'a diye ifâde edilen yedi tavır özellikle Halvetiyye Tarîkat'ının sülûk modelinde yer almıştır. Bu modele göre hakîkatin elde edilebilmesi için kalp ve nefis yedi evreden geçmek zorundadır.²¹⁵ Bu yedi tavır boyunca nefis değişik adlarla anıldığı gibi, bu tavırların gerçekleştiği mahal ve birinden yekdiğerine sülûk yaparken seyrin ne idiği konusunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Nefs, bu yedi tavır boyunca sırasıyla şu isimleri alır; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, kâmile. Yine sırasıyla bu sülûktaki seyirler, ilallâh, alallâh, billâh, anillâh, fillâh, maallâh, Allâh şeklinde ifâde edilmiştir. Bu sülûkun mahalleri ise sırasıyla, sadr, kalp, rûh, sır, sırru's-sır, hafî, ahfa olarak isimlenmektedir. Bu isimler arasında ba'zı değişiklikler sözkonusu olabilmektedir. Genel kabul ise yazdığımız şekildedir.²¹⁶

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, bu yedi tavrı, hakîki insan olabilmenin şartı saymaktadır. Nitekim *Risâle-i Gavsîyye'de* de ifâde edildiği üzere insanda büyük bir sır vardır. Hatta o yaratıcının sırrıdır. Bu bilgiyi kendisinde tahakkuk ettirme potansiyeli insanda vardır. Bunu ortaya çıkarmak ise sülûkla mümkündür. Böylelikle gerçekten insan diye anılabilmektedir. Nitekim tasavvufi eser veren büyükler insan dedikleri zaman bu kâmil insanı kastederler. Yoksa insân sûretinde olmaklıkla berâber sülûkunu tamamlamamış biri için insân kelimesi ancak mecâzen kullanabilir.

Ârif Bey'in yedi tavır açıklaması ise ahlak'tan başlamasıyla kendine özgün denilebilecek tarzdadır. O özetle şöyle demektedir:

İnsan olabilmek için, seyr u sülûk edilecek yedi tavır şunlardır: Ahlak, nefis, kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ. Bunların her birerlerinden geçerek, methedilmiş insan sıfatlarına hâiz olmak mümkün olur. Netice olarak ise o kişide; *[Kulum, sıfatlarımla (aralarına) çık. Kim seni görürse, beni görmüştür, kim sana yönelip kastederse bana yönelmiştir, ve kim seni severse beni sevmiştir]* kudsî hadisinin sırrı zuhûr eder.

²¹⁴ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.18.

²¹⁵ Dr. İbrahim Işıtan, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetî Şeyhi Olan Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi" (Atvâr-ı Seb'a), *Hikmet Yurdu*, Ocak-Haziran 2011, Yıl: 4, C:4, Sayı:7, s.

²¹⁶ Işıtan, a.g.m., s.95.

E. Yaratmanın Amacı, İnsân-ı Kâmil

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, gizli hazine hadisî diye bilinen hadîsi şerh ederek insân-ı kâmilin yaratılıştan amaç olduğunu özetle şu şekilde anlatmaktadır: Cenâb-ı Hak: *'Ben gizli bir hazine idim'* buyurmuştur. Bunun şerhi şudur: Cenâb-ı Hak amâ-i mücerrette ve zâtî hüviyetinde, ehadiyye-i gaybiyye-i ilâhiyesinde, kendi zâtıyla mevcud idi. Kendi zâtını, kendi zâtında, küllî ve ayrıntılı bir şekilde müşâhede eder idi. İmkan halinde olan bütün hakikatleri, kevnî sûretleri ve isimleri ve sıfatları, zâtının kabzasında müstehlek bir halde oldukları gibi onları görür idi. Bunların zâhirde zuhûr edecek a'yanı olmadığı için, kendi zât ve aynını ve hakikatlerini ve kemâllerini, kuşatıcı bir varlıkta müşâhede etmesi iktizâ etti. Böylece; *[Bilinmeyi sevdim ve yaratılmışları yarattım]* diye buyurduğu, âlemi Rahmân sûreti üzerine yarattı. Bu yaratışla, isimlerinin ve sıfatlarının a'yanını, âlemin suretlerinde ru'yet etti. Ancak, bu âlemin, zât-ı ehadiyete mazhar olmağa kudret ve genişliği olmadığından, insân-ı kâmilî, yanî, Peygamber efendimiz hazretlerini, iki yönü de câmi bulunduğu hâlde yarattı. Bir yönü bâtın ve bir yönü dahî zâhirdir. Efendimizin bâtını, zât ve sıfât ve esmâ-i ilâhiyeye mazhar; zâhirleri dahî âlemin sûretlerinde âşikar olan tecelliyâtın açığa çıktığı yer olmuştur. Bu sebepten bâtınlarına vahdet, zâhirlerine ise kesret i'tibâr olundu.²¹⁷

Ârif Bey'in bu açıklamaları *Füsûsu'l-Hikem'in* "Adem Fası"nın bir özeti niteliğindedir. Muhyiddin ibn Arabî *Füsûs'unda* Adem'in ya'ni insân-ı kâmilin âlemin rûhu ve gözbebeği olduğunu ifâde etmiştir. O yaratılmazdan önce âlem âdeta ruhsuz bir cesed gibidir. Düzenlenmiş bu âleme üflenmiş rûh ise insân'dır. En son yaratılmış olması onun kuşatıcı olmasını da sağlamıştır. İki elle yaratılmış ve üstün olmuştur. Görünen tarafıyla âleme, görünmeyen tarafıyla da mazharı olduğu kuşatıcı mertebenin sûretindedir. O hem yaratılıştan amaç hem de onun devamını sağlayıcıdır. Nitekim insân-ı kâmilin olmadığı bir âlem âhirete intikâl etmektedir. Çünkü direği çökmüş ruhu çekilmiştir. Aynı şekilde âhiretin sürekliliğine sebep te yine insân-ı kâmilidir. Bu insan'ın hakîkati kuşatıcı mertebedir. Allah isminin mazharıdır.²¹⁸

²¹⁷ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.21.

²¹⁸ Muhyiddin ibn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, s.25-30, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2006; Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s.115-118. haz. Prof. Dr. Mustafa Tahrallı, Yrd.Doç.Dr. Selçuk Eraydın, İFAV, İstanbul 2005.

F. Ehl-i Beyt

Peygamber (a.s.)'ın "Ben ilmin şehriyim, Ali (r.a) de onun kapısıdır"²¹⁹ diyerek iltifât buyurduğu Hz. Ali (r.a)'ın bir özelliği olarak hemen tüm tarikatların kendisinde birleştiği bilinmektedir. Velâyet yolu kendisinden gelmektedir. Bu ilmin bâtını ve derin boyutu da denilebilecek velâyet, dolayısıyla tasavvuf yolunun aktarılmasında Hz. Ali (r.a)'ın ve neslinin büyük önemi vardır. Bu öneme de binâen olsa gerek, Cabbârzâde Ârif Bey'in eserinde naklettiği hadîslerden biri de Hz. Ali'nin (r.a) nûr âyeti diye bilinen âyete yaptığı tefsirdir. Rivâyet şu şekildedir:

Cabir ibn Abdullah el-Ensâri (r.a.) rivâyet ediyor: Kûfe mescidine girdim. Ali (k.v.) orada idi. Parmağıyla yazıyor ve gülüyorlardı. 'Ey mü'minlerin emiri, sizi güldüren nedir?' dedim. 'Şu okuduğum ayetin ma'nasını, benim gibi bilen yoktur, ona gülerim' dedi. 'Bu ayet hangi ayettir?' dedim. 'Allah tebâreke ve teâlâ'nın: *'Allah, göklerin ve yerin nuru'dur. O'nun nuru, içinde misbah (lâmba) bulunan kandil (ışık saçan bir kaynak) gibidir. Misbah, sırça (cam) içindedir. Sırça (cam), inci gibi (parlayan) yıldız gibidir. Doğuda ve batıda bulunmayan mübarek bir ağacın yağından yakılır. Onun yağı, ona ateş değmese de kendi kendine ışık verir. Nur üzerine nurdur. Allah dilediğini nuruna hidayet eder (ulaştırır). Ve Allah, insanlara örnekler verir. Ve Allah, herşeyi en iyi bilendir'* ayetini şu şekilde tefsir ettiler: 'Mişkât (kandil) Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemdir. İlk misbâh (lamba) Fatıma (r.a)'dır. İkincisi ise benim (k.v). İlk zücâce (sırça, cam) Hasan (r.a)'dır, ikincisi ise Hüseyin (r.a)'dır. Kevkeb-i durrî (inci gibi parlayan yıldız) Ali bin Hasan (r.a.)'dır. Şeceret-i mübâreke (mübârek ağaç) Muhammed bin Ali (r.a.)'dır. Zeytûne (yağ, zeytin ağacı) Ca'fer bin Muhammed (r.a)'dır. La şarkıyye (Doğuda değil) Mu'sa bin Ca'fer (r.a.); ve la garbiyye (Batıda değil) Ali bin Mûsa (r.a.); Yekadu zeytuha yudîu (onun yağı kendi kendine ışık verir) Muhammed bin Ali (ra.); velev temseshu nâr (Ona ateş değmese bile) Ali bin Muhammed (r.a.); Nûr Hüseyin bin Ali (r.a.); ala nûr, yehdillahu linurihi (Nur üzerine, Allah dilediğini nuruna hidayet eder) Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir.²²⁰

G. Vücûd'un (Varlık) Üç Mertebesi

Muhammed Ârif Bey'in *Atiyye-i Sübhâniyye'de* izâh ettiği kavramlardan biri de vücûd kavramıdır. Buradaki anlamıyla vücûd Tek olan varlığa işâretten ziyâde,

²¹⁹ Hâkim Müstedrek, 3/126.

²²⁰ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.26.

mevcût diye ifâde edilen şeylerin, (ki bu şeyler aklî olarak düşünülebilienleri de kuşatmaktadır) varlıkla nitelenme anlamında kendilerine dönen hüküme işâretle îzâhlarının yapılması şeklindedir. Buna göre vücûd üç mertebedir. Birincisi, vâcibü'l-vücûd,(varlığı zorunlu) ikincisi, mümkünü'l vücûd (varlığı mümkün) ve üçüncüsü de mümteni'ul-vücûd'dur (varlığı imkansız).

Vacibü'l-vücûd, mahiyyeti vücûdunu iktizâ eden manasınadır. Ya'ni vardır ve varlığında zâtından gayrı bir ilet yoktur.²²¹ Mümkün, varlığında ve yokluğunda gayra muhtaçtır. O muhtaç olduğu gayrdan ilgisi kesilirse varlık ve yokluktan birine nisbeti üstün olmayıp eşittir. Hiçbir tarafı tercih edici değildir.²²² Vücûd-ı mümteni' kendi üzerine zâid bir vücûdu olmadığı için imkansızlığı gerektirir. Vücûd-ı mümkün ise, vâcibin vücûduyla mümkündür. Zîrâ, ilâhi sıfatlardan olan, İlim ve Hayat, Hakka nispet edildiklerinde kadîm, kula nispet edildiklerinde ise hadîs olurlar. Bu da mümkünün vâcibe olan nisbeti gibidir. Mesela, cevher olan altından bir yüzük imal edilse, halkedilmiş bir yüzük zâhir ve âşikar olur. Sonra bu yüzük tekrar altına dönüştürülse, yüzüğün yaratılmış varlığı yoklukta, ve altınla mevcûd olan kadîm varlık ise kıdemde kaldığı gibi; tüm mahlûkât ve âlemler, yaratılmaları cihetiyle hadîs (sonradan olma); ilahi sıfatlar ise, tecellî bakımından bâkî ve kadîm olmuş olur. Böylece bütün varolanlar, adem (yokluk) ve kıdem arasında zuhûr etmektedirler. Bununla beraber; vücûd-i vâcib Zâta; vücud-i mümkün sığata; ve vücûd-i mümteni' ise fiillere ve eserlere nâzırdır.²²³

Bu konuyla alakalı olarak vücûd-i hakîki ve vücûd-i zıllî kavramları ise şöyle açıklanmaktadır: "Vücûd-i hakîki ile a'yân-ı sâbite butundadır. Zâhir olan vücûd-ı zıllî ile a'yân-ı sâbitenin ahkâm ve âsarlarıdır. Zîrâ a'yân-ı sâbite hârice çıkmak lâzım gelse Hakk'a cehl lâzım gelir. Aslı ilimde kalıp ahkâm ve âsarları zâhir olur. Ma'lûm ola ki ma'dum-i mutlak bâtil-ı mutlak dedikleridir ki râyiha-i vücûdu şemm etmemiştir. Eşyâ ise ilmullahda sâbit ve meşhûd-i Hakk'tır. Vücûda iki i'tibâr vardır. Bir i'tibâr ile vücûd-i baht'tır ki herşeyden münezzehtir. Buna vücûd-i hakîki derler. İkinci i'tibâr ile vücûd-i zıllî ve izâfî derler. Bu vücûdun ise eşyâya taalluku vardır." [Hakkı Efendi]²²⁴

²²¹ İhsan Kara, *Tasavvuf İstılahları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin İstılahat-ı İnsân-ı Kâmilî*, Yayınlanmış Doktora Tezi, s.713. İstanbul 2003

²²² İhsan Kara, a.g.e., s.656.

²²³ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.27-28.

²²⁴ İhsan Kara, a.g.e., s.721.

H. Zâtî Tecellî Ancak İnsan'adır

Tasavvufa göre, bütün eşyâ Allah'ın isimlerinin birer eserleridir. Bir isme mazhar olmalarıyla onların hakikatleri o isme dayanmaktadır. İsm-i Celâl ve ism-i Câmî diye ifâde edilen Allah ismi ise hem Zâta delaletle berâber insanın câmî olan yaratılıştan dolayı, insan bu isme mazhar olmaktadır. Eşyâ'nın hepsi bu câmî sûrete ulaşp bu zâtî tecellîye erişmek arzusundadırlar. Bu görüşleri Cabbârzâde Ârif Bey özetle şu şekilde aktarmaktadır:

Eşyâdan herşey ancak bir ismin mazharıdır. İnsân ise, bütün ilâhi isim ve sıfatlara nâildir. Eşyânın zâtî tecellîye erişebilmesi için, insâna vuslat etmesi, onunla buluşması gereklidir. Şeylerin insana vuslatı, en açık şekilde yeme ve içme halinde gıdaların insan vücûduna girmesi ile örneklendirilebilir. *[Yeyiniz, içiniz, isrâf etmeyiniz]* (A'râf, 7/31) ayetindeki israf, insanın hicâb ve hayvaniyet sıfatlarında kalmasına işâret eder. Peygamber efendimizin aleyhisselâmın *[Taâmınızı, zikir ve salâtla süsleyiniz]* hadisi ise, bu israftan nasıl korunulması gerektiğine bir işârettir. Bu iki emre imtisâl etmeyi becerebilmiş arifler, nefsi ve hayvani hazlardan soyunmuş olarak yeme ve içme yaptıkları için, ve dahi eşyâyı Allah'ın nimeti görüp, O'na hamdettikleri cihetle, eşyânın hakkını da vermiş olurlar ki, bu insân-ı kâmillerin vücûdları vesilesiyle eşyâ zâtî tecellîye erişmiş olur.²²⁵

I. İnsanın Yüklendiği Emanet

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey emânetin insan tarafından yüklenildiğini ifâde eden âyet-i te'vîl etmektedir. Bu te'vîli İbn Arabî hazretlerinin kitaplarında sıklıkla rastladığımız şekildedir. Bu şekil, kelimelerden yola çıkarak, mertebelerine göre âyetleri değerlendirmektir ki neticede ilk bakışta görünen anlamın tam tersi bi anlamın âyetin içeriğinden anlaşılabildiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu da tabîî olarak Kur'an-ı Kerîm'in toplayıcılığından ve kuşatıcılığından kaynaklanmaktadır. Ârif Bey'in te'vîli özetle şu şekildedir:

[Gerçek şu ki, biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalim, çok cahildir.] (Ahzâb, 33/72)

²²⁵ Atiyye-i Sübhâniyye, s.29-30.

Cenâb-ı Hak zatî nurlarını, tüm varolanlara arz etmiştir. Ancak, mükevvenâtın, bu emaneti taşımaya, kudretleri ve vüs'atleri olmadığından, bunu yüklenmekten kaçınmışlardır. Bu ilâhi zâtî nurları yüklenmeye ancak insânda isti'dad vardır. Bunun neticesi olarak, Allah insana, 'zalim ve cahil' dedi. Bunun açıklaması şu şekildedir: Ârifler, nefsleri ve yaratılışlarının sûretlerinden tamamen temizlenmişlerdir. Nefslerinde bir taayyün eseri kalmamıştır. Bu cihetle onlara 'zalim' denildi. Yine, zâtî nurlar ve ilâhi sıfatları bu cihetle daima haiz oldukları için, Hak'tan gayri herşeyden tam olarak cahil bulunmuşlardır. Onlar için yalnız Hakk'a mazhar olmaklık kalmıştır. Böylelikle onlara 'cahil' denildi.²²⁶

K. Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Ef'al

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in *Atiyye-i Sübhâniyye*'de mevzû ettiği konulardan biri de tevhîd'in üç mertebesidir.

Bu mertebeleri İsmail Hakkı Bursevî şöyle anlatır: Tevhîd üç mertebedir. Evvelkisi, tevhîd-i ef'âldir ki sâlik sülûkunda bir makâma vasıl olur, orada bütün fiilleri hâl ile Hak'dan sâdır bilip, varlık âleminde Hak'dan gayri müessir müşâhede etmeyip, kendi fiillerinden ve mâsivâ'nın fiillerinden fenâ bulmuş ola. Bu mertebeye "fenâ fi'l-ef'âl" derler. Ve ikincisi, tevhîd-i sıfâttır ki sâlik bir makâma vâsıl olur ki, eğer celâl ve eğer cemâl, sıfât-ı kemâli, Zât-ı zü'l-Celâl'de müşâhede ede. Gâyetü'l-emr bu sıfât mezâhirdeki envâ'-ı masnûattır. Sûretâ zuhûr etti ve mütecellî oldu diye i'tibâr ede. Bu mertebede sâlik sıfat-ı mâsivâdan fenâ bulmuş olur. Ve bu makâma "fenâ fi's-sıfât" derler. Ve üçüncüsü tevhîd-i zâttır ki, sâik şöyle müşâhede ede ki, zât-ı Hak'dan gayri hiçbir zâtın vücûdu yoktur. Ve mezâhirde olan vücûd, vücûd-i hakîki değildir, hayâlî ve izâfîdir, diye i'tibâr ede. Bu mertebe âhir-i merâtib-i tevhîddir. Ve zikr olunan merâtib mertebe-i keşfe mevkûftur. İllâ tevhîd-i ef'âl tarîk-i istidlâl ile dahî hâsıl olur. Ve lihâzâ ehl-i kelâm "lâ müesseri fi'l-vücûdi illâ hû" kaziyyesini bürhân ve delîl ile isbât etmişlerdir.²²⁷

Bu mertebelerin makamları ise sırasıyla tevekkül, rıza, ve muvahhidliktir. Ve bunlar ef'al, sıfat ve zât sırasıyla göre gerçekleşmektedirler. Ayrıntılı açıklaması tasavvuf büyükleri tarafından şöyle yapılmıştır. Tevhîd-i ef'âlin makamı, makam-ı muhâzaradır (huzur). Tevhîd-i sıfât, makam-ı mükâşefe ve tevhîd-i zât makam-ı müşâhede olduğu gibi. Zât sıfât ile ve sıfât ef'âl ile ve ef'âl ekvân ve âsâr ile

²²⁶ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.34.

²²⁷ Râsim Efendi, a.g.e., s.37.

mahcûbedir. Yâ'nî te'sîri fiilden bilmeyip, sıfâttan bilmek ile tevhîd-i sıfât etmiş olursun. Ve yine te'sîri sıfâttan bilmeyip, zâtıtan bilmek ile tevhîd-i zât etmiş olursun. Pes, hacb-i ekvânın irtifâ'ıyla bi kimseye ef'âl tecellî eylese, Hakk Teâlâ'ya mütevekkil olur. Ve hacb-i ef'âlin irtifâ'ıyla sıfât tecellî eylese, rızâ ve teslimde olur. Ve hacb-i sıfâtın inkişâfıyla zât tecellî eylese, vahdette fâni olup, mutlaka muvahhid olur. Tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât üzerine mukaddemdir. Tevhîd-i sıfât ise tevhîd-i zât üzerine mukaddemdir.²²⁸

Ârif Bey bu mertebelerle ilgili eserinin birçok yerinde açıklamalar yapmış olmasına rağmen, derli toplu bir açıklama vermez, ancak bu mertebelere işâret eden üç tâne tasavvufî kâide zikreder. Birer tanım şeklinde de değerlendirebileceğimiz kâideler şu şekildedir:

Tevhîd-i Zât; التوحيد تجريد ذات الالهية عن كل ما يتصور في الازهان و يتخيل في الافهام و الاوهام [Tevhîd, zât-ı ilâhiyi, zihinlerde tasavvur olunan, fehimlerde ve vehimlerde tahayyül edilen her şeyden tecrîd etmektir.] cümlesi ile ifâde edilir.

Tevhîd-i Sıfât; كل ما خطر ببالك فالله بخلاف ذلك [Her ne ki aklına geldi, Allah onun hilâfındır] cümlesi ile ifâde edilir.

Tevhîd-i Ef'al; التوحيد اسقاط الاضافات . [Tevhîd, izâfetlerin düşmesidir.] cümlesi ile ifâde edilir.²²⁹

L. Nefs, Kalp ve Rûhun Yedi Mertebesi

Ârif Bey eserinde sıklıkla bu mertebelerden bahsetmiştir. Yedi Ta'vîr mevzûunda üzerinde durduğumuz konuya ek olarak; Ârif Bey'in nefs, kalp ve rûhun mertebeleriyle ilgili yaptığı açıklamaları da burada veriyoruz. Müellif sadece bunların isimlerini saymakla kalmamış, isimlerin âyetlerden çıktığı vb açıklamaları da vermeyi ihmâl etmemiştir.

Buna göre, Nefsin mertebeleri, *emmâre* ve *levvâme* ve *mülhime* ve *mutmainne* ve *râziye* ve *marziyye* ve *sâfiye'dir*. Eşyâ'nın nefsi için bir muayyen yer

²²⁸ Râsim Efendi, a.g.e., S.348.

²²⁹ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.36-37.

yoktur. İnsân ise yaratılışı itibariyle, nefsinin de bir muayyen yer olmasını gerektirmiştir ki, o yer kalptir.²³⁰

Kalbin dahî, nefs gibi yedi mertebesi vardır.

Birincisi, 'sadr'dır ki; *[Allah, kimin göğsünü (sadr) İslam'a açmışsa, artık o, Rabbinden bir nur üzerinedir, (öyle) değil mi?]* (Zümer, 39/22), ayetinde işâret olunur.

İkincisi, 'şagfa'dır ki; *[Öyle ki sevgi onun bağına sinmiş (kad şagafaha)]* (Yusuf, 12/30) ayetinde geçer.

Üçüncüsü, 'kalb'dir ki; *[Kalplerine iman yazdı.]* (Mücâdele, 58/22) ayetinde işâret olunur.

Dördüncüsü, 'fuâd'dır ki; *[Onun gördüğünü, fuâdı (gönlü) yalanlamadı]* (Necm, 53/11) ayetinde geçer.

Beşincisi, 'hub'dur ki; ilâhi sıfatlar ve isimlerin tecellî mahallidir.

Altıncısı, 'süveyda'dır ki; gaybî keşiflerin eriştiği, zâtî nurların mahzeni ve ezeli ilâhi ilimle hazînesidir. *[Ademe isimleri öğretti]* (Bakara, 2/31) ayeti bu mertebeye işâret eder.

Yedincisi, 'mühce'dir ki; *[Andolsun biz, ademoğlunu şerefli kıldık(yücelttik).]* (İsrâ, 17/70) ayetiyle tahakkuk etmek ve, onun övünülen hil'atiyle bezenmektir.²³¹

Rûhun dahi kalb gibi yedi mertebesi vardır. Bunlar; hayât-ı hayvâniye, rûh-ı izâfiye, hayât-ı sâriye, rûh-ı kesîf, rûh-ı latîf, rûh-ı eltaf ve rûhu'r-rûh'tur. Bu yedincisi; (Hicr, 15/29) *[Ona ruhumdan nefhettim (üfledim)]* ayetinin işâret ettiği şekilde, üflenen rûha kabiliyetin olması demektir.²³²

M. Ru'yet Şuhuddan Efdaldır

Cabbârzâde Ârif Bey'in eserinde dile getirdiği mevzulardan biri de ru'yet ve şuhûdun karşılaştırılmasıdır. Ârif Bey ru'yetin üstün olduğu görüşünü benimsemiştir ve bunun neye istinâden böyle olduğunu ilmî bir zevkle eserinde işlemiştir. Bir örnekle de olayı îzah ettiği açıklamaları şu şekildedir:

²³⁰ Atiyye-i Sübhâniyye, s.39.

²³¹ Atiyye-i Sübhâniyye, s.42.

²³² Atiyye-i Sübhâniyye, s.44.

Uzaktan bir duman ya da bir alev görüldüğü vakit, kişi bilir ki, orada yanmaya müsait bir şeyler mevcuttur. Böylece, ilimle olan, ilim açığa çıkaran bu görüşe, ru'yet denilir. Müşâhede ise bunun aksinedir. Çünkü, müşâhede edilen şeyle, şâhid olanın arasına herhangi ufacık bir engel girse bile, o müşâhede kaybedilebilir. Hakîkî anlamda ru'yet ise araya engellerin girmesinden azâdedir. Müteşâbih ayetlerde de hep ru'yet kelimesinin kullanılıp, müşâhedenin kullanılmaması bu sırdan dolayıdır. Şu ayet ve hadisleri örnek olarak verebiliriz: *[Onun gördüğünü (raâ) , gönlü yalanlamadı]* (Necm, 53/11); *[(Rabbi) buyurdu: "Beni, asla göremezsın! (len terânî)]* (A'râf, 7/143); *[Beni gören, Hakkı görmüştür (raâ)]*.

N. Saâdet Çeşitleri

Eser'de geçen kavramlardan biri de saâdet kavramıdır. Saâdetin çeşitleri: Saâdet-i îmâniyye, saâdet-i şuhûdiyye, saâdet-i ilmiyye ve saâdet-i zuhûriyye'dir. Bunların açıklamasına gelirsek:

Saâdet-i îmâniyye; cennet derecesine ulaşmak demektir.

Saâdet-i şuhûdiyye; *[Allah'ım bize, eşyayı olduğu hal üzere göster]* hadîs-i şerifinin sırrına âşinâ olmaktır.

Saâdet-i ilmiyye; Fark ve temyîze mazhar olmaktır.

Saâdet-i zuhûriyye; Muhammedî sırrın hakîkatini hâmil olan insân-ı kâmil'in neş'esidir. Bu, diğer tüm saadetleri kendinde toplar. Bu saâdet, diğer saâdet türlerini içinde barındırır. Cenab-ı Hak'tan eşyâya ulaşan feyizler, insân-ı kâmil vasıtasıyla onlara eriştiğinden, bu saâdet cümlesini kapsamış ve hepsine tercih edilir olmuştur.²³³

O. Muhabbet Çeşitleri - Aşk Vuslata Mani'dir

Cabbârzâde Ârif Bey eserinde sıklıkla kayıtlar ve izâfetler ve kayıtsızlığa atıflar yapmıştır. Bütün kayıtların ve izâfetlerin mutlak anlamda vuslata engel olduğunu sürekli dile getirmiş, ve sâlikleri Risâle-i Gavsîyye'nin de işâreti üzere itlâka, ta'biri diğerle lâ-mekân bî-nişân illerine çağırmıştır. Kemâlin ancak böyle gerçekleşeceğini ifâde etmiştir. Hakîki vuslatın önündeki engellerden biri de Aşk'tır. Çünkü o da kuyudâtandır. Ârif Bey'in bu konudaki görüşleri özetle şu şekildedir:

²³³ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.54.

Muhabbet ve aşk, kuyûdâttandır. Hak ise mutlaktır ve izâfetleri kabul etmez. Fenâ-i sırfa nâil olamayan, bekâ-i sırfa nâil olamaz. Bunlardan habersiz olan ise kemâle eremez. O halde kuyûdâttan olan herşey vuslata mâni'dir. Aşk ve muhabbet ne kadar makbul olsa da durumları, bu ma'nada farklı değildir.

Hub'un (Sevgi) çeşitleri vardır. Birincisi 'muhabbet'tir. Muhabbet duyulan kişiyle, karşılıklı sohbet ve ünsiyetten meydana gelir. Tabiata arız olur.

İkincisi 'meyl'dir. Ma'şûkun, âşıka zan eylediği hallerden dolayıdır. Nefse arız olur.

Üçüncüsü 'vüdd'dür. Ma'şûka muhabbet izhâr etmekten meydana gelir. Kalbe arız olur.

Dördüncüsü 'hevâ'dır. Muhabbetin galip olmasından meydana gelir. Rûha arız olur.

Beşincisi 'veleh'tir. Hevâ'nın ziyâde olmasından meydana gelir. Ma'şûkun âşıka kemaliyle ihtisas halidir. Âşık bu mertebeye gelince, artık devası yoktur. Sonucu ya ölüm, ya da cünûn halidir.²³⁴

P. Mevt-i Izdirârî ve Mevt-i İhtiyârî

Eserde geçen ve derinlemesine incelenen, takrîzde de geçtiği üzere okuyucuyu hayran bırakacak ilmî derinliği olan konulardan biri de "Mevt-i ihtiyârî" "Mevt-i Izdirârî" kavramlarının açıklanmasıdır. Ârif Bey'in görüşleri özetle şu şekildedir:

Mevt-i izdirârî; Zulmete yol açan hayvâniyet, insânın bütün uzuv ve güçlerini kaplar. Bir takım vehim ve hayaller, kalpte şekillenip sûretlenirler, kalbin eski durumunu bozarlar. Kalb, kesâfet ve zulmete düçar olur. Böylece, kendisiyle hayatın gerçekleştiği rûhun hâiz olduğu letâfet, kesâfete tebdîl etmeye başlar. Rûhun kâbiliyet ve isti'dâdı inkitaa uğramaya başlar. İnsanın vücûdu ve kuvvetleri bu süreçte rûhî tecellî ve feyzden faydalanamaz. Dört temel unsurda bulunan kesâfet, kuvvetlere ve vücûda sirâyet eder. Unsurlardaki kesâfetin netîcesi olarak, içsel veya dışsal bir hastalıkla kişi hastalanır. Hakîmler, bu hastalığın nedeni olarak; soğuk, sıcak, az yemek veya çok yemeği sayarlar. Bunun haklılık payı elbette vardır.

²³⁴ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.56-57.

Çünkü, istidadı kesilmiş olanların hayvanlardan bir farkı yoktur. Hayır ve şerri ayırt etmekten bî-haberdirler. İsti'dâdın kesilmesi arttığında ve rûhî feyiz kesildiğinde artık o vücûd ve kuvvetleri yokluğa yüz tutarlar. Bu halde olan biri için, artık hiçbir tedavi ve ilaç fayda vermez. Bunun neticesi, dört erkandan olan her bir rûkûn, diğerinden ayrılıp yalnız olarak belirlenmek ister. Cenâb-ı Hak eşyânın kâbiliyetlerine göre, feyz-i akdesten tecellî eder. Bu tecellî içinde *Muhyî* ve *Mumît* isimleri dahi bulunmaktadır. Rûkûnlerin ayrılma sûretini göstermeleri ile insanın zâhirinde Mumît isminin tecellîsi açığa çıkar. Aynı zamanda bâtında ise Muhyî ismi mütecellî olmaktadır. Bunun neticesi ise mevt-i izdirârî'dir. Bu şekliyle ölen kişinin rûhu kesâfete dûçar olmuştur. Rûhânî berzahta azap görüp, kayıtlardan kayıtlara aktarılıp durulur. Kalbinin kâbiliyetini, birçok çeşit vehim ve hayalat kaplar. Bu şu demektir ki, bu kişi cehennem ateşini, irâde eliyle hazırlamıştır. '*Yaşadığınız gibi ölürsünüz, öldüğünüz gibi haşrolunursunuz*' hadis-i şerifine uygun olarak, kayıtlılık içinde kalır. İrfânsızlığın neticesi budur.

Mevt-i ihtiyârîye gelince; bu ölüm ariflere mahsustur. Bunlar, ilim ve fazl tecellîleri ile ulaştıkları irfanları ve tevhidleri sayesinde; nefislerinin alakalarından zâhirlerini tecrit etmişler, bunların sûretlerinden kalplerini tefrîd etmişler, kayıtlar ve izâfetlerden ruhlarını uzaklaştırmışlar, teşbîh ve tenzîhden sırlarını mübarek etmişler, itlâk ile hafalarını şereflendirmişler ve fark-ı Muhammediye ile ahfalarını teyit etmişlerdir. Bunlar sürekli zâtî tecellîye mazhar olmuşlardır. Güçleri ve unsûri yaratılışları kendileri açısından fenâyâ ermiş, cisimleşmiş birer nur gibi olmuşlardır. Nurlu kalpleri de kendilerinin kabri olmuştur. Mekansızlık ve nişansızlık illeri de bunların kalıbı olmuştur. Bunların unsurî olan sûretleri, rûh nuru ile tamamen hemrenk olduğu için; ruh, bunlardan ayrılmaya kâdir olamaz. Ancak bunların, Mumît tecellîsi neş'esini kendi ihtiyarlarıyla kabul etmeleriyle bu mümkün olabilir. Bu sebepten arifler için muhayyerdir denilmiştir.²³⁵

R. Üç Çeşit Uyku

Atiyye-i Sübhâniyye'de açıklanan kavramlardan biri de uykudur. Buna göre; uyku üç çeşittir. Birisine *gaflet*, diğerine *nevm*, ve sonuncusuna ise *sine* denir.

Gaflet; çok yiyip içmek ve hayvâniyet fazlalığından, bedene ve kuvvetlere ârız olan bir ağırlık ve yoğunluktur. Kalbin dahî zulmetine sebep bir haldir. Avam insanlara mahsustur. Bu halde olan kişi, kendinden haberi olmadığı cihetle,

²³⁵ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s. 57-59.

görünürde uyanık görünse bile hükmen uykudadır. “*İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar*” hadis-i şerifi ile; “*Gece ve gündüz uyumanız da, O’nun ayetlerindendir*” (Rûm, 30/23) ayeti bunlara işâret eder.

Bu âyeti İbn Arabî *Fütûhât’ında* şu şekilde açıklamaktadır: “Allah bu ayette uyanıklığı zikretmemiştir, halbuki o da ayetlerden biridir. Allah dünya halinde uyanıklığı değil uykuyu zikretmiştir. Bu durum, uyanmanın ancak ölümden gerçekleşeceğini ve ölmediği sürece insanın sürekli uykuda olduğunu gösterir. Allah böylece uyanıklık ve uykuda insanın gece ve gündüz uyuduğunu belirtmiştir. Bir rivâyette şöyle denir: ‘İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar’.”²³⁶

Nevm; gafletten daha ehven bir hal sayılırsa da, o da hayvaniyet sıfatından kaynaklanan bir haldir. Kişinin gözüne âriz olur. Avam ve havas insanlar bu çeşit uykuda ortaklırlar.

Sine; kâmil bir haldir ve insana ait özelliklerdendir. Tüm peygamberler ve evliyalara has bir haldir. Bundan ba’zı uşşak haberdâr olmuştur. Genellikle bu halde bulunurlar. İmam-ı A’zam hazretlerinin rivayette geldiği üzere, on yedi veya on dokuz yıl, yatsı namazı ile sabah namazını bir abdestle eda etmeleri bu haldendir.²³⁷

S. Salâtın Mertebeleri

Cebbarzâde Hazretleri salâtın mertebesini; salât-ı fiilî, salât-ı şuhûdî, salât-ı hakîkî ve salât-ı dâimî olarak belirtir.

Fiilî salât; avâm ve zâhidlerin halidir. Ecir ve sevap kastedilerek yerine getirilen salâttır. [*Çünkü namaz müminlere belirli vakitlerde yazılı bulunuyor*] (Nisâ, 4/103) ayetiyle farz olan salâttır. Cenâb-ı Hak bu emre imtisâlen salâtı yerine getirenlere, bunun karşılığı olarak ecir verir.

Şuhûdî salât; âriflerin salâtıdır. Bu salâtın kıyâmı, nefislerinden ve yaratılışlarından kaynaklanan lezzetleri yok etmektir. Kıraatı, ma’rifet fuadlarında, ilâhî ilhâmın devam etmesidir. Rükûları, temkîn halini imâ eder. Secdeleri, [*O’nun vechinden başka, herşey helak olucudur*] (Kasas, 28/88) ayetiyle tahakkuk etmeleridir. Bu ayetin manasından açıktır ki, şu anda da herşey helak

²³⁶ Muhyiddin ibn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, 144.

²³⁷ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.83-84.

durumundadır. Böylece, *[Rabbinizi, bedir (dolunay) gecesinde ayı gördüğünüz gibi,göreceksiniz]* hadis-i şerifi bunlarda her an zâhir olur.

Hakîkî salât ehli âriflerin kıyâmı, kurb-ı nevâfil; kırâatı, harfsiz ve savtsız olan sübhânî kelâmın tecellîsi, rûkûsu; fark ve temyîzi, secdesi ise fenâ fil fenâyı netîce verir. Böylece kendileri mazhar ve Hak bunlardan zâhir olur. *[Nereye dönerseniz, O'nun vechi oradadır]* (Bakara, 2/115) ayetinin sırrı olan ceberût nûru bunlarda sürekli âşikar olmaktadır.

Dâimî salât; kümmelin hazarâtının halidir. Bu salâtın kıyâmı, gizli hazine olan lahûtî nuru; kırâatı, ilâhi ilmî sûretleri; rûkûsu, *Bilinmeyi sevdim, ve mahlûkâtı yarattım* hadisinin sırrını bunlara verir. Secdesi ise, bunlar kurb-i ferâiz ehli bulunduklarından, *Şükreden bir kul olmayayım mı?* gereği, Muhammedî sırdan olan *Gözümün nuru salattadır*, şeklinde ifâde edilen, zâtî tecellînin bunlarda sürekli devam etmesidir.²³⁸

T. Tевbe Çeşitleri

Ârif Bey'in eserinde anlattığı konulardan biri de Tевbe konusudur. Tевbe'yi rücû etmektir, şeklinde tariftten sonra, neyden rücû' edileceği konusuna hemen hepsi âyetlerden olmak üzere açıklamalar getirerek, Tевbe'nin çeşitlerini anlatmaktadır. Bu rücû' çeşitleri şöyledir:

İlki; *[Şu halde bil; gerçekten, Allah'tan başka ilah yoktur.]* (Muhammed, 37/19) ayetinde ifâde edildiği şekliyle *küfürden imana* dönmektir.

İkincisi; *[Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediğini bağışlar.]* (Nisâ, 4/116) ayetine uygun olarak, *şirkten tevhide* dönmektir.

Üçüncüsü; *[Ey iman edenler Allah'a nasuh (kesin) bir tevbe ile tevbe edin]* (Tahrîm, 66/8) ayetine uygun olarak, *isyandan taate* dönmektir.

Dördüncüsü; *[Biz ayetlerimizi hem afakta, hem kendi nefislerinde onlara göstereceğiz; öyle ki, şüphesiz onun hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun.]* (Fussilet, 41/53) ayetine imtisâlen *âfaktan enfüse* dönmektir.

²³⁸ Atiyye-i Sübhâniyye, s.104-105.

Beşincisi ise; [*Hakkı batıla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin!*] (Bakara, 2/42) ayetine imtisâlen *bâtıldan Hakka* dönmektir.²³⁹

U. Melek mi İnsan mı Üstündür

Muhammed Ârif Bey, ulemâ arasında hep tartışıl原因miş bir soru olan bu soruya, *Risâle-i Gavsîyye*'de Abdülkâdir Geylânî'nin "melekleri hangi şeyden yarattın?" sorusuna verilen "insânın nurundan yarattım" şeklindeki cevaptan yola çıkarak, insanın üstünlüğüne işâret olduğunu söylemektedir. Ancak Ârif Bey bu kadar söylemekle bırakmayıp, bu üstünlüğün mutlak olmadığını da ifâde bağlamında meleklerin ve insanların çeşitli mertebelerde olmasından dolayı; insanların avamı meleklerin avamından, insanların havassı meleklerin havassından, ve insanların ehassı ise meleklerin ehassından üstündür diyerek, bu soruyu cevaplamaktadır.²⁴⁰

²³⁹ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.111-112.

²⁴⁰ *Atiyye-i Sübhâniyye*, s.31.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATİYYE-İ SÜBHÂNİYYE ŞERH-İ GAVS-I GEYLÂNİYYE

METNİ ÇEVİRİ YAZIMI

[2] الحمد لله والسلام علي عباده الذين اصطفى

و صلي الله علي سيدنا محمد و علي آله و اصحابه اجمعين

[Hamd Allah'adır, selâm seçtiği kulların üzerine olsun. Salat, Muhammed (s.a.v) efendimizin, onun âlinin ve ashabının cümlesinin üzerine olsun.]

Küçükhamam civârında kâin, Tarîkat-i Aliyye-i Kâdiriyyeden, Şeyh Rızâ Efendinin dergâh-ı şerîfine gidilerek, ihvânımızdan ba'zı zevâtâ mülakât şerefine nâil oldum. Esnâ-i muhabbetde vâris-i esrâr-ı Nebî ve kâşif-i envâr-ı gaybî, miftâh-ı gencîne-i zât ve misbâh-ı tecellî-i sıfât, mefhar-i evliyâ peyrev-i urefâ, a'nî Seyyid Abdülkâdir Geylânî radiyallahu anhu'l-bârî efendimiz hazretlerinin beyne'l-urefâ müştehar olan Gavsıyye-i kudsiyyelerinden bahs açılıp, Eyyûbî Abdullatîf Efendi merhûmun yazdıkları tercüme ve Üsküp'de mukîm Arab Hoca Efendi'nin²⁴¹ tahrîr eyledikleri şerh, dergâh-ı şerîf postnişîni şeyh efendi tarafından meydân-ı mutâlaaya çıkarıldı. Vâkıan, şu iki fâzıl kâmilin hadîka-i fuâd-ı irfânlarında cem' ve tertîb eyledikleri güldeste-i eser-i hayriyyelerinden, eğer ki istişmâm-ı râyiha-i ma'rifet olunmakta ise de, ol gonca-i sadberk-i kudsiyyenin her varakında *min cihet'il-merâtib* âşîkar olan hoş bûy-i meânî-i ma'rifet ve hakâyıkla, dimâğ-ı şâmme-i uşşâkı mest [3] u medhûş edercesine ta'tîr etmek şartıyla, münâsib bir şerhin kaleme alınması hakkında, vesâtat hâme-i fakîrânem teşvîk olunarak, mezkûr risâleden metn olmak üzere bir nüshası mûmâ ileyh şeyh efendi cânibinden âcizlerine inâyet²⁴² olunarak, hâne-i âciziye avdet u azîmet kılınmışdı. Muahharan; *musteînen billâhi'l-mennân*, bir şerhin tahrîrne bed' u mübâşeret ve nâmını *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye* ile yâd, ve rûhâniyyet-i cenâb-ı müşârun ileyhden istifâza ve istimdâd kılındı.

و الله الحق و هو يهدي السبيل

[Allah, el-Hakk'tır ve (hak) yola hidâyet eden O'dur]

İbtidâ, şurasını arz u beyân ederim ki ehlullâh-ı kirâmın lisân-ı kudsiyyelerinden şeref-zuhûr eden kelimât-ı mukaddeseye âşinalık, iki şey'e

²⁴¹ Üsküplü Arap Hoca, Muhammed Nûru'l-Arabî'dir.

²⁴² + ve ihdâ (Metin boyunca, Mustafa Şerîf Efendi tarafından yapılan tahşiyedeki ek kelimeleri (+) ile kelime çıkarmalarını ise (-) ile göstereceğiz.)

merhûndur. Birisi, fem-i muhsinden hüsn-i telakkî, ya'nî, hakikat-i Muhammediyyeyi hâmil anâsır ile mukayyed insân-ı kâmiliden; veyâhût, o sırrı ârif bir zevk ehlinden istima' etmektir. Buna ilm-i sem'î ve vâsitî derler. Ve diğeri şuhûd-i aynîdir. Ya'nî; mükevvenât ve eşyâda zâhir olan tecelliyât-ı ilâhîye zevk ve ilim peydâ edib, o kelimâtın hangi merâtib ve makâmâta taalluk olduğunu, hâlen vâkıf ve âşinâ bulunmaktır. Buna da ilm-i yakînî [4] ve vehbî derler. Bu ilim urefâya hâstır.

Başkaca, şurasını dahî tavsiye ederim ki evliyâ-i kirâm hazarâtından zuhûr eden kerâmât iki nev'a maksûmdur. Birine, kerâmât-ı hissiyye, ya'nî kerâmât-ı kevniyye; ve diğesine kerâmât-ı ilmiyye, ya'nî keşf-i hakîkiyye denilir. Kerâmât-ı hissiyye ise iktirân-ı zamân ve tayy-i mekân ve seyr ale'l-mâ' ve tayerân fi'l-havâdır. Ve kerâmât-ı ilmiyye dahî, lisân-ı kudsiyyelerinden zâhir olan kelimât-ı mukaddesedir. Ba'zı nâ-ehil bu kerâmât-ı hissiyyeye iştirâk etmelerinden dolayı, müteahhirîn hazarâtı bu vâdiden sarf-ı nazar ve kerâmât-ı ilmiyyeyi mu'teber tuttular.

Ve bir de şuracığ vardır ki, muhtâc-ı beyândır. Çünkü Cenâb-ı Hak²⁴³ ve tekaddes, kâffe-i mevcûdât ve mahlûkâtı, لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ (Bakara, 2/285) [O'nun resullerinden hiç birinin arasını ayırt etmeyiz] nazm-ı kerîmi muktezâsınca siyyân halk edib, وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (İsrâ, 17/70) [Andolsun biz, ademoğlunu şerefli kıldık(yücelttik)] âyet-i celîlesi vechiyle âdemi, cümlesine serefrâz etti. تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا (Bakara, 2/253) [İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.] nazm-ı celîli üzere enbiyâ-i ızâm aleyhi's-selâm efendilerimiz hazarâtının, bi-hasebî't-tecellî yekdiğesine mufaddal kılındığı gibi, evliya-i kirâm zevî'l-ihritâm ve havâs ve avâm-ı nâs miyânesinde dahî fark ve temâyüz bıraktı. Binâberîn, kendi hilkatinden bî-haberlere avâm, ve nefesine vâkıf ve tecellî-i Hakk'a ârif olanlara havâs, [5] ve nâil-i tecelliyât-ı zât bulunanlara dahî ehas ta'bir kılındı.

İşte merâtib-i zuhûr bu vechile üçe maksûm olduğu misillü, şu merâtib-i selâse miyânesinde deverân eden ilhâm-ı ilâhî dahî üç nev'a taksîm oldu. Birisi, verâ-i hicâbdan olandır. Buna hikmet derler. Ve diğeri melek vâsıtasıyla olandır. Ona da ilhâm ta'bir ederler. Ve âhiri dahî bilâ-vâsıta tecellî-i kelâm-i subhânî olup bunu da keşf-i hakîkî ve ilm-i ezeli ile vasf eylediler. Derece-i evvelde bulunan avâm, kendilerinde vedîa-i kibriyâ olan serâir-i ilâhîye âşinâ olmaya, enânet-i nefsiyye ve zulmet-i halkiyyeleri haylûlet eylediğinden, fehm ve idrâk ve zevkten bî-behre bulundular da yalnız hikmette kaldılar. الحكمة ضالة المؤمن ايما وجدها اخذها ولو كان من افواه

²⁴³ + "Teâlâ".

المشركين [Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır; şirk ehli olanların ağızlarından olsa bile..]²⁴⁴ hadîs-i şerîfi sâdır olduğu gibi; إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنَ الْحُجُرَاتِ (Hucurât, 49/4) [Şüphesiz, hücrelerin ardından sana seslenenler de, onların çoğu aklını kullanmıyor.] âyet-i celîlesi²⁴⁵ şeref-nâzil oldu. Ve ikinci derecede bulunan havâs ehline, vuslat, ve nâil-i füyûzât olarak nefslerini sıfat-ı zemâyimden tezkiye, ve kalblerini suver-i alâyıktan tasfiye, ve ruhlarını kuyûdât ve izâfâtan tahliye, ve sırlarını teşbîh ve tenzîhden tebrîe, ve hafâlarını ubûdiyyet ile tahkiye ve ahfâlarını fark-ı Muhammediyye [6] ile teşmiye buyurdıklarından dolayı, tecellîyât-ı Hak ve feyz-i mutlakdan haberdâr oldular da: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (Şuarâ, 29/193) [Onu ruhu'l-emîn indirdi] sırrıyla tebşîr kılındılar. Ve üçüncü derecede bulunan ehas hazarâtı ise, hüviyyet-i zâtiyyede mest u medhûş, ve şûûnât-ı unsuriyye ve enfüsiyyelerinden bî-nukûş oldukları cihetle, bunların sûret-i zâhireleri, sıfat-ı memdûhe-i câmi'u'l-kelim ve hülâsa-i mükevvenât-ı avâlim olan, esrâr-ı Muhammediyyeye irsen mazhariyyetle, mükerrerem ve muhterem olmuşlardır. Onun için bunların kâlleri, ayn-ı Kur'an; ve halleri, delîl ve burhân; ve zuhûrları, sened-i kavî ve mahz-ı ihsândır. Ve cihet-i ma'neviyyeleri, camî-i cemî'i esmâ ve sıfât-ı zât-ı ilâhî bulunmuştur. Bunlarda küfr ve îman ve teşbîh ve tenzîh ve takyîd ve takdîs olmadığı gibi, itlâk dahî bulunmaz. Zîrâ bunlar ol derece-i külliyyeye kadar zât-ı ehadiyye-i gaybiyyeye mazhar düşmüşlerdir ki, Hak bunların vâlisi ve bunlar Hakkın velîsi bulundular. İşte bu zevât-ı kirâmın kendilerine mahsûs etvâr ve mişvâr ve bir de sırları vardır. Hüviyyet-i gaybiyye-i ehadiyye-i zâtiyye ve ilmiyye-i ezeliyye-i ilâhiyye bunların a'yânında bilâ-vâsita tecellî-i kelâmî-i subhânî ederek, hazret-i ilmiyye, bî-sarf ve bî-savt lisân-ı kudsiyyelerine vârid olarak: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ: (Mâide, 5/67) [Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et.] kavî-i celîli [7] muktezâsınca; lisân-ı mukaddeseleri, tertîbât-ı elfâziyyesini teşkîl ve tasvîr ederek zâhire ihrâç eder ise de bu terkîbât, kuvve-i lisâniyye-i hayâliyyeden sûret ve eşkâle vârid olan umûr-ı âdiyye ve elfâziyyeden olmayıp, bî-sarf ve bî-savtın, hurûf ve esvâta tecellî ve nüzûlünden ibâret bulunduğu cihetle kâh kendileri muhâtap ve sırları kendilerine mütekellim, ve kâhîce dahî sırları muhatab ve kendileri mütekellim bulunurlar.

İşte, Hazret-i Pîr radiyallâhu anh efendimiz dahî²⁴⁶ bu cümle-i cemîleden²⁴⁷ bulunduklarını beyân u işârete atf-ı makâl-i himmet ederek, قَالَ الْغَوْثُ الْعَظَمَ buyurdular.

²⁴⁴ İbn Mâce, Sünen, 4167. Hadisin sonu: فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا şeklinde geçiyor.

²⁴⁵ + dahî.

²⁴⁶ + bu gavsıyye-i kudsiyelerini te'lîf libâsıyla şeref-bürûzlarında.

Ya'ni; 'Gavs-ı A'zam' dedi, demektir. Cenâb-ı Pîr radiyallâhu anh efendimiz hazretlerinin, iş bu kelimât-ı kudsiyye-i Gavsıyyeleri evâilini, قال lafzıyla tezyîn buyurdıkları bir kaç hikmete müsteniddir.

Cümleden birisi, Mûsa aleyhisselâm efendimizin mütecellî bulundukları ulviyye ism-i şerîfini, *bi-hasebi'l-verâse* hâmil ve kelîmullâh sıfatını hâiz bulunduklarıdır. Zîrâ; Cenâb-ı Mûsa aleyhisselâmın zuhûrları, neş'e-i itlâkiyye-i zâtîyye ve esmâ ve sıfâtîyyeyi; ve Fir'avnın da'vâ-i ulûhiyyeti,²⁴⁸ infîlîyye-i izâfât ve kuyûdiyyeyi iktizâ etmesiyle; da'va-i Fir'avn, nefy-i kuyûdâtı; ve Mûsa aleyhisselâmın zuhûru dahî katl-i enbâ²⁴⁹ ve etfâl ve gark-ı Benî İsrâîli [8] îcâb eyledi. İnşâallâh Teâlâ tafsîlâtı mahalinde beyân olunur. Ve diğeri, kâffe-i mükevvenâtın vücûd-ı hâricî ve zuhûriyyesi, henüz neş'e-i halkiyyede gayr-ı mec'ûle iken, suver-i ilmiyye-i ilâhiyyede sâbit olan ilm-i ezeliyye vechile Hak, Alîm biz-zât idi. اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ (Alak, 96/1) [Rabbinin adıyla oku] âyet-i celîlesinin cümle süver-i Kur'âniyeden evvel şeref-nüzûlû bu sırra müsteniddir. Ve âhiri dahî²⁵⁰ musâhabet, herkese ve bâhusûs sâlik-i Hakka farîzadan idiği ihtârına mebnîdir. غوث kaplamış ma'nasına olub, sırr-ı ihâtâdan kinâyedir.

المستأنس بالله yine fâil sîgasıyla sığınıcı ma'nâsınadır ki, نعوذُكَ مِنْكَ [Senden, sana sığınırız]²⁵¹ kavlı şerîfinden muktebesdir. Cenâbı Pîr ise şuhûd-i aynî ve ru'yet-i hakîkî mazharı bulundukları cihetle, Hakkın gayrisinden vahşet muhâl, ve Hakta ünsiyyet, zât-ı kudsiyyeleri için hâl olacağından; buradaki vahşet ve üns, ancak temeyyüz-i merâtibi müş'irdir. Zîrâ, âtîde beyân ve îrâd buyurdıkları akvâl-i şerîfe burasını te'yîd eder.

İşte burada kendileri muhâtab ve sırları mütekellimdir. Ya'nî, Allah Teâlâ, 'Yâ Gavs-ı A'zam' dedi. قلتُ لبيك يا رب الغوث : ve burada dahî kendileri mütekellim ve sırları muhâtabdır. Ya'ni; [9] Lebbeyk ey Gavsın rabbisi dedim. قال كل طور بين الناسوت و الملكوت فهي شريعت : Şu nutk-ı kudsiyye kendilerinin muhâtab ve sırlarının mütekellim olduğunu müş'irdir. Ya'ni; her bir tavr ki nâsût ve melekût beyninde ola şerîattir, demek olur. كل kelimesi umûm ifâde eder. Suver-i

²⁴⁷ + neş'esinden tecellî fermây âyine-i merâm olmak sadedinde.

²⁴⁸ + sûret-i.

²⁴⁹ Matbû nüshada enbâ kelimesi geçmekle beraber, doğrusunun katl-i enbâ şeklinde olup Firavun tarafından katledilen çocuklara işâret ettiği metinden anlaşılmaktadır.

²⁵⁰ +muhâtaba ve.

²⁵¹ Burada نعوذُكَ مِنْكَ şeklinde verilen dua hadis kitaplarımızda şöyle geçmektedir: اَعُوذُ بِكَ مِنْكَ (Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148; Nesâî, Tatbîk 71)

âlemden kinâyedir. Tavr, tahlîk-i âlemden ibâret ve كن [ol] emrine işârettir. Zîrâ; âlemin on sekiz bin ve daha ziyâde olduğunu²⁵² beyân etmişler ise de, her birerleri için bir mertebe ta'yîn ve tahsîs ile, tecellîyât-ı ilâhiyyenin *gayru'n-nihâye*²⁵³ zuhûrunu beyândır. بين الناسوت و الملكوت . Çünkü Cenâb-ı Hak²⁵⁴ ve tekaddes, gayb-ı hüviyyet ve ehadiyyet-i zâtîyye-i mutlaka-i ilâhiyyesinde, kendi zâtıyla nice mevcûd ise, الان كما كان [Şimdi de olduğu gibidir.] olduğundan, amâ-i mücerrede ve *kenz-i haff* ve *gaybu'l-gayb* ve *lâtaayyûn* ile vasf ettiler. Fakat, ehadiyye-i gaybiyyeye, taayyûn-i evvel, ve âlem-i lâhût, ve esmâ ve sıfâtı i'tibârıyla âlem-i ceberût, ve suver-i halkiyye ve şuûnât-ı mümkün hasebiyle âlem-i nâsût ta'bîr olundu. Ve ecsâm ve ervâh ve hayâl ve misâl, hâsılı kâffe-i avâlim nâsût şu'besinden 'ad kılındı. Cümle eşyâ, vücûd-ı hâricî ve halkiyyesi i'tibârıyla nasûta ve feyz-i akdesden nâil olduğu tecellîsi cihetiyle melekûta nâzırdır.

Nâsût; kesâfet ve zulmâniyyesiyle zâhire, ve letâfet ve nûraniyyesi [10] ile bâtına, ya'nî melekûta mir'at olub tahlîk-i âlem ve îcâd ve eşyâ, kesâfet ve letâfet beyinde zuhûr eylediğinden; âlem-i nâsûta, zulmet-i zâhire; ve melekûta, nûraniyyet-i bâtına; ta'bîr olundu. Hayâl ve misâl nâsût şu'besindendir ki latîf ve kesîf bir emr-i i'tibârî olub, her cismin, sıklet-i izâfiyyesi vücûd-ı hâriciyyesine gâlib olanlara kesîf ve zulmânî ve hayâl, ve bunun aks-i hâlinde bulunanlara latîf ve nûranî ve misâl derler.

Ve âlem ta'bîri, esmâ-i ilâhiyyenin merâtib-i zuhûriyyesi ism-î hâssı, ve ıstılâhât-ı sûfiyyedendir. Bir cismin heykel-i mahsûsası demek değildir. Âlem-i hayâl, kuyûdât ve izâfâta nâzır olduğundan, teng ve mahdûddur. Ve misâl ise, ıtlâka mâil bulunduğu vâsi' ve bî-haddır. Ve misâl ol derecede vâsi' dir ki hayalde muhâl olan, misalde mümkündür. Nitekim nâim, menâmında ekseriyâ ru'yet etmekde olduğu hârikulâde hâlât gibi. Ve âlem-i misâli ru'yetde, mü'min ve kâfir ve belki²⁵⁵ zî-rûh olanlar bile hissemenddir. Ve insânın cismi ve heykeli; zulmâniyyeyi, ya'nî hayâlî; ve rûhu ve akli, nûrâniyyeyi, ya'ni misâli câmi' olub; kalb bunların menba' ve mahzeni olarak zulmet ve rûhaniyeti fârik olduğundan, bu âleme, âlem-i şehâdet dediler. Zulmet ve nûrâniyet müşâhede olduğundan nâşîdir. İşte her gâlibin, ya'ni zulmet [11] ve nûrâniyetin eser-i galebesinden hâsıl eylediği sûreti, nâim, hâl-i menâmında ru'yet eylediği cihetle, şu iki emr miyânesinde zuhûr eden ve müşâhede

²⁵² + her ne kadar.

²⁵³ +olduğu cihetle onun.

²⁵⁴ +Teâlâ.

²⁵⁵ +sâir.

olunmakta bulunan hâlâta ru'yâ derler ki tecelliyât-ı ilâhiye cümlesindendir. Ruyâ-i sâliha ise meşrû' olup nübüvvet-i celîle asârinin kırk veyahût kırk altı cüz'ünden bir cüz'üdür. Ve tahdîs olunmadıkça bir tâyirin ayağında muallaktır. Tâ ki te'vîl ve tahdîs olunur ise vâkı' olur. Ehline veyâhût emîn olan dostuna ifâde, ve hüsn-i te'vîle muhtâç bulunduğu, haber-i mütevâtir u sahîh ile sâbitdir.

(Yusuf, 12/4) يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

[Babacığım, gerçekten ben (rüyamda) onbir yıldız, güneşi ve ayı gördüm; bana secde etmekte iken gördüm] kavli-i celîli muktezâsınca; ru'yâ te'vîli, mu'cize-i Cenâb-ı Yûsuf aleyhisselâm'dandır. İşte âlem-i misâli görmek ve garâib seyr etmek arzu edenler, hiss-i müştereke-i hayvâniyyesi libâsından çıkıp nevm firâşına girmedikçe, müşâhede edemez²⁵⁶ ki en esfel âlemdir. Vâkıan, hâl-i yakazada ba'zı şeylerin ru'yet olunduğu mukarrer ise de kalb; pür safâ kesb, ya'nî kâffe-i kuyûdâtan tecerrüd edip o sâyede hakâyık-ı eşyâya vukûf hâsıl²⁵⁷ olduğundan, buna keşf-i bâtinî derler. Eğerki²⁵⁸ kalb, hâl-i kadîmesi olan nûrâniyette كما هي حقها [hak ettiği şekilde, hakkıyla] bulunur ise ol vakit müşâhede olunan şey, sır ve gayb ve tecellî-i esmâya [12] taalluk eylediğinden, buna da keşf-i gaybî dediler. Ve insân mutlak bir gaybûbet sûretinde bulunur, bu hâl hiss-i müşterekenin zevâlî muktezâsıdır. İşte bir hiss-i müştereke-i hayvâniyyesini muvakkatan terk ve fedâ edenleri, Cenâb-ı Hak böyle bir vâsi' âlemi seyrân ettiriyor. Ya bütün bütün enânet ve vücûd mevhûmundan âzâd olanları fikreyle.

فهي شريعة [O, şeriattır] kavli-i şerîfi fark ve temyîzden kinâyedir. Zîrâ, şu iki emr miyânesini fârik, ancak şerîat-i mutahhara olduğundan,²⁵⁹ fark-ı Muhammediyye derler. Buna nâil olamayanlar, her vecihle meczûb ve mahcûb kaldıkları cihetle onlardan, feyz-i Hak ve kemâlât-ı zât-ı mutlak, kat'an zuhûr etmez. Ve irşâd ve istirşâd dahî sahîh olamaz.

Cenâb-ı Pîr burada, halk ve Hakkı, şerîatle fark ve temyîze işâret buyurduktan sonra,²⁶⁰ şer'-i şerîfe dahî ne sûretle zevk ve ilim müyesser olacağını beyâna mübâderet ederek, الجبروت فهي طريقة, buyurdular. Ya'nî; her tavr ki melekût ve ceberût beyninde ola tarîkatdır, demek olur. Ve كل 'deki vâv-ı âtife,

²⁵⁶ +ler.

²⁵⁷ +etmiş.

²⁵⁸ -ki.

²⁵⁹ +ona.

²⁶⁰ +bâtin-i.

bâlâda mezkûr cümle üzerine ma'tuftur. كل kelimesi burada mükevvenâtdan kinâyedir. Tavr, kâffe-i eşyâda zuhûr eden tecellîyâtdan ibâretdir. بين الملكوت و الجبروت [Melekût ve ceberut beyninde]; melekût, bâlâda zikr olundu, ceberût, taayyün-i sâni zuhûru olan âlemin ismidir. [13] Bu ceberût, siyâh nuru câmi',²⁶¹ ve kâffe-i mevcûdât ve mükevvenât ve avâlimin bu nurdan iktibâs-ı envâr-ı tecellî-i zuhûrî eylediğinden, bu nûru, sevâd-ı a'zam ile vasf eylediler. Taayyün-i sâni-i zuhûrî, ve neş'e-i halkiyye-i insâniyye, ve tahlîk-i avâlim ve îcâdiyye-i eşyâ', ve suver-i imkâniyye-i vücûbiyye dedikleri işte burasıdır. Hatta Ka'be-i Muazzama'ya siyâh pûşîde vaz'ı buna işâretdir.

فهى طريقة [O, tarîkattir] kavli-i şerîfi, kâbiliyet ve isti'dâda nâzırdır. Zîrâ, her bir şey, mazhar olduğu isti'dâdı derecesinde nâil-i füyûzât olduğundan, o şey'in kendisinden kendisine giden yolu vardır. İşte bu yola tarîk, ve gidişe sülûk, ve yolcuya sâlik derler. Asl-ı tarîk ise ikiye maksûm olup bundan birisi; hafîdir ki Hazret-i Ebûbekir es-Siddîk radiyallâhu anh efendimize, cânib-i seniyye'l cevânib, Cenâbı²⁶² Risâlet aleyhi efdalü't-tahiyye efendimizden telkîn buyurulan tevhîd-i hafî²⁶³ cihetine sâlik, ve diğeri Cenâb-ı Ali kerremallâhu vecheh efendimize ta'lim ve tefhîm olunan zikr-i cehrîye nisbet olunarak,²⁶⁴ bu yola mâlik oldular. Bu sebebdan esâs-ı tarîkın birine hafî, ve diğesine cehrî ta'bir kılındı. Hafî murâd edenler, Siddîk²⁶⁵ Ebubekr'e, ve cehr kâsd eyleyenler Cenâb-ı Haydar'a müntesib oldu. İşte şu iki tarîkın hâfız ve âmiri bulunan [14] Hazret-i Risâlet pür-saâdet efendimiz, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ (Mâide, 5/67) [Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et.] kavli-i celîli muktezâsınca; cihâdı teşrîflerinde, i'lân-ı kelimetullaha niyet, ve avdet-i saâdet-i seniyyelerinde رَجِعْنَا إِلَى جِهَادِ الْكَبِيرِ [Daha büyük cihâda rucû' ettik] buyurarak ahfâya îmâ ve işâret kılarlar idi. Onun için şu iki tarîktan başka yol olmadığından, وَلَا تَتَّبِعُوا السَّبِيلَ فَتَفْزَقَ بِكُمْ عَنِ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ (En'âm, 6/153) [Sizi O'nun yolundan ayıracak (başka) yollara uymayın. Bununla size tavsiye etti] buyuruldu. İşte kâffe-i pîrân ve mürşidân kaddesallâhu esrârehum hazarâtı, şu iki tarîktan, ya'nî, cehrî ve hafî cihetinden zuhûr edip, ümmet-i Muhammed'e lutf-i ferâvân buyurdular, radiyallahu anhum ve radû anh. Bu zevât-ı kirâm hazarâtı, her ahd ve zamâna ve avâm u nâs ve halkın isti'dâdına göre, envâr-ı mukaddese-i ilâhiyyeden, kulûb-i ibâdı tenvîr etmeye, vâsıta-i âtife oldukları cihetle, vazîfe-i nazîfe-i me'mûriyetlerini ikmâle, sarf-ı

²⁶¹ +olup.

²⁶² +sâhib-i

²⁶³ +olup onlar.

²⁶⁴ +onlar da.

²⁶⁵ +a'zam.

nakdîne-i gayret edip, nice nice kâmillar bu âlemde zâhir ve peydâ oldu. *ilâ zamâninâ hazâ*, bu eser-i celîle ve hasâil-i cemîle, şu zevât-ı aliyye sâyesiyile tâ kıyâmete değin ümmet-i Muhammed'e sermâye-i medâr-ı feyz ve rif'at bulundu. İşte şu iki tarîktan zuhûr eden eizze-i kirâm ve pîrân hazarâtının nâm-ı âlîlerine nisbet olunub, Nakşîyye, ve Bedevîyye, ve Rifâîyye ve Şa'bânîyye ve Mevlevîyye kezâ ve kezâ şu nâm ile [15] yâd olunarak esâs-ı kadîme üzerine ba'zı erkân ve âdâb-ı tarîk tahsîs, ve halkın kâbiliyeti derecesinde ve îcâb-ı zamâna göre muâmelât icrâ kılınmakta iken, bu âdâbı ba'zı mübtedî dervîş ve torlâk dedeler, fark u temyîz edemeyib, her âdâba bir tarîk ve yoldur nazarıyla bakarak, hezâr kıyl u kâl ve ba'zı ahvâl bile meydâna çıkardılar. Halbuki maânî-i kesîre, lafzın tağyîrini îcâb etmeyeceğini bilenler, hiç birisini tefrîk etmeyerek; her hangi tarîkte olur ise olsun kâmil ve mükemmile mülâkât ile, hemân ma'rifet-i Hak ve tecellî-i zât-ı mutlakdan zevk aldılar. Ve bilemeyenler, mensûb oldukları tarîk diğerinden bâlâterdir diye galata düşdüler de, yekdiğerine kec nazarla baktılar. Ve her zamânın iktizâsına göre, bir kâmil ve mükemmil *müceddidü'd-dîn* ve *hâtemü'l velâye* zuhûr edib, ümmet-i Muhammed'e, hediyye-i atıyye-i mukaddese-i ilâhiyye oldu. Lisân-ı şer'de buna, *müceddidü'd-dîn*, ve ıstılâhât-ı sûfiyede, *hâtemü'l-velâye* ta'bîr kılındığı cihetle bunlar, tarîkin hâfız ve evâmîr-i ilâhiyyenin nâsa teblîği için me'mûr, mahsûs-ı ma'neviyyesidir ki buna mürşidân ve pîrân derler. Gerçi, *الطرق الى الله بعدد انفس الخلايق*, [Allah'a giden yollar, yaratıkların nefesleri adedince dir.]²⁶⁶ denilmiş ise de buradaki enfâs nefestendir. Ve nefes, fâ'nın fethi ve sînin sukûnu ile, [16] enf ve femden zuhûr eden rîha ta'bîr kılındığı cihetle, kişinin ömrü nihayetine değin, nefesi miktarınca kendisinden kendisine giden yolu vardır. Gerek hayr ve gerek şer. Ammâ sâlik-i Hak; her nefeste bir yol, ve her yolda bir kurbet, ve her kurbunda bir vuslat, ve her vuslatta bir ru'yet, ve her ru'yetde bir sohbet, ve her sohbetde bir ma'rifet, ve her ma'rifetde bir üns ve ülfet peydâ eder. Zîrâ, bilişmedik kimse ile ülfet güç olur. Velev ki akrabâdan bulunsa bile. Ve sâyirin her hatvesinde, takarrüb ve ittisâl kesb eylediği, ve beher adım nihâyeti, vesîle-i vuslat bulunduğu cihetle, bir adımına bile yoldur dediler. İşte bu yoldan gidenlerin cümlesi; derece-i evvelde ahlâka, ve sâniyen nefse, ve sâlisen kalbe, ve râbian rûha, ve hâmisen sırra, ve sâdisen hafâyâ, ve sâbian ahfâyâ vuslat ederek, sıfât-ı memdûhe-i insâniyye ve merâtib-i âdemiyyeyi hâiz olup, nâil-i tecellî-i zât ve sıfât olacaklarını, Cenâb-ı Pîr beyân murâd eylediler de; *كل طور بين الجبروت واللاهوت فهي حقيقة*; *ceberût ve*

²⁶⁶ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas, Usul-i Aşere Şerhleri*, haz. Süleyman Gökbulut, s.23, 45.

lâhût beyninde olan her tavr hakîkatdır, demek olur. Ve كل 'deki vâv-ı âtife, karîbi olan cümleye ma'tûfedir;²⁶⁷ her tavr, tecellî-i zâtan kinâyedir.

بين الجبروت والملاهور [ceberut ve lahut beyninde]: Ceberût, taayyün-i sâni-i zuhûrî olan âlemin [17] ismidir. Zikri bundan akdem sebkât etti. Lâhût, ıstılâhât-ı sûfiyedendir. *Gaybu'l-gayb* ve *ehadiyyet-i zâtiyye* ta'bir olunan âlemin ism-i hâssıdır. Hüviyyet-i zâtiyye, beyâz nûr ile zâhir olduğundan, bu nûr, *nûr-i sefîd* ve *nûr-i zâtiyye* ve *dürr-i beyzâ* nâmıyla tekrîm olundu. Zîrâ, burada ne halk ve ne taayyün ve ne de nuût olmadığı gibi, itlâka bile nisbet kabûl etmediğinden, yalnız hüviyyet ile vasf eylediler.

فهي حقيقة [O, hakîkattir]: Hakîkat; asl ve *künhü's-şey'* ma'nâsına ise de burada câmi'i-i cemî'i-i esmâ ve sıfât olan insândan kinâyedir. İşte Hazret-i Pir, buraya gelinceye kadar, merâtib-i avâlim, ve keyfiyyet-i tahlîk-i eşyâ²⁶⁸ ve zuhûrunu bir dereceye kadar beyan eyledikten sonra şimdi de; *üssü'l-esas* olan, ve mazhar-ı zât ve sıfât bulunan insanı, zikr u beyâna atf-ı makâl-i himmet, ve bu bâbda kendileri muhâtab ve sırlarının mütekellim olduğunu, artık açıktan açığa beyâna mübâşeret ederek; *يا غوث الاعظم ما ظهرت في شئ كظهوري في الانسان* buyurdular. Ya'nî; *Hazret-i Hak bana dedi ki: 'Ya Gavs-ı A'zam eşyâdan bir şeyde zâhir olmadım, insanda zâhir olduğum gibi'*, demek olur. İşte Cenâb-ı Hak, hakîkati, burada insân ile vasf etti. *Fefhem*.

يا غوث و deki vâv, ibtidâiyyedir. Zîrâ, mazhar oldukları tecelliyât-ı zâtiyyeden, Hazret-i [18] Pîr, zikr u beyâna bed'en buyurdular. لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك, lafzı, *[Benim Allah'la beraber bir vaktim vardır ki, o vakitte, mukarreb melek veya nebilerden birisi, bana yaklaşamaz. (bana yetişemez)]*²⁶⁹ hadîs-i şerîfinden muktebisdir. İşte âlem-i lâhût burasıdır. Bu kelâm, kelâm-ı nefsidir. يا غوث 'daki yâ-i nidâ'nın münâdîsi mahzûfdur. "Yâ sâhibe'l-Gavs" takdîrindedir. Ya'nî; *muhîtun bi'l-külliyât ve'l-cüziyyât* olan Gavs demektir. ما ظهرت 'deki ma, nâfiye'dir. Itlâk-ı zâtiyyeden kinâyedir. ظهرت nefis-i mütekellim vahdedir. Sereyân-ı zâtiyyeye işârettir. في شئ deki في zarfiyet içindir.

ما ثبت في نفسه قدم اي معدوم اعني المخلوق Şey', mükevvenât-ı âlemden ibârettir. *ما ثبت في نفسه قدم اي معدوم اعني المخلوق* demektir. Ya'nî, *nefsinde kıdem sâbit olmayan şey'e şey derler, ma'dûm ve mahlûk*,

²⁶⁷ +ve كل kelimesi kesret-i esmâ ve sıfât-ı müteayyineye işârettir.

²⁶⁸ +tecellî.

²⁶⁹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 173.

demektir. Eşyâ mevcûddur *bi-i'tibârî't-tecellî*, ma'dûmdur *bi-hasebî'l-halkiye*. كظهوري 'deki ك, teşbîhdir. Bu teşbîh, müşebbehenin aynıdır. Bundan teşrîk-i Bârî lâzım gelmeyeceği gibi, *şebîh ani'l-gayr* da iktizâ etmez. Zîrâ, deryâda zuhûr eden mevc, ayn-ı deryâdır, her ne kadar deryâyâ nisbeten cüz' ise de. Buradaki ayn *mislü's-şey'* ma'nâsını mutazammın olmayıp asl ve künhü demektir. Bu takdîrce mevc, fer' ve hâdis; ve deryâ, asıl ve kadîmdir. Hazret-i Pîr, كظهوري في الانسان kavlı-i şerîfini, zuhûr ile kayd eylediklerinin hikmeti, hâdisin kadîme olan nisbeti, nisbet-i ademiyye kâbîlinden olduğunu [19] beyândır. Zîrâ, fer'de olan hüküm aslın hükmüdür. Binâberîn, deryâ küll ve eamm, ve mevc cüz' ve ehas olub, burada umûm ve husûs-ı mutlak vardır. Mevc, cüz'iyeti cihetiyle hâdis, ve mâiyyeti i'tibârıyla, kadîm olan deryâyâ mensûbdur. Nitekim, vücûd-ı mümkün vâcibin vücûduyla mümkün olduğu gibi, سنذكر ان شاء الله تعالى في محله بمرام العشاق (*İnşâallah, âşıkların isteği sebebiyle, bunu yeri geldiği zaman zikredeceğiz*) ve merâtib-i insâniyye fena' ve beka' ve zuhûr miyânesinde, dâir ve sâir olduğundan Hazret-i Hak, kendi zâtını insân ile vasf etti. Kurb-i nevâfil hadîs-i kudsîsi buna şâhiddir. قال الله تعالى بلسان حبيبه [Allah Teâla habibinin lisânı ile şöyle buyurur:] لا يزال عبي يتقرب الي بالنوافل حتي احبه كنت سمعه الذي يسمع به [Kulum bana nâfilelerle yaklaştırmaya devam eder. Hatta, ben onu severim, (sevincede) onun kendisiyle işittiği işitmesi olurum.]²⁷⁰ ilâ âhiri. Ve Hazret-i Pîr, zîrde ne kadar kelimât-ı kudsiyye îrâd buyurdular ise, cümlesini كظهوري في الانسان [İnsândaki zuhurum gibi] kavlı-i şerîfindeki 'kâf' (gibi) dan çıkardılar. Bundan ilm-i hurûfa remz olunduğu gibi كن [Ol] emrine de işâret vardır. Zuhûr, tecellî-i zâttan kinâyedir. كظهوري في الانسان 'daki harf-i ta'rîf ahd-i zihnîdir. Ma'hûd insân demektir. خلق الله آدم علي صورته [Allah Ademi, kendi sûreti üzerine yarattı]²⁷¹ اي علي صفاته [ya'ni sıfatı üzerine] ve insân, *bi-hasebî'z-zuhûr* irtibât-ı halkiyyeyi, ve *bi-i'tibârî't-tecellî*, sereyân-ı zâtiyyeyi müş'irdir. Buna hakîkat-i Muhammediyye ta'bîr olunur. Camî'-i cemî' kemâlât demektir. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعُلُقَةَ مِضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ (Mü'minûn, 22/12-14) [Andolsun, biz insanı, süzme bir [20] çamurdan yarattık. Sonra onu bir su damlası olarak, savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Sonra o su damlasını bir alak (embriyo) olarak yarattık; ardından o alak'ı (hücre topluluğu) bir çiğnem et parçası olarak yarattık; daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yarattık; böylece kemiklere de et giydirdik; sonra bir başka yaratışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah,

²⁷⁰ Buhârî, Rikâk 38.

²⁷¹ Buhârî, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

ne yücedir.] nazm-ı celîlî muktezâsınca, evvelâ tıyn, ve sâniyen nutfе', ve sâlisen alaka, ve râbian mudga, ve hâmisen ızam, ve sâdisen lahm, ve sâbian ahsen-i takvîm ile tekmîl-i merâtib-i vücûd-ı halkiyye ederek, kâbil-i nefha-i rûh olmaktadır.

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ona ruhumdan nefhettim (üfledim)]²⁷² şu merâtib-i seb'a, hâl-i hilkatî ta'yîn etmiş ise de, sıfat-ı memdûhe-i insâniyyeyi hâiz olmak behemehâl yedi tavırda seyr u sülûka vâbestedir. Bundan birincisi ahlakda, ve ikincisi nefste, ve üçüncüsü kalbde, ve dördüncüsü rûhda, ve beşincisi sırda, ve altıncısı hafîde, ve yedincisi dahî ahfâda tekmîl-i sülûk ile isbât-ı müddeâ-i insâniyye ederek, عَبدِي اَخْرَجَ بِصِفَاتِي مِنْ رَأْيٍ فَقَدْ رَأَيْتُكَ قَصْدِي وَمِنْ اِحْبَابِكَ اِحْبَابِي [Kulum, sıfatlarımla (aralarına) çık. Kim seni görürse, beni görmüştür, kim sana yönelip kastederse bana yönelmiştir, ve kim seni severse beni sevmiştir] ilâ âhirih²⁷³, hadîs-i kudsîsi sırrına mazhariyetle, kurb-i ferâize nâil²⁷⁴ olmaktadır. İşte insân budur; yoksa hâl-i hilkatte kalan mahcûblar değildir.

چون انسان را نباشد فضل و عرفان

[21] چه فرق از آدمی با نقش دیوار

[İnsanın fazilet ve irfândan nasibi olmadığında,

Âdemin, duvarın nakşı ile ne farkı var!]

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًا [Gizli bir hazine idim]²⁷⁵ hadîs-i kudsîsi muktezâsınca Cenâb-ı Hak²⁷⁶ ve tekaddes, amâ-i mücerrette ve hüviyyet-i zâtîyye ve ehadiyye-i gaybiyye-i ilâhiyyesinde, kendi zâtıyla mevcûd olup yine kendi zâtını kendi zâtında müşâhede-i

²⁷² +medlûlunca işte.

²⁷³ Bu söz, tasavvuf kitaplarında, genelde Bayezid-i Bistâmî'ye atıfla aktarılmaktadır. Tam olarak şöyledir: "Hakk'a erip Hak'la Hak ikamet edince bana izzet ve azamet kanadı verdi. Kanatlarımla uçtum, ama O'nun izzet ve azametinin sonuna eremedim. İmdad diye O'ndan O'nunla meded istedim, zîrâ O'nunla olmak için O'nunla olmaktan başka gücüm yok. Bunun üzerine bana lütuf gözüyle nazar etti, gücünden güç verdi, beni süsledi, kereminin tacı ile başımı taçlandırdı. Beni tekliğiyle tek, birliğiyle bir kılıp sıfatlarıyla vasıflandırdı, hiç bir kimsenin ortak olmadığı sıfatlarla. Sonra dedi ki: Birliğimde bir, tekliğimde tek (vâhid, ferd) ol. Kerem tacımı koyduğum başını kaldır ve şerefimle şereflendir, zorumla zorlu ol. Sıfatlarımla Halka çık ki benliğimi benliğinde göreyim. Artık seni gören beni görmüş, seni murad edinen beni murâd edinmiş olur, Ey yeryüzündeki nurum gökyüzümdeki süsüm!" (Prof. Dr. Süleyman Uludağ, *Bayezid-i Bistâmî*, s.161-162, Diyanet Vakfı yay, Ankara 1994.)

²⁷⁴ +ve mâlik.

²⁷⁵ Rivâyeten olmasa da keşfen sahihliği sûfiler arasında tartışılmayan hadîsin tamamı şu şekildedir: "Ben, gizli bir hazine idim bilinmek istedim ve beni tanısinlar diye mahlûkatı yarattım." (Aclûnî. II, 132.)

²⁷⁶ +Teâlâ.

küllîyye-i tafsîliyye ile ru'yet eder, ve cemî' hakâyık-ı imkânîyye ve suver-i kevnîyye ve esmâ ve sıfât-ı ilahîyye, zâtî kabzasında müstehleke olduğu gibi, hemîşe müstehleke görür idi. Lâkin zâhirde, bunların zuhûr edecek a'yanı olmadığından, kendi zât ve aynını ve hakâyık ve kemâlâtını, kevn-i câmi'de müşâhede iktizâ etmekle; *[Bilinmeyi sevdim ve yaratılmışları yarattım]* şatr-ı sânisî mîsdâkınca; âlemi, Rahmân sûreti üzerine halk edip, esmâ ve sıfâtı a'yanını, suver-i alemde ru'yet etmiş ise de, zât-ı ehadiyyete mazhar olmağa âlemde kudret ve vüs'at olmadığından; insân-ı kâmilî, ya'ni *aleyhi efdalu't tahiyye* efendimiz hazretlerini, iki ciheti camî' bulunduğu hâlde halk buyurmuştur ki, bir yüzü bâtın ve diğeri zâhirdir. Bâtını; zât ve sıfât ve esmâ-i ilâhiyyesine mazhar, ve zâhiri dahî; suver-i âlemde rûşenâ olan tecelliyâtına masdardır. Bu sebepten bâtınlarına vahdet ve zâhirlerine kesret ta'bîr olundu.

روي عن جابر ابن عبد الله الانصاري رضي الله عنه انه قال سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اول شيء خلق الله قال انبي صلى الله عليه وسلم هو نور نبيك يا جابر ثم خلق منه كل خير وخلق بعده كل شيء و حين خلقه اقامه قدامه في مقام القرب اثنتي عشرة الف سنة ثم جعله اربعة اقسام خلق العرش من قسم و الكرسي من قسم وحملة العرش وخزنة الكرسي من قسم و اقام قسم الرابع في مقام الحب اثنتي عشرة الف سنة ثم جعله اربعة اقسام فخلق القلم من قسم و اللوح من قسم و الجنة من قسم و اقام قسم الرابع في مقام الخوف اثنتي عشرة الف سنة ثم جعله اربعة اجزاء فخلق الملائكة من جزء و خلق الشمس من جزء و خلق القمر والكواكب من جزء و اقام جزء الرابع في مقام الرجاء اثنتي عشرة الف سنة ثم جعله اربعة اجزاء فخلق العقل من جزء و الحلم و العلم من جزء و العصمة و التوفيق من جزء و اقام جزء الرابع في مقام الحياء اثنتي عشرة الف سنة ثم نظر الله سبحانه اليه فترشح النور عرقاً فقطرة منه مائة الف و عشرون ألفاً و اربعة آلاف قطرة من النور فخلق الله سبحانه من كل قطرة روح نبي او رسول ثم تنفست ارواح الانبياء فخلق الله من انفسهم نور الاولياء و الشهداء و المطيعين من المؤمنين الي يوم القيامة فالعرش و الكرسي من نوري و الكروبيون من نوري و الروحانيون من الملائكة من نوري الملائكة السموات من نوري و الشمس و القمر و الكواكب من نوري و العقل و العلم و التوفيق من نوري و ارواح الانبياء و الرسل من نوري و الشهداء و الصالحون من نتايج نوري ثم جعل الله سبحانه اثني عشر حجاباً فاقام النور و هو جزء الرابع في كل حجاب الف سنة و هي مقامات العبودية و هي حجاب الكرامة و السعادة و الهيبة و الرحمة و الرأفة و العلم و الحلم و الوقار و السكينة و الصبر و الصدق و اليقين فعبد الله ذلك النور في كل حجاب الف سنة فلما خرج لنور من الحجب ركبته الله في الارض و كان ما يضيئ منه ما كان بين المشرق و المغرب كالسراج في الليل المظلم ثم خلق الله آدم من الارض و ركبته فيه النور في جنبه ثم انتقل منه الي شيس و منه الي اتوش و هذا ينتقل من ظاهر الي طيب و من طيب الي ظاهر الي انه اوصله الله الي صلب عبد الله ابن عبد المطلب منه الي رحم أمنة و اخرجني الي الدنيا فجعلني سيد المرسلين و رحمة للعالمين صدق رسول الله و نطق حبيب الله

[Câbir ibn Abdullah el-ensâri radiyallahu anh hazretlerinden rivâyet olundu ki o şöyle diyor: Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem'e Allah'ın yarattığı ilk şeyi sordum. [22] Nebi sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdular: 'Senin nebînin

nûrudur, Yâ Câbir, o nûru, kendi nûrundan yaratmıştır. Sonra ondan bütün hayrı, ve ondan sonra herşeyi yaratmıştır. Sonra onu kıdeminde, on iki bin sene kurb makamında tuttu. Sonra onu, dört kısma ayırdı. O kısımların birinden Arş'ı, diğerinden Kürsî'yi, diğerinden Hameletü'l-arşı ve Hazenetül-kürsî'yi yarattı. Dördüncü kısmı ise hubb (sevgi) makamında on iki bin sene tuttu. Sonra onu da dört kısma ayırdı. Kısımların birinden Kalem'i, diğerinden Levh'i, ve diğerinden Cennet'i yarattı. Dördüncü kısmı ise, havf (korku) makamında on iki bin sene tuttu. Sonra onu dört cüz'e ayırdı. Bir cüzünden Melekleri, diğerinden Güneşi, ve diğerinden Ayı ve yıldızları yarattı. Dördüncü kısmı ise, reca (umut) makamında on iki bin sene tuttu. Sonra onu dört cüz'e ayırdı. Bir cüzünden Akıl, diğerinden Hilim ve İlim'i , diğerinden İsmet ve Tevfik'i yarattı. Sonra dördüncü cüz'ü, haya makamında on iki ben sene tuttu. Sonra, Allah subhânehu ona nazar etti. O nûr, terledi ve teri süzüldü. Ondan yüzyirmidörtbin katreler hâsıl etti. Allah subhânehu her katreden bir nebinin ve resûlün rûhunu yarattı. Sonra nebilerin ruhları teneffüs etti. Allah onların nefeslerinden evliyaları, şehitleri ve mü'minlerden kıyamete kadar, itâatkar olanları yarattı. Böylece, Arş ve Kürsî benim nûrumdandır. Kerubiyûn [23] benim nurumdandır. Meleklerden ruhâniler benim nûrumdandır. Yedi göğün melekleri benim nûrumdandır. Cennet ve içindeki nimetler benim nûrumdandır. Güneş, ay ve yıldızlar benim nûrumdandır. Akıl, ilim ve tevfik benim nûrumdandır. Nebîlerin ve resullerin rûhları benim nûrumdandır. Şehitler ve salihler benim nurûmun neticeleridir.

Sonra Allah subhânehu on iki perde kıldı. Böylece, dördüncü cüz olan nûru her perdede bin sene tuttu. Onlar, ubûdiyet makamlarıdır. Onlar, keramet, saâdet, heybet, rahmet, re'fet, ilim, hilim, vakar, sekinet, sabr, sıdk ve yakîn perdeleridir. Bu nûr, her perdede bin yıl Allah'a kulluk etti. Nûr, perdelerden çıktığında, Allah onu arza (yer) yerleştirdi. O nûrdan cümle eşyâ ziyâ aldılar. Doğu ve batının arasında kendisinden ışıık yayılan, karanlık gecedeki bir kandil gibiydi. Sonra Allah topraktan Ademi yaratınca, o nûru onun alnına yerleştirdi. Nûr, ondan Şîs'e intikâl etti. Ondan da Enûş'a. Ve bu nûr, bîr tâhirden bir tayyibe ve bir tayyibten bir tâhire, Allah onu Abdullah ibn Abdulmuttalib'e ulaştırıncaya kadar intikal etti. Ondan ise Amine'nin rahmine geçti ve beni Allah dünyaya çıkardı. Böylece resullerin seyyidi ve alemlere rahmet kıldı. Resulullah doğru söyledi, Allah'ın habîbi nutk etti.²⁷⁷

²⁷⁷ Aclûnî, I, 302-303.

İşte şu nûr-i mukaddese-i zâtiyye-i ilâhiyyeyi; bâtınları, bi-hakkın cami' bulunduğundan, *min ciheti't-tecellî* mebde-i nûr-i zât; ve vücûd-ı [24] saâdet-i seniyyelerinden, esmâ' ve sıfât-ı ilâhiyyenin zuhûru hasebiyle, menşe'-i mükevvenât; ve kâffe-i mevcûdât ve avâlimin netîcesi sermâyesiyle müntehâ-i şuûnât olup cümle avâlim icmâl, ve Cenâb-ı Fahr-i Resûl tafsîlî bulundular.

Terceme-i Hâl-i Cenab-ı Câbir Radiyallâhu anh

Müşârun ileyh, Hicret-i celîle-i nebeviyye aleyhi efdalu't-tahiyyeden mukaddem, Medîne-i Münevvere'de riyâset ve hükûmet etmekte bulunan Saîd ibn Ubâde radiyallâhu anh hazretlerinin müsteşâr-ı umûru idi. Tab'ı selîm ve dirâyeti müstakîm ashâb-ı fedâil iştîmâlinden olub, ekseriyâ, *beyne'l-urebâ* zuhûr eden müşkil işleri re'yi sâibe-i âdilânesiyle hall ve teshîl; ve ehâli-i belde-i, nice nice bela' ve mesâibden kurtardıkları mervîdir. Ve pek çok zamanlar, huzûr-ı pür-nûr risâletpenâhîde bulunmak şerefine nâiliyetle, rûtbe-i celîle-i muhaddisîn merâtibini dahî, zamîme-i şân-ı fezâil eyledikleri gibi, Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh efendimizle mean, cânib-i Kûfeye azîmet, ve ekseriyâ mahremâne sohbeta mazhar olmuş ashâb-ı güzîn ve ehli temkîndendir.

Hattâ âtiyede beyân edeceğimiz âyet-i celîle tefsîrini, biz-zât Cenâb-ı Haydar'dan nakl ve rivâyet ederler: *Ya'ni, [25] روي عن جابر ابن عبد الله الانصاري رضي الله عنه*, *Câbir ibni Abdullah el-Ensârî rivâyet etti. وجهه* *Ya'nî, دخلت مسجد الكوفة و علي كرم الله وجهه*, *Mescid-i Kûfeye dâhil oldum, Ali onda idi. يتبسم* *Ya'nî, parmağıyla yazar ve gülerler idi. فقلت له يا امير المؤمنين ما الذي يضحك* *Ya'nî, Yâ Emire'l-mü'minîn ne için gülersiniz dedim. فقال اضحك لمن يقرأ هذه الآية و لا يعرف حق معرفتنا* *Ya'nî, şu kırâat eylediğim âyetin ma'nasını benim gibi bir kimse bilmez, ona gülerim dedi. فقلت اي آيته* *Ya'nî, bu âyet hangi âyet? dedim. فقال قول الله تبارك و تعالي: الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة المشكاة* *Ya'nî, mişkâtdan murâd; Hazret-i Muhammed sallâllâhu aleyhi ve sellemdir ve misbâh-ı evvel Hazret-i Fatîma'dır ve misbah-ı sâni benim. في زجاجة الزجاجاة اولي الحسن و الزجاجاة الثاني الحسين* *Ya'ni, zücâce-i evvel Hasan ve zücâce-i sâni Hüseyin'dir. كأنها كوكب دري علي بن حسن* *Ya'nî, şeceret-i mübâreke, Muhammed bin Ali'dir. زينة* *Ca'fer bin Muhammed'dir. [26] لا شقية* *Mûsâ bin Ca'fer, ولا غريبة* *Ali bin Mûsa, يكاد زيتها يضيء* *Muhammed bin Ali, على نور يهدي الله لنوره و هو محمد صلي الله عليه و سلم* *el-Hüseyin bin Ali, نور* *Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.* ²⁷⁸ *من يشاء ويضرب الله الأمثال للناس والله بكل شيء عليم* İşte şu âyet-i celîleyi bu vecihle tefsîr buyurdular.

Bu zât-ı celîlü'l-kadr, Hazret-i Hâlid radiyallâhu anhumuz ile mean, İslambola teşrîf ederek muktezâ şîve-i kadr-i âzim, gülşen-sarây-ı huld-i berîn olub,

²⁷⁸ Nûr, 24/35.

Ayvansaray civarında kâin, Mustafa Paşa Camii nûr-i lâmi'inde defîn-i hâk-i anbernâk oldular. *Nevverallahu meşhedehu ve radiyallahû anh.*

İşte Cenâb-ı Hak, *ما ظهرت في شيء* [Hiçbir şeyde zâhir olmadım] kavı-i şerîfiyle hâl-i hilkati, zâtından tenzih ettiği gibi, *كظهور في الإنسان* [İnsândaki zâhir oluşum gibi] nutk-ı kudsiyyesiyle dahî, sereyân-ı zâtîyyesini, neş'e-i insâniyyede isbât eyledi ki Cenâb-ı Risâlet Efendimize hâstır. Binaberîn, şu sırr-ı celîleye *قرناً بعد قرن* [Asırlardan beri], kâffe-i pîrân ve mürşidân-ı kirâm zevî'l-ihtirâm efendilerimiz hazarâtı, *bi-hasebi'l-verâse* nâiliyetle aktâr-ı âlemi, bu nûr ile tenvîr buyurdular. Bu sebepten *fenâ fi'r-resûl* ve *bekâ bi'r-resûl* sırrına mazhar olamayan sâlikde, ittifaken, tecellî-i zât zuhûr etmez dediler. Ve Hazret-i Pîr dahî [27] bu cümle-i cemîleden, ve bu sırrı hâmil insân-ı kâmil bulunduklarını, uşşâka îmâ ve tebşîr ma'razında:

ثم سألت فقلت يا ربي هل لك مكان buyurdular. Ya'nî; *bundan sonra suâl ettim, dedim ki: Ya rabbi senin için mekan var mıdır?* و *فقال لي يا غوث الاعظم انا مكان المكان و ليس لي مكان* و *ان سر الانسان* Ya'nî, *bana dedi ki: 'Yâ Gavs-ı A'zam, ben mekânın mekânıyım. Benim için mekân olmaz ve ben insânın sırrıyım'* demek olur. Şu nutk-ı kudsiyye *كظهور في الانسان* kavı-i şerîfini müfesserdir.

Bu kelimât-ı kudsiyyeden üç nev'i ilim anlaşılır. Birincisi ilm-i tahlîl; ikincisi ilm-i temyîz ve üçüncüsü dahî, ilm-i zuhûrdur. Buradaki mekân; mahal ve temekkûn ma'nâsına olmayıp, ihâtadan kinâyedir. Ve hazf-i muzâf dahî vardır. Ya'nî, *انا محيط* [Ben bütün küllîleri ve cüz'ileri ihâta edenim, benim için ise ihâta edilmek yoktur.] takdîrindedir. *لو دليتم بحبل ليهبط علي الله* [Bir ip sarkıtsaydınız, Allah'ın üzerine düşerdi]²⁷⁹ hadîs-i şerîfi meâlidir. Ve Hazret-i Hak, kuyûdât ve izâfâtan her vecihle münezzeh ve mukaddess olduğu gibi, hudûse nisbet bile kabûl etmez. Zîrâ, Hakkın vücûdu vâcib ve kadîm, ve halkın ise fânî ve hâdistir.

Bu sebepten vücûdun üç mertebesi olub; birincisi, vâcibü'l-vücûd ve ikincisi, mümkinü'l-vücûd, ve üçüncüsü dahî mümteni'ul-vücûddur. Vücûd-ı mümteni', kendi [28] üzerine zâid bir vücûdu olamadığından, imtinâ' müstelzemdır. Ve vücûd-ı mümkin ise vâcibin vücûduyla mümkündür. Zîrâ; sıfât-ı ilâhîden olan ilim ve hayât Hakka nisbeten kadîm, ve abde mensûb bulunur ise hâdisdir ki, mümkünün vâcibe olan nisbet ve izâfeti kâbîlinden olur. Mesela; cevher-i ferd olan altundan hâtem i'mal olursa, bir vücûd-ı halkiyye-i hâtemiyye zâhir ve âşikar olur. Muahharan,

²⁷⁹ Tirmîzî, Tefsir 57; İbn Hanbel. 2/370.

hamdolsun] diyerek, taâm ve şarâbın hakkını bu vecihle îfâ,²⁸² ve eşyâ dahî o vücûd sâyesiyle mazhar-ı tecellî-i zât olmuştur. İşte Cenâb-ı Pîr, bî-rûh olan eşyânın merâtibini beyândan sonra; şimdi de fezâil-i insâniyyeyi tafsîl murâd ederek: *ثم سألت قال الله تعالى خلقت من نور الانسان و خلقت* buyurdular. Ya'nî, *bundan sonra suâl ettim, dedim ki: 'Ya rabbî melâikeyi hangi şeyden halk eyledin?'* قال الله تعالى خلقت من نور الانسان و خلقت Ya'nî; *Cenâb-ı Hak, melâikeyi nûr-i insândan, ve insânı kendi zuhûrum nurundan halk ettim, buyurdu.*

Melâikenin envâ'ı çoktur. Ba'zısı, nâil olduğu esmâsı tecellîsinde müstağrak olub, îcâd-ı âlem ve hâl-i hilkatden bî-haberdir. Ve ba'zısı, hilkatine vâkıf ise de tecellî-i esmâiyyesinde mest u medhûştur. Ve diğeri dahî, me'muran, aktâr-ı âlemi devr u seyr eder. İşte şunlara kerûbiyyûn ve müheyyimûn ve seyyâhiyyun derler. Kezâ ve kezâ ve kezâ. [31] Bunların her birerleri, esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i celîle mazharı olup, Cenâb-ı Hakk'ı, o ism-i şerîf ile tesbîh ve takdîs eyledikleri gibi, irfânları dahî nâil oldukları ism-i hâsları derecesindedir. Binâberîn; her birerleri, bir mertebe ve makâmât sâhibidir. Ve rabb-i hâsları kendi taayyünlerinde hemîşe tecellî edip, sâir esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeye adem-i vukûfları cihetle, tecellî-i zât ve zuhûr-ı esmâdan bî-haber oldular da; *أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ* (Bakara, 2/30) [*Biz seni şükrünle yüceltir ve (sürekli) takdis ederken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?*] nazm-ı celîli üzere, rabb-i hâsları muktezâyâtıyla, Hazret-i Hakka, hâl-i i'tirâzda bulundular. Ve insânın, *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ* (İsrâ, 17/70) [*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık*] kavli-i şerîfi muktezâsınca mazhar-ı iltifât ve *bi-hasebi'l-kâbiliye* nâil-i tecellîyât-ı zât ve sıfât olub, Hakkı ârif; ve fark ve temyîz ve zuhûru her sûretle âşinâ ve vâkıf olub, *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* (Bakara, 2/30) [*Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim*] kavli-i celîli mîsdâkınca, mazhar-ı hilâfet-i kübrâ bulunduklarını anladıkları için; *قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ* (Bakara, 2/32) [*Dediler ki: "Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Gerçekten sen, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olansın."*] diye hem adem-i ilmlerini i'tirâf, ve hem de fezâil-i insâniyyeyi isti'tâf ettiler. Bu sebebdan, avâm-ı nâs, avâm-ı melâike; ve havâs, havâss-ı melâike; ve ehass hazarâtı dahî, ehass-ı melâikeden; efdal ve şerefli bulunduğunu Hazret-i [32] Pîr, *خلقت من نور الانسان* [*İnsânın nûrundan yarattım*] kavli-i şerîfi ile îmâ buyurdular.

²⁸² +etmişlerdir ki.

güzel matlûbdur. Ve insân ne güzel râkibdir ve sâir-i ekvân ne güzel merkûbdur, demek olur. Vâkian; eşyâ, insâna vuslat sâyesiyle nâil-i derece-i kemâl olduğu gibi; insân dahî, mazhar-ı füyûzat-ı Hak olmağa, müste'id bulundu. Buradaki tâlib, fâil sîgasıyla isteyici; ve matlûb, mefûl sîgasıyla istenilmiş; ve râkib, binici; ve merkûb binilmiş ma'nâsındır.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ
 [Gerçek şu ki, biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalim, çok cahildir.] nazm-ı celîli muktezâsınca; Cenâb-ı Hak, envâr-ı zâtîyesini, kâffe-i mevcûdâta arz etmiş ise de, mükevvenâtın adem-i kudret ve vüs'atinden nâşî, kabûlden ibâ' edib, envâr-ı zâtîyye-i ilâhiyyeyi hemân insân hâmil olduğundan, zalûm ve cehûl ile zikr u beyân olundu. Hazret-i Pîr, bu sırra işâreten, اَنَا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ [Ben ne güzel tâlibim] kavliyle, [Emanetleri sunduk]; وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ [Onu insân yükledi]; [İnsân ne güzel matlûbdur] ile, وَنَعِمَ الْمَطْلُوبُ الْإِنْسَانُ [İnsân ne güzel râkibdir] ile, وَنَعِمَ الْمُرَكَّبُ سَائِرُ الْإِنْسَانِ [Çok zâlim, çok câhildir]; عَلَى السَّمَاوَاتِ [Sâir-i ekvân ne güzel merkûbdur] ile dahî, وَنَعِمَ الْمُرَكَّبُ سَائِرُ الْإِنْسَانِ [Göklere, yere, dağlara, (sunduk) onu taşımaktan kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar] nazm-ı celîli esrârını beyân eylediler. Vâkian; ârifler suver-i enfüsiyye ve halkiyyelerinden bil-küllîye mutahhar olub, nefslerinde eser-i taayyün ve varlık bırakmadıkları cihetle *zalûm* [35] oldukları gibi; envâr-ı zâtîyye ve sıfâtîyye-i ilâhiyyeyi hemîşe hâiz bulunmaları hasebiyle, Hakkın gayrisinden her vecihle câhil bulunarak, kendileri mazhar ve Hak onlardan zâhir olduğundan, ziyâde *cehûl* bulundular. İşte Hazret-i Pîr, bu bahsi dahâ tevsî' etmek murâd ederek; اَنَا سِرٌّ وَ قَالَ يَا غُوثُ الْإِنْسَانِ سِرِّي وَ اَنَا سِرٌّ وَ اَنَا سِرٌّ takdîrindedir. Ya'nî, Yâ Gavs-ı A'zam, benim üzerime şâhid ol ki izzetim ve celâlim hakkı için, insân benim sırrım ve ben insânın sırrıyım, demek olur. 'daki harf-i ta'rîf, istiğrâk ma'nâsındır. Ya'nî; câmi'-i cemî' kelimât olan insân demektir. Cenâb-ı Risâlet pür-saâdet Efendimiz hazretlerinden ibârettir. Hazret-i Câbir'den naklen, bundan akdem bir hadîs-i mufassal zikr u beyân kılınmış idi. Şân-ı risâlet, ve sırr-ı Muhammediyye, ve mertebe-i insâniyye ve derecât-ı urefâ' ondan anlaşılacağından, diğer²⁸⁷ tafsîle lüzûm yoktur. Şu kadar var ki insân, ünsden müştak olub, herşey ile ülfet ve ünsiyete kâbil bulunduğu cihetle, اَنَا سِرٌّ وَ قَالَ يَا غُوثُ الْإِنْسَانِ [İnsân benim sırrımdır, ben de

²⁸⁷ +gûnâ.

onun sırrıym] buyuruldu. Binâberîn, Hazret-i Hak, insânı kendi sırrıyla ve kendisini dahî sırr-ı insân ile vasf etti. Ve insânın [36] bu derecede nâil-i ikrâm-ı ilâhi ve lutf-i ferâvân-ı nâmütenâhî bulunduğu, irfan-ı hakîkî ve mazhar-ı tecellî ve sıfât²⁸⁸ bulunduğu sâyesidir. *ولو عرف الانسان [Insân bilmiş olsaydı..]* kavli-i şerîfi burasını te'yîd eder. Bu nutk-ı kudsiyye tevhîd-i zâta işârettir: *التوحيد تجريد ذات الالهية عن كل ما يتصور في* [Tevhîd, zât-ı ilâhiyi, zihinlerde tasavvur olunan, fehimlerde ve vehimlerde tahayyül edilen her şeyden tecrîd etmektedir.]

Cenâb-ı Pîr, merâtib-i insâniyyeyi şu kelimât-ı kudsiye ile beyân ederek, *ولو* buyurdular. *Ya'nî; insân benim indimdeki kadr ve merâtib ve derecâtını bilse idi; nefeslerinden her bir nefesinde: لا ملك اليوم الا لي [Bugün Mük ancak benimdir.] derdi demektir.* Buradaki *نفس* 'fa'nın fethi ve 'sîn'in sükûnuyla, enf ve femden zuhûr eden rîha ta'bîr olunur. Bu kavli-i şerîf, tevhîd-i sıfâta işârettir. *كل ما خطر ببالك فالله بخلاف ذلك [Her ne ki aklına geldi, Allah onun hilâfinadır.]* Bundan sonra, Cenâb-ı Pîr, tevhîd-i ef'âle işâret ederek: *ياغوث الاعظم ما اكل الانسان و شرب شينا* Ya'nî; *Ya Gavs-ı A'zam, insân bi şey ekl ve şûrb edemez.* Ya'nî; *insân, kıyam ve kuûd ve nâtık ve sâkit olamadığı gibi, işlerinden dahî bir iş işleyemez.* *وما توجه بشيء و ماغابه عن شيء* و ما توجه بشيء و ماغابه عن شيء. *يا'nî; bir şey'e müteveccih ve bir şey'den gaybûbet [37] edemez, ancak benim ona kudret ve kuvveti veren, demek olur.* Bundan dahî tevhîd-i ef'âle işâret vardır. *التوحيد اسقاط الإضافات [Tevhîd, izâfetlerin düşmesidir.]* Hazret-i Pîr, burada tevhîd-i sâliseyi beyândan sonra, mâhiyet-i insâniyye ve heykel-i mecmu'-i âdemiyyenin neden ibâret²⁸⁹ ve ne sûretle mazhar-ı tecellî-i sübhânî olmakta idiği tafsîlâtına mübâşeret ederek: *وقال لي يا غوث الاعظم جسم الانسان و نفسه و قلبه و روحه و سمعه و يده و بصره و* و قال لي يا غوث الاعظم جسم الانسان و نفسه و قلبه و روحه و سمعه و يده و بصره و *اظهرته بنفسي لنفسي لا هو الا انا غيره* buyurdular. Cisim, bir heykel-i mahsûsa-i musavvere ıtlâk olunur ki onda his ve hareket ve kudret olmaya. Şu nutk-ı kudsiyye kavli-i evveli te'yîd eder. Zîrâ, tecellî-i ilâhiyye olmadıkça, insân bir şey'e muktedir olamayacağını, akdemce beyân buyurmuşlar idi. Binâberîn, ehlullâh-ı kirâm, insâna, *'bi-hasebî'l-halkiyye ma'dûm ve bi-i'tibârî't-tecellî mevcûd'dur'* derler. *و نفسه* 'deki vâv-ı âtife, insân üzerine ma'tûftur. Hiçbir şey ve zî-rûh yoktur ki, insân gibi merâtib-i nefsiye mazhar olsun da, ashâb-ı kemâlât ve terakkîden bulunsun. Bu sebepten *[Nefsin senin matıyyendir (binek) ona rıfk ile muamele et.]* *نفسك مطينتك فارفق بها* buyuruldu. Nefs ise, hem zulmâniyet ve hem de nûrâniyeti intâc eylediğinden, nefsi yedi mertebeye taksîm, ve beheri için mâhiyet-i nefsiyye olmak üzere, ahlâk-ı [38]

²⁸⁸ +ilâhi.

²⁸⁹ +olup.

hasene ve zemmîyeden tedvîn ve sıfat-ı nefsiyyeyi şu merâtib-i seb'aya ta'yîn ederek; *emmâre* ve *levvâme* ve *mülhime* ve *mutmainne* ve *râziye* ve *marziyye* ve *sâfiye* ile beyân eylediler. İşte şu mezkûrât, yalnız nefsin merâtib ve mâhiyet ve evsâfını ta'yîn edib; nefis, vücûd-i insânın ne mahalinde ve ne makûle şey'den ibâret ve mütevellid idiğini, ehl-i zevk ve ashâb-ı keşfin derece-i ma'rifetine ihâle ederek; *من عرف نفسه فقد عرف ربه* [*Nefsini bilen Rabbini bilir*]^{290 291}ve bunu müeyyed nice âsâr-ı şerîfe ile beyân²⁹² ve ekserîsi terk geçtiler. Fakîr, kez bu mes'ele-i mühimmeyi haylice meşâyıhdan suâl ettim. Maksûd olan maârif ve zevk taraflarına, hîç birisinde takarrüb şöyle dursun, ba'zı fâlcıların üstüne isâbet eder derecede bir söz bile işitemediğim gibi, her birerlerinden başka başka almış olduğum cevâb-ı nâ-savâbları hakîkaten hayret-efzâ gördüm. Onun üzerine *Zeyl-i Vâridât-ı Seferiyye* nâmıyla bir risâle-i mahsûsa kaleme almış, ve tafsîl-i mâdde eylemiş idim. Artık burada öyle uzun uzadıya tatvîle hâcet olmadığından, *min-gayri-hadd* bir miktâr şey bahs u beyân olunur.

Şöyle ki; her şey, esmâ-i ilâhiyyeden *Muhyî* ve *Mümît* ismi mazharı olup, rabb-i hâssı, o şeyin ayınında imâte ve ihyâ ile tecellî eylediğinden, *كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* (Rahmân, 55/29) [*O, her an yeni bir iştedir*] nazm-ı kerîmi [39] muktezâsınca; her ân ve zamân o şey, i'dâm ve îcâd olunarak, sâir esmâ'dan ahz-i feyz edemeyip yalnız *Mümît* ve *Muhyî* ism-i şerîfinin nâil-i tecellîsidir. Zîrâ; nefha-i rûh olmayan eşyâ, mazhar-ı küll olamaz. Meğer ki rûh-i menfûha vuslat ede. Ve eşyânın mâhiyet-i nefsiyesi için, bir mahall-i muayyenesi yoktur. Ancak kendi nefsi kendi hilkatı içindir. Zîrâ; rûhu, menfûha olmayıp, hayât-ı sâriyyedir. Binâberîn, eşyâ', tavr-ı insâniyye gibi etvâr-ı seb'ayı câmi' olamayıp, yalnız hilkat-i nefsiyyesiyle mevcûddur ki, bunun birincisi cismi, ya'ni heykel-i²⁹³ mahsûsası; ve ikincisi sıbgı, ya'nî *mâ bihi'l hayât* olan rengi; ve üçüncüsü dahî neş'e-i tecellîsi, ya'ni rûhu olub; cümle eşyâ' şunlarla zâhir olmuştur. İşte, eşyâdan bir şey'in cismi, esbâb-ı muzayyikadan birisiyle tazyîk, veyahût şiddet-i harâretle tahrîk kılınsa; sıbgı ile rûhu zâil olarak cesedi mükelles kalıb, hükmen meyyit olduğundan bir daha îade-i hayâtı kâbil değildir. Bu sebepten eşyânın kendi hilkatı, kendi nefsinde hayât ve memâtı için, yine kendine mahaldir. Urefâ-i hakâyık-ı eşyâ' dediler ki: hall-i tabîi ile ma'kud ve mahlûl olmayan akâkîr, veseh ile âlûdedir. İnsân şirkten tathîr olub, mazhar-ı îmân ve tevhid olmadıkça, ef'âl

²⁹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 361.

²⁹¹ +fehvâsınca.

²⁹² +ve ifâde.

²⁹³ +ve sûret.

ve sıfât [40] ve tecellî-i zâta²⁹⁴ nâil olamayacağı gibi, mülevves-i veseh olan akākîrden dahî ibrîz-i hâlis zuhûr etmez. Bu sebepten;

Pûte-i zillette kâl etti beni üstad-ı aşk

Zerr-i sâfiyem mihek imtihân olmaz banâ

diye remz u işâret ettiler. *Fefhem ve innehu rakîkun*. Ve insân ise, kâbil-i nefhâ-i rûh olup mazhar-ı küll olduğu misüllü, mâhiyet-i nefsiyyeye dahî mâliktir. Zîrâ;²⁹⁵ infîâliyye-i halkiyye-i insâniyye, neş'e-i külliyye-i rûhiyyeyi îcâb eylediğinden,²⁹⁶ bir mahall-i muayyeneye bile nâildir ki, o mahal nefsin mâhiyetini isbât ve izhâra mir'at olub, taayyünât-ı nefsiyyeden mün'akis suver ve hâlât, onda hüveydâ olduğu gibi²⁹⁷ tecellî-i ilâhi dahî hemîşe rûşenâ ola.

Bu sebepten, *تخلقوا باخلاق الله* [Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanın]²⁹⁸ buyurulduğu misüllü, *ان الله ثلاثاً و ستين خلقاً من لقيه بخلق منها مع التوحيد دخل الجنة* [Allah'ın üç yüz altmış tane ahlâkı vardır. Onlardan biriyle ahlaklanan tevhid ehli, cennete girer.]²⁹⁹ hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. İşte buna icmâlen ma'rifet-i nefsiyye derler.

Hazret-i Pîr, bu nükteyi îmâ ma'razında, *جسم الانسان و نفسه* buyurdular ki, mâhiyet-i nefsiyyeyi bu vecihle beyândan sonra, mahallini dahî ta'yîne işâreten, *و قلبه* dediler. Binâberîn; nefis, kalbin şevâ'ibinden bir şu'be olub; mahalli, kalb; ve mâhiyeti, kalbin zulmâniyet ve nûrâniyete taalluk eden hâlâtından bulunduğundan; kalbin şevâ'ib-ı zulmâniyyesine [41] nefis; nûrâniyyesine dahî kalb dediler. Ve zulmet, kalbe müstevlî bulundukça; nûrâniyet, perde-i hafâ ve hicâbda mestûr olup, kalbin mâddiyye-i zâtiyye ve vaz'ıyyet-i kadîmesine, halel ve ilel târi olub, zulmet gittikçe tezâyüd ve terakkî, ve nûrâniyet dahî tenezzül ve tedennî edib, kalbde nûrâniyet mefkûd hükmünü âlir. Bir taraftan zulmet ve hayâl, ve diğer cihetten husûle gelmez âmâl-i kalbî, envâ'-i müşkilât ve kuyûdâta îsâl ederek, nice hayâlât ile kalb tekallüb etmeğe başlar. Ve tabâyi'-i unsuriyyeye bu telvînât sirâyetle, mu'tedil bulunan mizâc dahî hadd-i i'tidalden çıkarak nice nice fikr-i hâma giriftâr edib, en nihâyet hayvâniyet netîcesi olan hevâ-i nefsiyye ve arzu-i şehvâniyyeye mübtelâ eyler. İşte şu ten-perverlik arta arta, ve mizâc dahî bozula bozula, tamâmıyla zulmeti

²⁹⁴ - tecellî-i zât; + zât tecellîsine.

²⁹⁵ +sûret.

²⁹⁶ +lâ cerem.

²⁹⁷ - olduğu gibi.

²⁹⁸ Taberânî; *Kütüb-i Sitte*, Ahlak.

²⁹⁹ İmam Gazzâlî, *İhyâ*, 3/49-51.

intâc edib, ne kadar *nâ-meşrû* hâlât var ise kişi, irtikâba mecbûr olur ki, bütün tabâyi'-i halkiyyenin inhirâfı, ve zulmetin kalbde bekâsı sâyesidir. Böyle olan kişinin ahlâk-ı hasenesi zemmîyeye tebdîl; ve zemmiyenin suver-i mücessemesi bulunan kibr ve ucb ve hased ve işret ve gazab, hâsılı ne kadar halk-ı menhûse var ise cümlesi bu kalbde taayyün ve zuhûr eyler.

ان في جسد ابن آدم لمضغة اذا صلحت صلح بها سائر الجسد و اذا فسدت فسد بها سائر الجسد الا و هي القلب [Ademoğlunun bedeninde bir et parçası vardır, o sıhhatli olduğunda tüm beden onun vesilesiyle sıhhatli olur. O fesada uğradığında ise tüm beden ondan dolayı ifsad olur. Dikkat edin o kalptir.]³⁰⁰ hadîs-i şerîfi mîsdâkınca; zulmet-i kalbiyyesi, [42] kuvvâ ve unsuriyyesini, bu sûretle ifsâd ve tahvîl edib,³⁰¹ ve kalb ve vücûd hem-renk müsâvât-ı zulmet bulunur. İşte buna *nefs-i emmâre*, ve zulmet aralıkta ref' olur da nûrâniyet yüz gösterirse ona da *nefs-i levvâme*, ve nûrâniyet ekseriyet üzere zuhûr eylerse ona da *nefs-i mülhime*, ve kalb vaz'ıyye-i kadîmesini bulursa *nefs-i mutmainne*, ve mazhar-ı nûrâniyyet ve safâ olursa *nefs-i râziye* ve *marziyye*, ve fark-ı Muhammediyye ile kesb-i şeref ve menzelet ederse, işte buna da *nefs-i sâfiyye* derler. Burasını nefsinde tekemmül-i sülûk eden uşşâk bilir.

Hezâr görülmektedir ki, ibâdetde kusûr eden bir kimse, ramazân-ı şerîfde birkaç saat târik-i ekl ve şûrb olarak sâim olsa, *câmi' be-câmi'* cemâata devâm ve ubûdiyete ikdâm eyler, ta ki iksâr edib hayvâniyete avdetinde, ibâdet değil lisânına³⁰² şehâdet bile almadığı gibi en medhûl olan mahallerde bulunur.³⁰³ Bu tenezzülâta sebebiyyet; varolan zulmet-i kalbiyye ve lezâiz-i nefsiyyesi; ve ibâdetle sevk eyleyen³⁰⁴ rûhâniyet ve nûraniyettir. Zîrâ; Cenâb-ı Hakk Teâlâ ve tekaddes her şey'in Hâlık-ı hakîkîsi bulunduğundan; her kesin kâbiliyeti derecesinde tecellî etmek, şân-ı ulûhiyyeti muktezâsıdır. Bu sebepten, mürşidân ve pîrân hazarâtı bu makûle marazla ma'lûl olan bîkes [43] ve bîvâyeye, çaresâz³⁰⁵ şifâ-i âcil, ve derûn u cûd ve dil oldular da, dârû-i devâ-i illet olan, *samt* ve *cû'* ve *halvet* ve *uzletle* îcâbına göre tedâvî ederek, bu mesâibden kurtardılar. Onun için insân-ı kâmile mülâkât, ferâiz-i umûrdandır. Hazret-i Muhyiddin³⁰⁶ radiyallâhu anh efendimiz, *Nûru'l-akâid* ve

³⁰⁰ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Mûsâkât, 107.

³⁰¹ + nefis.

³⁰² +kelime-i.

³⁰³ + işte.

³⁰⁴ + dahî.

³⁰⁵ +olmak için.

³⁰⁶ **Muhyiddin ibn Arabî**; İslâm aleminde Şeyhü'l-Ekber diye de bilinen İbn Arabi 560 (1165) yılında Endülüs'ün Mürsiye'sinde doğmuştur. Tam künyesi, eş-Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin Muhammed b. Ali b.

و القلب في بدن الانسان بمثابة العرش في عالم الصغير و العرش محل ظهور *Rızau'l-avaid* nâm kitâbında [İnsan bedenindeki kalb, küçük alemdeki arş mesâbesindedir. Büyük alemde arş, Rahmaniyyet sıfatının istivâsının zuhur mahallidir. İnsan bedenindeki kalp, kesif olarak, nefsin hazînesidir (koruyucusu), buyurdular.

و قلبه deki vâv-ı âtife insân üzerine ma'tuftur. Ve kalbin dahî, nefis gibi yedi mertebesi vardır. Birincisi *sadr*'dir. أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّن رَّبِّهِ (Zümer, 39/22) [Allah, kimin göğsünü (sadr) İslam'a açmışsa, artık o, Rabbinden bir nur üzerinedir, (öyle) değil mi?]; ve ikincisi, *şagfa*'dır. قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا (Yusuf, 12/30) [Öyle ki sevgi onun bağına sinmiş]; ve üçüncüsü, *kalb*'dir. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ (Mücâdele, 58/22) [Kalplerine iman yazdı]; ve dördüncüsü, *fuad*'dır. مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (Necm, 53/11) [Onun gördüğünü, fuâdı (gönlü) yalanlamadı]; ve beşincisi, *hub*'dur. Mahall-i tecelliyât-ı esmâ ve sıfât-ı ilâhiyedir. Ve altıncısı *süveydâ*'dır. Mütbi'-ı mükâşefât-ı gaybiye ve mahzen-i envâr-ı zâtiye ve ilm-i ezeliyye-i ilâhiye, وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ (Bakara, 2/31) [Ademe isimleri öğretti] hazinesidir. Ve yedincisi *mühce*'dir. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (İsrâ, 17/70) [Andolsun biz, ademoğlunu şerefli kıldık(yücelttik).] hil'at-i fâhiresidir. İşte kalbde tekmîl-i sülûk eden ârifler burasını anlar.

و روحه 'daki 'vâv' kezâlik âtîfedir; [44] karîbine ma'tûftur. Rûh dahî kalb gibi merâtib-i seb'âyı hâizdir. Onun birincisine, *hayât-ı hayvâniyye*; ve ikincisine *rûh-ı izâfiyye*; ve üçüncüsüne, *hayât-ı sâriyye*; ve dördüncüsüne, *rûh-ı kesîf*; ve beşincisine, *rûh-ı latîf*; ve altıncısına, *rûh-ı eltaf*; ve yedincisine, *rûhu'r-rûh* derler ki, وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي (Hicr, 15/29) [Ona ruhumdan nefhettim (üfledim)] nazm-ı celîli üzere, kâbil-i nefhâ-i rûh olmaktır. Rûhta zevk ve sülûk eden urefâ, burasını pek a'la bilir. Seyyid Ahmed el-Bedevî hazretlerinin bir nutk-ı kudsiyyeleri üzerine *min gayri*

Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hatemî şeklindedir. Maddi ve manevi anlamda üst seviyede bir ailede yetişmiştir. Ufak yaşlarında inzivâyâ çekildiğini ve marifet kapılarının yavaş yavaş kendisini açıldığını ifade etmektedir. Alet ilimleri denilebilecek ilimlerde de son derece üst seviyede üstadır. Tasavvufi anlamda kendisinin faydalandığı 300 kadar şeyh ismi rivayet edilmektedir. O günün İslam diyarlarının hemen hepsini gezmiş, zamanının birçok ilim adamlarıyla görüşmüş, ilminin tohumlarını hemen tüm İslam coğrafyasına ekmıştır. Mekke, Medine, Bağdat, Musul, Malatya, Konya bulunduğu şehirlerden bazılarıdır. Mekke'de bulunduğu sırada devâsa eseri olan *Fütûhât-ı Mekkiyye* kendisine ilham edilmiştir. Kendisinden sonraki tasavvufu şekillendirdiği söylenebilir. Yüzlerce eseri vardır. İslam düşüncesi hakkında söz söyleyecek hemen herkesin ondan bahsetmesi gerekir ki, öyle de olmuştur. Fikirlerinin bir özeti denilebilecek *Füsûsu'l-Hikem* eseri hakkında yazılanlar ve kitabın şerhleri başlı başına bir kütüphane olabilecek niteliktedir. 638 (1240) tarihinde Şam'da vefat etmiştir. Kabri ve türbesi oradadır. (Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, XX, 493-522, İstanbul 2011; ayrıca eserlerinden hayatının bir derlemesi için bkz. Abdülbâki Miftah, *Kuran Mührü*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan yay. İstanbul 2007)

had taraf-ı âcizîden yâzılan, *İstid'âyı Merhamet* nâm risâle-i fakîrânemde, mebâhis-i rûhiyyenin, akliye ve nakliye ve şer'îye cihetleri mufassalan arz u beyân kılınmış olduğundan; artık burada tekrâra lüzûm yoktur.

Hazret-i Pîr, zikr-i cüz' ve irâde-i küll kabîlinden olmak üzere, nefis ve kalb ve rûhu beyân edib; halk ve sır ve hafâ ve ahfâyı, murâd ve işâret buyurdular. Zîrâ, merâtib-i sülûk ve etvâr-ı seb'a bunlarla tekmîl olacağı gibi; sıfat-ı insâniyyenin kemâli dahî, şunları tamamıyla zevk etmeye merhûndur. *و سمعه و بصره و يده و رجله و كل ذلك* şu nutk-ı kudsiyye, kurb-i nevâfil hadîs-i kudsîsini müş'irdir. *Kemâ verede fi hadisi'l kudsî, لا يزال عبدي يتقرب الي بالنوافل حتي احبه كنت سمعه الذي يسمع به و بصره الذي يبصر به* [Kulum bana nâfilelerle yaklaşımaya devam eder. Hatta, ben onu severim,(sevincede) onun kendisiyle işittiği işitmesi olurum, [45] kendisiyle gördüğü görmesi olurum..]³⁰⁷ ilâ âhirih.

هو اظهرته بنفسي لنفسي لا هو الا انا و لا انا غيره Ve bu nutk-ı kudsiyye dahî, kurb-i ferâiz hadîs-i kudsiyesini îmâ eder. *قال الله تعالى بلسان حبيبه عبدي اخرج بصفاتي من رأك فقد رأني و* Allah habibinin lisânı ile şöyle buyurur: [Kulum, sıfatlarımla (aralarına) çık. Kim seni görürse, beni görmüştür, kim sana yönelip kastederse bana yönelmiştir, ve kim seni severse beni sevmiştir] ilâ âhirih. Artık burada zât sıfâtın aynı mıdır veyahût gayrı mıdır diye bahs ve beyâna hîç lüzûm yoktur.

Cenâb-ı Pîr etvâr-ı seb'a, ve merâtib-i sülûk, ve insâniye, ve mürebbî-i mükemmilin evsâfını beyândan sonra; mülâkâtın dahî derece-i vücûdunu, uşşâka ihtâr ma'razında, *وقال لي يا غوث الاعظم اذا رايت المحترق بنار الفقر و المنكسر بنار الفاقة فتقرب اليه فانه* buyurdular. Ya'nî; *yokluk ateşine yanmış ve ihtiyâc-ı kâmile den dolayı her cihetten kat'ı alâka eylemiş zâtı görürsen, ona yakîn ol, zîrâ, onunla benim miyânemizde perde ve hicâb yoktur*, demek olur. *رايت اذا tahsîstir. اذا رايت*, ru'yetten müştaktır. Ru'yet ile müşâhede beyninde fark vardır. Mesela uzaktan duman veyahût şu'le görülse, mutlakâ, orada yanmağa müsta'id eşyâdan mürekkeb hey'et-i nâriyye, mevcûd bulunduğu ilim hâsıl ve peydâ olur. İşte buna ru'yet derler. Zîrâ, [46] burada hem ru'yet ve hem de ilim vardır. Müşâhede bunun hilâfınadır. Bu sebepten ru'yet şuhûddan efdaldır dediler. Çünkü şuhûd ehlinin müşâhedesi, bir vesîle-i cüz'îyye ile dūçâr-ı perde-i hicâb olur. Ammâ, ru'yet-i hakîkiye nâil olanlar, bundan azâdedir. Binâberîn; ne kadar müteşâbihâtta âyât-ı

³⁰⁷ Buhârî, Rikak, 38.

celîle ve ehâdîs-i şerîfe var ise³⁰⁸ ru'yet³⁰⁹ vâkı' olup müşâhede lafzıyla zıkr u beyân buyurulmadığı bu sırra müsteniddir. مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (Necm, 53/11) [Onun gördüğünü, gönlü yalanlamadı]; قَالَ لَنْ تَرَانِي (A'râf, 7/143) [(Rabbi) buyurdu: "Beni, asla göremezsin!"] el-hadîs: مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ [Beni gören, Hakkı görmüştür]³¹⁰ kezâ ve kezâ ve kezâ. جذبة من جذبات الرحمن [Rahmân'ın cezbelerinden bir cezbe]³¹¹ hadîs-i şerîfinden muktebistir. Zîrâ; kâffe-i kuyûdât ve izâfâtı, mahv ve izâle eyleyen, cezbe ve aşktır. 'daki harf-i ta'rîf, istiğrâk ma'nâsınadır. Câmi'-i cemî' kemâlât olan fakr demektir. Fakr, ihtiyâç ma'nâsına ise de; burada, ceberûtu *bi-hakkın* hâiz olan insân-ı kâmil demektir. Ve المنكسر'deki vâv-ı âtife المحترق üzerine ma'tûftur. *Münkesir*, pâre pâre olan şey'e denilir. Kulûb-i sâfiyyeden kinâyedir. *Fâka*, her cihetten kat'-ı alâka etmek ma'nâsınadır. Burada, hüviyyet-i zâtıyyeyi hâiz, ve fark-ı Muhammediyyeye nâil irşâda me'mur, mürebbî-i mükemmil demektir. فتقرب deki 'Fa' ta'kîbiyedir. Tekarrüb, vuslat ma'nâsına [47] dır. Hicâb, zuhûr ma'nâsınadır. و بينه zâtan kinâyedir. Sıfâta işârettir. Ya'nî, câmi'-i cemî' esmâ ve sıfât-ı zât-ı ilâhî olan, insân-ı kâmil ve mürebbî-i mükemmili gördüğün anda, hemân arz-ı teslîmiyyetle hizmetinde bulunmağı, tenbîh ve tergîbdır. İşte Hazret-i Pîr, insân-ı kâmile vuslatın derece-i vücûbunu beyân buyurduktan sonra; şimdi de, ona ne yolda muhabbet etmek, ve hizmet ve fermanlarına ne sûretle itâat ve inkiyâd eylemek, ve feyizyâb olmak ne esbâba merhûn idiğı beyânına mübâderet ederek:

قال لي يا غوث الاعظم لا تأكل طعاما و لا تشرب شرابا و لا تنوم نومة الا عندي بقلب خاطر و عين ناظر ثم buyurdular. Vâkıan; her şey'in husûlû bir sebep ve bir de esâsa mensûbdur. Mesela, cehenneme duhûle isyân ve isyâna cehl, ve cennete rızâ, ve rızâyâ ma'rifet ve itâat, esâs ve sebep olduğu gibi; kişi kendisinde vedî'a-i kibriyâ olan esrâr-ı ilâhîye, zevk ve ma'rifet tahsîline muvaffak olamaz; ta ki buna esâs ve sebep olan şey'in, def'aten tedârikine teşebbüs etmedikçe; onun için: مَنْ لَا شَيْخَ لَهُ وَلَا دِينَ لَهُ لَا يَنْتَعُوا إِلَيْهِ [Şeyhi olmayanın, dîni olmaz, yani tevhîdi olmaz] buyurulduğu gibi, وَأَبْتَغُوا الْوَسِيلَةَ (Mâide, 5/35) [(sizi) O'na (yaklaştıracak) vesile arayın] âyet-i celîlesi³¹² vârid olmuştur. Binâberîn; evvelâ insân-ı kâmile vuslat, ve sâniyen itâat, lâzımedendir. Mesela, mülâkât olursa da itâat ve teslimiyet [48] olmasa, fâide olunamayacağı gibi,

³⁰⁸ + cümlesi.

³⁰⁹ +lafzıyla.

³¹⁰ Buhârî, Ta'bîr, 10; Müslim, Rûya, 2, Darimî, Rûya, 4.

³¹¹ Hadisin tamamı şu şekildedir: *Rahman'ın cezbelerinden bir cezbe, bütün cin ve insanların ameline denktir.* Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1069.

³¹² +dahî.

teslîmiyet bulunsa da vuslat olmasa, bundan da hîç bir şey' hâsıl olmaz, ki rûhâniyete teveccüh demektir. Bu yolda gidenler kat'an feyizyâb olamadı. Çünkü ervâh-ı mukaddese, ıtlâk-ı zâtiye mazhar bulunduklarından,³¹³ kayd-ı anâsır ile mukayyed bulunanlar miyânesinde mugâyeret zuhûriyesi vardır. Halbûki her şey'de, nisbet-i sahîha şarttır. Şart olmayan yerde, meşrût bulunamaz. Bu kâide-i külliyyedendir. Anâsır ile mukayyed olan, behemehâl *mürşid-i hayya* muhtâttır. الا عندي بقلب خاطر و عين ناظر nutk-ı kudsiyyesi, burasını îmâ eder. Zîrâ; mürşid-i kâmil bulunan zât, îcâb-ı zamâna ve sâlikin derece-i isti'dâdına göre, evvel emirde konuşarak ve görüşerek, akâid-i bâtilasını, izâle ve mahv ederek, مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنْ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) [Sana iyilikten ne isâbet ederse, Allâh'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir] nazm-ı celîli muktezâsınca; evâmîr ve nevâhiye olan fark ve temyîzi, derece-i evvelde³¹⁴ erâe eyler ki, buna mukaddemât-ı sülûk ve netîce-i füyûzât derler. Vâkıan; farkı olmayanın *cem'i*,³¹⁵ ve *cem'e* eremeyenlerin dahî tecelliyât-ı ilahiyeden bî-haber kalacağı bed'îdâr olmasıyla, sâlik-i Hak derece-i evvelde ahlâka, ve sâniyen nefesine, ve sâlisen kalbine, ve râbî'an rûhuna, ve hâmisen sırrına, ve sâdisen hafâya, ve sâbî'an ahfâya vâkıf ve âşinâ olub; [49] merâtib-i sulûku, bu sûretle *mertebe ba'd mertebe* tekmîl, ve sıfat-ı insâniyyeyi *kema hiye hakkıha* tahsîl birle, *sülûk ba'de's sülûku*, istihsâle muvaffak olur ki, asıl kemâl bundan sonra derler.

Hazret-i Pîr, bu yolda tekmîl-i sülûk edenleri beyândan sonra, şimdi de noksan kalanların zikrine atf-ı makâl-i himmet ederek: ثُمَّ قَالَ لِي يَا غَوْثُ الْأَعْظَمُ مِنْ حَرَمٍ عَنِي: بِسَفَرِ الْبَاطِنِ ابْتِلَايَتَهُ بِسَفَرِ الظَّاهِرِ buyurdular. Ya'nî; *sefer-i bâtin ile benden mahrûm olanları, sefer-i zâhire mübtelâ ederim* demek olur. حَرَمٌ burada bu'd, ya'nî, uzaklık ma'nâsınadır. بِسَفَرِ deki 'bâ' mülâbese içindir. Sefer; ma'lûm; bâtin, bir şey'in içerisine derler. Burada, aslı demek olur. حَمَرْتُ طِينَتِ آدَمَ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا [Ademin çamurunu kırk sabah yoğurdum] kavl-i şerîfini, müfessirîn hazarâtı, şu sûretle zikr u beyân ederler ki: Cenâb-ı Hak ve tekaddes, Hazret-i Âdem safiyyullâh aleyhisselâm efendimizi halk murâd edib; kâffe-i arzdan birer kabza turâb almak, *batn-ı nu'mânda cem'* ile tertîb etmek üzere, Hazret-i Cibrîle fermân etmişler. Lisân-ı şer'de *batn-ı nu'mân*, ıstılâh-ı sûfiyede taayyün-i sâni-i zuhûrî ve vücûb-i imkâniyye ve neş'e-i insâniyye derler. Ve bir sehâba fermân eylemiş ki, ona kırk gün bârân-ı rahmet

³¹³ +onların.

³¹⁴ - derece-i evvelde.

³¹⁵ + olmadığı gibi.

döke, sehâb ise otuz dokuz gün gam ve elemden siyrâb ve bir gün derya-i ferahdan neş'eyâb etti. [50]

Bu sebepten; tıynet-i âdem, âlûde-i endûh-i gamdır. Lisân-ı şer'de elem ve gam, ve ıstılâhât-ı sûfiyyede buna kuyûdât ve izâfât dedikleri gibi, ferah dahî, itlâka ta'bîr ederler. İşte Âdem, bu sûretle halk³¹⁶ ve zuhûr etmiş, ve kuyûdât ve izâfât ile hemrenk-i müsâvât bulunmuştur. Lâkin peygamberân-ı ızâm ve evliyâ zevi'l-ihirâm hazarâtı, hemîşe, ismet-i zâtiyyede masûn bulundukları cihetle; onların kuyûdâtı, yalnız hicâb-ı nûrâniyyedir. Binâberîn; insânın mazhar-ı itlâk, ve şu belâdan azâd olması, behemehâl seyr-i sulûka muhtâçtır. Hatta, mürşidân hazarâtının, sâlikleri erbaîne tergîb ve teşvîk eyledikleri, bu hikmete müsteniddir.

ابتليته بسفر الظاهر [Zâhir seferle mübtelâ ederim] kavli-i şerîfiyle, kuyûdât-ı halkiyyelerinden kurtulamayanlara, من حرم عني بسفر الباطن [Bâtînî seferle benden mahrum bulunanlar] nutk-ı kudsiyyesi, ikmâl-i sülûk edemeyenlere işârettir. Hilkat-i unsuriyye-i kuyûdiyyeden azâde olmak, farîzadan olduğu gibi, tekmi'l-i sülûk dahî vecîbedendir. Cenâb-ı Pîr, bu bahsi diğer sûretle tafsîl u beyân murâd ederek:

و قال يا غوث الاعظم الاتحاد حال لا يعبر عنه بلسان المقال فمن آمن به قبل و من رد الحال فقد كفر و
buyurdular. Ya'nî, ittihâd bir haldir ki edâd-ı lisâniye ile ta'bîr olunmaz. Bir kimse ona îmân ederse, makbûldür. [51] Ve eğer bir kimse red ve inkâr eylerse, tahkîk, kâfir olur. Ve eğer bir kimse, o hale vâsıl ve nâil olduktan sonra ibâdet ederse, Hakki,³¹⁷ şirk-i azîm etmiş olur, demektir. İttihâd, birleşmeğe derler. Tevhîd-i sıfâta işârettir. Hâl, ıstılâhât-ı sûfiyyedendir. Çünkü ru'yet, râî ve mer'î beyninde bir haldir. Lisân ile tâbîr olunamaz. Râî ile kâimdir. Onun için فمن آمن به قبل [Bir kimse îmân ederse, makbûl olur] ile kayd eylediler.

آمن îmândandır; gözle görülemeyen şey'e, îmân lâzımdır. Îmânın üç nev'i vardır. Îmân-ı resmî, ve îmân-ı şuhûdî, ve îmân-ı hakîkîdir. Bundan üç nev' ilme işâret var. Birisi, telvîn ve diğeri temkîn ve âhiri tahkîktir. Cenâb-ı Hak, mezâhir-i imkâniyye-i vücûbiyyede esmâ' ve sıfâtıyla zâhir olub; mükevvenât, nâil olduğu füyûzatıyla hilkatini, ve sıfât-ı ilâhiyye, o vücûdda hâlikiyyetini izhâr ederek; halk, ademi ve Hak kıdemi mûcib olub; telvîn, kıdem ve adem miyânesinde câri olan saltanat-ı ilâhiyye ahkâmını müş'ir olduğundan, [ittihâd الاتحاد حال لا يعبر عنه بلسان المقال] [ittihâd bir haldir ki edâd-ı lisâniye ile ta'bîr olunmaz] kavliyle temkîne; [و من رد الحال فقد كفر] [Ve

³¹⁶ +olunup.

³¹⁷ - Hak, + Allâh azîmü's-şân.

eğer bir kimse red ve inkâr eylerse, tahkîk, kâfir olur] kavliyle telvîne; و من اراد العباداة بعد الوصول [Ve eğer bir kimse, o hale vâsıl ve nâil olduktan sonra ibâdet ederse] kavliyle dahî, tahkîke işâret vardır.

Şirk üç nev'idir. Celî, hafî ve ahfâ. Celî ise, ibâdet-i esnâm; ve hafî, eşyâdaki eseri hilkate hasr, [52] ve fiili fâile kasr; ve ahfâ dahî, kuyûdât-ı nefsiyye ve şûûnât-ı halkiyye ile taayyün etmektir.

İbâdet dahî üç nev'a maksûm olub; birisi, ibâdet-i fiiliyyedir: erkân-ı ma'lûma ve ef'âl-i mahsûsa ile ta'rîf kılınan salât; ve diğeri ibâdet-i³¹⁸ makbûliyye, ya'nî evâmîr ve nevâhiyyeye ittibâ' ve hüsn-i kabûl; ve âhiri dahî, ibâdet-i hakîkiyyedir ki³¹⁹ taayyünât-ı halkiyyesine kat'an vücûd vermemek ve onlarla zâhir olmamaktır. İşte; قرعة العين في الصلاة [Gözümün nuru, namazdadır]³²⁰ ile vasf olunan ibâdet budur. fefhem velâ tağfûl.

Hazret-i Pîr şu nükteyi daha tevsî' murâd eylediler de; و قال لي يا غوث الاعظم من و قال لي يا غوث الاعظم من buyurdular. Ya'nî; bir kimse, saâdet-i ezeliyye ile saîd olsa fazîlet ve kemâl onundur. O kimse için hizlân ve havf-i heyecân ebedî olmaz demektir. Saâdet ve şekâvet hakkında pek çok makâlât vakı' olmuş, ve el'ân olmakta bulunmuştur. Hatta, السعيد سعيد في بطن امه و الشقي شقي في بطن امه [Saîd, anasının karnında saîddir ve şakî, anasının karnında şakîdir.]³²¹ kavli-i şerîfini serdederek haylice kimseler, hayallerinde nice ma'nâlar tasvîr ve nice te'vîlât ve tevcîhât beyân ve tezkîr edib; muahharan, fark ve temyîzi hakkında kendileri dahî hayrete düşdüler. Halbuki saâdetin envâ' olub; cümleden birisi, saâdet-i [53] îmâniyye, ve diğeri saâdet-i şuhûdiyye, ve âhiri, saâdet-i ilmiyye. Ve bundan başka bir de saâdet-i zuhûriyye vardır. Ve saâdet-i îmâniyye ise, vâsıl-ı derece-i cennet olmaktır. Ve saâdet-i şuhûdiyye, اللهم ارنا الاشياء كما هي [Allah'ım bize, eşyayı olduğu hal üzere göster] sırrına âşinâ bulunmaktır. Ve saâdet-i ilmiyye, fark ve temyîze mazhariyettir. Ve saâdet-i zuhûriyye, hakîkât-i sırr-ı Muhammediyyeyi hâmil, insân-ı kâmil neş'esidir. Bu saâdet cümlesini câmi' olduğundan من سعد بسعادة الازل [saîd olan, ezelî saadetledir, (saâdete eren ezelî saâdetle ermiştir.)] buyuruldu. Zîrâ; Cenâb-ı Hak, saâdeti yine saâdetle te'kîd edib, ezel ile de kayd eylediği, saâdet-i zuhûriyyeye işârettir. Çünkü, Cenâb-ı Hak Teâlâ ve tekaddes, kâffe-i eşyâya

³¹⁸ +i'tikâdiye.

³¹⁹ +sâlik.

³²⁰ Nesâî, İşretu'n-Nisâ, 1.

³²¹ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, Hadis no: 1475.

füyûzâtını insân-ı kâmil mezâhirinden tecellî³²² etmekte bulunduğundan; saâdet-i zuhûriyye, cümlesine müreccahtır. الازل ‘deki harf-i ta’rîf, ahd-i zihnîdir. Suver-i ilmiyye-i ilâhiyyeden kinâyedir. Ezel ve ebed hakkında makâlât-ı kesîre vukû’ bulmuş ise de, *müttetekun aleyh* olan, Hazret-i Hak, cümle mükevvenât ve avâlimin vücûd-ı hâricî ve zuhûriyyesi, neş’e-i halkiyye ve îcâdiyye-i imkâniyyede gayr-i mec’ûle iken; *bi-hasebi’l-kâbiliye feyz-i akdesden* her şey’in nâil olabileceği füyûzâta, Hak, Alîm biz-zât idi. Bu sebepten suver ve eşyâ, âlem-i imkânda zâhir ve rûşenâ olmasına, meşîyyet-i zâtiyye taalluk edib, hikmet ve zuhûr ahkâmı, irâde [54] ve tekvîn iktizâ etmekle; tekvîn irâdeye, ve irâde dahî meşîyyet-i zâtiye, ve meşîyyet-i zâtiye ise hazret-i ilmiyyede kadîm olan ilme tabî’ olup; Hak eşyâyâ nasıl Alîm ise öylece irâde, ve ne vecihle diledi ise yine öylece tekvîn ederek, tahlîk-i âlem ve îcâd-ı eşyâ’ vücûd neş’esinde bu sûretle hüveydâ oldu. Onun için ezel, suver-i ilmiyyeye, ve ebed dahî ezele nâzır olub, ezelde mütecellî³²³ ebedde de tecellî etmekte bulunduğu cihetle, bunlar şey’-i vâhid hükmünü aldılar. أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Tâ-hâ, 20/50) [..her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir.] Bu هَدَى [hidâyet etme], ma’lûmât-ı sâbika-i ezeliyyenin, cümle eşyâyâ i’tâ eylediği tecellî-i sıfât ve esmâsı هَدَى [yol gösterme] sidir ki, suver ve vücûd-ı eşyâ, *bi-i’tibâr’il-halkiye* ma’dûm, ve *bi-hasebi’t-tecellî-i sıfât ve esmâ-i ilâhiyye* mevcûd ve kadîm olub; mükevvenât ve avâlim bu vecihle, kâbil-i vücûd-ı kıdem ve adem olmaktan ibârettir. İşte Cenâb-ı Pîr, bu nükteyi îmâ ma’razında, من سعد بسعادة الازل [saîd olan kişi ezelî saâdetlidir] buyurdular.

و يا’nî, *şekâvet-i ezeliyye ile bir kimse şakî olsa veyl onun içindir. Ebedî makbûl olmaz*, demektir. Veyl, derekât-ı cehennemden bir derenin, ism-i hâsıdır. Ve urefâ’nın veyli, taayyünât-ı nefsiyyeleriyle muayyen ve zâhir olmaktır.³²⁴ وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب [Vücûdun bir günahdır ki ona başka bir günah kıyâs olunamaz]³²⁵ hadîs-i şerîfi³²⁶ [55]

³²² +ve ifâza.

³²³ +olan.

³²⁴ + onun için.

³²⁵ Bu sözün bir benzeri olarak; Evliyâ Tezkireleri’nde Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili şöyle bir olay aktarılmaktadır: Cüneyd-i Bağdâdî, uzun yıllar süren abidlik hayatından sonra, işim tamam amaca erdim diye düşündüğünü sonra şöyle bir ses duyduğunu söyler: “Ya Cüneyd! Belindeki zünnarın ucunu gözünün önüne sereceğimiz zaman gelmiştir.” O zaman, “Ya Rab! Cüneyd ne günah işledi ki, böyledir?” dedim. Şöyle bir nidâ işittim: “Sen varsın ya, günah olarak bu yeter; vücudunu istemenden daha büyük günah olmaz ki!” Bu nidâyı işiten Cüneyd bir ah çekip başını secdeye koydu ve, “Bir kimse vuslata ehil olmazsa tüm sevepları günah, iyilikleri vebâl olur!” diye niyâz etti. (Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s.387, çev. Prof. Süleyman Uludağ, Kabalcı yay.)

³²⁶ + îrâd.

buyurulmuştur. Ehli olan burasını bilir. Cenâb-ı Pîr, bu bahsi daha³²⁷ îzâh ve tafsîl, ve uşşâka lâzım olan ba'zı şeyleri tezkîr³²⁸ etmek murâd eylediler de:

ثم قال لي جعلت الفقر و الفاقة مطينة للانسان فمن ركبهما فقد بلغ منزلة قبل ان يقطع المغاوز و
buyurdular. Ya'nî, *fakr ve fâkayı insân için binek ve matıyye kıldım. Bir kimse ona râkib olsa, sahrâ ve bâdiyeye uğramazdan evvel maksada vâsıl olur*, demektir. افنوا ثم افنوا ثم افنوا 'daki harf-i ta'rîf, cins içindir. *Fakr* burada fena' ma'nâsınadır. [Fenâ bulunuz, sonra fenâ bulunuz, sonra fenâ bulunuz] hadîs-i şerîfi muktezâsınca; *fenâ fi'l-ef'âl* ve *fenâ fi's-sifât* ve *fena fi'z-zât'a* işârettir. 'daki vâv-ı âtife, *fakr* üzerine ma'tûftur. *Fâka*, burada bekâ ma'nâsınadır. [Bekâ bulunuz, sonra bekâ bulunuz, sonra bekâ bulunuz] hadî-i şerîfi mîsdâkınca; *bekâ bi'l-ef'âl* ve *bekâ bi's-sifât* ve *bekâ bi'z-zât'tan* kinâyedir. Mâhiyet-i sülûk ise yedidir. *Fark* ve *cem'* ve *mahv* ve *sahv* ve *fenâ* ve *bekâ* ve *zuhûr'dur*. İşte; sıfat-ı insâniyye, ve merâtib-i nefsiyye, ve derecât-ı kalbiyye, ve makâm-ı rûhiyye, *etvâr-ı seb'ayı hâvî* olduğu gibi; *tabakât-ı arz*, ve merâtib-i semâ', ve derecât-ı cennet, ve derekât-ı cehennem, cümleten yedidir. Ve *etvâr-ı insâniyye*, bu mezkûrâtın kâffesini câmi' olduğundan; hakâyık-ı vücûbiyye-i insâniyyenin kemâl ve vüs'atini, [56] Hazret-i Pîr, *sahrâ ve bâdiyeye uğramazdan evvel*] *nutk-ı kudsiyyesiyle* îmâ; ve sülûka ihtiyâc-ı külliyye bulunduğunu dahî, *Bir kimse onlara râkib olsa, menzile ulaşır.*], kelâm-ı mukaddesesıyla, *enhâ* ve *esâs-ı sulûk* bulunan *fenâ* ve *bekânın*, hemîşe tahsîli için, *جعلت الفقر و الفاقة مطينة للانسان* [Fakr ve fâka'yı insanlar için iki binek kıldım] kavli-i şerîfiyle îmâ eylediler. Eğerki sâlikde; vücûd ve enânet ve neşe'-i halkiyye ve enfûsiyyeden eser bâkî kalırsa, maksad-ı aslî olan kemâl husûle gelemeyeceğini dahî, Hazret-i Pîr, ârifâne ifâdeye himmet ederek:

ثم قال لي يا غوث الاعظم المحبة حجاب بين المحب و المحبوب و بين اذا فني المحب عن المحبة وصل
buyurdular. Ya'nî; *muhabbet, âşık ile ma'sûk miyânesinde hicâbdır, ve âşık hubda fânî olursa mahbûba vâsıl olur*, demektir. İşte, şuracığını arz ederim ki muhabbet ne kadar makbûl ise de, vuslat için bu da mâni'dir. Zîrâ, muhabbet ve aşk kuyûdâtandır. Hak ise mutlaktır, izâfeti kabûl etmez. Fenâ-i sırfa nâil olamayan, bekâ-i sırfa, ve bunlardan bî-haber bulunan, kemâle eremeyeceği müsellemdir. Fetefekker.

³²⁷ +ziyâde.

³²⁸ + ve tertîl.

Merâtib-i hub beştir. Birincisine; *muhabbet* derler. Mahbûb ile musâhabet ve müvânesetten hâsıdır. Tab'a ârız olur. İkincisi; *meyil*'dir. Bu da ma'şûkun âşika zann eylediği hâlâttan nâşidir. Nefse ârız olur. Ve üçüncüsüne; *Vüdd* [57] derler. Ma'şûka izhâr-ı muhabbetten hâsıdır. Kalbe ârız olur. Ve dördüncüsüne; *hevâ* derler. Bu da galebe-i muhabbetten hâsıdır. Rûha ârız olur. Ve beşincisine; *veleh* derler ki ziyâde hevâdan hâsıl hâlâttır. Ma'şûkun âşika kemâl-i ihtisâsındandır. Âşık bu vâdiye varınca ilâç-pezîr değildir. Ya mevt veyahût cünündür. İşte, Cenâb-ı Pîr,³²⁹ ıtlâk-ı zâtiyyenin fezâil ve kemâlâtından ba'zı şeylerini zikr u beyâna himmet ederek:

ثم قال لي يا غوث الاعظم لو علم الانسان ما كان له بعد الموت ما تمنى حياة الدنيا في كل لحظة
يا رب امتني امتني Ya'nî; *eğer ki insân bilse idi vefât eyledikten sonra hâli ne olacağını, hayât-ı dünyâyı istemeyib, hemîşe, Yâ rab beni meyyit kıl meyyit kıl der idi.* İşte azîzim, mevt ikî nev'idir. Birisine, *mevt-i ızdırârî* ve diğerine *mevt-i ihtiyârî* derler. Mevt-i ızdırârî ise, الشبع سحاب يمطر الجهل و الغباوة [Tokluk, cehalet ve anlayışsızlık yağdıran bir buluttur] hadîs-i şerîfi muktezâsınca; netîce-i zulmet semeresi olan hayvâniyet, cümle a'zâ ve kuvâyı isti'ab edib; bir takım vehm ve hayâl, kalbde sûret ve eşkâl peydâ ederek, vaz'iyet-i kadîme-i kalbiyyeyi bütün bütün ihlâl, ve kesâfet ve zulmet-i dûçâr, ve³³⁰ *mâ-bihil-hayât* olan rûhun hâiz olacağı letâfeti, kesâfete tebdîl ve tağyîre vesîle-i mahsûsa olmasıyla, isti'dâd [58] ve kâbiliyet-i rûhiyye munkatî' olmağa başlar. Gide gide vücûd ve kuvvâ, feyz ve tecellî-i rûhiyyeden müstefîd olamayıp; çâr-ı erkân-ı unsuriyyede hâkim olan kesâfet, kuvvâ ve vücûda sirâyetle anâsırda kesâfet netîcesi olmak üzere, bir maraz-ı dâhîlî ve hârîcî hâsıl ve peydâ olarak, kişi bu sûretle ma'lûl bulunur. Hükemâ, bu illetin esbâb-ı mûcibesini, ya soğuk ve sıcak, veyahût gıdasızlıkla kesret-î ekl ü şürbe hasr ederler. Bir dereceye kadar hakları vardır. Zîrâ, isti'dâdı munkatî' olanlar, behâyimden hiç farkı olmayıp, hayr ve şerden her sûretle bî-haberdirler. Her ne hâl ise, inkitâ'-ı isti'dâd arta arta, ve feyz-i rûhiyye kesile kesile, vücûd ve kuvvâ fenâyâ yüz tutar. Bu babda her ne kadar edviye ve ilâç ile tedbîr olursa fâidemend olunamaz. Ve erkân-ı erbaa'dan olan her rûkûn, kendi nefsinde yalnız taayyün etmek üzere, rûkn-i âhardan tefrîka sûretini gösterir. Ve Cenâb-ı Hak ise her mazharın derece-i kâbiliyyetine göre feyz-i akdesden tecellîsini îsâr, ve her eşyâ ondan hissedâr olur. Ve cümle mükevvenât ve mevcûdâtâ *Muhyî* ve *Mumît* ism-i şerîfleriyle mütecellîf olmakta idiğinden, *Mumît*, şu suver-i ma'lûle-i insâniyyenin, erkân-ı mahsûsa-i zâhiriyyesinde, teferruka ve memât sûretini gösterib, ve *Muhyî* dahî cihet-i [59]

³²⁹ + şu netîce-i sülûkta incilâ eden.

³³⁰ + o hâl ile.

bâtınasında mütecellî olamayarak butûnu ihyâ etmemesiyle, mevt-i ızdırârî kişinin a'yânında işte bu sûretle âşikâr olur. Böyle olan kişinin rûhu kesâfete dûçâr ve berzâh-ı rûhaniyyeye giriftâr olarak ta'zîb, ve kuyûdâttan kuyûdâta ta'kîb olunur ki kalb-i kâbiliyyesini envâ'-ı vehm ve hayâl ile taklîb edib,³³¹ nâr-ı cehennemi yed-i irâdetiyle cem' ve ihzâr etmiştir.

تموتون كما تعيشون و تحشرون كما تموتون [Yaşadığınız gibi ölürsünüz, öldüğünüz gibi haşrolunursunuz]³³² hadîs-i şerîfi mısâdâkınca, kuyûdât içinde haşr olur. Bak şurasına ki, irfânsızlık kişiye ne netîce verdi. Ve mevt-i ihtiyârî ehli bulunan ârifler ise, الجوع سحاب يمطر العلم و الفصاحة [Açlık, ilim ve fesâhat yağdıran bir buluttur] hadîs-i şerîfi muktezâsınca; sâha-i âmâl ve isti'dâdlarına, sehâb-ı cû'dan hemîşe nâzil olan bârân-ı ilim ve fazl ile, nahl-i fuâd-ı unsuriyye-i vücûdiyyelerinde, hâsıl eyledikleri semere-i tevhîd ve irfânları sâyesiyile, taallukât-ı nefsiyyeden zuhûrlarını tecrîd, ve suver-i alâyıktan kalblerini tefrîd, ve kuyûdât ve izâfâttan rûhlarını teb'id, ve teşbîh ve tenzîhden sırlarını tes'id, ve ıtlâk ile hafâlarını temcîd, ve fark-ı Muhammediyye ile ahfâlarını te'yîd eylediklerinden, rûh-ı külliyye ve tecellî-i zâtiyye bunların kuvvâ ve unsuriyye-i pâkiyyelerine pür-zîb u ziyâ ve mahv u fenâ ederek, ser tâ be-kadem bir nûr-i mücessem olduklarından, [60] kalb-i enverleri kendilerinin kabridir. Ve lâmekân bî-nişân illeri bunların kalıbları oldu. İşte bunların suver-i unsuriyyeleri nur-i rûh ile hem-renk müsâvât olub; rûh bunlardan iftirâk ve infikâke kâdir olamaz. Meğer ki bunlar, *Mumît* tecellîsi neş'esinde kendi irâde ve ihtiyârlarıyla zâhir olalar. Bu sebepten, urefâ muhayyerdır, dediler. Ervâh dilerse ecsâmda zuhûr eder dedikleri işte burasıdır. Bu bahs umûr-ı mestûreden ise de; ne çâre ki, Cenâb-ı Pîr radiyallahu anh Efendimiz Hazretleri, âtiyede القيامة يوم الرواح كلها يتراقصون في قوالبها الي [Bütün ruhlar, kalıplarında, kıyâmete kadar raksederler] diye nakl u rivâyet buyurdıkları kelimât-ı kudsiyyeleri, zimâm-ı ihtiyârımı yed-i iktidârımdan aldı. İşte, sülûk ve tevhîd ve irfânın kemâlini anlayınız ki insânı ne derecâta îsâl eylemiştir. Hatta Cenâb-ı³³³ Risâlet pür-saâdet Efendimiz hazretlerinin bu âlemde intikalleri fıkrası, elbette işitilmiştir. Kâbız-ı ervâh olan Hazret-i Azrâîl, me'mûren huzûr-ı peygamberîye gelip, cesed-i münevverlerinden ruh-ı mukaddeselerini, kat'an tefrîka kâdir olmadı. Tâ ki biz-zât Hazret-i Fahr-i âlem, i'tâ ve teslîm buyurmadıkça. Ve Hazret-i Hakkın öyle kulları elân vardır ki, bu sırdan haberdârdır. Cenâb-ı Pîr, bu bahsi daha tevsî' murâd ederek:

³³¹ +kendisi.

³³² Aliyyü'l-kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I,332; VII,375; VIII,431.

³³³ +şâh-ı

ثم قال لي يا غوث الاعظم احب الخلايق عندي يوم القيمة الصم البكم و العمي التخير و البكاء و في القبر
ذلك Ya'nî; *mahlûkâtın indimde* [61] *kıyâmet günü en muhabbetlisi kulağı ve ağzı ve
gözü olmayarak hayrette bulunduğu hâlde kabrinde bûkâ' ile olanıdır*, demek olur.
Bu kelimât-ı kudsiyye kavlı evveli te'yîd eder. Zîrâ, mevt-i ihtiyârî ile muhtâr
olunanların vücûd-i unsuriyye ve kuvvâlarında, eser-i taayyünat bırakmadıkları
cihetle, bunların ağzı ve gözü ve kulağı olamaz. Hazret-i Pîr, bu bahsi daha vazîh
sûrette beyân ederek; ثم قال لي يا غوث الاعظم الارواح كلها يتراقصون في قوالبهم الي يوم القيمة بعد مقال
buyurdular. الست بربكم ثم قال رأيت الرب تعالي

Rivâyet-i sahîhadandır: Ömer ibnü'l-Fâriz el-Mısırî³³⁴, kibâr-ı evliyâ-i kiram
zevî'l-ihtrâmından oldukları gibi; Cenâb-ı Risâlet *aleyhi efdalü't-tahiyye* Efendimiz
Hazretlerinin, sût vâlide-i mükerremeleri Hazret-i Halîme Ebî Zueyb binti Sa'diye
radiyallahu anhâ efendimizin nesl-i pâkindendir. Cenâb-ı müşârün ileyh, bir gün
Mısır'da kâin, Câmî-i Ezher'i teşrîf ederek, Şeyhu'l bakkâl, ya'ni bakkâliye, bey' ve
şîrâsıyla iştigâl eder bir zât-ı âlî kadr var idi. Hilâf-ı tertîb-i fukahâ, şadırvandan
abdest almakta iken, İbni Fâriz hazretlerinin nazar-ı âlîleri isâbet etmesiyle, burası
makarr-ı ulemâ³³⁵ [62] ve siz böylesine sunûhâta nâil bir pîr-ı rûşen-zamîr olub;
fukahânın abdest hakkındaki tertîb ve ictihâdlarından gâfilsiniz gibi, ba'zı havâtır
kalbine gelmiş. Ve şeyh müşârün ileyh ise, her ciheti ârif ve şu hâli tamamıyla âşinâ
ve kâşif bir zât bulunduklarından; hemân başlarını kaldırıb; “Ya Ömer ibn Fâriz
burada açılmazsın, Mekke'ye Mekke'ye” diye îmâ ve işâret etmeleri üzerine ibn
Fâriz işe muttali' olmuş ise de; ne çâre ki şu hâtıra evvelce gönlüne geldiğinden, “Ya
şeyh afv buyurunuz” diye îtizâr ederek, Mekke-i Mükerreme buraya uzak olduğu
gibi, gitmek dahî Hac mevsimine muhtâç idiğini arz u beyân etmişler. Şeyh müşârün
ileyh hemân İbn Fâriz Hazretlerinin elinden tutup, bir ân içre tayy-ı mekân ile Mekke-

³³⁴ **İbnü'l-Fâriz**; Sultânü'l-âşîkîn olarak bilinen İbnü'l-Fâriz'ın tam adı Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali
b. Mürşid es-Sâdi el-Hamevî el-Mısırî'dir. 1181-82 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiştir. Babası miras
taksim işleriyle uğraştığı için lakabı “ibnü'l-fâriz” olarak anılmıştır. Peygamber efendimizin sût annesi
Halime (r.a)'nın kabilesine mensuptur. İlk derslerini zâhid bir kişi olan babasından almıştır. Hadis, fıkıh
dil ve edebiyat dersleri görmüştür. Genç yaşta babasından izin alarak inzivaya çekilmiştir. Ancak bu
yolla kemâle ulaşamamış, sonradan Şeyh Bakkal diye bilinen velî zatla tanışmıştır. Onun talebi
üzerine Mekke'ye gitmiş, orada uzun yıllar kalarak sülûkunu tamamlamıştır. Şeyhinin vefatında
Kahire'ye dönmüş, son yıllarını orada geçirmiştir. 632 (1235) yılında Kahire'de vefat etmiştir. İbnü'l-
Fâriz'ın çok hassas ruhlu olduğu bilinmektedir. Duyduğu seslerin, nağmelerin ve şiirlerin kendisinde
derin hallere sebebiyet verdiği ve vecde geldiği rivâyet edilir. Meşhur “Taiyye” ve “Hamriyye”
kasidelerini de içeren bir divanı vardır. Bu kasideleri hem Türkçe'ye çevrilmiş hem de birçok kereler
şerh edilmiştir. Şerh edenler arasında Abdürrezâk Kaşânî, İsmail Rusûhî Ankarâvî, Davud Kayseri,
Seyyid Ali Hemedâni gibi meşhur sûfiler vardır. (Prof. Dr. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz” *DİA*, XXI,
40-43, İstanbul 2011)

³³⁵ + olduğu halde.

i Mükerrerme'ye îsâl, ve İbn Fâriz Hazretlerinin böyle bir lutfu mazhariyetle, ol havâlî-i mübârekede bulunmak akdem efkârı idiğinden; tamâmı şu zuhûrât-ı ni'met-i gayr-i müterakkibe olarak, Mekke'de bir mahal intihâbıyla, uzlet ve ibâdet ve halvete iştigâl etmişler. Aradan biraz zaman mürûr, ve nice nice füyuzât ve tecelliyât ile mesrûr olmakta iken, nâgâh “*Ya ibn Fâriz gel, hâl-i ihtizârdayım!*” sadâsı gûş-i sem'iyye-i keşfiyyelerine vâsıl, ve İbn Fâriz dahî hemân tayy-ı mekân ile Mısır'a [63] dâhil, ve Şeyh Bakkâla mülâkât şerefine nâil olmuşlar.³³⁶

Yüzbinde bir vücûdu kılıb genc-i ma'rifet

Âhir yerin neşîmin hâk-i mezâr eder

misdâkınca; şeyh müşârûn ileyh esîr-i firâş, ve uşşâk ve muhibbîne endişe ve telâş verilmekte imiş. Ne çâre ki, şîve-i mukadderât-ı ilâhiyye, *minel ezel ilel ebed* böyledir. Huzûr-ı pür-nûr cenâb-ı müşârûn ileyhde, biraz zamân bulunarak, ba'zı kelimât-ı mukaddese istimâ' etmekte bulundukları sırada, “*Ya Ömer ibn Fâriz size bir vasiyyetim var icrâ eyle*” emrine mazhar olub; muntazır, fermânları (ne) idiğini arz u beyân ederek, ben irtihâl edeceğim, bir zât gelecektir. Birlikte beni gasl et, falanca dağa götürünüz. Oraya bir kimse gelir, namazımı orada kılın. *Ba'dehu* Cenâb-ı Haktan ne zuhûr eder ise muntazır olun diye hatm-i kelâm eylemişler. Vâkıan; lisân-ı kudsiyyelerinden zuhûr ettiği gibi iş bitmiş. Ve gasle me'mûr zât gelerek, emir ve vesâyâ tenfiz ve icrâ kılınmış, ve na's-ı pâk, me'mûr zâta takarrüb olunmakta bulunmuş iken nâgâh, etvâr-ı acîbâne arz ederek bir meczûb gelmiş ki Mısır içinde ekseriyâ şurada ve burada gezer, ve giden gelen vechine [64] ve re'sine tokat ve yumruk vurmak ile kesb-i iftihâr ve telezzüz eyler bir meczûb idi. Hemân imâmete geçip salât-i cenâzeyi edâ ve îfâ ederek şöyle bir tarafta durdular. Na's-ı şerîf ise kalb-i muvahhidde olan nûr-ı îmân gibi, tâk-i cebelde tek ve tenhâ, ve huzzâr ve hazarâtı diğer tarafta, zuhûrât-ı ilâhiyye muntazır ve müheyyâ olub, o aralık semâda takım takım ve akın akın enva' yeşil kuşlar, zâhir ve peydâ, ve içlerinden cismen en büyüğü, na's-ı pâkin üzerine bârân-ı rahmet gibi, hemân nüzûl ederek, bir ânda nûr-i mücessem olan na'sı batnına ilkâ, ve fânûs-veş cism-i tuyûr bir zîb u ziyâ olarak yine semâyâ avdet, ve diğer tuyûrât arkadan refâkaten mübâderet, ve lâmekân bî-nişân illerin hemân mekân edinmeğe cür'et ettiler. İşte şu keyfiyet huzzâr hazarâtını müstağrak-ı bahr-i hayret edip îfâ-i imâmet eden meczûb, İbn Fâriz hazretlerine hitâben bir hadîs-i mufasssal nakl ve rivâyet eyledi. Meğer, *وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ*

³³⁶ + ol vakit.

أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (Âl-i İmrân, 3/169) [Allah yolunda öldürülmüş olanları ölümler sanma sakın. Hayır! Onlar diridirler. Rablerinin katında rızıklandırılıyorlar.] nazm-ı celîli nüzûlünde; ashâb-ı güzîn, Cenâb-ı Risâlet-i pür-saâdetten suâl eylediler ki: “Ya resulallah fî sebîlillah katl olunanlar rableri indinde ne sûretle rızkolunurlar?” Ol vakit bu hadîs-i şerîf şeref-sudûr eylemiş. Lafz-ı şerîfi uzunca olduğundan, [65] tahrîrden sarf-ı nazarla, hülâsa meâli beyân olunur. Şöyle ki: *fî sebîlillah* küffâr karşısında şehîd olan cüyûş-i müslimîn ve guzât-ı muvahhidîn rûhları, arş-ı a’la tahtında yeşil kandîl içinde mahfûz ve mükerrerdir. Ve aşk ve muhabbetullah seyfi ile vücûd ve neflerini meydân-ı mücâhede ve ubûdiyette ifnâ edenlerin cesed ve rûhları *mean* mele-i a’lâda yeşil kuşlar cevfinden tayerân ve sereyân ederler. Hadîs-i şerîfi bu yolda rivâyet ve hikâyet eyledikten sonra, işte Şeyh Bakkâl bu fırka-i celîle-i cemîle cümlesinde idi. Cenâb-ı Hak bu hadîs-i nebeviyyenin sırrını, bize burada izhâr etti. Ve ben dahî bunlardan idim; ne hâl ise bir zelle ve hatâ bizden zuhûr edip, bende şimdi bu hâle mübtelâ oldum. Ümîddir ki *erhamû’r-râhimîn* olan Hazret-i Hak, cürm ve kusûrumu afv ve ihsân, ve hâl-i kadîmemize nâiliyetime fermân eyler diyerek, bir âh-ı ciğer-sûz çekib ellerini verâsına vura vura etvâr-ı cunûnâne izhârî ile, cânib-i Mısır’a müteveccihen avdet ve azîmet, ve İbn Fârız hazretleri dahî bu şiddet-i harâret ile oradan mufârakat ve Câmi’-i Ezher’e hemân muvâsalat ederek, hâric-i mescidde zamân-ı kadîmden kalmış bir seng-i cesîm var imiş. Seniyye-i zât ve sıfât [66] hazînesini ol tâşa koymuşlar. Bir ân içre o tâşta neş’e-i harâret ve eser-i muhabbet zâhir ve hüveyda olmuş ki, muahharan, ne kadar fukarâ ve ateş tedârikinde aceze ve zuâfâ var ise cümlesi, tabh olacak taâm ve şarâb kaplarını, o tâş üzerine korlar, ve az vakit içinde tabh olmuş bulurlar idi. Bu eser-i celîle ve teberrükât-ı cemîle, Tomanbay (ö.1517) nâm hükümdâr vaktine kadar mevcûd olub; muahharan, bir nâ-ehlin yed-i zulmünde mahv u perîşân oldu. Şu zât-ı celîl’ül kadrin *Tâiyye* nâmıyla bir kasîde-i mufasssal-ı mübârekesi vardır ki yedi yüz bu kadar beyt-i şerîfi câmi’ ve bundan başka *Kasîde-i Hamriyye* ve sâir kasâidi olduğu gibi, bir de dîvân-ı mahsûsları olub, uşşâk ondan hemîşe kelimât-ı kudsiyye istima’ ve istifâde ederler. Şeyh-i Ekber *radiyallahu anh* efendimizle, *alâ rivâyet* muâsır bulundukları ve pek çok vakitler şeref-i musâhabet ve mülâkâta mazhar oldukları mervîdir. Hatta bir gün esnâ-i muhabbette, İbn Fârız hazretlerine hitâben, sizin *Kasîde-i Tâiyye*’nin şerhi bizim *Fütûhât-ı Mekkiye*’dir diye, sûret-i kabûlde³³⁷ bulundukları rivâyettendir.

³³⁷ + taltîf.

Kasîde-i Tâiyye'yi inşâd ederek, beyt beyt Sadreddin Konevî³³⁸ hazretlerine gönderirler; o zât-ı âlî kadr dahi gelen her beytin, *min [67] ciheti'l merâtib* hâvî olduğu maârif ve kemâlâtını huzûr-ı âlîlerinde bulunan urefâya, lisânen beyân ve tefhîm³³⁹ eyledikleri sırada, İmâm Fergânî³⁴⁰ *kuddise sirruh* o kelimât-ı mukaddeseyi tamamıyla ketb ve zabt ve hıfz edib *Tâiyye* üzerine bir şerh-i mükemmel tertîb ve te'lîf etmişlerdir ki fevkalâde a'lâdır. Hatta müteahhirînden ekser-i urefâ, kâffe-i teberrükâtı üzerine şerhler ve nice nice hediye-i mukaddese olmak üzere eserler bıraktılar da, uşşâkı dilseyr-i niam, gûnâ gûn ma'rifet kıldılar. *Şekerallahu sa'yehum ve radû anhum ecmaîn ya Muîn*.

إذا مررت نحو جبل العارض

فسلم علي عمر ابن الفارض

[Eğer Ârız dağının civarından geçersen, Ömer ibnü'l Farız'a selam ver]

İşte Cenâb-ı Pîr, *الارواح كلها يتراقصون في قلوبهم الي يوم القيمة* nutk-ı kudsiyesiyle bu hadîs-i şerîfî îmâ eder. *كلها* 'daki 'hâ' zamîri ervâha raci'dir. *Küll* kelimesi umûm ifâde eder. *يتراقصون في قلوبهم* kaydına nazaran; bu rûh, kâffe-i ervâh olmayıp ancak rûh-ı mukaddes demektir. Zîrâ, *يتراقصون* raksdandır. Raks ise şevk ve sürûr ve darb ile devr u hareket etmeğe derler. Mahcûb ve müşrikîn ruhları, berzâh-ı rûhâniyye ve kuyûdât ve izâfât ile ta'zîb olunmakta idiğinden bunlar me'yûs ve mahzûndurlar. Bu [68] takdirce; râkıs-ı kavâlîb olan, itlâk-ı zâtiye nâil rûh-ı mukaddesenin küllîsi demektir. Bâlâda arz u beyân kılınmıştı. Âriflerin kalbleri kendileri için medfen ve

³³⁸ **Sadreddin Konevî**; XIII. asırda yaşamış (1210-1274 tarihleri arası) tasavvuf düşüncesine kazandırdığı boyutlar ve kendisinden sonraya olan etkisiyle "dönüm noktası" olmuş bir sûfidir. Ailesi Selçuklu döneminin önde gelen yönetici ailelerinden olmasından dolayı iyi bir eğitim almıştır. Çocukluğundan beri İbn Arabî'nin terbiyesi altında yetişmiştir. Başta tasavvuf olmak üzere, bütün alt bilimleriyle felsefe ve kelim ayrıca diğer ilim dallarında bir uzmandır. Sûfî öğretiyi müstakil bir bilim olarak bütün yönleriyle ortaya koyması onun husûsiyeti olarak zikredilebilir. Başlıca eserleri arasında, *Miftahu'l-Gayb*, *Nefehâtü'l-Îlâhiyye*, *el-Fükûk* gibi eserlerini sayabiliriz. (Sadreddin Konevî, *Füsûsü'l-Hikem'in Sırları (el-Fükûk fî esrârî müstenidâti hikemî'l-füsûs)*, s.2., çev.Ekrem Demirli, İstanbul 2003)

³³⁹ - eyledikleri; + buyururlar idi. O.

³⁴⁰ **İmâm Fergânî**; Ekberiyye mektebine mensub olan Saîdüddin Ferganî, Fergana vadisindeki Kasan şehrinde dünyaya gelmiştir. 1223 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Çok genç yaşta iken Sühreverdînin halifelerinden Necibüddin Şirâziye intisap etmiş seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Daha sonra ise Şam tarafına yolculuk yapmış, Sadreddin Konevî'nin sohbet ve hizmet halkasına katılmıştır. H. 699 (1300) yılında vefat etmiştir. Nerede vefat ettiği tam bilinmemekle beraber, kabrini Şam'da olduğuna dâir rivâyetler vardır. *Kasîde-i Tâiyye* şerhi olan *Muntehe'l-medârik* en meşhur eseridir. Saîdüddin Ferganî'nin hocasının şerhlerinden derlediği ve kendi görüşleriyle de tezyîn ettiği bu eserde, tasavvufla ilgili görüşlerinin hemen hepsinin özetini giriş bölümünde bulmak mümkündür, bu yönüyle önemli bir eserdir. (Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî Saidüddin", *DiA*, XII, 378-382, İstanbul 2011)

kabirleridir. Ve kalb-i ârif, hiç bir sûretle fânî olamayacağını, kalıb ise mahv u fenâ olması muhtemel idiği cihetle, قوالبهم kavl-i şerîfi, kalb-i ârife işârettir. Zîrâ, mahall-i tecellî kalbdır. الي يوم القيمة 'deki 'الي, lafzı, gâyet-i ma'nâda dâhildir. Kıyâmete kadar rûh-ı kümmel kâlibında nasıl raks ederse, kıyâmetten sonra dahî öylecedir. Bundan, tecellî-i ilâhiyyenin *gayru'n nihâye* zuhûruna işârettir. *Fefhem ve la tağfûl*.

İnsân odur kim sırrını ins ü melek bilmez ola.

Cenâb-ı Pîr tekmîl-i merâtib-i insâniye edip mazhar-ı tecellî-i rû'yet bulunan urefânın, evsâf ve derecât ve ahvâlini zikr u beyâna ibtidâr ederek; ثم قال لي يا غوث buyurdular. Ya'nî; *bir kimse ilimden sonra beni rûyetten suâl etse mahcûbdur*, demek olur. Ervâhın küllîsi, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) [*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*] hitâbını istimâ'dan sonra, kıyâmete değin kalıblarında raks edeceklerini beyân buyurmuşlardı. İşbu nutk-ı kudsiyye, ona merbûttur. Buradaki العلم بعد العلم [*ilimden sonra*] kaydı, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ kavlini îmâ olduğu gibi, bu [69] ru'yetin, ruyet-i zâtiyye olmayış, sıfâtiyye idiğini müş'irdir. Zîrâ; ilim ise sıfâtandır. Suver-i ilmiyye-i ilâhiyye demektir. *Rabbiniz değil miyim?* hitâbında, kâffe-i mahlûkâtın vücûd-ı hâricîsi, neş'e-i halkiyyede gayr-i mec'ûle iken, Hak Âlîm, ve ru'yet dahî ru'yet-i Hak idiğinden, râî ve mer'î ve ru'yet şey'-i vâhid bulundu.

Hicâb iki nev'idir. Birisi hicâb-ı zulmânî, suver-i unsuriyyedir. Ve diğeri hicâb-ı nûrânî ki neş'e-i rûhiyyedir. Ru'yet ise üç nev'a maksûmdur. Birisi ru'yet-i ayniyye, ve diğeri ru'yet-i fuâdiyye, ve âhiri dahî ru'yet-i hakîkiyyedir. Ru'yet-i fuâdiyye ve hakîkiyyede bulunanlar için, ilimden sonra suâlin hicâb olması, râî ve mer'î ve ru'yetin şey'i vâhid bulunduğundan nâşîdir. Ve ru'yet-i ayniyye kuyûdâta nâzır; ve itlâk, izâfâtı iskât eylediğinden; hilkat-i ayniyye ile ru'yet-i Hakki emr, emr-i muhâldir. Onun için Cenâb-ı Mûsâ aleyhisselâm Efendimiz Hazretlerinin, قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ [*Rabbim göster kendini, sana bakayım!*] istid'âları, ru'yet-i ayniyye ve halkiyye iktizâ eylediğinden; [Beni, asla göremezsın] cevâb-ı şerifi nâzil oldu. Zîrâ, suver-i halkiyye-i unsuriyye-i kuyûdiyye, itlâkta müstehlek olduğu, ve Hak, *muhîtun bil-külliyât vel-cüz'ıyyât* bulunduğu, ve itlâkı ru'yet ise ya fuâdiye veyâhût hakîkiye merhûn idiği cihetle, وَلَكِنْ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ [*Fakat, dağa nazar et*] kavl-i [70] celîli vechile, cebele nazarın taalluku emr olundu. فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي [*eğer o yerinde karar kılabilirse, sen de beni göreceksin.*] kavl-i şerîfi üzere, istikrâr-ı mekân, mûcib-i ru'yet olacağından, Cenâb-ı Hak, râî ve mer'î ve ru'yeti câmi' tecellî-i hakîkî ve zuhûriyyesiyle itlâk-ı zâtiyye-i ru'yetini, cebelden ibâret olan fuâd-ı Mûsâ'da ibkâ, ve

suver-i halkiyye-i zevkiyye-i ayniyye-i Mûsa'yı, ru'yet-i kuyûdiyyeden ifnâ ederek, فَلَمَّا [Rabbi dağa tecellî edince, onu parça parça etti] nazm-ı kerîmi mûcibince; Hazret-i Hak fuâd-ı Musâ'dan, tecellî-i zâtiyyesiyle mütecellî ve nâzır, وَخَرَّ [Mûsâ bayılarak, yere düştü] kavlı-i celîlî vechile, Hazret-i Mûsa aleyhisselam mazhar bulundular. Bu takdîrce وَخَرَّ مَوْسَى صَعِقًا ayet-i celîlesi, Cenâb-ı Mûsâ'nın itlâk-ı zâtiyyede müstehlek, لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا ayet-i celîlesi dahî cebel-i Tûr'dan ibâret olan fuâd-ı Mûsâ'nın, mazhar-ı tecellî-i zât olduğunu îmâ eyledi. Çünkü, أَلَسْتُ hitâbında; halk ma'dûm ve Hak mevcûd, ve ru'yet ilimde olup, mevcûdât kendi a'yân âyinesinden bi-hasebi'l-isti'dâd ilim ile râî idiğinden, ve ilim dahî ru'yetin aynı bulunduğundan, Hazret-i Pîr, burasını işâret murâd ederek:

و من ظن ان الرؤية غير العلم فهو مغرور بروية الرب
 ru'yet, ilmin gayridir zanneden kimse, rabbin ru'yetinden [71] mağrûrdur, demek olur. İşte, kuyûdât ve izâfâtan bî-nukûş, ve ru'yet-i hakîkiyyede mest u medhûş-ı tecellî-i ru'yet bulunanlardan, Hazret-i Hak kendi ru'yetini, كنت بصره الذي يبصر به [kendisiyle gördüğü görmesi olurum] hadîs-i kudsîsi ile izhâr etti. Zîrâ, kuyûdâttan mutahhar, itlâka mazhar basar-ı abd, ru'yet-i hakîkiyye için nasıl mahal ise, ru'yet-i Hak dahî, basar-ı abd-i mutlaka öylece mahaldir. انا عند ظن عبدي [Ben kulumun zannı indindeyim]³⁴¹ muktezâsınca; uluvv-i şân-ı ilâhiyye, neş'e-i insâniyyede ilmen zâhir olmakta idiğinden, ve en efdal tecellî ru'yet bulunduğundan, ru'yeti ilmin gayri zannedenler, ru'yet-i Rabden mağrûr oldukları gibi, ba'del-ilm, ru'yetinde sâiller dahî mahcûb kalacaklarını, Cenâb-ı Pîr, bu sûretle işâret edip şimdi de nâil-i derece-i ru'yet-i hakîkiyye olanların hâlâtını beyâna ibtidâr ederek:

و قال لي يا غوث الاعظم من رأيي استغني عن السؤال في كل حال و من لم يرني لم ينفعه السؤال و هو
 buyurdular. Ya'nî; bir kimse beni görse, her hâlde suâlden müstağnî olur; ve bir kimse beni görmezse, suâl ona nef' vermez, zîrâ kâlde kalmıştır, demek olur. [beni gören suâlden müstağnî olur] nutk-ı kudsiyyesi, bâlâda mezkûr, من سألني من الرؤية بعد العلم [ilimden sonra ru'yet isteyen kişi] kavlı-i şerîfini [Beni görmeyene, sual fayda vermez] kelimât-ı kudsiyyesi, و من لم يرني لم ينفعه السؤال [Ru'yeti ilmin gayri zanneden, Rabbin ru'yetinden mağrûrdur] kavlı-i şerîfini müfesserdir. Zîrâ; ru'yet-i hakîkiye nâiliyet, behemehâl birkaç şerâita vâbestedir. Cümleden birisi, fenâ' fil-fenâ diğeri, bekâ' ba'del-bekâ ve kurb-ı ferâiz, ve ilm-i îcâd ve i'dâmı hâiz bulunmaktır.

³⁴¹ Buhârî, Tevhîd 50; Müslim, Zikr 2; Tirmîzî, Da'avat 142.

و قال لي يا Cenâb-ı Pîr, buracığını, başkaca beyân ve tafsîl murâd ederek: غوث الاعظم ليس الفقير عندي من ليس له شيء بل الفقير الذي له امر في كل شيء اذ قال لشيء كن فيكون buyurdular. Ya'nî; *benim indimde fakîr bir şey'e mâlik olmayan değildir, belki fakîr oldur ki her arzu eylediği şey'i hâsıl ola ve her ne şey'e emr etse vücûd bula*, demektir. ليس الفقير عندي kelimât-ı kudsiyyesi kurb-i ferâiz hadîs-i kudsiyyesine işârettir. رأني. قال الله تعالى بلسان حبيبه عبيد اخراج بصفاتي من رأك فقد رأني. [Allah Teâlâ habîbinin lisanıyla şöyle buyurur: *Kulum benim sıfatlarımla çık, seni gören elbette beni görmüştür*] ilâ âhrih. بل الفقير الذي [Bilakis fakîr o kimsedir ki..] nutku dahî, ابقوا ثم ابقوا ثم ابقوا [Bir şey'e ol اذ قال لشيء كن فيكون hadîs-i şerîfi sırrı olan, bekâ ba'del-bekâyı îmâdır. dediği vakit o şey hemen oluverir] kelimât-ı kudsiyyesi dahî, hâmil-i ilm-i îcâd ve i'dâm olan insân-ı kâmile işârettir. Kâffesi, tekrar u beyândan müstağnî olduğu üzere, âriflerin *min indillâh* mazhar oldukları zevk ve hâlât, ukûl-i beşer hâricinde bulunduğu gibi, yekdiğerine taklîd değil nisbet bile [73] kabûl etmez. İşte bunlardan ba'zısı; ehadiyye-i gaybiyye-i ilâhiyyede müstağrak olub, sırrı *tâ be-kadem* bir nur-i mücessem olduklarından, ismet-i zâtiyyede mahfûz ve uyûn-ı nâstan bile mestûrdurlar. Bunlara müferriidûn derler ki, سبق المفردون [Müferriidun (fertler) sebkattetti]³⁴² kavî-i şerîfi sırrına nâillerdir. Ve ba'zısı dahî, hâiz-i irfân-ı hakîkî ve vâkîf-ı esrâr-ı ilâhî olmuşlar ise de, irşâd-ı halka me'mûriyet ve me'zuniyetleri yoktur. Irşâd ve istirşâd bunlardan sahîh olmaz. Ancak musâhabet câizdir. اوليائي تحت قبائي لا يعرفهم [Velilerim kubbelerimin altındadır, benden başkası onları bilemez]³⁴³ sırrını hâmillerdir. Ve bir fırka-i cemîle-i celîle-i âliyye ise, hazîne-i gaybiyye-i ehadiyye-i ilâhiyye miftâhı, ve envâr-ı zâtiyye-i mukaddese misbâhı, ve bîkesler melcei ve penâhıdır. İşte bunlara pîrân ve mürşidân ta'bîr olunur. Hazret-i Hak, şunları ol derece ten'îm ve tekrîm etmiştir ki, dünya ve âhiret hazînesine hatem edib, ervâh-ı mukayyede ve mutlaka bunların rûhundan neş'eyâb ve³⁴⁴ terakkî oldukları gibi, bil-cümle mevcûdât dahî suverinden feyizyâb olurlar. İşte râbitası alınacak ve teveccüh olunacak zât budur. Yâ'nî; anâsır ile mukayyed itlâk-ı zâtiyyeye mazhar olan zâta, râbita câizdir. Ve her tarîқта, eâzım-ı umûrdandır. Onun için bu zât-ı âlî kadrlerin zâhirleri *fenâ fil-fenâ*, ve sırları *bekâ bil-bekâ* hazînesidir. [74] Ve ilimleri, cümle ulûmu muhîttir olduğu gibi,³⁴⁵ ilmiyye-i ezeliyye-i ilâhiyye bunların a'yânında, hemîşe tecellî etmekte bulunduğu ve meşîyyet-i zâtiyye ve tekvîn ve irâde, yed-i iktidârlarına

³⁴² Müslim, Zikr 4.

³⁴³ Eşrefoğlu Rûmî el-İznîkî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s.188, nşr. Osmanlı Kütüphanesi. (Eşrefoğlu Rûmî bu hadisi zikrederken, bunun umûm velilere şâmil olmadığını ve irşâd için geri döndürülmemiş olanlarla daha çok ilgili olduğunu ifâde etmiştir.)

³⁴⁴ +nâil-i.

³⁴⁵ +hazret-i.

berîn-i Halîl oldu. İşte Cenâb-ı Pîr, insân-ı kâmilin evsâf ve derecât ve vüs'atini beyândan sonra; şimdi de biz-zât mazhar oldukları iltifât-ı cihân, derecât-ı ilâhiyye-i nâmütenâhiyyenin zikr u beyânına atf u makâl ederek:

يا غوث انا اكرم من كل كريم انا ارحم من كل رحيم buyurdular. Ya'nî; *ben her kerem sâhibinden ziyâde kerîmim ve her merhamet ashâbından dahî ziyâde rahîmim*, demek olur. Şu nutk-ı kudsiyye, Hazret-i Pîr Gavs-ı Geylânî radiyallahu anhu'l bâri efendimiz hazretlerine mahsûs olan iltifât-ı ma'neviyyedendir. Bununla, Hazret-i Hak, zât-ı kudsiyyelerine, va'z u pend eyledikleri gibi, *تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız]* esrârını³⁴⁹ arz u beyân ettiler. Binâberîn; Hazret-i Pîr, anadan ve babadan merhametli olup irşâd-ı halka, *min indillâh* me'mur ve ta'yîn buyuruldukları dahî anlaşılır.

Tercümân-ı lisân-ı gaybi'l gayb, ve kâşif-i lâhut ve gencîne-i zât ve sıfât, ve vâkîf-ı ceberût, güldeste-i sadberk-i hadîka-i irfân, ve hûş bûy-i³⁵⁰ tecelliyât-ı feyz-i Rahmân; a'nî eş-Şeyh Muhyiddin İbn Arabî et-Tâî el-Hâtemî el-Endülüsî radiyallahu anhu efendimiz hazretleri, silsile-i rivâyeti, ol tarz hakâyık üzere rengîn, ve vukûât-ı hikâyeti, zebân-ı mukaddeseleriyle, şöyle [77] tezyîn buyururlar ki: Bir gece *li-ecli't-tavâf* dâhil-i dâire-i harem-i sarây-ı beytullah oldum. Esnâ-i sa'y-i tavâfta, birkaç kimseleri gördüm ki, emr-i mestûr olan tahmîdât ve temcîdât üzere meşgûl sa'y ve tavâf olmaktadırlar. Lakin, lisânları diğer gün, ve kadr-i kâşları, elli altmış zirâ'dan ziyâde efzûn ve o nisbette kuvvâ ve cevârih ve a'zâları mevzûn olup, bunlar rûhânî bir nev'-i benî âdem bulundukları revîş-i hâllerinden rû-nümûn olmasıyla, mükâleme ve musâhabet arz ettim. Hemân kabûl edib yanıma cem' oldular. Dedim ki; sizler hangi diyar halkından ve ne mezheb metbû'undansınız. Zîrâ, size şebîhe şimdiye kadar böyle benî âdem görülmedi. İçlerinden birisi güldü, ve kusûrları onun cevâb vermesine muntazır oldu. Anlâdım ki reisleri bu zâttır. Sen hangi Âdemi suâl edersin, cennetten çıkan Âdemi mi? dedi. Acâib, bu Âdemden başka Âdem halk olduğu mu dedim. Evet, Cenâb-ı Hak ve tekaddes, Âdem safiyyullah hazretlerine gelinceye kadar, yirmi altı bin; ve Âdem ebu'l-beşer ile yirmi yedi bin Âdem kavmiyle halk eylemiştir. Ve bizler, yirmi dört bininci Âdem evlâdıyız dedi. Şerîat ve mezheblerden beyâna ibtidâr eylediler ki, tamâmı Cenâb-ı Mûsâ aleyhisselam efendimize nâzil olan [78] kütüb ve şerîat-ı mutahhar mü'minlerinden imişler.³⁵¹ İşte

³⁴⁹ + dahî tefhîm.

³⁵⁰ + gülîstân-ı.

³⁵¹ - imişler, + oldukları münfehim oldu.

sohbet bu kadar müddet olduktan sonra, veda' edib, yine meşgûl-i ibâdet oldular. Bundan anlaşıldığına göre; Cenâb-ı Hak ve tekaddes, süver-i Kur'âniyyesinde hâl ve şân-ı aliyeleri tavsîf ve tezkîr buyurulan yirmi yedi peygamberân-ı ızâm aleyhimü's-salavât ve's-selâm efendilerimiz a'dâdınca âdem halk u îcâd edib, her nebiyy-i zîşân hakkında olan kütüb-i münezzele ve şerîat-ı mutahhar ahkâmı, şu yirmi yedi bin halk olunan âdem ve kavmi miyânesinde cârî olmakta imiş. Zîrâ, her nebinin kendilerine mahsûs şerîatı olduğu gibi,³⁵² esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i celîle mazharıdır. Hazret-i Hak, o nebiyyi zîşâna, nâil olduğu ismi ile tecellî etmektedir. Reviş-i hâle nazaran bu âlem gâyet eski ve köhne bir alemdir.

Mahfî iken nûr-ı zâtın sonra ifşâ eyledin
Sîne-i bî-kînemi ol nurdan iğnâ eyledin
Kendi hüsnün hûblar vechinde peydâ eyleyib
Çeşm-i âşıktan dönüp ânı temâşâ eyledin.
Nûh'u sîlâb-ı belâdan lutfedib kıldın rehâ
Fûlk-i cismim ka'r-ı bahr-ı aşka ilkâ eyledin.
Gülşen ettin nâr-ı Nemrûd'u Halilullâh'a kim, [79]
Nâr-ı hubbunla vücûdum yaktın ifnâ eyledin.
Merhem-i rahminle Eyyûb'a şifâlar bahş edüp,
Ehl-i derdin zümresinde beni ibkâ eyledin.
Kurtarıp sicn-i belâdan Yusuf-i Ken'an'ı sen,
Eşk-i çeşmim câh-ı gönlüm içre icrâ eyledin.
Rûh-i kudsü neş'e-i Meryem'den ettirdin zuhûr,
Tıfl-ı gönlüm merzâ-i vaslınla ihyâ eyledin.
Ey mütercim lâ mekân ilin mekân et durma kim,

³⁵² + her biri de.

Feyz-i akdesten bu şeb bana tecellâ eyledin.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber radiyallâhu anh; *Fusûsu'l-hikem*³⁵³ nâm kitab-ı kudsiyyelerinde, süver-i Kur'aniyye ile mestûr ve mezkûr olan,³⁵⁴ yirmi yedi peygamberân-ı ızâm efendilerimiz hazarâtının, mazhar oldukları ism-i celîle ve tecelliyât-ı aliyyelerini tafsîl ve beyân eyledikleri sırada; *فص الحکمت الہی فی الکلمۃ الالہیہ* [*Âdem kelimesindeki hikmet-i ilâhiyye fassı*] buyurdular. Çünkü; hikmet-i ilâhiyyenin kelime-i Âdemiyyeye ihtisâsı, *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا* (Bakara, 2/31) [*Ve Ademe isimlerin hepsini öğretti*] ayet-i celîlesi muktezâsınca; Cenâb-ı Hak Teâlâ ve tekaddes,³⁵⁵ ilmiyye-i ezeliyye-i ilâhiyyesinde sâbit olduğu üzere,³⁵⁶ infîâliyye-i cem'iyye-i halkiyye-i âdemiyyede, suver-i imkâniyye-i vücûbiyye ve tahlîk-i avâlim ve îcâdiyye-i eşyâ' ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye zâhir ve hüveydâ olmasına, neş'e-i külliyye-i meşîyyet-i zâtiyye iktizâ [80] etmekle, saltanat-ı ilâhiyye ahkâmı dahi³⁵⁷ tekvîn ve irâdeyi îcâb eylediğinden; her bir nebiyy-i zîşân, esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i celîle mazharı olup, suver-i avâlim o mazhardan *bi-hasebî'l-isti'dâd* nâil-i tecelliyât-ı zât ve sıfât olarak, feyz-i akdesden kâffe-i eşyâ' ve mevcûdat bu vâsıta ile ahz-i feyz etmekte bulundu.

İşte bu neş'e-i zuhûr; *karnen ba'de karn, muhîtun bil-küllîyyât vel-cüz'îyyât* olan, ferdiyyet ism-i celîlesi, *nâil-i hâsu'l-hâsı* bulunan, Cenâb-ı risâlet ve hâtemi nübüvvet aleyhi efdali't-tahiyye Efendimiz hazretlerinde istikrâr ederek, cümle mükevvenât ve mevcûdât icmâlde kalıp, Cenâb-ı Fahr-i âlem tafsîlî bulundular. Binâberîn; kâffe-i enbiyâ-i ızâm, aleyhimu's-salavât ve's-selâm efendilerimiz hazarâtının, mazhar oldukları ism-i celîle, *bi-hasebî'l-verâse*, cümle eazz-ı kirâm ve mürşidân ve pîrân a'yanı âyinesinde cîlve-nümay pervez olarak;³⁵⁸ kâffe-i enbiyâ-i ızâm hazarâtına hayru'l-halef olup, her birerleri bir nebiyy-i zîşân meşreb ve

³⁵³ *Fusûsu'l-hikem*; İbn Arabî'nin bütün fikirlerinin özeti sayılan, genel tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biridir. Tam adı, "*Füsûsu'l-hikem ve husûsu'l-kilem*"dir. İbn Arabî eseri Şam'da bulunduğu sırada mübeşşirâtında Hz. Peygamber'den (s.a.v) insanlara ulaştırmak için aldığını ve eserinde yalnızca bir mütercim olarak bulunduğunu söylemektedir. Kitap, yirmi yedi peygamberin (a.s.) her birerlerinin hikmetlerine izâfe ile yirmi yedi bölümden oluşmaktadır. Eserin üzerine binâ edildiği temel hakikat-i Muhammediye kavramıdır. Buna göre her peygamberin bânını bir kelimedir. Farklı hakikat mertebelerine sahiptirler. Bütün bu hakikatlerin hakikati ise Hz. Muhammed'in (s.a.v) hakikatidir. Diğer bütün mertebeler ondan neş'et eder. Hz. Muhammed (s.a.v) insan nevinin en mükemmel var oluşu olup herşey onunla başlar ve onunla son bulur. (Mahmud Erol Kılıç, "*Füsûsu'l-Hikem*" *DİA*, XIII, 230-237, İstanbul 2011)

³⁵⁴ + şu.

³⁵⁵ + hazret-i.

³⁵⁶ + sûret-i

³⁵⁷ - dahî; + ise.

³⁵⁸ +bunların.

tecellîsiyle; bunlar mütecellî, ve aktâr-ı âlemi bu sırdan feyzyâb buyurdıkları gibi, Cenâb-ı Pîr radiyallahu anh efendimiz dahî; Mûsâ aleyhisselâmın mazhar oldukları *ulviyye* ism-i şerîfini *bi-hasebi'l-verâse* nâil ve kelîmullah sıfatını dahî hâmil bulundular. Zîrâ; Mûsâ aleyhisselâm efendimizin zuhûrları, [81] neş'e-i itlâkiyye-i zâtiyye ve sıfâtiyyeyi; ve Firavn'un da'va-i ulûhiyeti, infîâliyye-i kuyûdâtı îcâb edib; da'va-i firavn, netîce-i izâfât olan isyân ve adem-i itâati, ve Hazret-i Mûsâ'nın dahî, nefy-i izâfât ve katl-i etfâl ve gark-ı Benî İsrâîli iktizâ ederek; her mazharın kendi a'yân ve isti'dâdı âyinesi, ahz-i füyûzâta mir'at olup,³⁵⁹ meşîyyet-i zâtiyye ve saltanat-ı ilâhiyye ahkâmı, imkânîyye-i vücûbiyyede, bu vecihle hüveydâ oldu. Binâberîn, enbiya-i izâm ve pîrân ve mürşidân-ı kirâm hazarâtı, ismet-i ilâhiyyede mahfûz bulunduklarından, mazhar-ı tâm olup, sâir noksan mezâhirîn, bunlara vuslat ve mülâkât sâyesiyle, nâil-i derece-i kemâl oldular. Hatta; *fenâ' fi's-şeyhe* mazhar olamayan bir sâlikin, kemâle ermeyeceği gibi; ve *fena fi's-şeyhi* göstermeye muktedir olamayan mürşidden dahî, feyz-i Hak cereyân etmeyeceği müsellemdendir. İşte, sırr-ı hilâfetin neden ibâret olacağı, bundan anlaşılır. Bâlâda sarâhaten ve işâreten arz u beyân kılındığı üzere; bu sırdan haberdâr olan mürşid-i kâmile mülâkât şerefine nâil olan sâliklerin, derece-i evvelde yolu ahlâka, ve sâniyen nefse, ve sâlisen kalbe, ve râbian rûha, ve hâmisen sırra, ve sâdisen hafâyâ, ve sâbian ahfâyâ netîce verip,³⁶⁰ tekâmîl-i sülûk ve³⁶¹ merâtib-i insâniye ederek, [82] *sülûk ba'de's-sülûk* birle mazhar-ı kemâl bulundular. Va'd-i sâbika-i âcizânemizi biz de incâz eyledik.

Hazret-i Gavs, ahlâk-ı cemîle-i âliyyeyi câmi' bir pîr-i rûşen-zamîr ve mürşid-i ekmel-i bî-nazîr iken; yine hulk-ı hasene tergîb ve teşvîk buyuruldu. Hiç evrâd u ezkâr ile iştigâle emr olunmadı. Burası meydanda iken; ba'zı şeyh efendiler hazarâtı, ahlâkı bozuk bir mübtedî dervîşe, yevmiye birkaç bin ism-i celâl okumağa ruhsat ve icâzet veriyorlar. Bilemem ki ne senede müsteniddir. Halbûki ibtidâ-i emirde, hulk-i hasen lâzîmedendir. Bu sebepten; *ان الله ثلثمائة وستين خلقا من لقيه بخلق منها*³⁶² hadîs-i şerîfi zuhûrunda; Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk radiyallahu anh suâl eyledi ki: 'Ya resulallah, bu hulkdan bende acabâ birisi var mıdır?' Ve Hazret-i risâlet-i pür-saâdet: 'Birisi değil, belki cümlesi sende mevcûddur' diye tebşîr ve tesrîr buyurdıkları, haber-i mütevâtîr ile sâbittir. Bundan ba'zı hikmet anlaşılıyor.

³⁵⁹ - mir'at olup; + mahall-i incilâ.

³⁶⁰ +bunlar.

³⁶¹ +ihrâz-ı.

³⁶² Gazzâlî, İhya, 3/49-51.

Cümleden birisi, Cenâb-ı Sıddîk-i Ekber'in hulkan, tekâmîl-i sülûk eyledikleri; ve diğeri, sülûk ve kemâl, derece-i evvelde hulk-i hasenle olacağı, hatta duhûl-i cennete bile amel mûcib olamayıp, hulk-i hasen şart kılındı. Zîrâ; hadîs-i şerîfte: مع من لقيه [83] التوحيد ile kayd buyruldu. İşte, Hazret-i Pîr, hulk-i hasenden sonra amele lüzûm olduğunu beyân murâd ederek;

buyurdular. Ya'nî; Ya Gavs-ı A'zam, bundan sonra benim indimde, avâmın uyudukları gibi uyuma ki beni göresin, demektir. Ya'nî; Ya rabbi, senin indinde ne keyfiyetle uyuyayım? dedim. قال الله تعالى بخمود الجسم عن الذات و خمود النفس عن الشهوات و خمود الروح عن اللحظات و فناء Ya'nî; cismîn, lezâiz-i cismâniyyeden; ve nefsin, shevât-ı nefsâniyyeden; ve rûhun, lahzât-ı rûhâniyyeden fârîğ ve azâde olsun; ve zâtın dahî zâtında fenâ bulsun, demek olur. و قال 'deki vâv, ibtidâiyedir. Gavs, burada, me'mûr-ı irşâd olan zâta işârettir ki, Hazret-i Pîrin kendilerinden kinâyedir. İndî, kurb ma'nâsıdır. لا 'deki 'كنومة' deki 'nâfiyedir. 'Kâf' teşbîhtir. Nevm uyku demektir.

Bu nevm üç nev'idir. Birine *gaflet*, ve diğesine *nevm*, ve âhirine, 'sîn'in kesri ve nûn'un sükûnuyla *sine* derler. Ve *gaflet* ise, kesret-i ekl u şûrb³⁶³ ve hayvâniyyenin ziyâdeliğinden, kâffe-i vücûd ve kuvvâya ârız olan kesâfet, ve³⁶⁴ kalbe dahî müstevlî bulunan zulmet eserinden tevellüd eden, bir nev'i medhûl hâlâttır. Avâm-ı [84] nâsa mahsûstur. Bu gaflete mübtelâ olan, kendisinden kat'an haberdâr olmadığının hâl-i yakazada bulunsa bile, hükmen nâimdir. Onun için; [İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar] hadîs-i şerîfi, وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ (Rûm, 30/23) [Gece ve gündüz uyumanız da, O'nun ayetlerindendir] âyet-i celîlesi vârid oldu. Ve *nevm* dahî bundan ehven ise de, sıfat-ı hayvâniyet şu'besinden bir hâldir. Kişinin gözüne ârız olur. Avâm ve havâs bunda müşterektir. Ve *sine*, hâlât-ı kemâliyye ve hasâis-i insâniyye cümle-i cemîlesindendir. Kâffe-i enbiyâ-i ızâm ve evliyâ-i zevi'l-ihirâm hazarâtına hâstır. Bundan, ba'zı uşşâk haberdâr olmuştur. Ekseriyâ, bu *sine* hâlinde bulunurlar. Hatta İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe radiyallahu anh efendimiz *ala-rivayet* on yedi veyahût on dokuz yıl, salât-ı işâ ve fecri, bir abdest ile edâ ve îfâ eyledikleri, rivâyet-i sahîhadandır. Ve bu sırra müsteniddir. Ve Hazret-i Pîr radiyallahu anh efendimiz hazretlerinin, merhamet ve şefkat-i kudsiyyeleri ne derecede mebzûl ki, biz-zât mazhar oldukları tecelliyâtın, zikr u beyânına, ve sülûkun sıhhat ve vâcibât-ı

³⁶³ + gibi bi'l-cümle sıfat-ı.

³⁶⁴ + bu sebeple.

umûrdan bulunanlarını, başka başka ityâna mübâderet edib: فقلت يا رب كيف انام عندك kavliyle bize işâret buyurdular. Zîrâ, burası, teblîğ-i hüküm mahallidir. Ehemmiyet ile nazar u dikkat buyurulsun ki, Cenâb-ı Pîr sulûku hâriçten bir [85] şey'e temsîl ve teşbîh ile beyân etmeyip, biz-zât mazhar oldukları tecelliyât ile ta'rîf buyurdular. Bu sebepten sâlik-i Hak, her hal u kârda kendi kendisiyle meşgûl olmak lâzımedendir. *Fefhem.*

‘deki ‘bâ’, mülâbese içindir. خمود tecâvüz ma'nâsınadır. Cism zikri bundan akdem sebkat etti. Lezzât, gerek ulvî ve gerek suflî bir şey ile birleşmeğe derler. Ve خمود النفس ‘deki humud, terk ma'nâsınadır. Nefsin ne idiği, evvelce beyân olundu. Şehvât, arzu ma'nâsınadır. Tûl-i emel ve hevâ ve meyli şâmildir. Ve, خمود الروح ‘daki humûd, izâle ve tathîr etmek ma'nâsınadır. Rûh, bir dereceye kadar merâtibi beyân kılındı. Lahazât, kuyûdât ve izâfâtan kinâyedir. Fenâ, suver-i halkiyyeye işârettir. ذاتك ‘deki zât, asıl ve künhü’ş-şey mânâsınadır. İşte, Hazret-i Pîr, seyr u sülûku, kişinin kendisinden kendisine gidişi olduğunu, bu sûretle işâret edip, ibtidâ-i emirde, heykel-i mahsûsası olan ve câmi’-i kuvvâ bulunan cisminde, seyr u sulûka hasr ile, *mertebe ba’d mertebe* butûna nakl ederek, nefis ve rûh, ve bundan sonra sır ve hafâ ve ahfâyı, ârifâne beyân birle, şimdi de asl-ı sülûk olan mes’ele-i mühimmenin zikr u beyânını murâd ederek:

قلت لبيك [86] Ya'nî; *bana Ya Gavs-ı A'zam dedi.* فقال قل يا رب الكريم و Ya'nî; *lebbeyk ya azîm olan arşın rabbisi dedim.* يا رب العرش العظيم الرحيم buyurdu. Ya'nî; *dedi ki: Ya rabbe'l-kerim ve'r-rahîm de,* buyurdular. İşte, Hazret-i Pîr, şu kelimât-ı kudsiye ile sâliklere tenbîh ve nush ve pend murâd aldılar. Eğer ki kişi, bunca merâtib ve makâmât ve hâlâtan birisine, keşfen ve zevkan nâil olursa, aldanıp da o makâmât ve derecâtta kalmasın. Zîrâ, tecelliyât-ı ilâhiyye *gayru'n-nihâye* olacağı gibi, sülûk dahî böylecedir, demek isterler. Cenâb-ı Pîr, bu bahsi daha tevsî' ve açıktan açığa beyân murâd ederek: يا غوث قل لأصحابك و احبائك من Yânî; *Ya Gavs, ashâb ve ahhâbından, benim ile musâhabet murâd eden kimseye söyle ki; fakr onların üzerine olsun.* Ya'nî; *ihtiyâr-i fakr etsinler.* ثم فقر عن الفقر Ya'nî; *fakrdan sonra fakra ersinler.* ثم فقر الفقر Ya'nî; *fakrdan sonra fakru'l-fakra vâsıl olsunlar.* فاذًا تم الفقر *vaktâki, onların fakrları tamam ola;* فلا هم *onlar yoktur;* انا *heman, ancak ben varım,* demek olur. İşte, şu kelimât-ı kudsiyyeden anlaşılan, her hal u kârda³⁶⁵ sohbet ile terakkî, ve ta'bîr ve tesellî ile feyzyâb [87] olacağını, Cenâb-ı Pîr, احبائك و احبائك من اراد منكم صحبتي

³⁶⁵ + sâlik.

şerîfesiyle işâret eylediler. Binâberîn; sohbet, ehl-i sulûka her vakitte vecîbeden bulunduğu gibi, derece-i evvelde ise, a'zam-ı ferâiz-i umûrdandır. Fakr hakkında bâlâda, mübahese-i kesîre gûzerân etti. Artık burada tekrâra lüzûm yoktur. Şu kadcılık var ki; fakr-ı evvel, *fenâ fi'l-ef'âle*, ya'nî, *fenâ fi's-şeyh'e* ve fakr-ı sâni, *fenâ fi's-sıfât'a*, ya'nî, *fena fi'r-resûl'e* ve fakr-ı sâlis, *fenâ fi'z-zât'a*³⁶⁶ işârettir. Sulûk ise, bidâyeten ve nihâyeten şu merâtib-i sâliseye vâbestedir ki, *fenâ* ve *bekâ* ve *zuhûr*. Bundan haberdâr olamayan,³⁶⁷ vâkıf-ı esrâr ve kemâl olamayacağı şüpheden azâdedir. *Fefhem*.

Cenâb-ı Pîr, şimdi de, sâlikler hukûkunu ne yolda muhâfaza etmek, ve bîkeslere ne sûretle lutf ve fedâkarlıkta bulunmak, ve ne cihetle onlar, feyizyâb olabilmek îcâb edeceği teferruatını, beyâna ibtidâr ederek; *وقال لي يا غوث الاعظم طوبي لك*; *an buyurdular. Ya'nî; Ya Gavs-ı A'zam, eğer mahlûkatım üzerine re'fet ve merhamet edici oldun ise, devlet senindir. Ondan sonra mahlûkatımın cûrm ve kusûrlarını setr ve afv edecek olursan yine devlet senindir, demek olur. Şu kelimât-ı kudsiyye; وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ (Al-i İmrân, 3/134) [öfkelerini yutanlardır (tutanlardır) ve insanları affedenlerdir.] [88] âyet-i celîlesini müş'irdir. Zîrâ, muhtâc-ı sülûk olanlar, behemehâl âciz ve biçâre bulunacaklarından, böyle bîkes ve bîvâyeye, nazar-ı şefkat ve merhametle bakılmak, şân-ı kemâl muktezâsıdır. Cenâb-ı Pîr, mübtedî olan sâlik-i Hakka, derece-i evvelde lâzım gelen muâmelâtın zikr u beyânına ibtidâr ederek:*

قال لي يا غوث الاعظم جعلت في النفس طريق الزاهدين و جعلت في القلب طريق العارفين و جعلت في *buyurdular. Ya'nî; Ya Gavs-ı A'zam, zâhidler yolunu, nefis içinde kıldım; ve ârifler yolunu, kalb içinde kıldım; ve vâkıflar yolunu, rûh içinde kıldım; ve nefsi dahî, mahall-i ahrâr kıldım, demek olur. جعلت halk ma'nâsınadır. Nefs hakkında, makâlât-ı kesîre, bundan akdem sebkât etti. جعلت في القلب طريق العارفين. İşte mes'ele burada yamanlaştı. Cenâb-ı Hak, kalbi, irfân mahalli halk eyledim diye buyurdıklarını, Hazret-i Pîr, rivâyeten beyân eylediler. Da'vâ-i irşâdda bulunup da, kalbinde kat'an, maârif-i ilâhiyye cereyân etmeyen şeyh efendiler hazarâtı, acabâ buracığına ne diyeceklerdir. Artık orasını bilemem. Rûh ve kalbin, merâtib-i seb'ayı câmi' olduğu bundan akdem zikr u beyân kılındığı gibi, maârif-i ilâhiyyenin dahî [89] kalbde ne vecihle cereyân ve zuhûr etmekte idiği, sarâhaten ve işâreten bildirilmiş idi. Tekrârâ artık lüzûm yoktur. Şu nutk-ı kudsiyye,*

³⁶⁶ + ta'bîr-i âhirle fenâfillâh'a.

³⁶⁷ +kimse.

من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة في قلبه علي لسانه [Kim kırk sabah Allah'a ihlâslı olursa, kalbinden lisanına hikmet pınarları akmaya başlar]³⁶⁸ hadîs-i şerîfinden muktebistir. Cenâb-ı Pîr, sâlik-i Hak, ibtidâ-i emrde nefsinde, ve sâniyen kalbinde, ve sâlisen rûhunda, seyr u sülûka muhtâç bulunacağını şu nutk-i kudsiyye ile beyân ve isbât eyledikten sonra; şimdi de ne yolda hizmette bulunmak îcâb edeceğini beyâna ibtidâr ederek:

buyurdular. و قال لي يا غوث الاعظم قل لاصحابك اغتصموا دعوة الفقراء فانهم عندي و انا عندهم. Ya'nî; *Ya Gavs-ı A'zam, ashâbına söyle ki fukarânın duâsını ganîmet bilsinler. Zîrâ, onlar benim indimde, ve ben onların indindeyim*, demek olur. Şu nutk-ı kudsiyyede olan da'vet'ul fukarâ, Pîrân ve mürşidân hazarâtına işârettir. Onların emirleri, emr-i Hak bulunduğundan, hemîşe itâat vecîbedendir ki; اطيعو الله و اطيعو الرسول [Allah'a itaat ediniz, resule itaat edini] tanzîm-i celîli vârid oldu. Ve Hazret-i Pîr, bu bahsi biraz daha tevsî' murâd ederek; وقال يا غوث الاعظم انا ماوي كل فقير و مسكنه و منظره و الي المصير; buyurdular. Ya'nî; *Ya Gavs-ı A'zam, ben her bir fukarânın, mahal ve mesken ve manzarasıyım. Onlar, hemîşe bende sâkin ve bana nâzırdırlar*, demek olur. Burası, [90] irfân-ı hakîkî ve tecellî-i zâtiye nâil³⁶⁹ ârifler hâlidir. Zikri, bundan akdem sebkât etti. Şimdi, Hazret-i Pîr, bu sırra vâkıf olanlara, bunun daha ilerisi olduğunu tavsiye ve beyân etmek murâd ederek:

قال لي يا غوث الاعظم لا تنظر الي الجنة و ما فيها تراني بلا واسطة و لا تنظر الي النار و ما فيها تراني بلا واسطة buyurdular. Ya'nî; *cennette olan şeylere bakma ki, beni vâsıtasız göresin; ve cehennemde bulunan şeylere dahî bakma ki, beni vâsıtasız göresin*, demek olur. Buradaki cennet, cemali neticesi olan lûtfa, ve nâr dahî celâl semeresi bulunan kahra nâzırdır. Hazret-i Pîr ise, şu nutk-ı kudsiyyesiyle ne cemâl ve ne de celâl ile iştigâlde olmayınız da, hemân, cemâl ve celâlden mütecellî olana nâzır olunuz, demek isterler. Zîrâ, âtide beyân buyurdıkları kelimât-ı mukaddese, bu ciheti te'yîd eder. قال لي يا غوث الاعظم اهل الجنة مشغولون بالجنة و اهل النار مشغولون بالنار فكن انت مشغولا بي buyurdular. Ya'nî; *ehl-i cennet, cennette olan ile meşguldür. Ve ehl-i nâr dahî, cehennemde bulunanlarla meşguldür. Sen, benimle meşgul ol*, demek olur. Çünkü; irfân-ı hakîkîye nâil urefâ, lûtuf ve kahr ve ten'îm ve ta'zîb, Hakkın tecellîsinden ibâret bulunduğundan,³⁷⁰ gerek lûtuf ve gerek [91] kahr, onların indinde şey'-i vâhid olmasıyla, nâr ve cennete iltifât etmeyip, hemme ân mütecellîye nâzırdırlar.

³⁶⁸ Aclûnî, Keşfül-Hafa, c.II, s.224.

³⁶⁹ + olan.

³⁷⁰ + âgâh olduklarından.

Binâberîn, Cenâb-ı Pîr, burasını şimdi beyân etmek murâd ederek: قال لي يا غوث الاعظم

buyurdular. Ya'nî; Ya Gavs-
ı A'zam, benim için ehl-i cennetten bir tâife vardır ki, ³⁷¹cennetten bana istiâze
ederler. Nitekim cehennem ehlinde bir taifenin dahî, bana sığındıkları gibi, demek
olur. Hazret-i Pîr, من اهل الجنة يتعوذون من النعيم nutk-ı kudsiyyesi ile, kuyûdât-ı
unsuriyye-i halkiyyelerinden azâde bulunanlara; من اهل الجنة يتعوذون من النعيم kelimât-ı
mukaddsesiyle dahî, kuyûdât ve tabâyi-i halkiyyede kalanlara işâret buyurdular.
Zîrâ, âtide beyân eyledikleri nutk burasını müş'irdir. يا غوث من شغل بسوائي كان صاحبه النار
buyurdular. Ya'nî; bir kimse, benim gayrim ile meşgul olsa, kıyâmet günü
onun sâhibi nârdır, demek olur. من شغل بسوائي kaydı, kuyûdâttan kinâyedir. Hazret-i
Pîr'e mensûbiyet ve muhabbet da'vâsında bulunup da, bir takım keşf ve kerâmâta
nâil olmak, ve o vâsitayla avâm ve halka büyük görünmek hayâl-i hâsıyla, lisân-ı
urefâdan sâdir olmayan, galat ve yanlış evrâd ve havâs ile leyl u nehâr meşgul
olmakta [92] bulunan şeyh efendiler hazarâtı, şu kelimât-ı kudsiyyeye acabâ ne
derler. Cenâb-ı Pîr ise bu ciheti dahâ tavzîh ve tevsî' murâd ederek:

371 + naîm-i.

Es-selâm ey Gavs-ı A'zam sırr-ı Subhân es-selâm

Es-selâm ey nûr-i Yezdân gavs-ı Geylân es-selâm

Es-selâm ey tercüman-ı sırr-ı Kur'ân es-selâm

Es-selâm ey terzebân-ı mağz-ı Furkân es-selâm

Es-selâm ey nûr-i feyz-i zât-ı Rahmân es-selâm

Es-selâm ey mefhar-i âdem u insân es-selâm

Sırrını takdîs edib arştaki kerûbiyyân

Meşhed-i pâkin metâf-ı kudsiyân-i ins u cân

Hâk-i pâyin tûtiyâ-yı çeşm-i kuhl-i âşikân

Lutf-i cûdun olmada arz u semâya râyigân

Es-selâm ey nûr-i çeşm-i âl-i sultân es-selâm

Es-selâm ey verd-i nahl-i bâğ-ı irfân es-selâm [94]

Kalbimi nûrunla imlâ eyle Allâh aşkına

Rûhumu rûhunda ibkâ eyle Allah aşkına

Sırrımı sırrınla ihyâ eyle Allah aşkına

Âciz-i bî-çâreyim rahmeyle Allah aşkına

Es-selâm ey mültecâ-i derdmendân es-selâm

Es-selâm ey pertev-i envâr-ı ihsân es-selâm

Sâil-i fakr u belâya himmetindir la-yuad

El açıb geldim der-i ihsânına keşkûl biyed

Merhamet kıl bâb-ı lutfundan beni sen etme red

Bu mütercim-i ârif-i bî-çârene eyle meded

Es-selâm ey Gavs-ı A'zam sırr-ı sübhân es-selâm

Es-selâm ey nûr-ı yezdân gavs-ı Geylân es-selâm.

İşte, Cenâb-ı Pîr radiyallahu anh efendimiz hazretlerinin, sülâle-i tâhire ve neseb-i bâhireleri, on iki batında, İmâm-ı Humâm Emîr'ül-müminîn Ali ibni Ebî Tâlib kerremallahu vecheh ve radiyallahu anh efendimiz hazretlerine müntehâ olacağı gibi; on dördüncü karnda dahî Selmân Efendi'de zuhûr ediyor. Şöyle ki: Seyyid Selman Efendi *zâdallahu an tarîkihi'l-füyûzât* ibn Seyyid Ali el-Kâdirî kuddise sirruh ibn es-seyyid Selman kuddise sirruh, ibn es-seyyid [95] Mustafa kuddise sirruh ibn es-seyyid Zeynuddin kuddise sirruh ibn es-seyyid Muhammed Dervîş kuddise sirruh ibni es-seyyid Hüsâmeddin kuddise sirruh, ibni es-seyyid Nûreddin kuddise sirruh, ibn es-seyyid Veliyuddin kuddise sirruh, ibni es-seyyid Zeynuddin kuddise sirruh, ibn es-seyyid Şerefuddîn kuddise sirruh, ibni es-seyyid Şemsuddîn kuddise sirruh, ibni es-seyyid Muhammed el-Hüttak kuddise sirruh, ibni es-seyyid Abdulaziz kuddise sirruh, ibni eş-şeyh Cenâb-ı Muhyiddin Abdulkadir Geylânî el-Huseynî el-haseni radiyallahu anhu ve erzâhu, ibn Ebî Sâlih Mûsâ Cengîdost kuddise sirruh, ibn-esseyyid İmâm Abdullah el-Cebelî kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Yahyâ ez-Zâhid kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Muhammed kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Dâvud kuddise sirruh, ibni es-seyyid Mûsâ kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Abdullah kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Mûsa İlçûn kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmâm Abdullah el-Mahs kuddise sirruh, ibni es-seyyid İmam Hasan el-Müsenna radiyallahu anh, ibni es-seyyid İmâm emîr'ül müminîn seyyidinâ Hasan es-sıbt radiyallahu anh, ibni İmâm-i hümâm seyyidinâ Ali ibn Ebî Tâlib kerremallahu vecheh radiyallahu anh.

Ve vâlide-i muhterem-i mükerremeleri, Cenâb-ı Fâtîma kaddesallahu sirraha hazretleri vâsıtasıyla dahî, on altıncı karında Cenâb-ı Haydar radiyallahu anh efendimiz hazretlerine, silsile-i celîleleri müntehâ bulmaktadır. İşte, [96] alemeyn ta'bîri Cenâb-ı Pîr radiyallahu anh efendimiz hazretlerine, bu cihetle tesmiye ve nisbet olundu ki, hem peder-i âligahları ve hem de vâlide-i muhteremeleri vâsıtasıyla, Cenâb-ı emîr'ül müminîn Ali el-murtazâyâ, sulâle-i tâhire-i tayyibelerinin nihâyet bulduğu sırrına müsteniddir. Yoksa, bir takım kimselerin hayâllerinde tasavvur eyledikleri, rengârenk saçaklar ma'nâsına değildir. Ve vâlide-i muhteremeleri Fâtîma binti eş-şeyh Seyyid Abdullah es-Sûmî kuddise sirruh bin es-

seyyid Ebî Cemâl kuddise sirruh bin es-seyyid Ebî Muhammed kuddise sirruh bin es-seyyid Tâhir kuddise sirruh bin es-seyyid Ebû Atâ kuddise sirruh bin es-seyyid Abdullah kuddise sirruh bin es-seyyid Kemâl kuddise sirruh bin es-seyyid İsa kuddise sirruh bin es-seyyid Alâuddin kuddise sirruh bin es-seyyid Muhammed kuddise sirruh bin es-seyyid Ali el-Farz kuddise sirruh bin İmâm el-humam Ca'fer Sâdık radiyallahu anh bin el-İmâm el-humâm Muhammed el-Bâkır radiyallahu anh bin İmâm el-humâm Zeynulabidîn radiyallahu anh bin İmâm el-humâm Hüseyin radiyallahu anh bin İmâm el-humâm Ali kerremallahu vecheh ve radiyallahu teâlâ anh ve erdâhu. Ve ³⁷⁴esrâr-ı celîle-i Muhammediyyeyi *bi-hakkın* hâiz ve hâmil insân-ı kâmil ve mürebbî-i mükemmil oldukları, يا غوث انت منهم (Ey Gavs, sen onlardansın) kelimât-ı kudsiyyesiyle isbât ve işhâd olundu.

Ya'nî; [97] *şu zevâtın* و علاماتهم في الدنيا اجسامهم محترق من قلة الطعام و الشراب و نفوسهم محترقة عن *alâmeti, dünyada cisimlerini az yemek ve içmekten yakmışlardır.* و قلوبهم محترقة عن الخطرات. Ya'nî; *nefslerini şehvâtta mahv ve izâle etmişlerdir.* و ارواحهم محترق عن الحظرات. Ya'nî; *kalblerini, havâtırdan tasfiye etmişlerdir.* و هم اصحاب البقاء المحترقون بنور اللقاء. Ya'nî; *kuyûdat ve izâfâtta azâde kılınmışlardır.* و هم اصحاب البقاء المحترقون بنور اللقاء. Ya'nî; *bunlar, bekâ nuruyla yanmış, ve likâ ashâbından bulunmuşlardır,* demek olur. İşte Hazret-i Pîr, şu kelimât-ı kudsiyye ile, âdâb-ı halveti beyân buyurdular. Zîrâ, her tarîқта, halvet vecîbedendir. Hatta, kibâr-ı meşâyih-ı Şa'bâniyeden Ömer el-Fuâdî³⁷⁵ kuddise sirruh, şu Fârisi beyti inşâd birle, halvete luzûm kavî³⁷⁶ idiğini beyân³⁷⁷ eylediler.

صمت و وجوع و سهر و عزلت و ذكر يزدان با دوام

تا تمامان جهان را بگذری باشد تمام

[Sükût ve açlık ve seher ve uzlet ve Allah'ın zikrine devâm et tâ ki, tüm âlemlerdeki sülûkun tamâm olsun da kâmillerden ol.]

³⁷⁴ + işte Hazret-i Pîr efendimizin.

³⁷⁵ **Ömer el-Fuâdî**; Şa'bâniyye Tarîkatı'nın önde gelenlerinden ve beşinci halîfesidir. 1559 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Fuâdî mahlasıyla meşhur olmuştur. Ömer el-Fuâdî, dönemin alimlerinden ilim tahsil etmiş, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Çocuk yaşta Şa'bân-ı Velî'nin sohbetlerine iştirâk etmiştir. Şeyh vefât ettiğinde ise yalnızca 9 yaşında idi. Manzûm ve mensûr otuza yakın eser te'lîf etmiştir. 1639 yılında Kastamonu'da vefât etmiş olup kabri Şeyh Şa'bân-ı Velî türbesi hazîresinde bulunmaktadır. (Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. İlyas Yazar, "Ömer Fuâdî" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 61-63, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333, c.1, s.118-119)

³⁷⁶ + derkâr.

³⁷⁷ + ve işhâd.

Halvet üç nev'idir. Birisi; ekl ve şürb ve halktan, ve diğeri taallukât-ı halkiyye ve nefsiyyesinden, ve âhiri dahî kuyûd ve izâfat ve tecelliyâtta halvet ve uzlettir. Derece-i evveldeki, mübtedî sâliklere; ve ikincisi, fenâdan haberdâr olan havâssa; ve üçüncüsü dahî, irfân-ı hakîkî mazharı³⁷⁸ âriflere [98] hâstır. Onlar ise halvet-i dâimededirler. Hatta, Hazret-i Cüneyd radiyallahu anh *ala-rivayet 'on dokuz yıl halk âlemi benimle sohbet eylediler. Halbûki ben ise, hemîşe Hak ile musâhib idim. Âlem bilmediler*³⁷⁹ buyurdıkları işte burasıdır. [Yer, içer, çarşılarda yürür]³⁸⁰ kavli şerîfi burasını müş'irdir.

Hazret-i Pîr, daha, bir mes'ele-i mühimmenin zikr u beyânına ibtidâr ederek; *اذا جاءك العطشان في يوم شديد الحر و انت صاحب الماء البارد Ya'nî; Ya Gavs, şiddet-i harâret gününde, sana bir susuz adam gelse, halbûki sende soğuk su mevcûd bulunsa, و dahî sen ise, o suya muhtâç olmayasın, فان منعه eğer, o suyu ona vermezsen, كيف امنعهم رحمتي ne keyfiyet ile benim rahmetim men' oluna. و انا اشهدت و سجلت علي نفسي Ya'nî; ben kendi zâtım üzerine tescîl ve şehâdet eyledim ki: بائي ارحم الراحمين Ya'nî; ben merhamet edicilerin en ziyâde merhamet edicisiyim, demek olur. Şu kelimât-ı kudsiyye, اعدت [Salih kullar için, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, ve hiçbir beşerin hatırına gelmeyen şeyler hazırladım.]³⁸¹ kavli şerîfine işârettir. Hazret-i Pîr, vüs'at-i rahmet-i ilâhiyyeyi, bu sûretle [99] beyân eyledikten sonra, şimdi de, rahmetin derecâtını zikre ibtidâr ederek: يا غوث ما بعد عني احد بالمعاصي الي Ya'nî; bir kimse, ma'siyeti sebebiyle benden irak olmaz. و ما قرب احد بالطاعة dahî, itâati cihetiyle bir âbid bana yakîn olmaz. يا غوث لو Ya'nî; Ya Gavs, bir kimse bana yakın olursa ma'siyet ehli bulunur. Şu nutk-ı kudsiyye: وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب [Var olman, bir günahdır ki o günaha başka günah kıyas olunamaz] kavli şerîfini müş'irdir. Burasını, ehli olan anlar. لانهم اصحاب العجز والندم Ya'nî; ma'siyet ehli olanlar, ashâb-ı acz ve nedâmettendir; demek olur. Şu kelimât-ı kudsiyye dahî: حسنة الابرار سينات المقربين [Ebrâr için hasene olan şeyler, mukarrebîn için seyyiedir.]³⁸² kavli şerîfini müeyyedir. Hazret-i Pîr, bu bahsi daha tevsî' murâd ederek: والعجب منبع Ya'nî; acz nûr menba'idır. والظلمات والاوزار و الاكدار buyurdular. Ya'nî; ucb dahî, zulumât ve günah ve keder*

³⁷⁸ + bulunan.

³⁷⁹ Attâr, *Evliyâ Tezkireleri*, s.389.

³⁸⁰ Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!" (Furkan, 25/7) âyetine işâret var.

³⁸¹ Buhari, *Bed'ü'l-Halk* 8, Tefsir, Secde 1, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2; Tirmizi, Tefsir, (3195)

³⁸² Muhyiddin ibn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, VII, 82; XI, 226, vd. çev. Ekrem Demirli.

menba'idır, demek olur. Cenâb-ı Pîr, buracığını daha tafsîl murâd ederek: يا غوث اهل المعاصي محبوبون بالمعاصي و اهل الطاعات محبوبون بالطاعات و لي وراءهم قوم آخرون ليس لهم غم بالمعاصي و لا هم بالطاعات buyurdular. Ya'nî; *Ya Gavs, ma'siyet sâhibi mahcûbdur isyânı ile, tâat ehli dahî mahcûbdur tâati sebebiyle. Benim [100] için, bunların verâsında bir kavim vardır ki onlar, ne isyan ile mağmûm, ve ne de tâata mağrûr olurlar*, demek olur. Vâkian, Cenâb-ı Hak ve tekaddes, nice mutî'i bir vesile ile ta'zîb, ve nice âsiyi dahî bir sebeble afv ve ten'îm eyledikleri mesbûktur. و لي وراءهم قوم آخرون nutk-ı kudsiyyesi, kuyûdâtтан mutahhar ârife işârettir. Buna dâir bahis, bâlâda zikr olundu. Cenâb-ı Pîr, diğer yolda bu bahsi zikr etmek murâd ederek: يا غوث بشر المذنبين بالفضل و الكرم و بشر النعم يا غوث بشر المذنبين بالفضل و الكرم و بشر النعم buyurdular. Ya'nî; *Ya Gavs, günah sâhibini, fazl ve kerem ile tebşîr eyle, ve enânette kalanları dahî, adl ve nakmetle tebşîr eyle*, demek olur. Şu kelimât-ı kudsiyeyi tevsî' murâd ederek: يا غوث انا قريب الي العاصي بعد ما فرغ من المعاصي Ya'nî; *ben yakınım isyân ehline, günahdan tevbe ve nedâmet eyledikten sonra*, انا يا غوث انا قريب الي العاصي بعد ما فرغ من المعاصي buyurdular. Ya'nî; *ben baîdim tâat ehline, tâattan ferâgat eyledikten sonra*, demek olur. Bu nutk-ı kudsiyye, kavî evveli müeyyedir. Cenâb-ı Pîr, bu ciheti tavzîh murâd ederek: يا غوث اهل الطاعات يتذللون و يذكرون للنعم Ya'nî; *tâat ehli, naîmi zikr ederek tezellül ederler. اهل المعاصي يتذللون و يذكرون للرحيم [101] ma'siyet ashâbı dahî, rahmet ve vüs'at-i ilâhiyyeyi zikr ederek tezellül ederler*, demek olur.

Hazret-i Pîr, bu makûle hâlât ve muâmelâtın, sebep ve menş'e'i, neden ibâret olduğu tafsîlâtını beyân murâd ederek: يا غوث خلقت العوام فلم يطيقوا نور بهاني فجعلت Ya'nî; *Ya Gavs, avâm-ı nâsı halk ettim, nûr-ı cemâle tâkat getiremediler. Onlarla benim miyânemizde hicâb-ı zulmet kıldım. و خلقت الخواص فلم يطيقوا مجاورتي فجعلت الانوار بيني و بينهم حجاباً* Ya'nî; *havâsı halk eyledim. Sereyân-ı zâtiyyeme tâkat getiremediler. Onlarla miyânemde, nûrdan hicâb kıldım*, demek olur. İşte Hazret-i Pîr, bâlâda mezkûr, و احبابك و اصحابك nutk-ı kudsiyyesinden buraya gelinceye kadar, ne kadar kelimât-ı mukaddese zikr ve hikâye buyurdular ise, cümlesi tevhîd-i ef'âle nâzır olduğu gibi, şimdi de, tevhîd-i sıfât ve teferruâtına dâir olan nutk-ı kudsiyyenin beyân ve tefhîmine atf-ı makâl-i himmet ederek:

يا غوث قل لاصحابك من اراد منهم ان يصل الي Ya'nî; *Ya Gavs, ashâbına söyle ki, onlardan bir kimse bana vuslat murâd eder ise, فطليه بالخروج عن كل شيء سوائي* Ya'nî; *benden gayri olan şeylerin küllisinden çıkmak, onların üzerine vazîfe olsun*, demek olur. İşte azîzim, [102] bu hurûcun enva'ı çoktur. Cümleden birisi,

irâdesinden ki: المرید من لا ارادة له [Mürîd, iradesi olmayan kişidir.]³⁸³ ve sâniyen, vehm ve hayâlattan; ve sâlisen ma'lumâtından; ve râbian, sıfat-ı zemâyim ve lezâiz-i nefsiyyesinden; ve hâmisen, şuûnât-ı halkiyye ve kuyûdât-ı unsuriyyesinden; ve sâdisen, nâil olduğu merâtib ve hâlâtтан; ve sâbian, tecelliyât-ı kalbiyyesinden; ve âşiran, zevkiyye-i rûhiyyesinden; velhâsıl, hafî ve ahfâsı lezâizinden çıkmaktır ki, آخر فعلیه بالخروج عن كل شيء [Sıddıkların kalplerinden en son çıkan riyâset sevgisidir.] sırrına tamâmıyla nâil olup, tecellî-i sıfât ve zâtîyye-i ilâhiyyeden haberdâr bulunmaktır. Ya Şeyhana! Tekke, dergâh, tâc ve sâir gûna ne kadar kuyûdât var ise, artık nerede kalacağını, sen kıyâs edegör. Zîrâ, Hazret-i Pîr, فعلیه بالخروج عن كل شيء ile kayd buyurdular ki, cümle kuyûdâta nâzır olmak için فعلیه 'deki 'fâ', ta'kîbedir ki, derece-i evvelde kuyûdâtтан tathîr olmak, vecîbden bulunduğunu müş'irdir. Zîrâ, bu âlemde tâhir olamayan, berzâh-ı rûhâniyyede kalacağını irfâna beyâna ibtidâr ederek: يا غوث اخرج عقبة الدنيا تصل بالآخرة Ya'nî; Ya Gavs, dünya akabesinden hurûç et ki âhirete vâsıl olasın. واخرج عقبة الآخرة Ya'nî; Ya Gavs, âhiret akabesinden dahî, hurûç ve halâs ol ki, bana vâsıl olasın, demek olur. Cenâb-ı [103] Pîr, iş bu kelimât-ı kudsiyye ile, merâtib ve kuyûdâtı zikr eyledikten sonra; şimdi de, mâhiyet ve derecât ve kuyûdâtın beyânına ibtidâr ederek: اخرج عن النفوس و الاجسام و النفوس ثم اخرج عن القلوب و الارواح Ya'nî; Ya Gavs, cisim ve nefsinde hurûç et; ondan sonra, kalb ve rûhundan dahî hurûç et. ثم اخرج عن Ya'nî; bundan sonra, hüküm ve emirden de hurûç eyle ki bana vâsıl olasın, demek olur. Hazret-i Pîr, buraya gelinceye kadar, kuyûdât ve izâfât ve taayyünâtтан azâde olmak husûsunda, mazhar oldukları evâmîr-i ilâhiyyeyi beyandan sonra; şimdi de, sıfât-ı ilâhiyyeyi müş'ir olan: قرّة العين في الصلاة [Gözümün nuru salattadır] ile vasf buyurulan salâtı bildirmek murâd ederek: فقلت يا رب اي صلاة اقرب قال فالصلاة التي ليس يا'nî; dedim ki: Ya rabbi, hangi salât sana yakındır? فيها سواني و المصلي غائب عنها Ya'nî; Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Bana yakın olan salât oldur ki onda, benden gayri olmaya, ve musallî dahî o salâtta gâib ola, demek olur. Çünkü, hîç bir ibâdet yoktur ki salât gibi, camî'-i cemî' ubûdiyet bulunsun. Binâberîn, فقلت يا رب اي صلاة اقرب kavl-i kudsiyyesi, fezâil-i salâtı müş'irdir. [104] فالصلاة 'taki 'fâ' cevâbiyedir. suâline cevâbdır.

Salâtın, mâhiyet ve merâtib ve makâmâtı olduğu gibi, envâ'ı dahî vardır. Nev'i i'tibârıyla salât, ferâiz ve sünen ve nevâfil ve salât-ı nüzûrdur. Ve mâhiyet-i

³⁸³ "Sûfîlerin kullandığı anlamda mürîd, kendisinin hiçbir irâdesi olmayan (bütün irâdesini önündeki rehberle teslim eden) kimsedir. Kim bütün irâdesinden sıyrılmazsa, o gerçek ma'nâda mürîd olamaz." (Abdülkerîm Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, s.404, çev. Dr.Dilâver Selvi.)

salât ise, erkân-ı ma'lûm ve ef'âl-i mahsûsa ile ta'rîf kılınan salâttır ki, kıyâm ve kiraât ve rukû' ve sücûd ve ka'de-i âhirede tevakkuftur. Cümle merâtib ve makâmât, bu rûkn üzerine mübtenîdir. Ve şu erkânın her birisi, ubûdiyyet-i müstakilledir. Kasten musallînin kıbleden inhirâfı, müfsid-i salât olacağı gibi, bu erkân-ı hamseden birisi noksan olsa, namaz tamam olmaz. Namazın evvel ve âhirinde, musallî, bir ân içre serâir-i salâttan agâh veyâhût huzûr-ı kalb ile bulunsa da vasatında gaflette olsa, fukahâ rahimehumullah hazarâtı, bu makûle namazın makbûl olacağına, ittifâk hâsıl etmişlerdir. Ve bunun aksi hâlinde, ya'nî bütün bütün gaflette bulunan musallînin namazı için bile, makâlât-ı kesîre vuku' bulup, fukahâdan ba'zıları, adem-i kabûl tarafını istilzâm ve iâdesini ikdâm, ve ekseriyet ise vüs'at-i rahmet-i ilâhiyye müsteniden, câiz olması cihetine³⁸⁴ gittiler. ³⁸⁵Her ne kadar mahkûm³⁸⁶ ise de, yine elden geldiği mertebe, huzûr-ı kalbe gayret, ve âdâba riâyet³⁸⁷ lâzımedendir. Ve merâtib-i salâttan birisi, salât-ı fiilî ki **[105]** avâm-ı nâs ve zâhidlere hâstır. Ve diğeri, salât-ı şuhûdîdir. Ya'nî; ârifler hâlâtıdır. Ve âhiri, salât-ı hakîkîdir. İrfân-ı hakîkîye nâil olan kâmiller hâlidir. Ve bundan başka, bir de salât-ı dâimî vardır ki kümmelîn hazarâtına mahsûstur. Salât-ı fiilî ise, ecir ve sevâb kastıyla, edâ ve îfâ kılınan salâttır. (Nisâ, 4/103) *[Çünkü namaz müminlere belirli vakitlerde yazılı bulunuyor.]* اي مفروضاً *[yani farz olarak]* nazm-ı kerîmi vechile salât-ı mefrûzadır. Cenâb-ı Hak, bu sûretle edâ-i hizmet eden musallîyi, me'cûr eyler. Fakat Hazret-i Pîr'in, *يا رب اي صلاة اقرب اليك* kavline nazaran, bu salât, salât-ı me'cûre olmamaktadır. Zîrâ, *اقرب* lafzıyla kayd eylediler de, ecir ve sevâb zikr etmediler. Bu takdirce, ârifler, âbid-i ecr ve sevâb olmadıkları gibi, ibâdetlerini dahî ecre nisbet etmezler. Zîrâ, ecr ve sevâb kuyûdâtta³⁸⁸, ve Hak mutlak bulunduğundan nâşîdir. *ليس فيها سواني* kaydı, burasını işâret eylediği misillü, bu salâtın dahî, salât-ı zâtîyye olmasını îmâ eder. Ve salât-ı şuhûdî ehli âriflerin kıyâmı, lezâiz-i nefsiyye ve halkiyyelerini ifnâ; ve kırâatı, fuâd-ı ma'rifetlerinde ilhâm-ı ilahiyye ile ibkâ; ve rukû'ları, hâl-i temkîni îmâ; ve sücûdları, kendi taayyünâtlarında *كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ* (Kasas, 28/88) *[O'nun vechinden başka, herşey helak olucudur]* اي هالك الآن *[Şu anda da helaktedirler, demek olur]* nazm-ı kerîmi esrârını ifşâ eylediğinden, hakâyık-ı salât olan, **[106]** *سترون ربهم كما ترون القمر في ليلة البدر* *[Rabbinizi, bedir (dolunay)*

³⁸⁴ +ifhâm yoluna.

³⁸⁵ + Musallî.

³⁸⁶ + ı- gaflet.

³⁸⁷ + eylemesi.

³⁸⁸ + olup.

gecesinde ayı gördüğünüz gibi, göreceksiniz]³⁸⁹ hadîs-i şerîfi, heme ân, bunlarda zâhir³⁹⁰ olmaktadır. Ve salât-ı hakîkîye nâil urefânın ise kıyâmı, kurb-ı nevâfil; ve kırâatı, bî-harf ve bî-savt olan tecellî-i kelâmî-i subhânî sırlarında mütecellî bulunduğ; ve rukû'u, fark ve temyîzi; ve sücûdu, *fenâ fi'l-fenâ'yı* netîce verdiği cihetle, kendileri mazhar, ve Hak onlardan zâhir olarak, فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) [*Nereye dönerseniz, O'nun vechi oradadır*] âyet-i celîlesi sırrı bulunan nûr-ı ceberût, bunlarda hemîşe âşikâr olmaktadır. Ve salât-ı dâimî hâizi olan kümmelîn hazarâtının ise, kıyâmı, kenz-i mahfî olan nûr-ı lâhutî; ve kırâatı, suver-i ilmiyye-i ilâhiyyeyi; ve rukû'u, netîce-i zuhûr olan, فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق [Bilinmeyi sevdim, ve mahlûkâtı yarattım]³⁹¹ hadîs-i kudsîsi esrârını; ve sücûdu, kurb-i ferâiz hadîs-i kudsîsi ile zâhir olduklarından, افلا اكون عبداً شكوراً [Şükreden bir kul olmayayım mı?]³⁹² kavli-i şerîfi muktezâsınca, sırr-ı Muhammediyyeden olan, قرّة العين في الصلاة [Gözümün nuru salattadır] hadîs-i şerîfiyle vasf buyurulan tecellî-i zâtın, hemîşe onlarda bekâsıdır. Bu takdîrce, ليس فيها سواني فالصلاة التي ليس فيها سواني kavli-i kudsiyyesi, nûr-ı lâhutî; والمصلي و غائب عنها kelimât-ı mukaddesesi dahî, nûr-ı ceberûtu müş'irdir. *Fefhem vela tağfûl*.

İşte Hazret-i Pîr, mâhiyet ve merâtib-i hakâyık-ı salâtı, bu sûretle beyân [107] eylediğinden sonra, şimdi de, tevhid-i sıfât cümlesinden bulunan, hakîkât-i savmın tetkikatına, atf-ı makâl-i himmet ederek: ثم قلت اي صوم افضل عندك Ya'nî; bundan sonra, *senin indinde hangi savm ziyâde fazîletlidir*, dedim. قال الصوم الذي قال الصوم الذي Ya'nî; *şol savm ki onda benden gayrisi olmaya, ve öyle sâim ki onda gâib ola*; demektir. الصوم 'daki harf-i ta'rîf, istiğrâk ma'nâsınadır. Câmi'-i cemî' ibâdât olan savm demektir. Savm, imsâk ve terk ma'nâsınadır. Savmın dahî salât gibi, merâtib ve mâhiyet ve derecât ve envâ'ı vardır. Merâtib i'tibârıyla savm üçe maksûmdur. Kısım-ı evvel, ekl ve şürb ve cima'dan imsaktır. Bu cihet, avâm-ı nâsa hâstır. Ve kısım-ı sâni, havâss-ı hamse-i zâhire ve bâtinadan, terk ve tecerrüddür. Bu da zâhidlere mahsûstur. Ve kısım-ı sâlis ise, enânet ve vücûd-ı mevhûm ve sivâdan urûcdur ki buna da ârifler mâliktir. Nev'i hasebiyle savm, فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ (Bakara, 2/185) [Öyleyse sizden kim bu aya şahid olursa artık onu tutsun.] nazm-ı celîli muktezâsınca; savm-ı Ramazân, ve savm-ı Dâvud, ve savm-ı Dehr ve savm-ı Visâl'dir. Savm-ı Ramazân, senede bir mâh sâim olmaktadır. Ve savm-ı Dâvud, bir gün sâim ve bir gün dahî müftir bulunmaktır. Ve savm-ı Dehr, ıyd'lerden

³⁸⁹ Tirmîzî, Cennet, 17.

³⁹⁰ + ve nümâyân.

³⁹¹ Aclûnî. 2/132.

³⁹² Buhârî, Teheccüd, 6.

[108] başka bir gün sâim olmaktadır. Ve savm-i Visâl ise, en ednâsı üç günde bir kere iftâr eylemektir. Ala rivayet; İdrîs aleyhisselâm, savm u visâle devâm birle on dokuz yıl, me'kûlâtta habbe ve meşrûbâtta katreye rağbet etmeyerek sâim bulundular da, Cenâb-ı Hak ve tekaddes, zât-ı aliyye-i nebeviyyelerini, üç def'a hem emâte ve hem de ihyâ ederek, nihâyet: *وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا* (Meryem, 19/57) [Ve biz onu yüce bir mekana yükselttik] nazm-ı celîli vechile ikrâm eyledi. Bu emâte ve ihyâ, tevhit-i sâliseyi müş'irdir ki zât ve sıfât ve ef'âle nâzırdır. Onun için savm-ı visâl dediler. Makâmât cihetiyle savmdan birisine, savm-ı sivâî derler ki hilkate nâzırdır. Ve diğerine, savm-ı taayyünî ta'bîr ederler ki tecelliyât ve zevkiyyâta mâildir. Ve âhirini dahî, savm-ı zuhûrî ile vasf eylediler ki sereyân-ı zâtiyyeyi müş'irdir. Savm-ı sivâî ehli ârifler, derece-i evvelde, lezâiz-i savmiyyeden nefslerini tecrîd; ve şuûnât-ı alâyıktan kalblerini teb'îd; ve kuyudât ve izâfâtta rûhlarını tevhit; ve itlâk ile sırlarını te'yîd eylediklerinden, *وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ* (Bakara, 2/184) [Oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır] sırrıyla tebşîr kılındılar. Ve savm-ı taayyüniyyeye nâil³⁹³ vâkıflar; ³⁹⁴halkiyye-i sûriyye-i imkâniyyelerinden imsâk ve fânî; ve sâniyen şuûnât-ı kalbiyye ve tecelliyelerinden ârî; ve sâlisen berzâh-ı izâfiyye-i rûhiyyelerinden berî; [109] ve râbian lezâiz-i zevkiyye-i vücûbiyyeden sırları müstağnî olduğundan, *الصَّوْمُ لِي وَ اَنَا اجْزِي بِي* [Oruç bana aittir, ve mükâfatını da ben veririm]³⁹⁵ kavli-i şerîfi sırrına mazhar oldular. Ve sereyân-ı zâtiyye ashâbı bulunan zevât ise, kurb-i ferâiz hadîs-i kudsîsi ile zuhûrlarını tezyîn, ve fark-ı Muhammediyye ile taayyünlerini tebyîn, ve itlâk ile sırlarını ta'yîn eyledikleri cihetle, envâr-ı sıyâm olan lâhût, bunların vechinde, hemîşe lemeân olmaktadır. *سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مَنْ أَثَرُ السُّجُودِ* (Fetih, 48/29) [Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır.] kavli-i şerîfiyle tekrîm kılındılar.

الصائم غائب عنه kaydî, hakikat-i savma; nutk-ı kudsiyyesi dahî, bu sûretle bulunan zevât-ı sâime işârettir. Hazret-i Pîr, bu bahsi diğer sûretle tafsîl murâd ederek: *ثم قلت اي عمل افضل عندك* Ya'nî; *sonra senin indinde hangi amel, ziyâde faziletlidir*, dedim. *Ya'nî; قال ما ليس فيه سواني من الجنة و النار و صاحبه غائب عنه* Ya'nî; *şol amel ki onda benden gayri olmaya, ve cennet ve nârdan bile bulunmaya, ve sâhib-i amel onda gâib ola*, demektir. *ما ليس* 'deki 'mâ', şey' ma'nâsındır ki amelden ibârettir. Sivâ' ve cennet ve cehennem bahisleri bundan akdem sebkât etti. Cenâbı Pîr, fezâil-i a'mâli, biz-zât beyân etmek murâd ederek: *ثم قلت اي ضحك افضل عندك* Ya'nî; *hangi sûretle [110] gülmek, senin indinde faziletlidir*, dedim. قال

³⁹³ +olan.

³⁹⁴ + evvelen.

³⁹⁵ Buhârî, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm, 30

Cenâb-ı Hak, *buyurdular ki ağlayan tâiblerin dıhki, ya'nî gülmesidir*, demek olur. (Abese, 80/38-39) [O gün, öyle yüzler vardır ki apaydınlıktır; Güler ve sevinç içindedir.] âyet-i celîlesinden muktebistir. Cenâb-ı Pîr, bu dıhki bükâ'ya muzâf kıldılar, ve tâbiîn ile de vasıflandırdılar. Burada hikmet vardır. Şöyle ki sâlik-i Hakta, *جذبة من جذبات الرحمن توازي* [Rahmânın cezvelerinden tek bir cezbe, ins ve cinnin amellerine denktir]³⁹⁶ hadîs-i şerîfî sırrı zuhûr edecek olursa, iki sûretledir. Birisi, dıhk, ya'nî gülmek, diğeri bükâ, ya'nî ağlamak ile olur. Ve cezbesi gâlib ba'zı âşıklarda, bunun ikisi berâber hâsıl olur ki bir ân içre hem güler hem de ağlar. Ve gözlerinden akan yaş, ol derecede latîf ve lezîzdir ki hîç bir şey'e, nisbet ve kıyâs kabûl etmez. Ve her ne mahalle isâbet etse, ateşten ziyâde orasını ihrâk eyler. Muhakkıkîn-i ehl-i zevk bu ciheti tevsî' edip salıkde ne kadar kuyûdât ve izâfât ve şirk-i hafi³⁹⁷ ve ahfâyı bile mahv ve izâle eyleyen bu hâldir; dediler. Eğerki bir sâlikde cezbe zuhûr etmese, onda feyz ve tecellî neş'esi olmaz. Zîrâ, enânet ve vücûd-ı mevhûmdan, eser ve bakiyye kalmıştır. Şirkten hâsıl olan bükâ, gâyet galîz ve şedîddir. Bir meclis-i zikrde, zâkirden bir kimse ziyâde ağlamağa meşgul [111] olmuş, muahharan, şu zât ne kadar âşıktır ki gözlerinden yaş eksik olmuyor gibi söz, ba'zı taraftan tekevvün etmiş imiş. Meğer orada bir ârif bulunarak, 'ağlasın tâ ki gözleri çıkıncaya kadar' demiş. 'Acâib, böyle bir âşık az bulunabilir, ne için bed duâ' eylediniz?' denmesi üzerine: 'Ben ona hayr duâ eyledim. Zîrâ, bir kimsenin şirk ile memlû gözleri çıkmalı ki tevhid gözünden göreni ve ağlayanı ol vakit görür' dediği rivâyât-ı sahîhadandır.³⁹⁸ Şu işârâtımız, halkın akâid ve ilimleri hilâfına düştü. Zîrâ, gözleri yaşlı bir kimseyi görseler, âşık zannederler. Halbuki, şirkten tathîr olmamıştır. Burasını, ehli olan mutahhar bilebilir. Ağlamak ve gülmek ve dövünmek kuyûdâtıdır. Itlâk ise onun aksinedir. Buna dâir bahisler, bâlâda çok kere beyân olundu. Fetefekker.

Hazret-i Pîr, şimdi bu bahsi beyân etmek murâd ederek; *ثم قلت اي توبة افضل* *قال توبة المعصومين* *عندك* *buyurdular. Ya'nî; senin indinde hangi tevbe efdaldır*, dedim. *Ya'nî; ma'sûmların tevbesidir*, demek olur. Tevbe rücû' ma'nâsınadır. Ve rücû'un envâ'ı çoktur. Küfürden imana: *فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* (Muhammed, 37/19) [Şu halde bil; gerçekten, Allah'tan başka ilah yoktur.] ve şirkten tevhide: *إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا* (Nisâ, 4/116) [Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediğini bağışlar.] ve isyândan tâate: [112] *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً*

³⁹⁶ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1/397.

³⁹⁷ + var ise onlara hafi.

³⁹⁸ + lâkin.

نُصُوْحًا (Tahrîm, 66/8) [Ey iman edenler Allah'a nasuh (kesin) bir tevbe ile tevbe edin] ve âfaktan enfüse: سُنْرِيْهِمْ اَيَاتِنَا فِي الْاَفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet, 41/53) [Biz ayetlerimizi hem afakta, hem kendi nefislerinde onlara göstereceğiz; öyle ki, şüphesiz onun hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun.] bâtıldan Hakka: وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (Bakara, 2/42) [Hakkı batıla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin!] akval-i şerîfesiyle rücû'dur.

Ma'sûm, hıfz olunmuş demektir. Bu ma'sûmun dahî enva'ı vardır. Cümleden birisi, ismet-i halkiyyedir. Ya'nî; mükevvenât ve eşyânın kendi taayyün ve zuhûrlarındaki ademiyetlerine ârif olarak hemîşe ubûdiyette bulunmaktır. Ve diğeri dahî ismet-i sıfâtiyyedir. Ya'nî; kâffe-i mevcûdâtın *bi-hasebi'l isti'dâd* esmâ-i ilâhiyyeden iktibâs eyledikleri füyûzâtâ âşinâ olmaktır. Ve âhiri ise, ismet-i zâtiyyedir. Ya'nî; sereyân-ı zâtiyye-i ilâhiyyenin, mezâhir-i imkâniyye-i vücûdiyyede zuhûrudur. Cenâb-ı Pîrin, '*senin katında efdal olan tevbe hangisidir*' kavlı şerîfleri suver-i mümkinâta; '*ma'sûmların tevbesi*' kelimât-ı mukaddeseleri dahî tecellî-i zâta işârettir. Hazret-i Pîr, bu bahsi daha tevsî' ve tavzîh murâd ederek; *ثم قلت اي عصمت افضل عندك* buyurdular. Ya'nî; *hangi ismet senin indinde efdaldır*, dedim. *Ya'nî; قال عصمة التائبين* *tâiblerin ismeti*, demek olur. Buradaki tâibîn, suver-i halkiyye-i unsuriyye-i insâniyyesinden bil-küllîye fâni olarak, ismet-i zâtiyyede masûn ve mahfûz³⁹⁹ bulunan urefâdır ki; kendileri mazhar, ve Hak hemîşe onlardan [113] zâhir olmakta bulunanlardır. Bâlâda bu makûle zevât-ı kirâma daîr bahisler mükerreren güzerân etti.

Şimdi Hazret-i Pîr, bu bahsin esbâb-ı mûcibesini tafsîl murâd ederek: *ثم قال* buyurdular. Ya'nî; *Hazret-i Hak bana buyurdular ki: Ya Gavs bundan sonra sâhib-i ilim için benim indimde yol yoktur.* *يا'nî; الا بعد انكاره* *meğer ki o ilmi terk ede.* *عنده لسان الشيطان* *eğerki kendisinin indinde olan ilmi terk etmeyip, ona mağrûr olursa, mertebe-i şeytâniyyededir*, demek olur. Burası, nazar-ı ehemmiyetle bakılacak bir mes'ele-i mühimmedir. Zîrâ, en fezâil u kemâlât ilim iken, kişi ilim ile müteayyin olsa bile, mertebe-i şeytâniyyeyi hâiz olacağı, iş bu kelimât-ı kudsiyye ile beyân buyuruldu. *صان* mertebe ma'nâsınadır. Şeytân; *شطن* lafzından müştaktır. Araplar; *تشطن زيد* derler de; bu'd ma'nası murâd ederler. Uzaklık demek olur. Esasen ilim on dört nev'idir.

³⁹⁹ + ve bâki.

Bunun tafsîlâtı Tacüddin es-Sübki⁴⁰⁰ hazretlerinin kasîde-i münfericeleri üzerine, taraf-ı âcizîden kaleme alınan, *Celb-i Sürûr ve Selb-i Kudûr* nâm şerhte; zikr u beyân kılınmış ise de; bir miktârı *li münâsebetin* buraya yazıldı. Bundan birisine, ilm-i kehânet ve ikincisine ilm-i sihr, ve üçüncüsüne [114] ilm-i simyâ, ve dördüncüsüne ilm-i himyâ, ve beşincisine ilm-i şeceân ve altıncısına ilm-i şehân; bu altı ilim kâfir ile mü'min miyânesinde müşterektir; ve yedincisine ilm-i ahfâ, ve sekizincisine ilm-i ahzâb, ve dokuzuncusuna ilm-i reml, ve onuncusuna ilm-i hakâyık-ı eşyâ, ve on birincisine ilm-i hurûf, ve on ikincisine ilm-i cifr, ve on üçüncüsüne ilm-i kâf, ya'nî ilm-i kimyâ, ve ve hall-i tabîî' ve hicr-i mükerrem ve ilm-i iksîr ve nokta-i hârîka ve ilm-i ilâhiyye ve esrâr-ı acîbe ve mertebe-i eşyâ' ve sırr-ı Hak ve umûru meknûze ve hazîne-i gaybiyye ile vasf edip, hatta mübâlağa ederek bu alemden bî-haber olanı insândan add kılmadılar. Çünkü peygamberân-ı ızâm efendilerimiz hazarâtının, me'kûlât ve meşrûbâtı, bu ilme münhasır idiği cihetle, kâffe-i ulûmdan şerefliidir. Binâberîn; âl ve evlâd-ı Cenâb-ı Risâlete *min indillâh* mevhûbedir. Vâkıan, hükemânın hikmet-i tabîyedeki olan melekeleri hasebiyle, nâil olmuşlar ise de, bu cümleden, Tokadî Emin Efendi⁴⁰¹ ve Osman el-Mahrûk ve Şeyh Ebu Ali ve Attarzâde Saîd Efendi ve sâire helâkde kaldılar. Cildegî ve Câbir merhûm ve Ebu Necîb ve Bursevî İsmâil Hakkı Efendi ve Ömer Şekâî ve Atpâzâri Osman Efendi ve müellif-i cedîd Ali Bey ve İznîkî Eşrefzâde Efendi ve Sârmeşaklı [115] Mustafa Efendi ve Hakîm Sâbit Efendi ve Şeyh Ahmed Mağrûk ve sâire dahî, mazhar-ı emîne ve âmâl olub, sâhib-i amel bulundular. İşte bu ilim *el-ân ve kemâkân* mevcûd ve bâkîdir.

من براہی میروم کان جاقدم نا محرم است

در مقام حرف میگویم کہ دم نا محرم است

⁴⁰⁰ *Kaside-i Münferice*, ilgili bölümde bahsettiğimiz üzere İbnü'n-Nahvî'ye âittir. Tacüddîn Sübki (v.771/1370) ise kasîdenin havasları üzerine birçok açıklamalar yapmış, bir Şafiî fakihî ve tabakât müellifidir. Düşüncemize göre, *Kaside-i Münferice*'nin bu noktada ona nisbet edilmesi, ya baskı hatası ya da bir sürçme olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁰¹ **Tokadî Mehmet Emin**; Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinden olan Emin Efendi, 1664 yılında Tokat'ta doğdu. Gençliğini orada geçirdikten sonra, otuzlu yaşlarının ortalarında İstanbul'a geldi. Değişik hocalardan Hat dersleri aldı ve üstatlığa yükseldi. Musîki konusunda da epeyce yetenekliydi. Bir müddet, Mekke'de Müceddidî şeyhi olan Ahmed Yekdest-i Cürcânî'nin derslerine katılıp ona intisâb etti. Hilâfeti ise şeyhinin halifelerinden olan Abdurrahîm Buhârî'den almıştır. Bir süre Eyüp Sultan türbedârlığı da yapan Mehmed Emin Efendi iki yıl kadar tekke şeyhliği de yaptıktan sonra, 1158 tarihinde vefât etmiştir. Türbesi Zeyrek'tedir. (Halil İbrâhim Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", *DİA*, XVIII, 467-468)

ما اگر مکتوب تن وی سیم عیب ما مکن

در میان راز مشتاقان قلم نا محرم است

[Ben bir yola gidiyorum ki orada adımlar namahremdir, söz makamında söylüyorum ki konuşmak namahremdir, eğer onun altın gibi teninden yazarsam bizim ayıbımız sayma, müştakların bahçelerinin ortasında kalem namahremdir.]

Ve on dördüncüsüne dahî sırr-ı kader dediler. Şu sekiz ilim, ancak insân-ı kâmil ve âriflere hâstır. Gerçi hadîs-i şerîfde: علمني ربي ثلاثة علوم علم امرني بأفشائي علم امرني باخفائي و علم خيرتني بين الإفشاء و الاخفاء [Rabbim üç tane ilim öğretti bana. Birini ifşâ ile emir buyurdu, birini ihfâ ile emir buyurdu, üçüncüsü hakkında ise beni muhayyer bıraktı] buyurulmuş ise de, şu ulûm-i selâse, zât-ı saâdet aleyhi efdalu't-tahiyât efendimize mahsûs olduğu gibi, sadırdan sadra intikâl eden ulûm-i âliyye enva'ından bulunduğu cihetle; bunun kâl ve kaleme alınması hakkında urefâ edeb ve ittikâ ettiler. Hazret-i Pîr, merâtib ve mâhiyet ve envâ'-ı ilmiyyeyi bu sûretle beyândan sonra; şimdi de diğer bir mes'ele-i mühimmenin zikrine bezl-i himmet ederek: قال غوث فسالت ربي ما معني قال يا غوث اعشق لي [116] Ya'nî; Gavs dedi ki, Rabb teâlâyı gördüm. Ya'nî; aşkın ma'nâsından Cenâb-ı Hakka suâl ettim. [116] Ya'nî; aşkın ma'nâsından Cenâb-ı Hak buyurdular ki: Ya Gavs, bana âşık ol ve aşk benim içindir, dahî aşk benim. Ya'nî; kalbini, benim gayrimden takallüb etmekten farîğ kıl, demektir. Buna dâir bahis bâlâda mükerreren beyân olundu.

Hazret-i Pîr, aşkın, kuyûdât ve izâfâtan ma'dûd olduğunu ve itlâkta müstehlek idiğini bit-tekrâr îmâ murâd ederek; Ya'nî; sen aşkın zâhirine ârif olsan, Ya'nî; senin üzerine aşktan fânî olmak lâbüddür. Ya'nî; tahkîkan aşk, âşık ile ma'sûk miyânesinde hicâbdır. Ya'nî; gayriyetten fânî olmak senin üzerine olsun. Ya'nî; tahkîkan gayriyet, âşık ile ma'sûk miyânesinde hicâbdır, demek olur.

Hazret-i Pîr, kuyûdât bahsini, biz-zât tafsîl ve beyân eylemek murâd ederek: Ya'nî; Ya Gavs, vaktâki tevbe etmek murâd edersen taayyünât-ı nefsiyeden fârîğ ol. Şu kelimât-ı kudsiyye: وجودك ذنب لا [Varlığın, kendisine günah kıyaslanamayacak bir günahdır] kavli-i şerîfini müfessirdir. Ya'nî; bundan sonra kalbinde bulunan

havâtını çıkar. Bu nutk-ı kudsiyye, نعوذك منك [Senden, sana sığınırım]⁴⁰² kavlı-i şerîfini müeyyedir. يا'nî; bana vâsıl olursun. المستهزئين و يا'nî; eğerki böyle olmazsan, sen müstehzîinden olursun, demek olur. Metinde bulunan, müstehzîin lafzı, fâil sîgasıyla harekelenmiş⁴⁰³ burası yanlıştır. Mef'ûl sîgasıyla olmalı. Zîrâ, istihzâ olunmuşlardan olursun demek lâzımdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ehl-i nârı, ya'nî mahcûbîni, hazne-i nâra, أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (Duhân, 44/49) [(Deyin ki:) "Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?"] ayet-i celîlesi ile, hitâb ve istihzâ edeceklerini beyân buyurmuştur. Binâberîn; minel-müstehzîin kavlı-i kudsiyyesi, mef'ûl sîgasıyla olmak daha münâsibdir. Bu nutk-ı kudsiyyesinden anlaşılan; hicâbı mûcib olacak hâlâtta, tehâşi etmek üzere sâliklere ihtâr ve tenbîhtir. İşte Hazret-i Pîr, kuyûdât ve izâfât beliiyesine mübtelâlar ahvâlini, bu sûretle beyân eyledikten sonra, şimdi de sâlik-i Hakk'ın hîç bir sûret ve makâmât ve merâtibe aldanmayarak naîl-i itlâk-ı zâtîyye olmak esbâbını tafsîlâta mübâşeret ederek:

يا غوث اذا اردت ان تدخل حرمي Ya'nî; Ya Gavs, sen vaktâki dahîl-i dâire-i haremim olmak murâd edersen; يا'nî; فلا تلتفت بالملك [118] olduğun şeylere iltifât etme. ولا لانه الملك شيطان العالم Ya'nî; mâlik olduğun şeylere iltifât etme. بالملكوت و الجبروت Ya'nî; melekûta ve ceberûta bile iltifât etme. شيطان العالم Tahkîkan, mülk âlemin şeytânıdır. Ya'nî; melekût dahî ârifin şeytânıdır. والجبروت شيطان الواقف Ya'nî; ceberût dahî vâkıfın şeytânıdır. فمن رضي واحد منها Ya'nî; فهو عندي من المطرودين Ya'nî; benim indimde o kimse bunlardan birisine râzı olsa, demek olur. Mütercim-i fakîr der ki: şu kelimât-ı kudsiyye çokça tafsîlâta muhtâctır. Ne çâre ki bu muhtasarın uzûn uzadıya makâlât beyânına müsâadesi olmadığından, ba'zı şeylerin zikrine cür'et kılındı. Şöyle ki, bir kâfile keşf ve kerâmâta nâil olmak ve halk-ı âleme büyük görünmek ümniyyesiyle, لا [Dinde ruhbanlık yoktur]⁴⁰⁴ muktezâsınca; nice zamanlar perhîzkârlığa devâm ettiler, ve bir kere dahî gece gündüz seccâde-i riyâdan bâş kaldırmadılar. Bir tâife ise hayât-ı müstear ömrünü, bütün bütün seyr u seyâhate hasr eylediler. Ve bir takımı dahî, ömr-i bâkiyyesini metâib-i seferiyye-i hac yolunda mahv kıldılar. Ne güzel; amma kesret-i perhîze mübtelâ ikiye maksûm olup, bir kısmı dağlarda otlarla tegaddî birle, efsûn ve kehânet ve yalan u yanlış evrâd ve ezkâra müdâvemetle ünsiyyet-i [119] halk ve ülfet-i insâniyyetten munkatî' oldular. Ve kısm-ı diğeri dahî olmayacak derecede ekl u şirbe devâm, ve hâl-i sefîle ve istidrâcî iltizâm eylediler.

⁴⁰² "Allah'ım! Azabından affına sığınırım. Gazabından rızana sığınırım. Senden yine sana sığınırım." (Nesâî, İstîâze 62) hadîs-i şerîfinin ilgili kısmına işâret edilmektedir.

⁴⁰³ + bulduk.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 226.

Kısm-ı evvelin meşgul olduğu imsâk ve inzivâ sâyesiyle, unsur-i erbaadan terkib olunan,⁴⁰⁵ ve turabları hâk-i galîza, ve mâ'ları mâ-i câriyye, ve hevâları hevâ-i nesîmiyye inkilâb, ve tabîat-ı nâriyyeleri dahî kürre-i nâra suûd ederek, orada karâr, ve kürre-i nâr ise cîn ve şeyâtîn envâ'ının aramgâhı olduğundan cîn ve şeyâtîn ile ünsiyet ve tevsît hâsıl etmeleri cihetiyle; semâ-i râbia ve hâmisede bulunan melâikenin, hâdisât-ı zamâneye me'mûr olduklarından, miyânelerinde söyleştiklerine şeyâtîn vâkif olarak, bunlara ihtâr, ve onlar dahî bilâhere avâm u nâsa keşf birle, beyne'n nâs şöhret kazandılar. *من وحده بشيء فهو عينه* mîsdâkınca; bunlar cîn ve şeyâtîn ile yek-vücûd olduklarından; halk-ı âlem fark ve temyîz edemeyip, bunlara insân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmil nazarı ile baktılar. Bunlar ve bunlara tabî' bulunanlar cîn ve şeyâtîn ile haşr olurlar. İşte bu gürûha mendelcîler ta'bîr olunur ki cînciler demektir. Ve kısm-ı sâni bulunan tâife ise; killet-i ekl u şürb sâyesiyle, fil-cümle melekîyyete erdiler ise de, kâmillerin nâil oldukları tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb [120] ve ona taalluk eden maârif ve tecelliyâtta bî-haber bulunduklarından, tenezzül ve terakkîlerini fark edemeyip, kendi keşfiyâtına mağrûr olarak, enva'-ı mehâzîr-i nefsiyyeden alâkadâr bulundular da nice belâyâ uğradılar. İşte bu cümleden birisi Bel'am ibn Bağûra'dır⁴⁰⁶ ki kütüb-i siyerde hikâyesi mufasssalar vardır. Ve derece-i râbî'da bulunan hac ehli ise; beher sâl, mevki'-i mahsûs olan mahall-i âliyede metâib-i seferiyyeye düçâr olduğu hâlde bulunarak, nefislerinde hâsıl eyledikleri mekâbire ve enânetten,⁴⁰⁷ kemâlât-ı ilahiyyeyi idrâk edemeyip ma'rifet-i Hak ve nefislerinden bî-haber oldular. *فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ* (Bakara, 2/197) [*Hacda kadına yaklaşmak, fışk yapmak ve kavgaya girişmek yoktur.*]⁴⁰⁸ Bersîsâ nâm zâhid hikâyesi kütüb-i siyerde mezkûrdur. İşte şu hâcî bâbâlar dahî pek çok kişiye el ve ayak öptürdüler. Asl-ı hac ise; mekâbire ve enânet ve taallukât-ı enfûsiyye ve kuyûdat libâsından çıkıp, fenâ ihrâmına sarınarak cümle varlığı Hakka teslîm birle, maârif-i ilâhiyyenin suver-i mücessemesi bulunan Cebel-i Arafat'ta

⁴⁰⁵ + cisimlerindeki; - ve.

⁴⁰⁶ A'râf Sûresi'nin 175. ayeti olan "Sen, onlara âyetlerimizi verdiğimiz halde, onlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytanın kendisine uydurduğu ve sonunda azgınlardan olmuş kimsenin haberini oku!" âyetinde geçen "âyetlerin verildiği" kişi olarak tefsîrlerde İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın görüşleri olarak, Belam b. Baurâ'nın adı geçmektedir. Hikâyesi ise özetle şöyledir: "Bel'am b. Baurâ (ism-i azam bilgisiyile) Hz. Musâ'nın zorbaların şehrine girmemesi için dua etti. Duası kabul olundu ve Hz. Musa Tih'de kaldı. Bunun üzerine Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, biz hangi günah sebebiyle Tih'de kaldık? Yüce Allah, Bel'am'ın bedduası sebebiyle deyin, Hz. Musa şöyle dedi: Rabbim, onun bana bedduasını kabul buyurduğun gibi benim de ona bedduamı kabul buyur. Sonra da Hz. Musa yüce Allah'ın ism-i azam bilgisini ondan alması için dua etti. Yüce Allah da Bel'am-ı içinde bulunduğu halden sıyrılıp aldı. (İmam Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân, VII, 511, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1998.)

⁴⁰⁷ + dolayı.

⁴⁰⁸ + âyet-i celîlesine bihakkin istimsâk edemeyen.

vakfeye,⁴⁰⁹ ya'nî, esmâ ve sıfât vasıtasıyla zât-ı mutlaka-i ilâhiyyeyi müşâhede; ve ru'yetten sonra Mîna'da⁴¹⁰ kurbân, ya'nî ahlâk-ı zemîmesini haseneye tebdîl edib, *beyne's-Safa ve'l-Merve* fark ve cem'de sa'y ve tavâf ederek, kâh halk ve kâhiye Hakla pâzâr-ı [121] muhabbette ahz ve itâ ile, vatan-ı asliyyesi olan ubûdet-i kadîmesine avdet ve azîmet etmektir. Zîrâ kişiye ömründe bir kere farz-ı ayn olan Hac ise, işte budur. وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا (Al-i imrân, 3/97) [Kim oraya girerse, o güvende olur].

Ve bir fırka-i nâciye-i âliyye, evâmir ve nevâhi-i ilâhiyyeye kemâl derece i'tinâ ederek, bir insân-ı kâmil ve mürebbî-i mükemmile, hemândem mülâkât ve sohbet-i kudsiyyeleriyle şerefyâb olup, derece-i evvelde ahlâk ve nefsinden bed' birle tezkiye-i nefsiye, ve sâniyen zevk-i kalbiye, ve sâlisen neş'e-i itlâkiyye-i rûhiye, ve râbian serâir-i sırrıye, ve hâmisen derecât-ı hafâya, ve sabian dahî makâmât-ı ahfâya âşinâ olarak, tekmi'l-i seyr u sülûk eyledikten sonra; *sülûk ba'des sülûk* ahvâlini müşâhede ederek, kâmiller zümresine vâsıl ve nice nâkışları dahî tekmi'l ettiler. İşte Hazret-i Pîrin, *فلا تلتفت* kavli-i kudsiyyeleri, bâlâda zikr olunan kuyûdâtâ; *ولا فمن رضي بواحد منها فهو* kelimât-ı mukaddesesi taayyünâtta kalanlara; *عندي من المطرودين* kelimât-ı kudsiyyesi dahî, bir takım yalan ve yanlış evrâd ve ezkâr ile meşgul olup insâniyet cihetini aramayan mahcûblara işârettir. İşte Hazret-i Pîr, bu bahsi biraz daha tevsî' murâd ederek: *المشاهدة بحر من بخر* [122] *قال يا غوث المجاهدة بحر من بخر* buyurdular. Ya'nî; *mücâhede, müşâhede bahrlerinden bir bahrdir*. *وحياته وافقون* Ya'nî; *o bahrin balıkları ise vukûf ehlidir*. *المشاهدة* Ya'nî; *bir kimse, o müşâhede bahrine dâhil olmak murâd ederse*, *المجاهدة* Ya'nî; *mücâhedeyi ihtiyâr etmek onun üzerine olsun*. *المشاهدة بذر المجاهدة* *Tahkîkan; mucâhede, müşâhedenin çekirdeğidir*, demek olur. Hazret-i Pîr, şu nutk-ı kudsiyyesiyle sâlik-i Hakka lâzım ve belki farz-ı ayn olan, derece-i evâilde insân-ı kâmile veyâhût irfân-ı hakîkiye nâil urefâya mülâkât etmeyi beyân buyurdular. Zîrâ, bu nutk-ı kudsiyyede mücâhede lafzı takdîm eyledi. Çok kimseler vardır; gece gündüz fevkalâde mücâhedelerle meşgul olmuşlar ise de bir şey istifâde edememişlerdir. *بحر من بخر* *المشاهدة* kaydı burasını îmâ eder. Zîrâ, insân-ı kâmil mazhar-ı Hak olduğundan, ona mülâkî olmak ve onu görmek, hem mücâhede ve hem de müşâhedeyi intâc eylediği müsellemdir. *من اختار المجاهدة لي* Ya'nî, *bir kimse benim için mücâhedeyi ihtiyâr etse*, *فله* *المشاهدة* Ya'nî; *o kimse için müşâhede vardır*. *Gerek taleb eylesin ve gerek ibâ eylesin*, demek olur.

⁴⁰⁹ + kıyâm.

⁴¹⁰ + zebh-i.

Ya'nî; *bir kimse benim muhabbetim sebebiyle vâlidinin fenâsını zevk etmese, dahî veledin fenâsını, meveddetim hasebiyle zevk etmese, ferdâniyet ve vahdâniyet lezzetini bulamaz*, demek olur. 'deki vâlid; itibât-ı halkiyye ve tahlîk-i âlemden ibâret olan taayyün-i sâniye işârettir. *sereyân-ı zâtîyyeden kinâye olan taayyün-i evveli îmâdır. Zîrâ, hadîs-i kudsîde كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف* [Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim ve halkı yarattım] buyuruldu. Tahlîk-i âlemden garaz, ancak histir. Buna dâir bahs bâlâda çok kere mürûr etmiş ise de tekrâr olunması, kemâl-i ihtiyâtan dolayı tenbîh-i müş'irdir. Binâberîn; mazhar-ı tecellî-i zât olmak ümniyyesinde bulunanlar için, behemehâl cümle kuyûdâtan azâde olmak lâzımedendir. [125] *لم يجد لذة الفردانية* kaydî burasını îmâ eder. Hazret-i Pîr, bu bahsi daha tavzîh murâd ederek: *محلى محلى ان تنظر الى في محل* Ya'nî; *beni bir mahalde görmekliği murâd edersen, فاختر قلبا حزينا فارعا عن سواني* Ya'nî; *benim gayrimden fâriğ olmuş mahzûn kalbi ihtiyâr et*, demektir. *محلى محلى ان تنظر الى في محل* kelimât-ı kudsiyyesi, *لا يسعنى ارضى و لا سمائى انما يسعنى قلب عدي* [Beni, yerim ve göğüm

nutk-ı kudsiyyesi, kuyûdâtân mutahhar, itlâka mazhar kalb-i ârifden kinâyedir. کافي فارعا عن سواني kavî-i şerîfî dahî, hâl-i temkîni hâiz ehl-i zevk ve vücûddan bulunmayı tergîbdir. Zîrâ, eşyâdan bir şey yoktur ki onda kemâlât-ı ilâhiyye zâhir ve âşikâr olmasın. Burasına vâkıf olan urefâ, اللهم اسئلك لذة النظر الي وجهك الكريم ابدًا دائما سرمدًا [Allahım, kerîm olan vechine nazar etmenin lezzetini, ebedî, daimî ve sermedî olarak istiyorum] diye, Cenâb-ı Haktan hemîşe müsted'î bulundular. Cenâb-ı Pîr, diğeri bir mes'ele-i mühimmenin zikrini murâd ederek: العلم يا رب ما علم العلم Ya'nî; قال لي يا غوث الاعظم علم العلم هو الجهل عن ilmin ilmi nedir diye Cenâb-ı Haktan suâl ettim. العلم Ya'nî; Ya Gavs-ı A'zam, ilmin ilmi, ilimden cehildir, demek olur. Buna dâir bahsin zikri sebkât etti. يا غوث طويي لعبد مال قلبه الي المجاهدة Ya'nî; ne devlet [126] şol abde ki kalbi, mücâhedâta meyl ede. العلم Ya'nî; و ويل لعبد مال قلبه الي الشهوات ve yl ve hizlân şol abd için ki kalbi, şehevâta meyl ede, demek olur. Cenâb-ı Pîr, hakâyık-ı eşyâya âşinâ urefâ ile mahcûblar miyânesinde fark-ı küllî olduğunu bu sûretle beyân eyledikten sonra; şimdi de ehl-i şuhûdun merâtibini ârifâne zikre ibtidâr ederek:

ثم سئلت عن *buyurdular. Ya'nî; Gavs dedi ki: Rabbî gördüm.* قال الغوث رايت الرب *Ya'nî; قال لي يا غوث المعراج هو العروج عن كل سواني.* *ondan sonra mi'râctan suâl ettim.* *Ya Gavs, Mi'râc, benim gayrim olan şeylerin küllîsinden urûcdur.* المعراج و كمال المعراج *mi'râcın kemâli; مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى* (Necm, 53/17) [(Peygamberin) Gözü kaymadı ve *sınırı aşmadı]* âyet-i celîlesi sırrına âşinalıktır. İş bu kelimât-ı kudsiyyeden birkaç şey anlaşılır. Cümleden birisi; Hazret-i Pîrin, Mûsâ aleyhisselâm efendimiz hazretlerinin meşrebinde bulundukları; ve diğeri, Cenâb-ı Mûsâ efendimiz gibi ulviyye ism-i şerîfine mazhariyetleri; ve âhiri dahî, Kelîmullâh sıfatını ihrâz eyledikleridir. Zîra, Cenâb-ı Mûsâ efendimizin katl-i ebnâ ile zâhir şuûnâta adem-i rağbetleri, meşrebleri muktezâsıdır. Hazret-i Pîrin, قال الغوث رايت الرب kavli, Kelîmullah sıfatıyla zuhûrlarını *îmâ⁴¹²* olduğu gibi; *المعراج هو العروج عن كل سواني* [127] kavli-i kudsiyyesi; şuûnât ve mükevvenâta, adem-i rağbetleri mâddesidir ki, ulviyye ism-i şerîfi hasâisindendir. Cenab-ı Pîr, mi'râcın neden ibâret olduğunu biz-zât beyân murâd ederek: *يا غوث لا* *buyurdular. Ya'nî; benim indimde mi'râc edemeyen kimse için salât yoktur.* *يا غوث لا* *o kimse, salâtın küllisinden mahrûmdur,* *يا غوث لا* *o kimse, salâtın küllisinden mahrûmdur,* demek olur. Lisân-ı şerî'de salât, ve ıstılâhât-ı sûfiyyede mi'râc ta'bîr olunur. *Fehmun min fehmin.*

⁴¹¹ Aclûnî, 1/195

412 + etmekte.

و صلي الله علي سيدنا و نبينا محمد و علي اله و اصحابه اجمعين و الحمد لله رب العالمين برحمتك يا
ارحم الراحمين امين

Ravza-i Gavsı ger uğrarsa yolun bâd-ı sabâ

Oku şu beytimi ihlâs ile bir fâtıha da eyle duâ'

Rûhunu eyleye takdîs Hüdâ-i Mûteâl

Meşhed-i pâkini de Hak kıla pür zîb u ziyâ

قد شرحت هذا الغوثية الغيلانية القدسية المباركة من يد الفقير الحقير محمد عارف بن شاكر المشتهر
بجبار زاده غفر الله ذنوبهم و ستر عيوبهم

[Bu mübârek, kudsî, *Gavsiyye-i Geylânî* şerhi, Cabbârzâde diye meşhûr
olmuş olan Muhammed Ârif b. Şâkir'in fakîr ve hakîr eliyle şerholundu. Allah
günahlarımızı bağışlasın, ve ayıplarımızı örtsün.]

Fî 9 Receb sene 303

SONUÇ

Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un, dergahları, câmileri ve tekkeleriyle sosyal ve manevi hayatın zirvede yaşandığı ilçesi Üsküdar'da devletin son yüzyılıının hemen tamamına uzanan uzun ve bereketli ömrüyle geride birçok eserler bırakmış, bir alim mutasavvıf ve şâirdir. 1828 yılında dünyaya geldiği bilinmekle beraber vefatı tam olarak bilinmemekte tahminen 1920'lere yakın tarihler zikredilmektedir.

Tasavvuf kendini bilmeklik ve kendine yolculuk olarak düşünüldüğünde, bir yönüyle bunun başlangıcı olarak bu dünyaya gelişi alabiliriz. Bu bilinçle yaşanılanlara bakıldığı vakit, sâlik görür ki hep yoldaymış, hep belli duraklardan geçmiş, ve üzerindeki irşâd, isti'dâdı ölçüsünde günden güne kendisini yönlendirmiştir. Bu irşâd bâtinî irşad'dır. Vesilelerin ötesindeki yönlendirmedir. Şüphesiz bunu yapan herşeyin sâhibi ve yaratıcısı olan Allah'tır. Bu, kemâle erenlerin, varlıkta abes şey görmeyenlerin, herşeyin yerli yerinde olduğunu keşfedebilenlerin, üzerlerinden gaflet perdeleri alınanların müşâhede şeklidir. Yine de sülûkun mihenk noktaları vardır. Bir mürşid-i kâmile intisâb etmek de bu noktalardan biridir. Ârif Bey'i söylersek onun şeyhi Kuşadalı İbrâhim Halvetî'nin halifelerinden olan Hammamî Tefvik Efendi'dir. Bu intisâbın neticeleri ve Ârif Bey'in bu intisabtan tam olarak neye erdiğini kaynaklarımızda bulamadık. Lakin Hüseyin Vassaf Bey onun kemâlinin Üveysilik'le olduğunu ifâde etmiştir. Bundan sonra ise Arapça ve Farsça'ya dahî vukûfiyetinin keskinleştiğini belirtmiştir.

Ârif Bey yaklaşık otuz yıllık bir me'mûriyet hayatından sonra münzevî denilebilecek bir yaşam tarzını benimsemiş, bu arada da tasavvufî eserler telif etmiştir. Eserlerinde genel olarak mertebelerden bahsetmiş, şâyet kelimeler mertebelerine ve makamlarına göre değerlendirilmezse anlamının güç olacağını ifâde etmiştir. Nitekim nefis denilince veya rûh denilince, neyin kastedildiği, konuşanın hangi mertebeden konuştuğu tespit edilmeli ve ona göre ma'naya geçilmelidir. Çünkü bu kavramların hepsinin mertebeleri vardır. Mertebelerin ötesinde farklı anlamları olan kelimeler dahî vardır. Kişinin zâtının kastedildiği nefis kelimesi ile kötülüğü emreden ma'nasında nefis kelimesinin kullanılmasının farklı oluşu gibi. Hal böyle olunca tasavvuf büyüklerinin eserlerini anlamak da kuru kelime bilgisinden ziyâde varlığı kavrayış usûlünde yatmaktadır. O halde bizce denilebilir ki bu kavrayış mertebesi bir kişide temkîn hali kazandıysa, o kişi için artık tasavvuf

büyüklerinin eserleri de birer mürşid olmuş, o kişi ise artık bir üveysî olmuştur. Bu mürşid-i kâmillerin eserleri, kendilerinin de sıklıkla zikrettikleri üzere, aklı zorlayıp derin tefekkürlere dalmanın bir mahsûlü değildir. Aksine birer keşf mahsûlü olmakla kuşatıcı mertebeden, yani insanın hakikati olan mertebeden birer ilhamdır.

Abdülkâdir Geylânî, yukarıda özelliklerinden bahis açtığımız tasavvuf büyüklerinin pîri kabul edilmiştir. O bir kabule göre tasavvuf yolunun sistemleştiricisidir. Onun vaktine kadar dağınık diyebileceğimiz bir halde olup sesini yükseltmeyi takdîr gereği becerememiş yüksek irfân konuları, onunla beraber kurulmaya başlayan tarîkatlar vesilesiyle açıkça yaşanır ve ifâde edilir olmuştur. Bu kabûle göre yolun başında o vardır ve bahsedilen temâyüz onun vesilesiyle gerçekleşmiştir. O, iki koldan Hz. Ali'ye ulaşan silsilesiyle "alemeyn" olarak anılmış, zâhir ve bâtının ilminin kendisinde açığa çıktığı bir mürşid-i mükemmil olmuştur. Abdülkâdir Geylânî'nin (k.s) hemen tüm tarîkatlar tarafından büyüklüğü ve husûsiyeti kabul edilmiştir. Böylelikle O'na Gavsü'l-Azam denilmiştir.

Tezimizin ana konusunu oluşturan *Atiyye-i Sübhâniyye* eseri işte Gavsü'l-Azam ile Allah (c.c.) arasında geçen konuşmalardan teşekkül etmiş olan *Risâle-i Gavsîyye'nin* Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey tarafından yapılmış bir şerhidir.

Tezimizin birinci bölümünde Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bilgiler verdik. Eserlerinden olan *Gavsîyye'nin* şerhleri konusunda ise biraz titiz davrandık. Onların birer tanıtımıyla özetlerini vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in hayatı ve eserlerini işledik. Hayatı konusunda elimizde çok fazla bilgi bulunmamakla beraber, ulaşabildiğimiz kadarıyla inceledik. Eserlerinden elde edebildiklerimizin geniş sayılabilecek birer tanıtımlarını yaptık. Üçüncü bölümde *Atiyye-i Sübhâniyye* eserini inceledik. Sadeleştirme baskısı ve haşiyesini detaylı olarak inceledik. Eserde geçen tasavvufî konuları da başlıklar halinde sunduk. Dördüncü bölümde eserin giriş bölümünde de belirttiğimiz bazı usûllere bağlı olarak latin harfleriyle çeviri yazımını yaptık. Çalışmamızın sonuna ise Ârif Bey'in yazma kitaplarından ve metinde geçen bazı kitaplardan örnek sayfalar koyduk.

Atiyye-i Sübhâniyye'de Ârif Bey başlık veya bölüm kullanmamıştır. Öncelikle *Risâle-i Gavsîyye'den* bölümleri bazen bir cümle bazen birkaç cümle Arapça olarak vermiş, sonra onu tercüme etmiş ve geçen kelimelerden mülhem şerhine başlamıştır.

Ârif Bey, şerhinin en başında *Risâle-i Gavsîyye'deki* bu konuşmanın ne şekilde gerçekleştiğine dair ma'lûmatlar vermektedir. Daha sonra, Bu tarz ilhamla yazılmış ve hakîkatten bahs eden kitapların anlaşılması için gerekli olan şartları îzâh eder. İnsanların genel olarak anlayış mertebelerine göre avam, havas ve ehass şeklinde değerlendirilebileceğini anlatır. Bunların her birerlerinin bu tarz eserlerden faydalanması mümkün ise de hakikat bahislerini kemâliyle anlayacak olan elbette ki ehass kısmında olan seçkinlerdir.

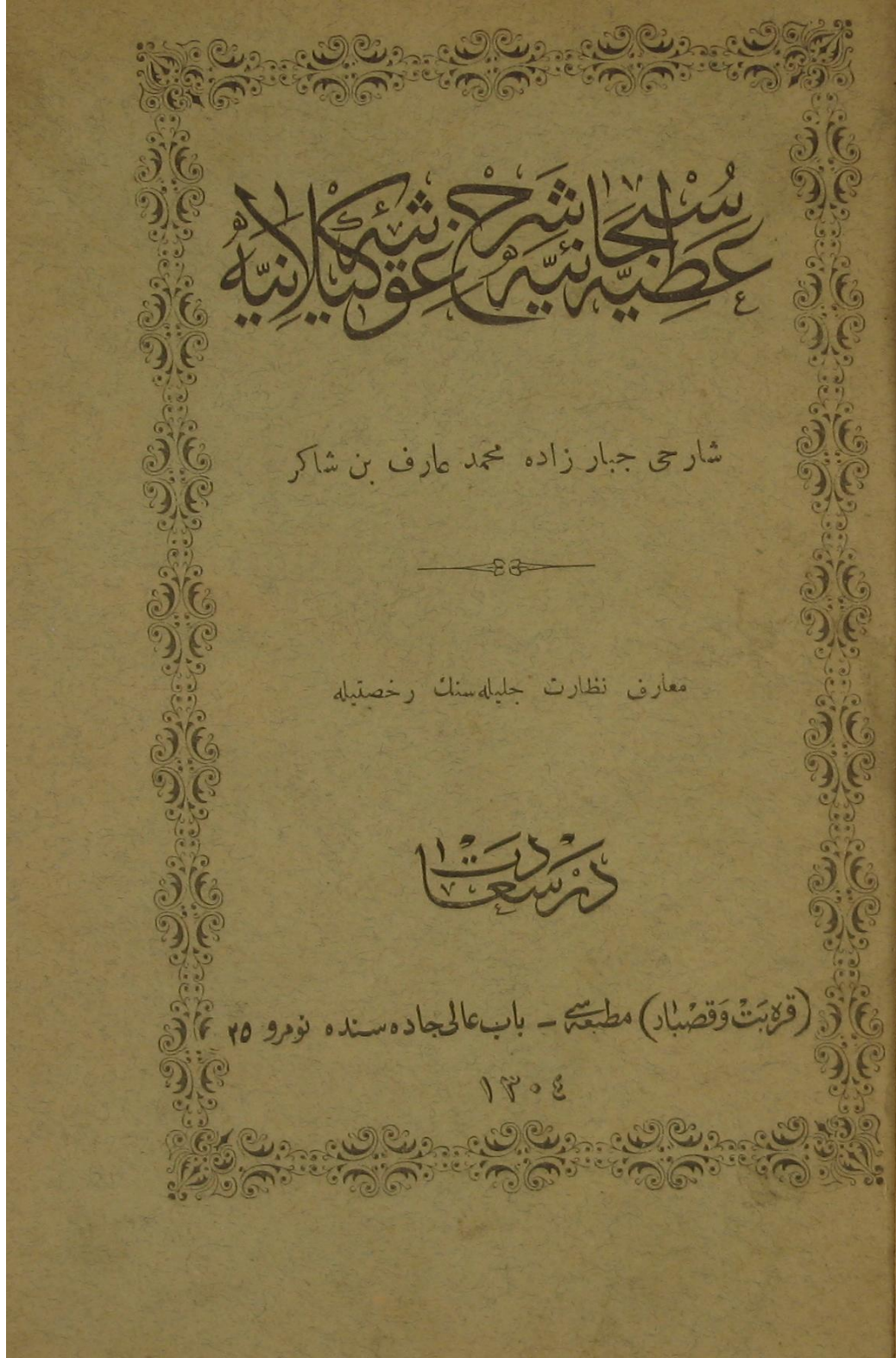
Ârif bey birçok kavramları da şerh boyunca açıklamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: lâhût, ceberût, melekût, nasût, etvâr-ı seb'a, insân-ı kâmil, ehl-i beyt, vacibü'l-vücûd, vücûd-ı mümkün, vücûd-ı mümteni', tecellî, zâtî tecellî, tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i ef'al, nefis, kalp, rûh, rûyet, şuhûd, saâdet, şekâvet, aşk, muhabbet, mevt-i ihtiyârî, mevt-i ızdırârî, nevm, gaflet, sine, fi'lî salat, şuhûdi salat, hakîki salat, tevbe, mi'râç.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın son yüzyılının tasavvufî düşüncesini yansıtmasıyla, içerisinde işlenen konuların tasavvufun hemen her alanına yayılmasıyla, *Atiyye-i Sübhâniyye* eseri, çalışmamız boyunca birçok konularda bizi düşündürmüş, yeni anlayışlar kazandırmış, yüksek bir zevkle yazılmış olduğuna şahit olduğumuz bir eserdir. Böyle bir eseri bu şekilde çalışıp, Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey'in diğer eserlerinin de bir nevi tanıtımlarını yapmamızın, Osmanlı'nın son yüzyılının tasavvufî hayatına ışık tutmasıyla beraber faydalı bir çalışma olarak tasavvufî literatüre katkısı olacağı kanaatindeyiz. Bilimsel olarak derli toplu diyebileceğimiz ilk çalışmamızın zât yolunun başı diye bilinen Gavsü'l-Azam Abdülkâdir Geylânî'nin bir risâlesi olması da bizi memnun eden bir durumdur.

Gaflet perdeleri aralanmış kimse için artık bütün yaratılmışlar birer işâret olur. Elbette ki bunca eserler boşuna telif edilmedi. Özellikle tasavvuf büyüklerinin eserleri kemâllerinden sonra yazıldığından, sâliki karıştırmayan tertemiz eserler olarak kabul edilmişlerdir. Böyle olunca bu tarz kitapların ortaya çıkmasının ve bu ilmin bir şekilde literatür içerisinde yer bulmasının manevî bir faydasının da olacağını düşünmekteyiz. Çünkü dile getirilen bir hakikat de varolan herşeyin bir şekilde birbirleriyle bağlantı içinde olduğudur.

EKLER

EK 1:

Atiyye-i Sübhâniyye iç kapak

عطينه سبجانيه شرح غوث كيلانيه

الحمد لله والسلام على عباده الذين اصطفى
 وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله واصحابه اجمعين
 كوچك حجام جوارنده كائن طريقت عليه قادريه دن
 شيخ رضا افنديك درگاه شريفنه كيديله رك اخوانمزدن
 بعض ذواته ملاقات شرفنه نائل اولدم اثناساي محبتده
 وارث اسرار نبي وكاشف انوار غيبي مفتاح كنجينه
 ذات ومصباح تجلي صفات فخر اولياء پيرو عرقا اعني
 سيد عبدالقادر كيلاني رضى الله عنه الباري افندمن
 حضرتلرينك بين العرفاء مشتهار اولان غوثيه قدسيه لرندن
 بحث آچيلوب ايوبى عبد اللطيف افندى مرحومك
 يازدقلى ترجمه واسكوبده مقيم غرب خواجه افنديك
 تحرير ايلدكلى شرح درگاه شريف پوست نشيني شيخ
 افندى طرفندن ميدان مطالعه ده چيقارلدى واقعا شوايكى
 فاضل كاملك حديقۀ فؤاد عرفانلرنده جمع وترتيب
 ايلدكلى كلدسته اثر خيريه لرندن اكرچه استشمام رائحه
 معرفت اولتمده ايسه ده اول غنچه صد برك قدسيه نك
 هرورقده من جهت المراتب اشكار اولان خوش بوى
 معانى معرفت وحقايقه دماغ شامۀ عشاقى مست

(٢٣)

(من نورى والروحانيون من الملائكة من نورى والملائكة)
 (السموات السبع من نورى والجنة وما فيها من النعيم من)
 (نورى والشمس والقمر والكواكب من نورى والعقل)
 (والعلم والتوفيق من نورى وارواح الانبياء والرسول)
 (من نورى والشهداء والصالحون من نتائج نورى ثم)
 (جعل الله سبحانه اثني عشر حجابا فاقام النور وهو جزء)
 (الرابع في كل حجاب الف سنة وهي مقامات العبودية وهي)
 (حجاب الكرامة والسعادة والهيبة والرحمة والرأفة والعلم)
 (والحلم والوقار والسكينة والصبر والصدق واليقين)
 (فعبد الله ذلك النور في كل حجاب الف سنة فلما خرج)
 (النور من الحجب ركبته الله في الارض وكان ما يضيء)
 (منه ما كان بين المشرق والمغرب كالسراج في الليل المظلم)
 (ثم خلق الله آدم من الارض وركبه فيه النور في جنبه)
 (ثم انتقل منه الى شيث ومنه الى اتوش وهذا ينتقل)
 (من طاهر الى طيب ومن طيب الى طاهر الى انه او صله)
 (الله الى صلب عبد الله ابن عبد المطلب منه الى رحم)
 (آمنة اخرجني الى الدنيا فجعلني سيد المرسلين ورحمة)
 (للعالمين صدق رسول الله ونطق حبيب الله)

ايسته شو نور مقدسه ذاتيه الهيدى باطنلى بحق
 جامع بولنديغندن من جهت التجلى مبداء نور ذات ووجود

(٩٤)

قلبی نور که املا ایلہ اللہ عشقہ
 روحی روحندہ ابقا ایلہ اللہ عشقہ
 سر می سر کہ احیا ایلہ اللہ عشقہ
 عاجز بیچارہ یم رحم ایلہ اللہ عشقہ
 السلام ای ملتجای درد مندن السلام
 السلام ای پرتو انوار احسان السلام

سائل فقیر بلایہ ہمتکدر لا بعد
 آل آچیب کدم دری احسانکہ کتکول بیید
 مرحمت قیل باب لطفکدن بنی سن ایتہ رد
 بو مترجم عارف بیچارہ کہ ایلہ مدد
 السلام ای غوث اعظم سر سبحان السلام
 السلام ای نور یزدان غوث کیلان السلام

ایشته جناب پیر رضی اللہ عنہ افندمن حضرتلرینک
 سلالہ طاهرہ ونسب باھرہ لری اون ایکی بسطتده امام
 ہمام امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ ورضی
 اللہ عنہ افندمن حضرتلرینہ منتمی اولہ جغی کبی اون
 دردنجی قریتده دخی سلمان افندیہ ظہور ایدہ یور شویله کہ
 سید سلمان افندی زاد اللہ عن طریقہ الفیوضۃ ابن السید
 علی القادر قدس سرہ ابن السید سلمان قدس سرہ ابن السید

(۱۲۷)

شیء سوائی قول قدسیہ سی شئونات و محکمناتہ عدم
 رغبت لری مادہ سیدر کہ علویہ اسم شریفی حصائے صندن در اجناب
پیر معراج ک ندر عبارت اولدیغنی بالذات بیان مراد ایدرک
 (یاغوث لاصلوة لمن لیس له عندی معراج) بیوردیلر یعنی بنم
 عندمده معراج ایدہ میان کمسنہ ایچون صلاۃ یوقدر (وهو
 محروم عن کل صلاۃ) یعنی او کمسنہ صلاۃ کایسندن
 محرومدریمک اولور لسان شریعده صلات واصطلاحات
 صوفیہده معراج تعبیر اولور فہم من فہم و صلی اللہ علی
 سیدنا ونبینا محمد و علی الہ واصحابہ اجمعین والحمد للہ
 رب العالمین برحمتک یا ارحم الراحمین آمین

روضۂ غوثہ کر او غرار سہ یولک باد صبا
 او قوشو بیت می احلاص ایلہ رفا تہدہ ایلہ دعاء

روحنی ایلہ تقدیس خدای متعال
 مشہد پا کنی دہ حق قیلہ پرزیب وضیا

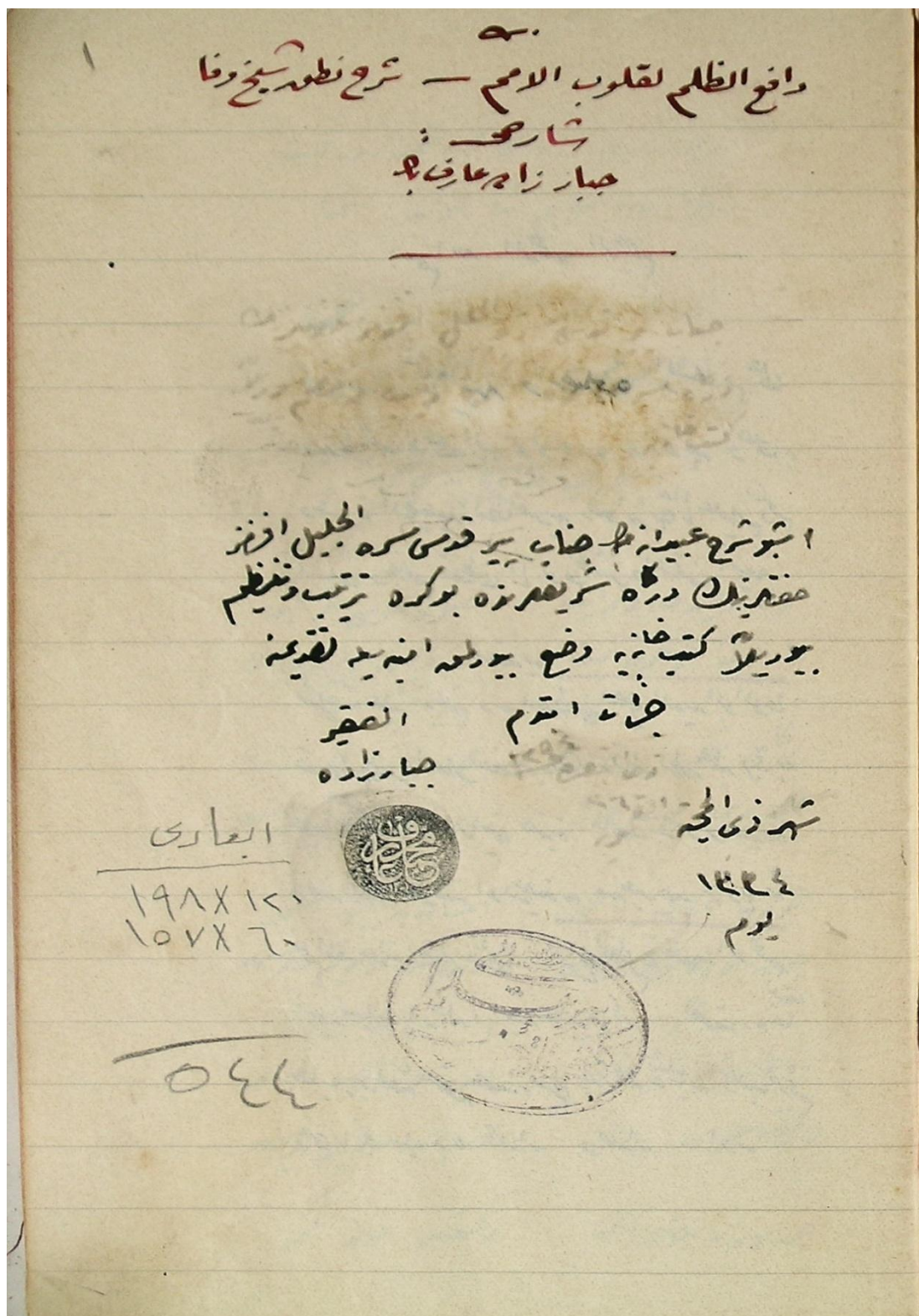
قد شرحت ہذا الغوثیۃ الکیلانیۃ القدسیۃ المبارکۃ من
 ید الفقیر الختیر محمد عارف بن شا کر المشہر بجبار زادہ
 غفر اللہ ذنوبہم و ستر عیوبہم

فی ۹ رجب سنہ ۳۰۳

مہر سز اولنلرہ ساختہ نظریلہ با قیلور

EK 6:

Dâfiu'z-zulem li kulûbi'l-umem vr. 1a.

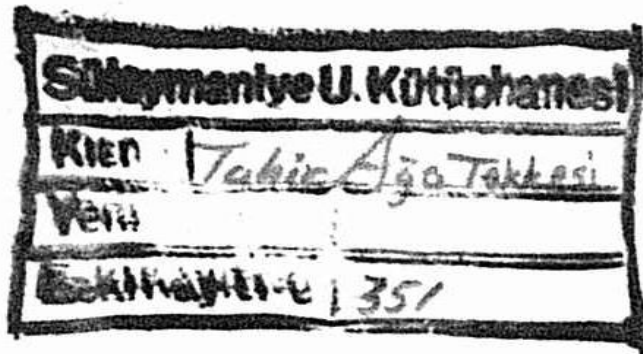
و دیکو کیدوب خیلک یا نه تقرب ایدرک انی
 اوزا طب فلاغنی طوقسه الله و اوست طوقسه
 برقع کره یوقلمش اکلادم دیرک بوده
 عودت الحسره ایسته بواصول ادرزه جلد کور
 بربر کیدوب کجی قارنه و کجی بویته بعضی
 خورطوم و سرتنه اعتقاد دقت ال انوب
 قارنه برستده زینسره نردینه عودت برله
 ادراده جمع اطر زینسره لعل هفت مفره
 خطابا یا هو به فی کوردم تن اکلادم
 سوزم بده علقه نه عجیده بو فیلی بوخ
 خلاق نظر سهدینه کمال الهیته عهده اکل
 در در شوقیل ادرک کجی ادرده برشی
 اکره دیری ایسته اباغنی کورنر دیرک
 قولاغنی یوقلمش اکل خورطوم ال ادرنر
 کورک قارنه طوقتمانر طوقسم سرتنه ال
 اتانر کولم دیرک اولدجه اختلاف دوشدر
 درکه بلاضه میانه نرزه نیجی نیجی قیل و قیل
 صوده نزاع دجال اصل ویدر ادلی

افسانه کاملان هندی و جلال دولورس اولوسه
 نظرگاه اله اولوسه قبینه داخل و سروده
 زودستام مهمل اولوسه اولوسه در ویشاک
 شرفی مهمل اولوسه و ملک استرلو

قدسیت هذه النقطه العینه به الیوم
 فقیر الحقیقہ تقصیر محمد حایف به شاکر
 المستر مبارزاده غفر له ذنوبها و تر
 غیوبها في ندر تعبیه المظلم ۱۴۱۹
 محرم ۱۴۱۹

مقدمه ده واقع تصدیق کرده است و شرح شریف غوثیه قدسیه
 نسو لطیفه شده مندرج حواشی و مطالبات و تصحیحات دوم ابلی ده
 طائفه کیستند و اهل کینه و علما و نوادیه اکبر محمد رافعه و مرصوفه
 مخدومی و حفظ محبت ابدی ابدی قدس سره انبیرک « الامر المحکم
 اطربط فیما یزیم اهل طریقه نعلی مد کسریه » نسجه جوییده و الیوم
 بایز انتقاد ده - و احباب اولا یاکه شریفه قدس سره قدس سره
 بایز در سعادت تحریر و در کتب و اوراق علمی و محاسبه قلم و غیره و لطافه
 فقرانده الحی و عطف شریفانه طرفه اجرا و تحبیر اولت -

هـ

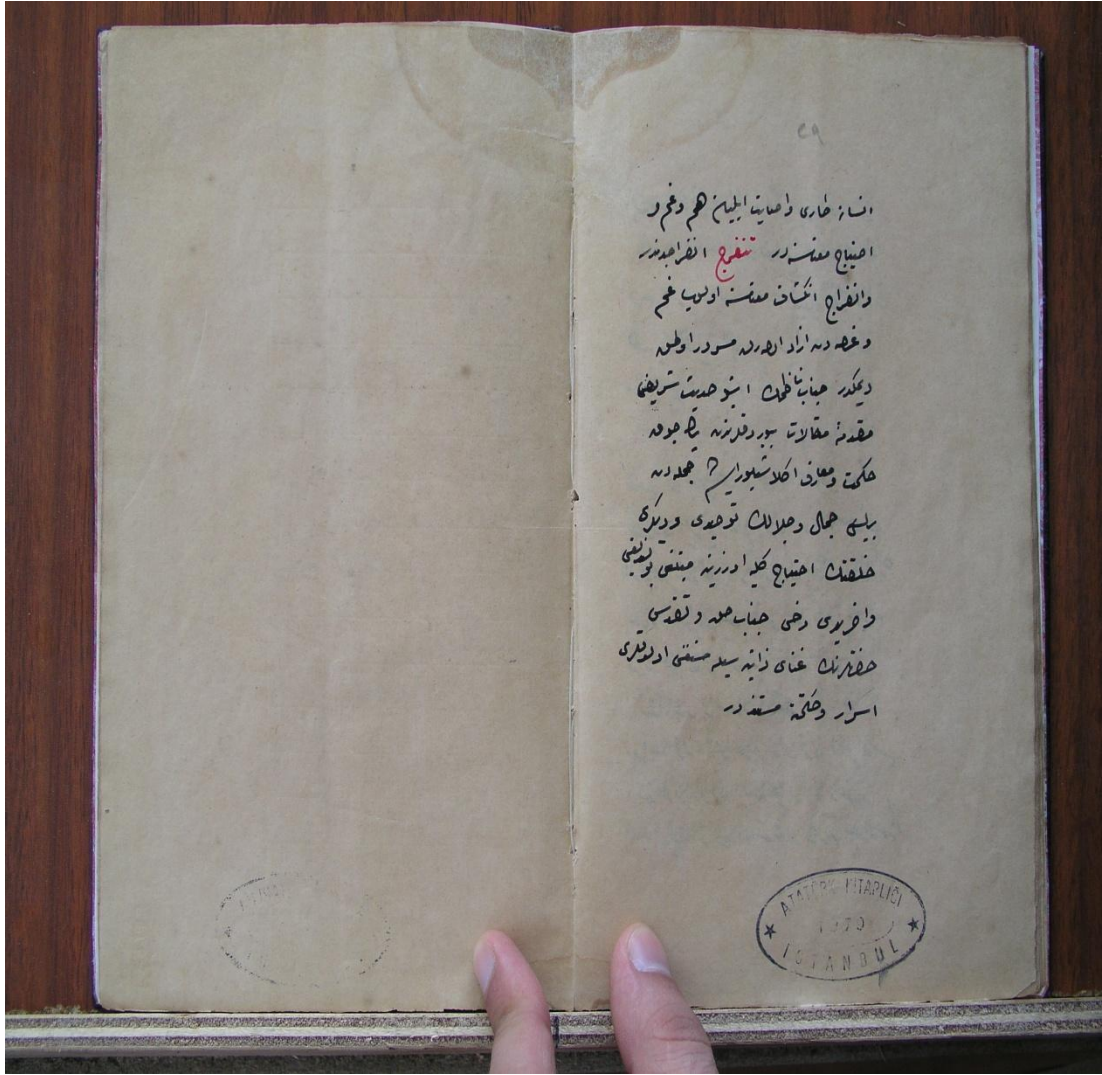
علاء

حضرت غوث اعظم اندرزك كيفيت معراجيه سؤاله معراجيه عرضيجه وكمالي معراجيه رضي الله عنه
 البصر وما طفت في سيرة آستان قدس عبادت اوليائي طرزيه جواب - باينك سؤاليه كبريه نشئه كماله
 محمد - ده كفيلاني راضي ميدانه علانيه نويسي كده علم فائده برطوبه سوادنده و آيت حيله نكده - ده
 صلي الله على وسلم اندرز معراجيه شانه شفا عينا هيليزه شرفنازل اولوب موسعده سديم اندرز معراجيه
 خنده اوليائي نصيحا يلدانه شافع معراجيه اتمه بو حقيقتي كنم و اخفا ايله غوث شالكه يا نكر نشئه
 موسعده اوليائي ادعا كبريه معراجيه تزل جبهه معراجيه سلم اتمه دا باي و قوزك دقي بوزكزه اوليائي
 مشفق تفصيل و كلام بركته نظرا بويده كي شرح و بيان كبريه اصلا بولسوله محمول دقي و جمل اولوب باي
 غوث شالكه اندرز معراجيه اشو غوثيه قدسيه كبريه انفا خير اظه حاشيه تفصيل ليزده اضماع اوليائي ليزده
 نشئه موسعده طرزيه شوه - بيه ترتيب جور ليزه كده ترتيب اوليائي اكله شمسه و غوث شالكه اندرز معراجيه
 « اينك كبر » قول شريفه بوي نويس بركته و هويك « روت » اوليائي خاصه صاحب المعراج صلي الله على وسلم
 اندرز معراجيه نشئه جلله حضرت موسعده سديم اسب « له رافي » خصله ب دانقش سجايم اوليائي
 دنونير جيليه كماله انشاي مطالعه ده ذهنه تباد ايله حلك سؤاله نكده - ده معراج اوليائي ايجو كبريه شالكه
 جرائت دلاليه
 سقچه

Celb-i Sürûr Selb-i Kûdûr s.1-2

EK 13:

Celb-i Sürûr Selb-i Kûdûr Mevcut Son Sayfa

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين والصلاة
 والسلام على سيدنا محمد نبي
 العربي المختار وعلى آله الأبرار
 وازواجه واصحابه الأخيار رضوان الله تعالى
 عليهم وسلم تسليماً وعظم تعظيماً الى يوم الحشر
 والقرار .

كلفه بياندن آزاده اولديغي اوزره قرائت
 قرآن كافة درد عصيانه دواء وآلوده حجاب
 كونا كون ظلام اولان قلبه نور بخش شفاء
 ايدوكي هويدادر چونكه قلب نه درجه مطهر
 وصلاح وفلاحه مظهر اولورسه عروق وتن

❦ ۲۷ ❦

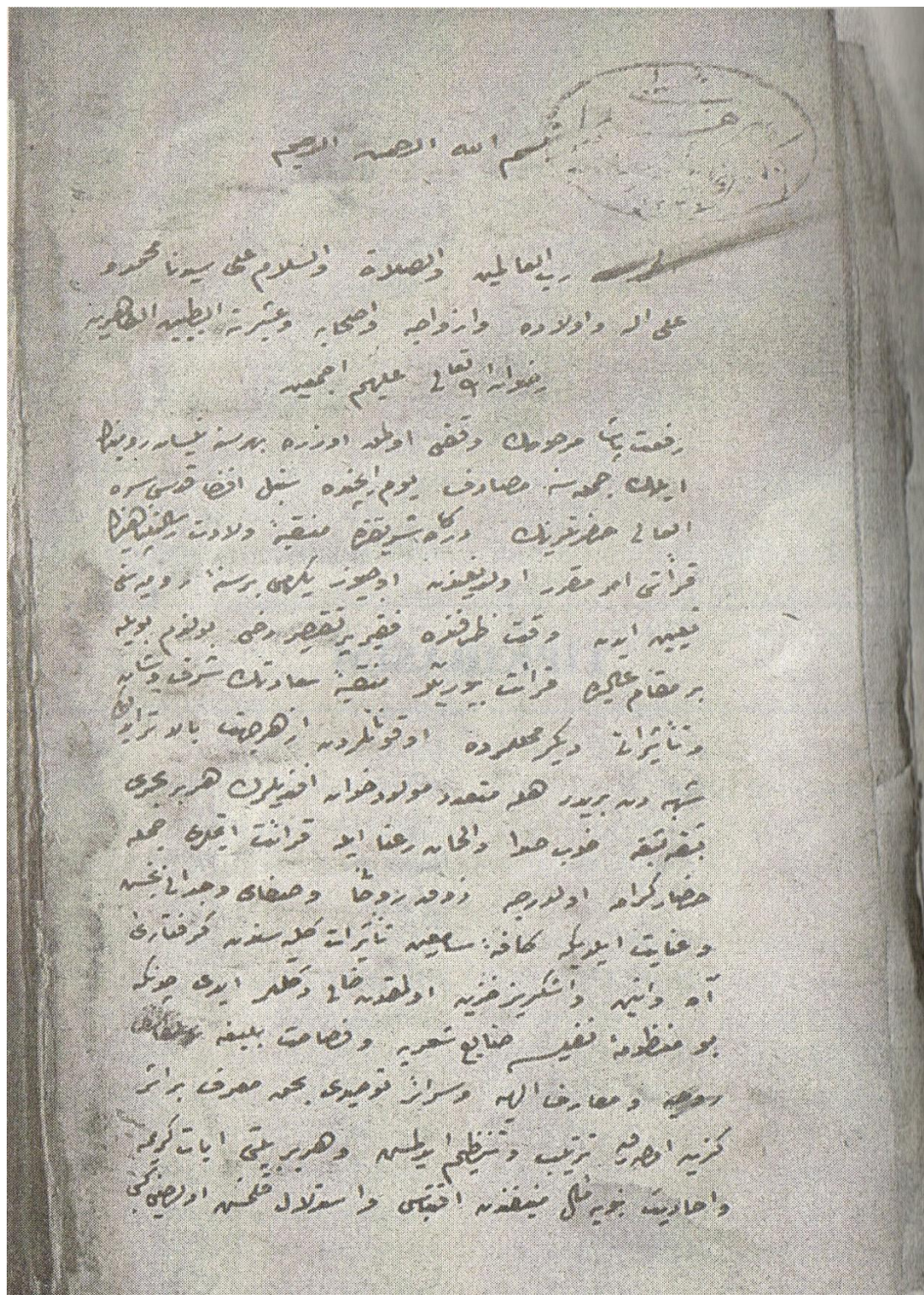
رسالته بر صدای مهیب ظهور ایتسیله مبتلای
 و خشت اوله رق نزد خدیجهیه عودت و عزیمت
 برله ملحقه نامنده بر نوع جار ایله اورتمه لرینی
 فرمان بیورمشلر ایدی . بونک اوزرینه اولوق
 ایجاب ایدرکه جبریل هدايت تبشیردر آن نزول
 ایدوب ﴿یا ایها المدثر قم فانذر وربک فکبر و ثیابک
 فطهر والرجز فاهجر﴾ آیت کریمه سی نزول
 بخش سرور اولدی . ایشته بونجه آیات کریمه دن
 اک ابتدا شرفریز صدور اولان بالاده مذکور
 ﴿اقرباً بسم ربک﴾ نظم کریمی اولدینی کبی
 درجه ثانیه ده ایسه بو نص جلیل نازل اولوب
 فضائل بی نهایت رسالتی تجلیل و توقیر ایدی .
 بو حکمه مستنداً بو سورة علیه خلق نامیله
 یاد قلندی .

تمت هذه الرسالة من يد فقير الحقير
 محمد عارف بن شاكر المشتهر
 جبار زاده غفر الله ذنوبهما
 وستر عيوبهما .

(بو مهر اولیان نسخه یه ساخته نظریله باقیلور)

شرح جلیله بود حقه بران حقیقت تمام اردی اویز
 او به حقه سه همی که بسیار بخیزد مدغمی جمع
 و ترتیب ایلمی نزد کات مقدس رسالت حقه کی
 رساله مخصوصه منیر کا استوار عجزه زین الدله
 اوزاره قبطیه میاست ایتم سلا اگر خدیده علی
 سیر و مورخیه ارنونده بودجه ذکر و تحسین
 اینترودک حیدر ان مقدس رسالت و نزد کات
 عید نبوت و کرات و قضا بد کزاده حقه و ابرار
 خدمت و رقیب این مبله و مخفی حقیقت
 وفاء حضرت ملک نام عظیمه بر حایره مودود
 و مکتوب بولر حقه اولو رس حایره و تقدس حقیقت
 اول خانه لی محافظه و مکتوب مدوری و مکتوب کافه
 الام کزاده حایره و بوسریه سایه حقیقت فیضات نامیکه
 نائل ایده میکنی تحقیق بیانه و حکایه ایلمی
 ایتم توحید حقیقت جلیله در حیدر ان رسالت در سن
 حایره بد حایر قزلب اکرم انکیز حایر لرنده
 مودود ایلمی نزد کات قدس رسالت متفرد صورتده
 کتب احادیث و سیره مطهر اولو حقیقت رسالت حقیقت
 استماعه فیضیه تکلفات مجیب و عسره مطهر لی متوجیه
 اولیلم از روضه وصال آملی ذراته علیه به خدمت
 مفخره سیدت اولمه اوزرم کتب احادیث و سیره
 جلیله مختلفه الاقوال بوشنری تفریده و حکایه احادیث

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahmed Muhtar b. Abdülkâdir el-Belhî, *Gavsiye Tercüme ve Şerhi*, İBB Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 312/03.

Ankaravî, İsmâil Rusûhi. *Hikem-i Münderice fi şerh-i münferice*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

Attâr, Feridüddîn. *Evliya Tezkireleri*, çev. Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Emir Yayıncılık.

Bulaç, Ali. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Çıra Yayınları.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınları. İstanbul.

_____. *Osmanlı Müellifleri*, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Cabbârzâde Muhammed Ârif b. Şâkir, *Hazîne-i Nûr*, Dersaâdet Kader Matbaası, İstanbul 1328.

_____. *Dâfiu'z-Zulem fi Kulûbi'l-Ümem*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi nr. 544.

_____. *Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr*, H.Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi nr. 180.

_____. *Miftâhu Hazâini'r-Rahmâniyye fi Memleketi Vücûdi'l-İnsâniyye*, H.Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi nr. 571.

_____. *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîye*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1304.

_____. *Celb-i Surûr Selb-i Kûdûr*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1525.

_____. *Îzâhu'l-Merâm alâ Vilâdeti Seyyidi'l-Enâm*, H. Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâî Efendi nr. 570.

_____. *Mevlid Şerhi*, haz. Ozan Yılmaz, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.

Canan, İbrahim (haz.) *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

Devellioglu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005.

el-Aclûnî, İsmâil bin Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*, c. I-II, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

El-Hacc Hüseyin Vedâd. *Risâle-i Gavsîyye Tercüme ve Şerhi*.

el-Hakim. *el-Müstedrek*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut 1990.

Elmalılı Hamdi Yazır. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî*, Yakup Çiçek ve Necat Kahraman (sadeleştirenler), Temel Nesriyat, İstanbul 2000.

Es-Safî, Ali b. Hüseyin. *Reşahât*, sdl. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul 2006.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: meal, tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul 2004.

Eşrefoğlu Rûmî el-İznîkî, *Müzekki'n-Nüfûs*, nşr. Osmanlı Kütüphânesi.

Geylânî, Abdülkâdir. *Atiyye-i Sübhâniyye (Yüce Allah'ın İhsânı)*, Müt. ve Şrh. Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey, sad. Melih Yuluğ, Uluçınar Yayınları, İstanbul 1976.

_____. *Fethü'r-Rabbânî*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul 2000.

_____. *Fütûhu'l-Gayb Gizliden Sesler*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Dilek Matbaası, İstanbul 1977.

_____. *Cilâu'l-Hâtır*, çev. Dilâver Gürer, Gelenek Yayınları, İstanbul 2005.

Gölpınarlı, Abdülbâki (haz.) *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1958.

Gürer, Dilaver. *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan yayınları, İstanbul 1999.

_____. *Abdülkâdir Geylânî Risâleler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

Hulûsi, Ahmed. *Gavsîyye Açıklaması Nakşibendilikte Vahdet Görüşü*, 3.baskı, Kitsan yay, İstanbul 1993.

_____(haz.) *Allah ilminden yansımalarla Kur'an-ı Kerim çözümü*, Kitsan, İstanbul 2010.

Hüseyin Vassaf. *Sefîne-i Evliyâ*, C. I-II-IV, Kitabevi Yayınları, haz. Dr. Mehmet Akkuş, Dr. Ali Yılmaz, İstanbul 2006.

İbn Arabî, Muhyiddin. *Emr-i Muhkem*, çev. Mustafa Şerîf Efendi, Dersaâdet Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1315.

_____. *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

_____. *Fütuhât-ı Mekkiyye*, C. II, VI, VII, XI, çev. Ekrem Demirli. Litera Yayıncılık.

İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.

İmam Kurtubî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VII, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1998.

Kanar, Mehmet. *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2000.

- Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfî Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut (hazırlayanlar). *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. TDV Yayınları, Ankara 1999.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*, çev.Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Konevî, Sadreddin. *Füsûsü'l-Hikem'in Sırları (el-Fükûk fî esrârı müstenidâti hikemî'l-füsûs)*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Konuk, Ahmed Avni. *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı, Yrd.Doç.Dr. Selçuk Eraydın, İFAV, İstanbul 2005.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilâver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.
- Kübrâ, Necmeddin. *Tasavvufta On Esas Usûl-i Aşere Şerhleri*, haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Muhammed Şehâbi'y-üs-Sâdî, *Tacü'l-Evliyâ ve Burhânü'l-Esfiyâ Abdülkâdir Geylânî*, çev. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, Kit-san, İstanbul 1996.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dagarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Nûr'u'l-Arabî, Muhammed. *Ed-dürretü's-seniyye fî şerh-i risâleti'l-gavsiyye li's-şeyh-i ekber*, çev. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Öngören, Reşat. *Tarihte Bir Aydın Tarîkatı Zeyniler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Pârsâ, Muhammed. *Risâle-i Kudsiye (Muhammed Bahaeddin Hazretleri'nin Sohbetleri)*, çev. Necdet Tosun. Erkam Yayınları, İstanbul 1998.
- Seyyid Ali Nurbahş, *Behcetü'l-Esrâr*, çev. Mustafa Necati Ak, Yeni Matbaa Ankara 1962.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi. *İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz. İhsan Kara, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

Sühreverdî, Şihâbüddin. *Avârifü'l-Maârif*, müt. Yahya Pakiř-Dilâver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 1988.

Tosun, Necdet; *Türkistan Dervişlerinden Yadigar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

Türk Dil Kurumu. *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.

Uludağ, Süleyman, *Bayezid-i Bistâmi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Vicdânî, Sâdık. *Tomâr-ı Turuk (Kâdiriyye)*, İstanbul 1340.

Yılmaz, H. Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

Zeydân, Yusuf. *Dîvân-ı Abdülkâdir Geylânî*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut.

Makaleler

Algar, Hamid. "Bahaeddin Nakşibend", *DİA*, C. IV, İstanbul 2011.

Azamat, Nihat. "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2011.

_____. "Muhammed Nuru'l-Arabî", *DİA*, C. XXX, İstanbul 2011.

_____. "Mehmed Tevfik Bosnevî" *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2011.

_____. "Kuşadalı İbrahim Efendi", *DİA*, C. XXVI, İstanbul 2011.

Ceylan, Ömür. "Üsküdar'ın 'Kravatlı Evliyası' Cabbârzâde Muhammed Ârif bey ve Nutk-i Sünbül Sinân Şerhi", *IV. Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul 2009.

Demirli, Ekrem. "Niyâzî-i Mısırî" *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2011.

Durmuş İsmâil ve Hüseyin Elmalı. "İbnü'n-Nahvî", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2011.

Elmalı, Hüseyin. "İbnü'n-Nahvî el-Kasîdetü'l-Münfericesi ve Tercümesi" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVI, İzmir 2002.

Erdem, Hüsametdin. "Ahmed Muhtar Efendi, Giritli", *DİA*, C. II, İstanbul 2011

Gürer, Dilaver. "el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî", *Tasavvuf Klasikleri*, edt. Prof.Dr. Ethem Cebecioğlu. İstanbul 2010.

Hür, Mahmut Yücer. "Sünbül Sinan", "Sünbülüyye" *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2011.

Işıtan, İbrahim. "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetî Şeyhi Olan Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi" (Atvâr-ı Seb'a), *Hikmet Yurdu*, Ocak-Haziran 2011, Y. 4, C.4, S.7.

Kara, Mustafa. "Ahmed el-Bedevî", *DİA*, C. II, İstanbul 2011.

Kılıç, Mahmud Erol. "Fergânî Saîdüddin", *DİA*, C. XII, İstanbul 2011.

_____. “Füsûsu’l-Hikem” *DİA*, C. XIII, İstanbul 2011.

_____. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, C. XX, İstanbul 2011.

Ögke, Ahmet. “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi’ye Göre Sohbet Adabı”,
İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. XVII, S. I, 2004.

Öngören, Reşat. “Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2011.

Şimşek, Halil İbrâhim. “Mehmed Emin Tokâdî”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul 2011.

Uludağ, Süleyman. “Abdülkâdir Geylânî”, *DİA*, C.I, İstanbul 2011

_____. “İbnü’l-Fârız” *DİA*, C. XXI, İstanbul 2011

Yazar, İlyas. “Ömer Fuâdî” *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007.